

ქ ა რ ლ ქ ა უ ც კ ი

**ქარლ მარქსის
ეკონომიკური
მემკვიდრეობა**

ს ა ხ ე ლ მ წ ი უ რ ბ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა
ტფილისი 1931

სახელგამის 1-ლი სტამბა.
კლენანოვის კროს. № 91.
შეკ. № 862. მთავ. № 2165.
ტირაჟი 5,000.

წინასიტყვაობა მეორე ქართული გამოცემისათვის.

ქ. კაუცკის წიგნი: „კარლ მარქსის ეკონომიური მოძღვრება“ პირველად ითარგმნა ქართულ ენაზე 1909 წელს და გამოიცა 1911 წელში. მაშინდელი ჩვენი ეკონომიური ლიტერატურის სრული სიღატაკე და მეცნიერული ტერმინოლოგიის უქონლობა საერთო დუბჰკირ პოლიტიკურ პირობებთან ერთად დიდ სიძნელეს უქმნიდა მარქსის მოძღვრების ქართულ ენაზე გადმონერგვას. რასაკვირველია, არ შეიძლებოდა, რომ ამ წიგნის პირველი გამოცემა უნაკლო ყოფილიყო. მაგრამ იმ დროში მისი ქართულ ენაზე გამოცემა, უეჭველია, დიდი ნაბიჯი იყო წინ. ის პირველი იყო, რომელმაც საშუალება მისცა ფართო მშრომელ მასას გაცნობოდა საკუთარ ენაზე მარქსის ეკონომიურ მოძღვრებას, რომელსაც მაშინდელი ქართველ მშრომელთა საზოგადოებრივი აზროვნება ძლიერ მოწყურებული იყო.

მას შემდეგ ორ ათეულ წელზე მეტი გავიდა და ამ ხნის განმავლობაში ბევრი რამ შეიცვალა: ძველი ცხოვრების ნანგრევებზე მარქსის მოძღვრების მიხედვით ახალი სოციალისტური საზოგადოების შენება სწარმოებს. ამ ახალ საზოგადოებრივ და ეკონომიურ ურთიერთობათა ძირიანად გარდაქმნის პირობებში მარქსის მოძღვრების შესწავლას უფრო აქტუალური და მასიური ხასიათი ეძლევა.

ქართული სამეცნიერო ენა ლიტერატურის ყველა დარგში წინ მიდის. კერძოდ ეკონომიური ლიტერატურაც მეცნიერული ტერმინოლოგიით მდიდრდება. ამას ნათლად მოწმობს მარქსის „კაპიტალი“-ს პირველი ტომის ქართულ ენაზე გამოსვლა. ეს ფაქტი, უეჭველია, დიდ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ჩვენს ცხოვრებაში, ვინაიდან საქართველოს მშრომელ მასას პირველად ეძლევა შესაძლებლობა თავის მშობლიურ ენაზე უშუალოდ ეზიაროს კაცობრიობის უდიდეს გენიალურ ნაწარმოებს.

ამჟამად დროულად და მიზანშეწონილად დავინახეთ კაუცკის წიგნის: „კარლ მარქსის ეკონომიური მოძღვრების“ ხელმეორედ გამოცემა. ამ წიგნს, რომელიც იძლევა მარქსის ეკონომიური მოძღვრების—უმთავრესად პირველი ტომის—მოკლე და ადვილად გასაგებ გამოცემას, დღისაღი არ დაუქარგავს თავისი მნიშვნელობა. მისი უმთა-

ვრესი დანიშნულება მდგომარეობს იმაში, — როგორც ეს აქვე დართულ კაუცკის წინასიტყვაობაშია აღნიშნული, — რომ ის უადვილებს მარქსის ეკონომიურ აზრთა მსვლელობის გაგებას არა მარტო მათ, ვისაც დრო არა აქვს „კაპიტალი“-ს შესასწავლათ, არამედ იმათაც, ვინც თვით ორიგინალს სწავლობს.

ამ მეორე გამოცემას წინ უძღვის ქართული თარგმანის, რომელიც უმთავრესად რუსულიდან იყო გადმოღებული, გერმანულ დედანთან საფუძვლიანი შედარება და სათანადო შესწორებების შეტანა. ეს სამუშაო შესრულებულ იქნა ამხ. პ. იაშვილის მიერ.

გარდა იმისა, რომ წიგნი აზრის მხრივ შედარებულია დედანთან, მასში შეტანილია მთელი ახალი ქართული ეკონომიური ტერმინოლოგია „კაპიტალი“-ს ქართული თარგმანის მიხედვით. მხოლოდ შემდეგი ტერმინები დარჩა უცვლელად: „სამუშაო ქირა“ („შრომის ხელფასის“ მაგიერ), „ბრუნვა“ („მიმოქცევის“ ნაცვლად), „რელატიური“ („შეფარდებითის“ ნაცვლად).

ფიქრობთ, რომ აღნიშნული ტერმინები სისწორით გამოხატავენ მათში მოცემულ ცნებებს და მათი სხვა ტერმინებით შეცვლა საჭიროებას არ წარმოადგენს.

ყველა ციტატები, რომელნიც მარქსის „კაპიტალი“-დან არის მოყვანილი, მთლიანად შეტანილია წიგნში „კაპიტალი“-ს ქართული თარგმანის მიხედვით.

ამ გამოცემას თანდართული აქვს აგრეთვე კარლ კაუცკის სამი წინასიტყვაობა, ნათარგმნი პირდაპირ გერმანულიდან.

ასეთი სახით გამოდის ეს მეორე გამოცემა, რომელიც ალბათ უნაკლო არ იქნება, ვინაიდან ჩვენი მეცნიერული ეკონომიური ტერმინოლოგია ჯერ-ჯერობით საბოლოოდ ჩამოყალიბებული არ არის.

ყოველ შემთხვევაში ვიმედოვნებთ, რომ ჩვენი სინამდვილის პირობებში, როცა მარქსისტულ-ეკონომიურ ლიტერატურაზე მოთხოვნილება ძლიერ გადიდებულია, ამ გამოცემას საკმაო მნიშვნელობა ექნება და ის სამსახურს გაუწევს როგორც მშრომელი ხალხის მასებს, ისე განსაკუთრებით მოსწავლე ახალგაზრდობას.

ფ. მახარაძე.

წინასიტყვაობა პირველი გამოცემისათვის

ვინ არ აქებს ახლა „კლოპშტოკს“
მაგრამ კითხულობს კი ყველა მას?—არა.
ჩვენ გვსურს ნაკლებად ვიყოთ ქებული
და უფრო ბეჯითად კი წაკითხული.

არავის თანამედროვე მწერლებიდან ლესინგის ეს სტრიქონები უფრო მეტი საფუძვლით არ მიეკუთვნება, ვიდრე მარქსს. წინამდებარე შრომის ავტორი, რომელიც თავის პროფესიის მიხედვით იძულებულია გერმანიის უახლეს ეკონომიურ ლიტერატურას თვალყური ადევნოს, იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ არავის სახელი ლიტერატურაში ისე ხშირად არ იხმარება, როგორც მარქსის. ამ უკანასკნელის მოძღვრება წარმოადგენს იმ ცენტრალურ პუნქტს, რომლის გარშემოც ტრიალებს უკანასკნელი დროის ეკონომიურ დისკუსიათა დიდი უმრავლესობა. მაგრამ ეს ფაქტი სრულებითაც არ ავსებს წინამდებარე შრომის ავტორს კმაყოფილების გრძნობით, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო მარქსის „სკოლის“ მიმდევრის მხრივ, ვინაიდან მას (ავტორს) ხშირად ქონდა სამწუხაროდ შემთხვევა დაედასტურებია, რომ სწორეთ მათ, ვინც ბევრს სწერდენ მარქსზე, ან სულ არ ქონდათ წაკითხული მისი ნაწარმოები ან და თუ ქონდათ — ძლიერ ზერეღეთ. თუ მიუმატებთ ამას იმ გარემოებას, რომ ლიტერატორთა და სწავლულთა დიდი უმრავლესობა, რომელიც მარქსის მოძღვრებას ეცნობოდა, ამას ჩადიოდა არა მისი ობიექტიური მეცნიერული გაგების მიზნით, არამედ ისეთ განსაზღვრულ საკითხების გამოსარკვევად, რომელნიც მხოლოდ წარმავალ ზომონტის ინტერესებს შეიცავდნენ, მაშინ აღარ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ საერთოდ მარქსის მოძღვრების ირგვლივ გავრცელებულია ბევრი მეტად უმსგავსო შეხედულებანი.

მარქსს არ შეეძლო და არც შეადგენდა მის ამოცანას უარეყო ცალ-ცალკე ყველა ეს ყალბი შეხედულებანი მისი მოძღვრების შესახებ. მისი მოძღვრების ცალკე დებულებანი წარმოადგენენ ერთი მთლიანი და მკვიდროთ შეკავშირებული სისტემის ნაწილებს, რომელთა გაგება შესაძლებელია მხოლოდ მათი ურთიერთ კავშირის მიხედვით. ვისაც ეს უკანასკნელი არა აქვს გაგებული, ის მუდამ ზერეღეთ

შეითვისებს მარქსის ცალკე დებულებებს. ამიტომ შემცდარი შეხედულებების უარყოფა და თავიდან აცილება არ შეიძლებოდა რამოდენიმე სიტყვით; ამისთვის საჭირო იყო მითითება მარქსის ნაშრომების დაწერილობით შესწავლის აუცილებლობაზე ან და მარქს-ენგელსის ორიგინალური მეცნიერული თვალსაზრისის საფუძვლიანად გადმოცემა და დასურათება. ასეთ გადმოცემას ვხედავთ მართლაც ჩვენ ენგელსის კლასიკურ პოლემიკაში დიურინგის წინააღმდეგ. ეს ისეთი წიგნია, რომელმაც მარქსის მოძღვრების გაგებას უფრო მეტად შეუწყო ხელი, ვიდრე თვით მარქსის მოკლე აპოდიქტიურმა მითითებებმა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა გვესმოდეს მისი მოძღვრების ესა თუ ის პუნქტი.

მაგრამ გერმანულ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ არ მოიპოება ისეთი წიგნი, რომელიც იძლეოდეს მარქსის ეკონომიური მოძღვრების მოკლე შეჯამებას, გვიხსნიდეს და გადმოგვცემდეს მას საერთო გასაგები ენით. მართალია დასაწყისს და ცდებს ასეთი შრომის გამოსაცემათ ადგილი ქონდა სხვა და სხვა მხრივ, მაგრამ ყველა ისინი დარჩენ ფრაგმენტებათ (ნაწყვეტებათ).

წინამდებარე შრომის მიზანია სცადოს არსებული ნაკლის შევსება ან, ყოველ შემთხვევაში, ხელი შეუწყოს მის შევსების საქმეს.

რასაკვირველია ის ეყრდნობა მარქსის მთავარ შრომას, ე. ი. „კაპიტალს“ და მას მისდევს მასალის დალაგება-დაწყობაში. მარქსის სხვა ეკონომიური ნაწერები ნასარგებლევია ალაგ-ალაგ ძნელი ადგილების ასახსნელათ ანდა იმის შემდგომ განსაეითარებლათ, რაც „კაპიტალშია“ მოცემული.

ამ გადმოცემის მიზანი უწინარეს ყოვლისა იმაში მდგომარეობს, რომ მან გააცნოს „კაპიტალის“ აზრთა მსვლელობა მათ, ვისაც ან დრო არა აქვს ან და საშუალება მის შესასწავლათ. მაგრამ ავტორი იმედოვნებს, რომ მისი გადმოცემა ზოგიერთ მათაც კი, ვისაც „კაპიტალი“ აქვს, გაუადვილებს მის შესწავლას და ბოლოს ბევრსაც აღუძრავს სურვილს თვით ორიგინალის წასაკითხავათ, რომლის შესახებაც ბევრს ან ყალბი წარმოდგენა აქვს ანდა აშინებს და აფრთხობს „კაპიტალის“ პირველი ნაწილის სიძნელენი.

ძლიერ შემცდარია ის შეხედულება, თითქოს „კაპიტალი“ მშრალად და ძნელი გასაგები ენით იყოს დაწერილი. ავტორი არ იცნობს არცერთ ეკონომიურ ნაწარმოებს, რომელიც შეედრებოდეს „კაპიტალს“ თავისი გადმოცემის სინათლით, სიცხოვლით და სტილის სილამაზით, რომელიც, მართლაც, ალაგ-ალაგ კლასიკურია.

და მიუხედავად ყველა ამისა, ის მაინც ძნელი გასაგებია!

ყოველ შემთხვევაში მისი ზოგიერთი ადგილები მაინც. მაგრამ ეს არაა გადმოცემის ბრალი.

ჩვეულებრივად ფიქრობენ, რომ პოლიტიკური ეკონომია მეცნიერების ისეთი დარგია, რომლის შეთვისება და გაგება თითქოს ყველას შეეძლოს ყოველგვარ წინასწარ ცოდნა-მომზადების გარეშე. მაგრამ ის არის მეცნიერება და სწორედ ისეთი მეცნიერება, რომელიც ერთი უძნელესთაგანია, ვინაიდან საექვოა არსებობდეს სხვა რომელიმე ისეთი რთული მოვლენა, როგორც საზოგადოებაა. ყოველ შემთხვევაში იმ დებულებათა კრებულის გასაგებათ, რომელთაც მარქსი ვულგარულ ეკონომიას უწოდებს, არაა საჭირო იმაზე მეტი იცოდე, რასაც ყოველი ადამიანი თავისთავად ითვისებს და იძენს ყოველდღიური ცხოვრების საქმიანობის პროცესში. პირიქით, მარქსის „კაპიტალის“ გაგება კი, რომელიც პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკის სახით ახალ ისტორიულ და ეკონომიურ სისტემას იძლევა, მოითხოვს არა მარტო განსახლდრულ ისტორიულ ცოდნას, არამედ აგრეთვე იმ ფაქტების წინასწარ გაცნობასაც, რომელსაც ჩვენ მსხვილი ინდუსტრიის განვითარება გვაძლევს.

ვინც ნაწილობრივად მაინც არ იცნობს იმ ფაქტებს, საიდანაც მარქსს თავისი ეკონომიური კანონები გამოჰყავს, მისთვის ყოველშემთხვევაში ამ კანონების აზრი ბუნდოვანი დარჩება და ის მუდამ უსაყვედურებს მას მისტიციზმს და ჰეგელიზმს. მოძღვრების ნათელი გადმოცემა მას ვერაფერს ვერ უშველის.

ჩვენის აზრით ეს ერთგვარ საშიშროებას წარმოადგენს ყოველგვარი ცდისათვის, რომელიც კი მარქსის „კაპიტალის“ პოპულიარიზაციას მიზნად დაისახავს. მარქსი იმდენად პოპულიარულად სწერდა, რამდენათაც კი ეს შესაძლებელი იყო. სადაც ის ძნელი გასაგებია, ამის ბრალია არა ენა, არამედ თვით საგანი და შემდეგ მკითხველი. სწორედ ამ ენის, რომელიც ძნელ გასაგებათ გვეჩვენება, უფრო ადვილად გასაგებ ენაზე გადატანა შეიძლებოდა მოხდარაიყო მხოლოდ აზრის გარკვეულობის ხარჯზე. ასეთ შემთხვევაში კი პოპულიარიზაცია აუცილებლად ვულგარიზაციად გადაიქცეოდა.

ამ გარემოების შეგნებამ განსახლვრა ის ამოცანა, რომელიც ავტორმა მიზნად დაისახა. ეს ამოცანა არ მდგომარეობდა მარტო ენის შეცვლაში. მარქსი, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, სწერდა ისე პოპულიარულად და ამასთანავე სხარტად და მოკლედ, რომ ყოველგვარი დაშორება მისი გამოთქმების დედანიდან მოხდებოდა ამ უკანასკნელთა (გამოთქმების) სწორი გადმოცემის ხარჯზე. ამიტომაც ავტორმა სიტყვა-სიტყვით მოიყვანა მარქსის ნაწერებიდან ამონაწერების

მთელი რიგი. ეს ციტატები ჩასმულია ბრკეალებში და მოყვანილი „კაპიტალიდან“, თუ სხვა რომელიმე წყაროზე არაა მითითებული.

ჩემ ამოცანას შეადგენდა ნაწილობრივად ის, რომ მკითხველის ყურადღება მიმექცია იმ ფაქტებისათვის, რაც საფუძვლად უდევს მარქსის თეორიულ დებულებებს. ეს განსაკუთრებით საჭირო იყო პირველ ნაწილში. უმრავლეს შემთხვევაში მარქსმა თვით მიუთითა ამ ფაქტებზე, მაგრამ მხოლოდ გაკვრით და ისეთი შენიშვნებით, რასაც ჩვეულებრივად მხედველობიდან უშვებდენ ხოლმე. სხვა ადგილების მიმართ კი ავტორმა ნება მისცა თავის თავს პირადი პასუხისმგებლობის ქვეშ მიექცია მკითხველის ყურადღება განსაზღვრულ ფაქტებზე. ეს ითქმის განსაკუთრებით პირველი თავის პირველი პარაგრაფების შესახებ. წინამდებარე შრომაში საჭირო შეიქნა საერთო მითითებანი დაკმაყოფილება. დაწვრილებით გადმოცემა იმ ფაქტების, რაც „კაპიტალს“ საფუძვლად უდევს, აღემატებოდა არა მარტო ამ წიგნის მოცულობას, არამედ აგრეთვე ავტორის ძალ-ღონესაც; ამისათვის საჭირო იქნებოდა არა ნაკლები, ვიდრე მთელი კაცობრიობის განვითარების ისტორიის მოთხრობა დაწყებული პირველყოფილი დროიდან. „კაპიტალი“ არსებითად წარმოადგენს ისტორიულ შრომას.

იმ განყოფილებებში, სადაც თანამედროვე ინდუსტრიაზეა ლაპარაკი, „კაპიტალის“ ეს ხასიათი ყველასთვის აშკარათ მოსჩანს. ისინი შეიცავენ არა მარტო თეორიულ დებულებებს, არამედ აგრეთვე ფართო ისტორიულ ექსკურსებსაც ისეთი საგნების შესახებ, რომელთაც მანამდე ან სულ არ იხილავდენ ანდა თუ იხილავდენ -- არა სრულად. ფაქტიური მასალა, რომელიც საფუძვლად უდევს თეორიულ დებულებებს, ამ განყოფილებებში ისე სრულადაა მოცემული, რომ მათი, ე. ი. დებულებათა, გაგება შესაძლებელია ყოველი მოაზროვნე ადამიანისთვის თვით წინასწარ და ფართო ცოდნათა გარეშეც. აქ ავტორის ამოცანა სხვა იყო. წიგნის მოცულობა იძლეოდა მხოლოდ იმის გადმოცემის საშუალებას, რაც უმთავრესია. მიუხედავად ამისა აუცილებელი იყო თეორიულ დებულებათა ისტორიული ხასიათის შენარჩუნება, ვინაიდან ეს დებულებანი, თუ მათ ჩამოვაცილებთ შუამდებარე გარემოებებს, ზოგჯერ მიიღებდენ სხვა ხასიათს და აუცილებელ აზრს და შინაარსს მიაკუთნებდენ ისეთ შეხედულებებს, რომელთაც ღირებულება აქვთ მხოლოდ განსაზღვრულ ისტორიულ წინაპირობების ფარგლებში.

წინამდებარე შრომა უნდა წარმოადგენდეს არა მარტო გადმოცემას მარქსის მოძღვრებისას, არამედ ის უნდა იყოს აგრეთვე გზის მ. ჩვენებელი მარქსის ნაწარმოების თვით ორიგინალის მიხედვით.

შესწავლის საქმეში. ამიტომაც ავტორმა უფლება მისცა თავის თავს ის ადგილები, რომელთაც, მისი აზრით, აქნამდე ნაკლები ყურადღება ექცეოდა ანდა რომელიც გაუგებრობას იწვევდნენ, უფრო დაწვრილებით განეხილა, ვიდრე ეს მათ თეორიულ დანიშნულებას შეეფერება. სხვა ადგილების მიმართ კი, პირიქით, ავტორმა შესაძლებლად დაინახა მოკლეთ შეჩერებულები, რადგანაც ეს ადგილები ყველასთვის უკვე იმდენათ ცნობილი და საერთოდ აღიარებული იყვენ, რომ შიშს, რაიმე გაუგებრობის შესახებ, აქ ადგილი; აღარ ქონდა. ამ წიგნაკის პრაქტიკული ღირებულების უფრო მაღლა აწევის მიზნით ფაქტიურ ურთიერთობათა გადმოცემა, მაგ. საფაბრიკო კანონმდებლობის სფეროში — ბევრ შემთხვევაში სცილდება იმ დროის ფარგლებს, რომელზედაც მარქსს ქონდა ლაპარაკი და აღწევს უახლოეს დრომდე.

მარქსის თავისებური სახელწოდებანი ცალკე კატეგორიათა მიმართ შენახული და დაცულია, ხოლო რაც შეეხება უცხო სიტყვებს, ისინი, რაც კი შეიძლებოდა, ნაკლებათაა ნახმარი. მხოლოდ მთლად გვერდის ახვევა მათთვის, რასაკვირველია, შეუძლებელი იყო. გერმანელმა ხალხმა თავისი კულტურა და მეცნიერება არა მარტო საკუთრივ განაუთარა, არამედ მან ბევრი ცნებები, აგრეთვე მეცნიერების მთელი დარგები და ამასთანავე სახელწოდებათა მთელი რიგი სხვა ერებიდან გადმოიღო. ამიტომაცაა, რომ ჩვენ ვხმარობთ ისეთ უცხო სიტყვათა მთელ წყებას, რომელთა შეცვლაც ან სულ შეუძლებელია ანდა ეს შეცვლა უნდა მომხდარიყო გამოთქმათა გარკვეულობის და მახელობის ხარჯზე. უცხო სიტყვებისათვის იქვე ბრჩილებში თარგმანის მიმატება ისეთი პრაქტიკა და ჩვეულებაა, რომელსაც ავტორს არ შეუძლია უთანაგრძნოს. თუ არსებობს გერმანული სიტყვა, რომელიც სავსებით შეეფერება და სცვლის უცხო სიტყვას, მაშინ მიზანშეწონილია თავიდანვე მისი ხმარება. თუ არ არსებობს ასეთი სიტყვა, მაშინ ვერც გადათარგმნა უშველის საქმეს. ასეთ შემთხვევებში გადმოცემის დანიშნულებაა უცხო სიტყვა ისეთ ურთიერთობაში და იმ მხრივ იხმაროს, რომ მოაზროვნე მკითხველს არ გაუძნელდეს მისი აზრის გაგება. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ტექსტში პირველათ იხმარება ძვირათ ხმარებული უცხო სიტყვები, ავტორმა მოიყვანა ბრჩილებში ნამდვილი თარგმანი ანდა აზრით დაახლოებული გერმანული სიტყვა, რათა ამით მას გაეადვილებია უცხო სიტყვის გაგება, თუმცა მას არ უფიქრია, რომ ამით შესაძლებელი უოფილიყოს გერმანული სიტყვით უცხო სიტყვის ცნების სავსებით გამოხატვა.

წინა ნაშრომებით ავტორმა სულ ცოტა ისარგებლა. ამ მხრივ აღსანიშნავია მხოლოდ „კაპიტალის“ ფრანგული გადმოცემა, რომელიც

Deville-ს ეკუთვნის და რომელიც ავტორისათვის ხელსაყრელი აღმოჩნდა. ამიტომ ავტორს აქ თავის მოვალეობათ მიაჩნია გამოუცხადოს Deville-ს მადლობა იმ თავაზიანობისათვის, რომელიც მან გამოიჩინა, როცა მან ამ წიგნის სასარგებლოთ უარი განაცხადა თავისი წიგნის გერმანულად გამოცემაზე.

წინამდებარე შრომის გამოშვებას განსაკუთრებულად ხელი შეუწყო თავისი მეგობრული მონაწილეობით და თანამშრომლობით ედუარდ ბერნშტეინმა, რომელიც მარტო რჩევა-მითითებანით და აგრეთვე ხელთნაწერის კრიტიკული გადათვალეობით კი არ დაკმაყოფილდა, არამედ დამოუკიდებლად დაამუშავა სხვადასხვა თავები. ასე მაგ. ყველაზე უფრო დიდი და მნიშვნელოვანი თავი მსხვილი მრეწველობის შესახებ (მეორე განყოფილებაში) თითქმის მთლიანათ მის მიერ არის დაწერილი.

ამ ხელის შეწყობისა და დახმარებისათვის ავტორი მით უფრო მეტ მადლობას გამოსთქვამს, რამდენათაც ის გრძნობს თავისი ამოცანის სიძნელეს. ადამიანის გონების უდიდეს და ორიგინალურ ნაწარმოებთა პოპულიარულ გადმოცემის შესახებ სწორეთ იგივე ითქმის, რასაც ლესინგი ამბობს პრინცი კონტის პირით მხატვრობის შესახებ: „ახ! რა სამწუხაროა, რომ ჩვენ არ შეგვიძლია პირდაპირ თვალებით ვხატოთ! რამდენი რამ იკარგება გძელ მანძილზე თვალიდან ხელის საშუალებით ფუნჯამდე!“

როცა ორი მხატვარი ერთსა და იმავე საგანს ხატავს, მაშინ ამ ორი სურათიდან თითოეულზე საგანი სხვა სახეს იღებს. რასაც ერთი ხედავს, მას მეორე მხედველობიდან უშვებს; რაც ერთს მნიშვნელოვნათ ეჩვენება, მეორესთვის ის მეორეხარისხოვანია. ამიტომ რასაც ისინი სხვა და სხვანაირად ხედავენ, სხვა და სხვანაირათვე გადმოსცემენ. ორიგინალის სწორათ შეთვისება ძნელია. კიდევ უფრო ძნელია მისი სწორათ გადმოცემა.

რასაც ავტორი აქ იძლევა, ეს არაა „კაპიტალის“ ფოტოგრაფია, რომელიც მთელი სიზუსტით და სიტყვა-სიტყვით გადმოგვცემდეს ორიგინალს შემოკლებული მასშტაბით და მასთან უფერულად, არამედ ეს არის აგრეთვე სურათი სუბიექტიური კოლორიტით და სუბიექტიური კონტურით გადმოცემული.

სიძნელეთა თავიდან ასაცილებლად წინამდებარე გადმოცემა ხშირად ატარებს აპოდიქტიურ ხასიათს. ამიტომ მკითხველს ვთხოვთ არ გაუშვას მხედველობიდან ის გარემოება, რომ მას ელაპარაკება არა მარქსი, არამედ ავტორი, რომელიც მას მარქსის ეკონომიურ მოძღვრებას მოუთხრობს. დეე ეს ამოცანა იყოს მცირე. ამ

სტრიქონების დამწერი თავის თავს მაინც საკმაოდ დაკმაყოფილებულათ იგრძნობს, თუ მან შესძლო ამ ამოცანის შესრულება, თუ მან თავისი წვლილი შეიტანა და ხელი შეუწყო იმ ქეშმარიტებათა გავრცელებას, რაც დაუცხრომელმა მკვლევარმა, დიდმა მეცნიერმა და ღრმა მოაზროვნემ კაცობრიობას მისცა, როგორც მთელი მისი ცხოვრების მანძილზე გაწეული შრომის ნაყოფი.

ქ. კაუცკი

ლონდონი, ოქტომბერი 1886.

წინასიტყვაობა მეორეხე გამოცემისათვის

ამ შრომის პირველი გამოცემის შემდეგ ძლიერ შეიცვალა ზოგიერთი რამ იმ ფაქტიური ურთიერთობათაგან, რომელნიც აქ მოყვანილი იყო თეორიულ დებულებათა საილუსტრაციოთ. ამიტომ ჩვენ სიამოვნებით ვსარგებლობთ შემთხვევით, რომელიც ამ წიგნის ახალი გამოცემით გვეძლევა, რათა მოვაცილოთ მას ყველაფერი, რაც დამკვილებულია და მხედველობაში მივიღოთ უახლოესი დროის განვითარება.

წიგნი გადასინჯულია აგრეთვე სტილის მხრივ და სხვა და სხვა ადგილები, რომელნიც კი ამ გადასინჯვის დროს საკმაოდ ძნელი გვეჩვენა გასაგებათ, გადმოცემულია უფრო ნათლად და მარტივად.

ამ მეორე ხარისხიდან და გარეგნულ შესწორებათა გარდა ჩვენ ვერაფერი ვნახეთ შესაცვლელი. წიგნი არსებითად იგივე დარჩა.

პირველათ მისი მთავარი დანიშნულება იყო მხოლოდ ის, რომ მას გაეადვილებია მარქსის მოძღვრების შესწავლა პროლეტარიატის იმ ნაწილისათვის, რომელიც გერმანულ ენაზე ლაპარაკობს. მაგრამ ჩვენ დიდათ ვისიამოვნეთ, როცა გავიგეთ და დავინახეთ, რომ ეს წიგნი გადაიქცა ისეთ საშუალებათ, რომელმაც რამოდენიმეთ მაინც გაუადვილა და ხელმისაწვდომი გახადა მარქსის „კაპიტალის“ შინაარსის გაგება იმ არა გერმანელ ერთათვის, რომელთაც ამა თუ იმ მიზეზით დღემდე არ მოეპოვებათ „კაპიტალის“ თარგმანი. წინამდებარე შრომა გადათარგმნილია შვედურ, ჩეხურ და პოლონურ ენებზე. შემდგომი თარგმანიც სხვა ენებზე მზადდება.

ეს მოვლენა, ე. ი. ამ წიგნის სხვა და სხვა ენაზე გადათარგმნა, ერთი სიტყვითაგანია იმ ინტერესის, რომელსაც ამჟამათ მთელი ქვეყნის პროლეტარიატი იჩენს მარქსის მოძღვრების მიმართ და

აგრეთვე იმ მნიშვნელობის, რომელიც „ინტერნაციონალის“ დამაარსებელთა იდეებმა საერთაშორისო მებრძოლ პროლეტარიატის თვალში მოიპოვეს.

ჩნდება და ყალიბდება მუშათა ახალი საერთაშორისო ასოციაცია, რომელიც გაცილებით უფრო ფართო და მძლავრია, ვიდრე წინანდელი. ის არცერთ ორგანიზაციის მიერ არაა გაერთიანებული. მის შემაკავშირებელმა ტერიტორიულმა ბაზამ იძლევა კაპიტალისტური წარმოების მქონე სხვა და სხვა ქვეყნების პროლეტარიატის საერთო ინტერესი, ხოლო მის სულიერ კავშირს კი, რომელიც მას აერთიანებს, — ეს შეიძლება სრულიად გადაუმეტებლად ითქვას, — „კაპიტალის“ იდეური შინაარსი. დღე ამ შრომამაც თავის მხრივ ცოტათი მაინც შეუწყოს ხელი ყველა ქვეყნის პროლეტარების გაერთიანებას ამ სულიერი კავშირის საშუალებით.

ბ. კ ა შ ც კ ი

შტუტგარტი, ოქტომბერი 1892.

წინასიტყვაობა მერვე გამოცემისათვის

ორი წლის შემდეგ ამ წიგნაკის უკანასკნელი გამოცემიდან, რომელიც ამ მერვე გამოცემის წინ გადავათვალიერე, გამოვიდა, დიდიხნის ლოდინის შემდეგ, „კაპიტალის“ მესამე ტომი, რომელმაც ჩვენ მოგვცა ბევრი ახალი და განსაცვიფრებელი იდეები. საჭირო შეიქნა მარქსის ეკონომიური მოძღვრების გადმოცემაში მესამე ტომის მთავარი შინაარსის შეტანაც. ეს კი ისეთი ადვილი საქმე არ იყო და მოითხოვდა მეტ დროს და მოცალეობას, ვიდრე იმ დროს ეს ჩემს განკარგულებაში იყო. სწორეთ მესამე ტომის გამოსვლის შემდეგ მთელი ჩემი ყურადღება მთლიანად მიიპყრო აგრარულმა საკითხმა და არც კი მქონდა ჩემი კვლევა — მაცადინობისათვის ამ საკითხის ირგვლივ გარეგნულათ დასრულებული ფორმა მიცემული, რომ მე სავსებით ჩაეები იმ თეორიულ ბრძოლაში, რომელიც გამოიწვია რევოლუციონისტიულმა მიმდინარეობამ. ამჟამათ, თითქოს მარქსიზმის ეს ახალი კრიზისი დაძლეულია, მაგრამ მე იძულებული ვარ მთელი ჩემი ენერჯია მოვანდომო იმ ამოცანას, რომლის შესრულებაც ჯერ კიდევ 1895 წელს იმ მხედმა და რომელიც ზემოთ დასახელებული ორი გარემოების გამო დიდხანს უყურადღებოთ მქონდა მიტოვებული. ეს ამოცანაა — დამზადება გამოსაცემათ მარქსის მიერ დატოვებულ

ზედმეტ ღირებულების თეორიათა იმ ისტორიულ-კრიტიკული გადმოცემისა, რომელიც 1500 — 1600-დე გვერდს შეიცავს, რომელიც წარმოადგენს მისი „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ ხელნაწერის ნაწილს და რომლის გამოცემასაც „კაპიტალის“ მეოთხე ტომით ენგელსი ფიქრობდა.

ფართო საერთაშორისო კორესპონდენცია და სარედაქციო მუშაობა ზღუდავენ ჩემს განკარგულებაში მყოფ ისედაც შეზღუდულ დროს ამ დიდი შრომის გამოსაცემათ დამზადებისათვის. აქედან გასაგებია, რომ მე ყოველგვარ სამუშაოს განზე ვდებ, რომლის გადადებაც კი შესაძლებელია.

ამიტომ ახლა არ მაქვს მე შესაძლებლობა ხელი მოვკიდო „ეკონომიურ მოძღვრებათა“ აუცილებელ გაფართოებას და დამატებას. ამჟამათ მე იმით დავკმაყოფილდი, რომ გადავსინჯე მთელი ტექსტი, შევცვალე ზოგიერთი დაძველებული ცნობები მუშათა კანონმდებლობის შესახებ, სტატისტიკური ციფრები და სხვ. უფრო ახალი ცნობებით და აგრეთვე მიუმატე ერთი ახალი თავი „ზედმეტ ღირებულების და მოგების“ შესახებ, სადაც მე ყოველ შემთხვევაში ვიძლევი მესამე ტომის საფუძვლის ე. ი. საშუალო მოგების ნორმის კანონის—მოკლე გადმოცემას.

დანარჩენში მე გადასინჯვის დროს ვერაფერი ვნახე შესაცვლელი. ფართოდ გავრცელებულია შეხედულება, რომელსაც აგრეთვე ზოგიერთი მარქსისტებიც იზიარებენ, რომ თითქოს მესამე ტომით თავდაყირაა დაყენებული და მთლიანად უარყოფილი „კაპიტალის“ პირველი ტომის ის შეხედულებანი, რომელთაც დღემდე ჩვენ, მარქსისტები, ვიცავდით. არაფერია ამაზე უფრო შემცდარი. მესამე ტომის გამოსვლის შემდეგ მე გადავსინჯე ეს წიგნი და თეორიულ დებულებების მხრივ ვერაფერი ვერ ვნახე შესაცვლელი. მე წინდაწინვე შემეძლო მქონოდა იმის მოლოდინი, რომ ასეთ შედეგს მივიღებდი, ვინაიდან ენგელსმა გადაათვალიერა ამ წიგნის პირველი გამოცემის ხელნაწერი და მოიწონა ის, და ეს იმ დროს, როცა ის უკვე იცნობდა მესამე ტომის შინაარსს. რომ მას ამ წიგნში ისეთი შეხედულებანი ენახა, რაც უარყოფილი იყო მესამე ტომში, ის აუცილებლათ მიაქცევდა ამაზე ჩემს ყურადღებას.

იმ დარგისთვის, რომელიც უმთავრესათ „კაპიტალის“ პირველი ტომის გამოკვლევის საგანს შეადგენს, რომელიც სწორეთ სოციალისტებს აინტერესებს და რომელიც აგრეთვე ამ წიგნშიც თითქმის მარტოდ მარტოა განხილული ე. ი. კაპიტალისტების კლასსა და მუშათა კლასს შორის არსებულ დამოკიდებულებისათვის არავითარი.

მნიშვნელობა არა აქვს საკითხს ზედმეტი ღირებულების მოგებათ გადაქცევის შესახებ; აქ სრულიად საკმარისი იყო კანონები ღირებულებასა და ზედმეტი ღირებულების შესახებ. ეს გარემოება იყო სწორეთ იმის მიზეზი, რომ მარქსმა პირველ ტომში მოგების საკითხს სრულიად გვერდი აუარა.

მაგრამ აქ არ შეიძლება ისე წარმოვიდგინოთ, როგორც ეს ხშირათ ხდება, თითქოს მარქსი, როცა ის „კაპიტალის“ პირველ ტომს სწერდა, მხოლოდ ღირებულებისა და ზედმეტი ღირებულების კანონებს იცნობდა, ხოლო მისი თეორია კი მოგების ნორმის შესახებ შემდეგ იქნა გამოგონილი, როგორც საშუალება უხერხული მდგომარეობიდან გამოსასვლელათ, რათა მარქსს თავისი ღირებულების თეორია შეეთანხმებია სინამდვილის მოვლენებთან, რომელნიც ვითომც ამ თეორიას ეწინააღმდეგებოდნენ. პირიქით, როცა მარქსი პირველ ტომს სწერდა, მას მთელი თეორია, მოგების და მიწის რენტის კანონებით ერთად, უკვე მზად ქონდა თავის თავში ჩამოყალიბებული და, თუ მან ვერ შესძლო მისი გადმოცემის ფორმალურად დასრულება, ამის მიზეზი უნდა ვეძიოთ მის კეთილსინდისიერებაში, რომელიც მას სულ ახლად და ახლად აიძულებდა ახალი ფაქტების შესწავლას და არა ის, რომ მას არ შეეძლო თავისი საკუთარი აზრების წესრიგში მოყვანა.

ეს, უეჭველია, ყველასათვის ნათელი გახდება, როგორც კი „ზედმეტ ღირებულებათა თეორიები“ დაიბეჭდება. ხელთნაწერში, რომელიც 1861—1863 წლებს ეკუთვნის, უკვე გადმოცემულია მესამე ტომის ყველა თეორიები. რომ მესამე ტომი უარყოფდეს პირველს, მაშინ ეს იგივე იქნებოდა, რომ მარქსმა „უარყო“. პირველი ტომი, რომელიც 1867 წ. გამოვიდა, უფრო ადრე, ვიდრე ის მას დასწერდა.

„ზედმეტ ღირებულებათა თეორიებს“ არა ნაკლები მნიშვნელობა დაუზრეხებათ მარქსის ზედმეტი ღირებულების თეორიის გაგებისათვის, ვიდრე იმ თეორიათა გასაგებათ, რომელნიც თვით ამ ნაწარმოებში არიან („ზედმეტ ღირებულებათა თეორიები“) განხილული და გაკრიტიკებული. მე ვიმედოვნებ, რომ, მიუხედავად მრავალი დაბრკოლებისა, შეესძლებ ახლო მომავალში მარქსის ეს უკანასკნელი ნაშრომი, რომელიც მის სიცოცხლეში გაწეული მთელი ნაღვაწის დაგვირგვინებას წარმოადგენს, საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი გახვადო.

კ. კ ა უ ც კ ი

გ ა ნ ე ო ფ ი ლ ე ბ ა I

ს ა მ ო ნ ე ლ ი, ო ო ო ო ლ ი, კ ა კ ი ო ლ ი

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ს ა მ ო ნ ე ლ ი

1. ს ა მ ო ნ ე ლ ი ს წ ა რ მ ო ე ბ ი ს ხ ა ს ი ა თ ი

რის გამოკვლევაც მარქსმა თავის „კაპიტალში“ მოახდინა—ეს იყო წარმოების კაპიტალისტური წესი, რომელიც დღეს გაბატონებულია. მარქსი თავის შრომაში არ ეხება ბუნების იმ კანონებს, რომლებიც წარმოების პროცესს საფუძვლად უდევს და რომელთა გარკვევა-ანალიზი შეადგენს მექანიკის და ქიმიის ერთ ამოცანათაგანს და არა პოლიტიკური ეკონომიისას. მეორეს მხრივ მარქსი მიზნათ არ ისახავს გამოიკვლიოს წარმოების მარტო ის ფორმები, რომლებიც ყველა ხალხთათვის საერთოა, ვინაიდან ანგეარი გამოკვლევა ხშირად ისეთ უნაყოფო ზოგად დასკვნამდე მიგვიყვანს, როგორც მაგ., წარმოებისათვის ადამიანს ესაქიროება შრომის იარაღი, მიწა და ცხოვრების სახსარი. პირიქით, მარქსი არკვევდა საზოგადოებრივი წარმოების განსაზღვრული ფორმის განვითარების კანონებს, იმ ფორმისას, რომელიც განსაზღვრულ დროს (უკანასკნელ საუკუნოებს) და განსაზღვრულ ერებს (ევროპის და იქიდან წარმომდგარო; უკანასკნელ დროს წარმოების ეს ევროპიული წესი მყარდება აგრეთვე სხვა ქვეყნებშიაც და სხვა ერებშიაც, როგორც, მაგ., იაპონიაში და ინდოეთში) ეკუთვნის.

ეს დღევანდელი წარმოების გაბატონებული წესი, რომლის განსაკუთრებულ თვისებებს ჩვენ უფრო ახლო ქვევით გავეცნობით, შესამჩნევათ განსხვავდება წარმოების სხვა წესებიდან, მაგ., ფეოდალურისაგან, რომელიც გაბატონებული იყო ევროპაში საშუალო საუკუნოებში, ან პირველყოფილი კომუნისტურისაგან, რომელიც განვლეს ყველა ერებმა თავისი განვითარების პირველ საფეხურზე.

როცა ჩვენ დღევანდელ საზოგადოებას ვარკვევთ, ვხედავთ, რომ მის სიმდიდრეს შეადგენს სხვა და სხვა გვარი საქონელი. საქონელი—ეს შრომის პროდუქტია, გაკეთებული არა მწარმოებლის ან მასთან მჭიდროთ შეკავშირებულ პირების საკუთარ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, არამედ სხვა პროდუქტებზე გასაცვლელად. მაშასადამე, არა ბუნებრივი, არამედ საზოგადოებრივი თავისებურებანია ის, რაც შრომის პროდუქტს საქონლად აქცევს. ნათელვყოთ ეს შემდეგი მაგალითით: ძაფი, რომელსაც ართავს კანათისაგან გლეხის პირველყოფილ ოჯახში ახალგაზრდა ქალი, რათა იმიდან მოქსოვოს ტილო თავისი ოჯახის საჭიროებისათვის, არის სახმარაო ნივთი ანუ საგანი, მაგრამ არა საქონელი. თუ მრთველი ართავს კანათს იმისთვის, რომ გაუცვალოს თავისი ძაფი მეზობელ გლეხს ხორბალზე, ანდა ფაბრიკის პატრონი ყოველ დღე ამზადებინებს აუარებელ ძაფს გასაყიდათ, ამ შემთხვევაში ძაფი უკვე საქონელი ხდება. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაშიაც ძაფი მაინც სახმარაო ნივთია, მაგრამ ისეთი სახმარაო ნივთი, რომელმაც განსაკუთრებული საზოგადოებრივი როლი უნდა შეასრულოს,—ე. ი. იგი გადაცვლილ უნდა იქნას. კანათის ძაფის გარეგანი შეხედულება ჩვენ არ გვეუბნება,—საქონელია იგი, თუ არა. მისი ბუნებრივი ფორმა შესაძლებელია სრულებით ერთნაირი იყოს, გლეხის ქალისაგან არის ის დამზადებული მის საკუთარ სამზითოდ, თუ ფაბრიკაში—მუშა-ქალის მიერ, რომელმაც, შეიძლება, ერთი აგება ძაფითაც კი ვერ ისარგებლოს იქიდან. საქონელია, თუ არა, ძაფი,—ეს ჩვენ შეგვიძლია გავიგოთ მხოლოდ იმ საზოგადოებრივ როლის ან საზოგადოებრივი ფუნქციის მიხედვით, რომელსაც ის ასრულებს.

კაპიტალისტურ საზოგადოებაში, რაც დრო მიდის, შრომის პროდუქტის სულ უფრო და უფრო მეტი ნაწილი ღებულობს საქონლის ფორმას, და თუ დღეს ყველა შრომის პროდუქტებს მიუღია საქონლის სახე, ეს აიხსნება მხოლოდ იმითი, რომ თანამედროვე წარმოების წესწყობილებაში დარჩენილია კიდევ წარმოების წინანდელი წესების ნაშთები; მაგრამ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ამ მეტად უმნიშვნელო ნაშთებს, მაშინ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დღეს შრომის ყველა ნაწარმოები საქონლის ფორმას ღებულობს. ჩვენ არ შეგვიძლია წარმოების დღევანდელი წესი გავიგოთ, თუ უწინარეს ყოვლისა ნათლად არ გავითვალისწინებთ და შევისწავლეთ საქონლის ხასიათი. ამიტომ ჩვენ უნდა დავიწყოთ საქონლის გამოკვლევიდან.

ჩვენი აზრით, ეს გამოკვლევა უფრო ადვილი გასაგები იქნება, თუ ჩვენ უწინარეს ყოვლისა საქონლის წარმოების იმ დამახასიათებელ თავისებურებებს აღვნიშნავთ, რაც მას წარმოების სხვა წესებისგან განასხვავებს. ამნაირი გზით ჩვენ უფრო ადვილათ შევითვისებთ იმ თვალსაზრისს, რომელსაც ადგა მარქსი საქონლის ხასიათის გარკვევის დროს.

კაცობრიობის რა გინდ შორეულ ისტორიასაც არ უნდა გადავხედოთ, დავინახავთ, რომ ადამიანები ყოველთვის ერთდებოდენ დიდ თუ პატარა ჯგუფებათ, ანუ საზოგადოებებათ, ცხოვრებისათვის საშუალების ანუ სახსარის მოსაპოვებლათ. რომ წარმოებას ყოველთვის საზოგადოებრივი ხასიათი ქონდა, ეს ნათლად დახატა მარქსმა უკვე 1849 წელს თავის წერილებში: „საქირაო შრომა და კაპიტალი“, რომლებიც მოთავსებულია „რეინის ახალ გაზეთში“ („Neue Rheinische Zeitung“).

„წარმოების პროცესში“, — არის აქ ნათქვამი. — „ადამიანებს არა მარტო ბუნებასთან აქვთ დამოკიდებულება. ისინი აწარმოებენ ისე, რომ განსაზღვრული წესით ერთად მოქმედებენ და თავიანთ ნამოქმედარს ერთმანეთში სცვლიან. რომ აწარმოონ, ისინი შედიან განსაზღვრულ დამოკიდებულებასა და ურთიერთობაში და მხოლოდ ამ საზოგადოებრივ დამოკიდებულებასა და ურთიერთობის ფარგლებში მყარდება მათი ურთიერთობა ბუნებასთან და ხდება წარმოება.“

საწარმოო საშუალებათა ხასიათის მიხედვით, რასაკვირველია, სხვა და სხვანაირია ეს საზოგადოებრივი დამოკიდებულებანი, რომელთაც მწარმოებლები ურთიერთშორის ამყარებენ, სხვა და სხვანაირია პირობები, რომელშიც ისინი სცვლიან თავიანთ ნამოქმედარს და მონაწილეობას იღებენ წარმოების საერთო აქტში. ახალი საომარი იარაღის, ცეცხლის მსროლელი თოფის, გამოგონებით, აუცილებლად შეიცვალა ჯარის მთელი შინაგანი ორგანიზაცია, გარდაიქმნენ ის ურთიერთობანი, რომელშიც ცალკე პირები შეადგენენ ჯარს და შეუძლიათ იმოქმედონ როგორც ჯარი. შეიცვალა აგრეთვე სხვა და სხვა ჯარების ურთიერთშორის დამოკიდებულებაც.

ამრიგად, საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, რომლებშიაც კერძო პირებს, ანუ ინდივიდუუმებს, უხდებათ წარმოება, ე. ი. საზოგადოებრივი საწარმოო დამოკიდებულებანი იცვლებიან, გარდაიქმნებიან მატერიალურ საწარმოო საშუალებათა, საწარმოო ძალთა ცვლილებასა და განვითარებასთან ერთად. საწარმოო დამოკიდებულებანი, მთლიანად ალებული, შეადგენენ იმას, რასაც საზოგადოებრივ ურთიერთობას, საზოგადოებას ეძახიან; ესაა

განსაზღვრულ ისტორიული განვითარების საფეხურზე მდგომი საზოგადოება, საზოგადოება, აღქურვილი თავისებური და განსხვავებული ხასიათით¹⁾.

რამდენიმე მაგალითით განვმარტოთ ნათქვამი. ავიღოთ რომელიმე პირველყოფილი ხალხი, რომელიც დგას წარმოების უმდაბლეს საფეხურზე, სადაც ნადირობა უმთავრესი საშუალებაა სახსრის მოსაპოებლათ, მაგ., ინდოელები.

დოდგი თავის წიგნში—„შორეულ დასავლეთის დღევანდელი ინდოელები“—შემდეგს მოგვითხრობს ინდოელების ნადირობის წესის შესახებ: „ვინაიდან თავს და გულს მხოლოდ იშვიათად მოუწოდებენ დასახმარებლათ, მაგრამ კუქის მოთხოვნილება კი განუწყვეტელია, ამიტომ ეს თემი ჩვეულებრივ „მესამე წოდების“ მორჩილებაში იმყოფება. თემის ამ ნაწილის ძალას წარმოადგენენ მისი ყველა მონადირეები, რომელნიც შეადგენენ ერთგვარ კავშირს ანუ ამქარს. ამათი გადაწყვეტილების საღმე გასაჩივრება შეუძლებელია. ერთ თემში (sheyennes) ამ მონადირეებს „ძაღლის მხედრებს“ უწოდებენ. თემის უფრო ახალგაზრდა და მომქმედი უფროსები ყოველთვის ამ „ძაღლის მხედრებს“ ეკუთვნიან, მაგრამ ყოველთვის ისინი არ მეთაურობენ. ყველა საერთო საქმეებს „მხედრები“ აწესრიგებენ თითონ სიტყვიერათ; დანარჩენ საქმეებს ისინი ანდობენ იმათ მიერ ამორჩეულ ყველაზე უფრო ცნობილ და გამოცდილ მონადირეებს.

ამ „ძაღლის მხედრებს“ შორის მოიპოვებიან მრავალი ახალგაზრდა ყმაწვილი კაცები, რომლებიც ჯერ კიდევ არ არიან მომწიფებულნი და რომლებსაც არ ჩაუბარებიათ მხედრობისათვის საჭირო გამოცდა. ერთი სიტყვით, მონადირეთა ამქარი შეიცავს თემის მთელ სამუშაო ძალას და წარმოადგენს იმ ძალას, რომელიც მფარველობს და ასაზრდოებს დედაკაცებს და ბავშვებს.

ყოველწლიურად შემოდგომაზე ხდება დიდი ნადირობა, რომ დახოცონ რაც შეიძლება დიდძალი ნადირი, დაამზადონ და გაახმონ ზამთრისთვის ხორცის მნიშვნელოვანი მარაგი. ამ დროს „ძაღლის მხედრები“ ნამდვილ მბრძანებლებად ხდებიან ხოლმე, და ვაი იმას, ვინც არ დაემორჩილება და აბუჩად აიგდებს მათ თვითნება თუ დემოკრატიულ დადგენილებას, თუ გინდ ეს დადგენილება სრულებით

¹⁾ ქ. მარქსი, „საქირათ შრომა და კაპიტალი“, გვ. 43. ქართული გამოცემა. 1930 წ.

უმნიშვნელოც იყოს. როცა ყველაფერი მომზადებულია, საუკეთესო მონადირეები დილით გათენებამდე გაუდგებიან გზას. თუ ზოულოდნელად კამეჩების რამდენსამე ჯოგს წააწყდებიან, პირველად ამოსახოცათ ირჩევენ ისეთს, რომლის მომწყვდევა და ამოხოცვა დანარჩენ ჯოგებს არ დააფრთხობს ყვირილით და სროლით მაზე თავდასხმის დროს. ამ დროს განმავლობაში ყველა მამაკაცები, რომელთაც რაიმე შეეღა შეუძლიათ კამეჩებზე ნადირობის დროს, იკრიბებიან ერთად და ესაფრებიან რომელსამე მახლობელ ხეობაში ისე, რომ კამეჩებმა თვალი არ მოჰკრან. თუ ჯოგი იმყოფება ნადირობისათვის მოხერხებულ ადგილას, ნადირობის მეთაური ყოფენ თავის ხალხს რამდენიმე ნაწილად და გზაენიან მათ დროებით უფროსების ხელმძღვანელობის ქვეშ წინდაწინ ამორჩეულ ადგილებზე. როცა ხელმძღვანელი მონადირე დაინახავს, რომ თითოეულმა დაიჭირა ნაჩვენები ალაგი და ყველაფერი მზათაა, ის ცდილობს ცხენოსან მონადირეთა ერთი ნაწილის დახმარებით ალყა შემოარტყას ჯოგს, შეუკრას ღია გზა, რის შემდეგაც იძლევა ნიშანს, რომ ყველანი გამობტენ და საშინელი, მკედრის გამაღვიძებელი შეშხარავი ყვირილით გაექანონ ნადირისაკენ. კიდევ ერთი წუთი და ნადირობა გახურებულია, მხოლოდ თითო-ოროლა კამეჩი თუ გაარღვევს ალყას და გაიქცევა და იმას აღარ გამოედევნებიან, თუ მახლობლად სხვა ჯოგები ეგულებათ.

„როცა ხმარებაში იყო მარტო მშვილდი და ისარი, თითოეულმა მხედარმა იცოდა თავისი ისარი და მისთვის არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენდა მის მიერ მოკლული კამეჩის გამოცნობა. უკანასკნელი ხდებოდა მის სრულ ინდივიდუალურ საკუთრებათ, განსაზღვრული ნაწილის გამოკლებით, რომელიც მიდიოდა ქვრივების და იმ ოჯახების სასარგებლოდ, რომელთაც თავისი მხედარი—მარჩენალი არ ყავდათ. თუ მოკლულ კამეჩში იპოვნიდენ რამდენიმე მონადირის ისარს, მაშინ საკითხი ნანადირევის მისაკუთრებაზე წყდებოდა იმის მიხედვით, თუ რა ადგილას იყო მოხვედრილი ისარი. თუ ყველა მოხვედრილმა ისრებმა სასიკვდილოთ დასჭრეს კამეჩი, მაშინ იმას ანაწილებდენ იმათ შორის, ვისაც მოხვედრილი ისრები ეკუთვნოდათ. ხშირად კი ასეთ შემთხვევაში ნადირი რომელიმე ქვრივს ეთმობოდა. ყოველგვარ ასეთ დაეას სწყვეტდა მთავარი მონადირე, და ამ გადაწყვეტილების გასაჩივრება შეიძლებოდა მხოლოდ „ძალის მხედრების“ საერთო საბჭოში. მას შემდეგ, რაც თოფის საყოველთაო ხმარებაში შემოღებამ შეუძლებელი გახადა იმის გამოცნობა, თუ ვის ეკუთვნის მოკლული კამეჩი, ინდოელებმა იწყეს კომუნისტური

„შეხედულებით ხელშეკანცხლობა“) და მთელი ხორცი და ტყავი თანა-სწორათ იყოფა, თანახმად იმათ მიერ გამოგონილ საზომისა“ (გვ. 206 — 211).

ჩვენ ვხედავთ, რომ ამ მონადირე ხალხში წარმოებას საზოგადოებრივი ხასიათი აქვს, რომ აქ სხვა და სხვაგვარ შრომას ეწევიან საერთო მიზნის მისაღწევად.

მაგრამ უკვე აქაც ვხედავთ შრომის განაწილების და გეგმიან თანამშრომლობის (კოოპერაციის) ჩანასახს¹⁾. მონადირე იმის მიხედვით, თუ ვის რა შეუძლია და რა უფრო ეხერხება და რის ნიჭი აქვს, ასრულებენ სხვა და სხვა მუშაობას, მაგრამ საერთო გეგმით ამ სხვა და სხვაგვარი მუშაობის ანუ, როგორც მარქსი თავის „საქირაო, შრომა და კაპიტალიზმი“ გამოსთქვამს, „მოქმედებათა გაცვლა-გამოცვლის“ შედეგი — ნადირობის ნადავლი — არ იცვლება, არამედ ნაწილდება, იყოფა.

გაკვრით შევნიშნავთ, რომ საწარმოო საშუალებათა შეცვლა — მშვილდის და ისრის მაგიერ თოფის ხმარება — იწვევს აქ განაწილების წესის შეცვლასაც. ახლა განვიხილოთ წარმოების საზოგადოებრივი წესის მეორე უფრო მაღალი ფორმა, ე. ი. ისეთი, რომელსაც საფუძვლად უდევს მიწის მუშაობა, მაგ., სოფლის თემი ინდოეთში. პირველყოფილი კომუნიზმისაგან, რომელიც გაბატონებული იყო ამ თემში, დღეს ინდოეთში მხოლოდ ნაშთებს თუ შეხვდებით; მაგრამ ნეარხი, ალექსანდრე მაკედონელის ერთი სარდალთაგანი, სტრაბონის ცნობით, (XV, I, 66) იტყობინებოდა, რომ მის დროს ინდოეთში იყო ისეთი ადგილები, სადაც მიწა საზოგადო საკუთრებას შეადგენდა, მუშაობაც საერთოდ ხდებოდა და მოსავალიც თემის წევრთა შორის იყოფოდა. ელპინსტონის სიტყვით, ამგვარი თემი არსებობდა ინდოეთის ზოგ ადგილას კიდევ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისშიაც. კუნძულ იავაზე სასოფლო კომუნიზმი დღევანდლამდე განაგრძობს თავის არსებობას შემდეგი სახით: დროგამოშვებით მიწა

1) უფრო სწორი იქნებოდა გვეთქვა: თავის შეხედულებით ისინი ხელახლა შეიქმნენ კომუნისტები. თადაპირველად ინდოელებს წარმოება კომუნისტური იყო და ნადირეის დაყოფაც კომუნისტური ხასიათი ქონდა.

2) მარქსი ამბობს: „როდესაც შრავალი მუშა ერთსა და იმავე წარმოების პროცესში ანდა სხვა და სხვა, მაგრამ ერთმანეთთან დაკავშირებულ წარმოების პროცესში, ეგმიანად ერთი მეორის გვერდით შეერთებულად მუშაობს, შრომის ასეთ ფორმას კოოპერაცია ეწოდება („კაპიტალი“ I, გვ. 279, ჰართ. გამოცემა, 19.10 წ.)

3) ქვეით შენიშვნაში მარქსი დასძენს: „ლინგე Linguet თავის Theorie des Lois civiles“-ში შეიძლება არ სცდებოდეს, როდესაც ნადირობას კოოპერაციის პირველ ფორმად სახავს. („კაპიტალი“, ტ. I. გვ. 288).

ხელახლა იყოფა ერთი სოფლის წევრებს შორის; მიზომილი ნაქერი არ შეადგენს სოფელთა კერძო საკუთრებას, არამედ ეს იმათ ეძლევათ სასარგებლოთ განსახლვრულ დრომდე. ინდოსტანში სახნავ-სათესი მიწები უკვე გადავიდა ცალკე პირების კერძო საკუთრებაში. ტყე, საძოვარი და სხვა დაუმუშავებელი მიწები კი ჯერ კიდევ საზოგადოებრივ საკუთრებას შეადგენენ, რომლითაც თემის თითოეულ წევრს უფლება აქვს ისარგებლოს. ასეთ სასოფლო თემში, რომელიც ჯერ კიდევ არ მოყოლია ინგლისის ბატონობის დამრღვეველ გავლენის ქვეშ და რომელიც არ გამხდარა ინგლისის მიერ შემოღებული გადასახადის სისტემის მსხვერპლი, ჩვენ ყველაზე უფრო გვაინტერესებს ის, თუ რა ხასიათს ღებულობს იქ (თემში) შრომის განაწილება. ჩვენ უკვე ვნახეთ შრომის ეს განაწილება ინდოელებში, მაგრამ განაწილების უფრო განვითარებულ ფორმას ჩვენ ვხედავთ ინდუსთა სასოფლო თემში. სათემო გამგეობის გვერდით, რომელსაც ქვიან პატეელი, თუ იგი შესდგება მხოლოდ ერთი კაცისაგან და პანჩი — თუ იგი შეადგენს კოლეგიას არა უმეტეს ხუთი წევრისაგან, ინდუსთა სასოფლო სამეურნეო კომუნაში ჩვენ ვხედავთ კიდევ თანამდებობათა მთელ რიგს: კარნამას ან მატსადის, ე. ი. ბუჰჰალტერს, რომელიც ვალდებულია განაგოს თემის ფინანსიური საქმეები და ზედამხედველობა (კონტროლი) გაუწიოს თემის დამოკიდებულებას კერძო წევრებთან, სხვა თემებთან და სახელმწიფოსთან; ტალლის, რომელიც იკვლევს დანაშაულობათა ჩადენას და უფლების დარღვევას და რომელიც აგრეთვე ვალდებულია იზრუნოს მგზავრების დაცვისათვის, სანამ ისინი მახლობელ თემის საზღვრებს მიაღწევენ: ტოტის, ე. ი. მეველეს და მიწის მზომელს, რომელმაც თვალყური უნდა ადევნოს იმას, რომ მეზობელ თემებმა არ გააფუჟონ საზღვრები, რაც ადვილათ შესაძლებელია მოხდეს ბრინჯის მოყვანის დროს: რუების ზედამხედველს, რომელიც ვალდებულია წესიერათ წეინახოს ისინი და იზრუნოს, რომ ისინი თავის დროზე იხსნებოდეს და იკეტებოდეს, რათა თითოეულ ველს საკმარისათ ქონდეს წყალი, რასაც განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს ბრინჯის მოყვანაში; ბრამინს — აუცილებელ რელიგიურ წესების შესასრულებლათ; მასწავლებლებს, რომლებმაც წერა-კითხვა უნდა ასწავლონ ბავშვებს; ასტროლოგს, რომელმაც უნდა განსახლვროს ბედნიერი და უბედური დღეები (წარმო და კვიმატი) დათესვის, მომკის, გალწვის და სხვა საქირო მუშაობისათვის; მკვდელს, დურგალს, მექოთნეს, მრეცხავს, დალაქს, მწყემსს, ექიმს, მოთაზაშე-ქალს და ხანდისხან მომღერალსაც.

ყველა ეს პირები მუშაობენ მთელი თემისა და მისი წევრებისა-სავთის, რისთვისაც ჯილდოთ ეძლევათ სათემო მიწიდან ადგილი-დან მოსავლის ნაწილი. აქაც, მაშასადამე, შრომის უმაღლესათ განვი-თარებულ განაწილების დროს, ჩვენ ვხედავთ სამუშაოთა გაერ-თიანებას და ნაწარმოების განაწილებას.

მოვიყვანოთ კიდევ ერთი, ყველასათვის ცნობილი, მაგალითი, გლეხის პატრიარქალური ოჯახის სახით, რომელიც თვითონ აკმაყოფილებს ყველა თავის მოთხოვნილებებს, ე. ი. ისეთი საზოგადოებ-რივი ორგანიზაცია, რომელიც განვითარდა წარმოების ისეთი წე-სისაგან, როგორიც ჩვენ ზევით დავახსიანეთ, ინდუსთა სასოფლო-კომუნის მაგალითით და რომელსაც ჩვენ ვხედავთ ყველა ცო-ტათ თუ ბევრათ, კულტურულ ერებში მათი განვითარების პირველ-საფეხურებზე.

გლეხის ასეთ პატრიარქალურ ოჯახში ჩვენ აგრეთვე ვერ ვხე-დავთ დაცალკეებულ ადამიანებს, არამედ განსაზოგადოებულ შრომას-და სამუშაოთა შეერთებული ძალით შესრულებას, წლოვანების, სქე-სის და წელიწადის დროთა მიხედვით. აქ ხნავენ, იქ სთიბავენ, უგლიან საქონელს, სწველიან, აგროვებენ შეშას, ართავენ, ქსოვენ, კერავენ, ღურგლობენ და სხვა და სხვა.

სრულებით სხვა და სხვა სამუშაო სრულდება შეთანხმებით, უკავშირდება ერთი-მეორეს; ნაწარმოები ნივთები აქაც, როგორც წინა მაგალითებშიაც, სრულებით არ იცვლებიან კერძო მომუშა-ვეთა შორის, არამედ ნაწილებიან მათ შორის, თანახმად არსე-ბულ ურთიერთობისა.

წარმოვიდგინოთ ახლა ¹⁾ რომ საწარმოო საშუალებანი იმის მსგავს სამიწადმოქმედო კომუნაში (თემში), რომელიც ჩვენ ზევით ავწერეთ, იმდენათ გაუმჯობესდა, რომ მიწის დასამუშავებლად უკვე უფრო ნაკლები შრომაა საჭირო, ვინემ წინეთ. თავისუფლდება სამუ-შაო ძალა, რომელიც მაგ., თუ ტეხნიკურ საშუალებათა განვითარება ხელს შეუწყობს, შესაძლებელია მოხმარდეს თემის მიწაზე მდებარე კაჟის მადნების დამუშავებას, კაჟის იარაღის გასაკეთებლად. შრომის

¹⁾ აუარებელი ფაქტები ამტკიცებენ, რომ თავდაპირველათ საქონლის წარ-მოების განვითარება ფაქტიურად იმ გზით მოხდა, რომელიც ნაჩვენებია ჩვენ მიერ ქვემოთ. რა თქმა უნდა, მისი განვითარება არ ყოფილა ისე მარტივი, როგორც ჩვენ ამას აქ ვასურათებთ. მაგრამ ჩვენ აქ მხედველობაში როდი გვაქვს საქონლის წარმოების ისტორია, არამედ ჩვენ გვინდა ვუჩვენოთ მხოლოდ საქონლის წარ-მოების განსაკუთრებული, სპეციფიკური თავისებურებანი, რომლებსაც ყველაზე უფრო-ადგილათ შევნიშნავთ, როცა წარმოების ამ წესს შევადარებთ წარმოების სხვა წესებს.

ნაყოფიერება (die Produktivität) იმდენათ ღიღია, რომ გაცილებით მეტი იარაღი კეთდება, ვიდრე თემის საჭიროება ამას მოითხოვს.

რომელიმე მაწანწალა თემს, მწყემსების თემს, საბინადრო ადგილის გამოცვლის დროს მისვლა უხდება ამ თემთან. შრომის ნაყოფიერება ამ თემშიაც იმდენათ განვითარდა, რომ მას მოუშენებია იმაზე მეტი პირუტყვი, რაც მას ესაჭიროება თავის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლათ. ადვილი გასაგებია, რომ ეს თემი სიამოვნებით გაუცვლის ზედმეტ პირუტყვს ზედმეტ იარაღზე მიწის მუშა თემს. მონარჩენი (überschüssige) პირუტყვი და მონარჩენი იარაღი ამ გაცვლის მეოხებით ხდება საქონლათ.

საქონლის გაცვლა ბუნებრივი შედეგია საწარმოო ძალთა განვითარების, რომელიც სცილდება პირველყოფილი კომუნის ვიწრო მოთხოვნილებათა ფარგლებს. პირველყოფილი კომუნისში ტენზიკის განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე თავისი შემდგომი წინსვლის დაბრკოლებათ ხდება. წარმოების წესი თხოვლობს საზოგადოებრივი შრომის სარბიელის გაფართოებას, მაგრამ ვინაიდან კერძო კომუნები ერთი მეორესაგან დახშული, კარჩაკეტილი და დამოუკიდებელი არიან, ამიტომ ეს გაფართოება შესაძლებელი იყო განხორციელებულიყო არა კომუნისტური და გეგმაშეწონილი შრომის გამოყენების გაფართოებით, არამედ მხოლოდ იმის მეოხებით, რომ კომუნები ცვლიდნენ ურთიერთშორის თავისი შრომის მონარჩენს, ე. ი. მოქარბებულ ნაწარმოებს.

ჩვენს მიზანს არ შეადგენს იმის გამოძიება, თუ თავის მხრივ საქონლის გაცვლა-გამოცვლა კომუნის შიგნით რა გავლენას ახდენდა წარმოების წესზე, სანამ საქონლის წარმოება არ გადაიქცა ერთი მეორესაგან დამოუკიდებელ კერძო მომუშავეების წარმოებათ, რომელთაც კერძო საკუთრების უფლების ძალით ეკუთვნის საწარმოო საშუალებანი და იმათი შრომის პროდუქტებუ. რის ჩვენებაც ჩვენ გვინდა — არის შემდეგი: საქონლის წარმოება არის წარმოების საზოგადოებრივი ფორმა, საზოგადოებრივი კავშირის გარეშე იგი წარმოუდგენელია: იგი აღნიშნავს საზოგადოებრივი წარმოების გაფართოებას კომუნისტური წარმოების ფარგალს იქით, რომელიც მის წინეთ არსებობდა (თემში, პატრიარქალურ ოჯახში და სხვ.). მაგრამ მისი საზოგადოებრივი ხასიათი ნათლად არა სჩანს. ავიღოთ მეჭურჭლე და მიწის მუშა, ჯერ როგორც ინდუსთა სოფლის კომუნისტური თემის წევრები, და შემდეგ როგორც საქონლის ორი მწარმოებელი. პირველ შემთხვევაში ისინი თემისთვის ორივე ერთნაირად მუშაობენ, ერთი აწვდის მას თავის ქოთნებს, მეორე — მიწის

ნაწარმოებს; ერთი ლებულობს მიწის წარმოებიდან თავის წილს, მეორე — თავის ხვედრს ქოთნებიდან. მეორე შემთხვევაში თითოეული იმათგანი ასრულებს დამოუკიდებლად თავის კერძო სამუშაოს თავისთვის, მაგრამ იმავე დროს თითოეული მუშაობს (შეიძლება, იმდენათვე, როგორც წინეთ) არა მარტო თავისთვის, არამედ სხვისთვისაც. ისინი უცვლიან ერთი-ერთმანეთს თავის ნაწარმოებს და ადვილი შესაძლებელია, რომ პირველი მათგანი მიიღებს იმდენსავე მიწის ნაწარმოებს და მეორე — იმდენსავე ქოთანს, რამდენსაც ისინი ლებულობდნენ წინეთ. გარეგნობით არსებითად თითქოს არაფერი არ შეცვლილა, მაგრამ ეს ორი პროცესი ძირიანად განიზღვევა ერთი მეორისგან.

პირველ შემთხვევაში ყველასათვის აშკარაა, რომ საზოგადოება არის ის ძალა, რომელიც აერთიანებს და აკავშირებს შრომის სხვა და სხვა სახეს, ანუ ფორმას: ერთს ამუშავენს მეორესათვის და თითოეულს უნიშნავს და უსაზღვრავს მის წილს მეორეს შრომის პროდუქტში. მეორე შემთხვევაში, გარეგნობით, თითოეული მუშაობს თითქოს თავისთვის, და ის წესი, რომლითაც თითოეული იძენს სხვის ნაწარმოებს თითქოს, დამოკიდებულია არა მისი შრომის საზოგადოებრივ ხასიათზე, არამედ თვით ნაწარმოების თავისებურებაზე. ახლა ფიქრობენ, რომ არა მექურჭლე და მიწის მუშა მუშაობენ ერთი მეორესთვის და, მაშასადამე, არა იმათი შრომა, განხორციელებული, ერთის მხრივ, ქოთნებში, მეორეს მხრივ, მიწის ნაწარმოებში, აუცილებლად საჭიროა საზოგადოებისათვის, არამედ თვით ქოთნებში და მიწის ნაწარმოებში იმალება რალაც მისტიური თვისებანი, რომლის მეოხებითაც ისინი იცვლებიან ერთი-მეორეზე განსაზღვრული რაოდენობით. ადამიანთა შორის ურთიერთობა, რომელიც გამოწვეულია შრომის საზოგადოებრივი ხასიათით, საქონლის წარმოების ბატონობის დროს, იფარება ნივთების ანუ ნაწარმოებთა ურთიერთობით. სანამ წარმოება პირდაპირ საზოგადოებრივი ანუ განსაზღვრული იყო, ის საზოგადოების კონტროლის და ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდა და მწარმოებელთა ურთიერთშორის დამოკიდებულებაც აშკარა და ნათელი იყო. მაგრამ ჩნდება თუ არა კერძო, ერთი-ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ სამუშაოთა ნაწარმოები, და წარმოებაც ამის მეოხებით კარგავს რა გეგმაზე აშენებულ ხასიათს, მწარმოებელთა ურთიერთობა გვეჩვენება, როგორც ურთიერთობა პროდუქტთა შორის. ამ დროიდან დაწყებული მწარმოებელთა ურთიერთობის მოწესრიგება თვით მწარმოებლების მიერ შეუძლებელი ხდება; ეს ურთიერთობა ვითარდებოდა ადამიანთა

ნებასურვილის დამოუკიდებლათ, საზოგადოებრივი ძალები გადაცდნენ ადამიანური შეგნების საზღვარს და წარსულ საუკუნოების გულუბრყვილო მსოფლმხედველობას ეს ძალები წამოელანდნ როგორც ღვთაებრივი ძალები, და შემდეგ „განათლებულ“ საუკუნოების კი ისინი ეჩვენებოდნ როგორც ბუნების ძალები.

საქონლის ბუნებრივ ფორმას, ანუ სხეულს ახლა აწერენ მისტიურ თვისებებს, სანამ ეს თვისებები ახსნილი არ არიან მწარმოებელთა ურთიერთობით. როგორც ფეტიშის თაყვანისმცემელი აწერენ თავის ფეტიშს ისეთ თვისებებს, რომლებიც სრულებით არ გამოძინარებენ იმის ბუნებისაგან, სწორეთ ასევე ბურჟუაზიულ ეკონომისტებს საქონელი ეჩვენებათ გრძნობიერ საგნათ, რომელიც დაჯილდოებულია ზებუნებრივი თვისებებით. მარქსი უწოდებს ამას „ფეტიშშიზმს, რომელიც თანსდევს შრომის პროდუქტს, როგორც კი ამ უკანასკნელს საქონლის სახით აწარმოებენ, და რომელიც ამის გამო განუყრელია საქონლის წარმოებასთან“.

საქონლის ეს მისტიური, ფეტიშური ხასიათი, და როგორც ქვევით დავინახავთ, არა მარტო საქონლის, არამედ კაპიტალისაც, — პირველად მარქსმა აღმოაჩინა. სწორეთ ფეტიშშიზმია ის, რაც აძნელებს საქონლის თვისებურებათა გაგებას და თითქმის შეუძლებლად აცხდის ამ გაგებას მანამ, სანამ იგი დაძლეული არაა; შეუძლებელია საქონლის ღირებულება სავსებით შევიგნოთ, თუ საქონლის ფეტიშური ხასიათი შეგნებული არა გვაქვს. ამიტომ თავი „საქონლის ფეტიშურ ხასიათზე და მის საიდუმლოებაზე“ „კაპიტალის“ ერთი უშესანიშნავესი და უმნიშვნელოვანესი თავია, რომელსაც ამ წიგნის მკითხველმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს. მაგრამ მიუხედავათ ამისა და სამწუხაროდ, სწორეთ ამ თავს ხშირად არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ არა მარტო მარქსის მოწინააღმდეგენი, არამედ მისი მიმდევრებიც.

2. ლ ი რ მ ბ უ ლ მ ბ ა

მას შემდეგ, რაც ჩვენ საქონლის ფეტიშური ხასიათი ნათელვყავით, მისი (საქონლის) შემდეგი გარკვევა-ანალიზი შედარებით ნაკლებ სიძნელეს წარმოადგენს.

როგორც ჩვენ უკვე დავინახეთ, საქონლის მიზანია, რომ ის გადაცვლილ იქნეს. ეს გაცვლა კი გულისხმობს, რომ საქონელი აკმაყოფილებს ადამიანის რომელსამე მოთხოვნილებას, სულ ერთია ნამდვილს თუ საოცნებოს. არაეინ არ გაცვლის თავის ნაწარმოებს

სხვისაზე, თუ რომ უკანასკნელი მისთვის უსარგებლო იქნება. მაშასადამე, საქონელი უნდა იყოს სასარგებლო ნივთი, მას უნდა ქონდეს სახმარი ღირებულება. სახმარი ღირებულება განისაზღვრება საქონლის სხეულის ფიზიკური თვისებებით. სახმარი ღირებულებანი შეადგენენ სიმდიდრის ნივთიერ შინაარსს, როგორც არ უნდა იყოს ამ სიმდიდრის საზოგადოებრივი ფორმა. სახმარი ღირებულება, ამრიგათ, არ შეადგენს მარტო საქონლის თავისებურ თვისებას. არსებობს სახმარი ღირებულება, რომელიც საქონელი არ არის, მაგ., როგორც ზემოდ დავინახეთ, კომუნისტური თემის ნაწარმოებნი; გარდა ამისა, არსებობენ ისეთი სახმარი ღირებულებანი, რომლებიც სრულებით არ არიან შრომის პროდუქტები. მაგ., ნაყოფი გაუტყეხელ ტყეში, წყალი მდინარეში და სხვა. პირიქით, არ არის ისეთი საქონელი, რომელსაც არ ქონდეს სახმარი ღირებულება.

როგორც კი სახმარი ღირებულება საქონლად იქცევა, ე. ი. იცვლება მეორე სახმარ ღირებულებაზე, ჩვენ ვამჩნევთ, რომ ისინი ყოველთვის იცვლებიან განსაზღვრულ რაოდენობრივ ურთიერთობით. იმ ურთიერთობას, რომელშიაც ერთი საქონელი იცვლება მეორე საქონელზე, ეწოდება მისი საცვლელი ღირებულება (Tauschwert).—ეს ურთიერთობა შეიძლება შეიცვალოს ადგილის და დროის მიხედვით, მაგრამ განსაზღვრულ ადგილას და განსაზღვრულ დროს იგი ყოველთვის სრულიად განსაზღვრული სიდიდეა. თუ ჩვენ ვცვლით 20 არშინ ტილოს 1 სერთუქზე და იმავე დროს 20 არშინ ტილოს—40 გირვანქა ყავაზე, ჩვენ შეგვიძლია დარწმუნებული ვიყოთ იმაში, რომ იმავე დროს 1 სერთუქი შესაძლებელია გავცვალოთ 40 გირვანქა ყავაზე, თუ კი ასეთი გაცვლა მოხდება. სერთუქის საცვლელი ღირებულება სრულებით სხვა სახეს ღებულობს, იმის მიხედვით, ვცვლი მე მას ტილოზე თუ ყავაზე. მაგრამ რანაირიც არ უნდა იყოს გარეგანი სახე, ფიზიონომია, რომელიმე საქონლის საცვლელი ღირებულებისა, საფუძვლად მას განსაზღვრულ ადგილას და განსაზღვრულ დროს ყოველთვის ერთი და იგივე შინაარსი უდევს. განვმარტოთ ეს საზოგადოებრივი მოვლენა ბუნების რომელსამე მოვლენასთან შედარებით. როდესაც მე ვამბობ, რომ რომელიმე სხეული იწონის 16 კილოგრამს ან 40 გირვანქას ან და ერთ ფუთს, მე ვიცი, რომ ყველა ამ სახელწოდებას საფუძვლად უდევს განსაზღვრული შინაარსი, სხეულის განსაზღვრული სიმძიმე. სწორეთ ასევე უდევს საფუძვლად საქონლის საცვლელ ღირებულების სხვადასხვა გამოხატულებას განსაზღვრული შინაარსი, რომელსაც ჩვენ ღირებულებას ვუწოდებთ.

ამით ჩვენ მივედით პოლიტიკური ეკონომიის ერთ იმ უშესა-
ნიშნავეს ძირითად კატეგორიამდე, ცნებამდე, ურომლისათაც წარ-
მოების გაბატონებული წესის მექანიზმის, შენობის, სისწორით გაგება
შეუძლებელია.

რა ქმნის საქონლის ღირებულებას? აი საკითხი,
რომელსაც უნდა მივცეთ პასუხი.

ავიღოთ ორი საქონელი, მაგ., ხორბალი და რკინა. როგორც
უნდა იყოს იმათი საცვლელი ურთიერთობა, ეს ურთიერთობა ყო-
ველთვის შეიძლება გამოვხატოთ მათემატიკური განტოლებით, მაგ.,
ერთი კოდი ხორბალი უდრის (≡) ოთხ ფუთ რკინას. მაგრამ ყველამ,
ვისაც სოფლის სკოლაში უსწავლია, იცის ის მარტივი კანონი, რომ
მათემატიკური მოქმედება შეიძლება შევასრულოთ მხოლოდ ისეთ
სიდიდეებზე, რომლებიც ერთი და იგივე საზომით იზომებიან; მაგ.,
მე შემიძლია ათი ვაშლიდან გამოვაკლო ორი ვაშლი, მაგრამ არასო-
დეს ორი კაკალი. მაშასადამე, ხორბალში და რკინაში, როგორც
საქონელში, უნდა იყოს საერთო რამ, რაც მათ ერთმანეთთან შედა-
რებას შესაძლებლად ხდის; — ეს არის სწორეთ იმათი ღირებულება.
არის თუ არა ეს საერთო საქონელთა ბუნებრივი თვისება? როგორც
სახმარი ღირებულება, ერთი საქონელი იცვლება მეორეზე იმიტომ,
რომ იმათ აქვთ სხვა და სხვა და არა საერთო ბუნებრივი
თვისებები. ეს თვისებები შეადგენენ გაცვლისათვის საჭირო საფუ-
ძელს, მაგრამ მათ არ შეუძლიანთ იმ ურთიერთობის გან-
საზღვრა, რომელშიც ეს გაცვლა ხდება ანუ სწარმოებს.

თუ საქონლის სხეულს ჩამოვაცილოთ სახმარ ღირებულებას,
მაშინ საქონელს მხოლოდ ერთი საერთო თვისება შერჩება, სახელ-
ლობრის, რომ იგი შრომის პროდუქტია.

მაგრამ თუ ჩვენ უყურადღებოთ ვტოვებთ პროდუქტების სახმარ
ღირებულებას, ამით ჩვენ უყურადღებოთ ვტოვებთ აგრეთვე შრომის
სხვა და სხვა განსაზღვრულ ფორმებს, რომელიც პროდუქტებს ქმნის;
ამასთანავე, პროდუქტები ჩვენთვის აღარ არსებობენ, როგორც
დურგლის ან მრთველის შრომის პროდუქტები, არამედ როგორც
საზოგადოთ ადამიანის შრომის პროდუქტები. და
როგორც ასეთები ისინი არიან ღირებულებანი.

მაშასადამე, ამა თუ იმ საქონელს აქვს ღირებულება მხოლოდ იმი-
ტომ, რომ მასში განსაზღვრივებულია ადამიანის შრომა საზოგადოთ.
როგორ უნდა გავზომოთ მისი ღირებულების სიდიდე? იმ შრომის
რაოდენობით, რომელიც მაზეა დახარჯული; შრომის რაოდენობა კი
თავის მხრივ იზომება დროით.

შეიძლება ზოგს ეგონოს, რომ თუ საქონლის ღირებულება განისაზღვრება იმ დროით, რომელიც მის გაყვებაზე დახარჯული, ამიტომ რამდენათ ზარმაცი და უნიკოა ადამიანი, იმდენათ მეტი ღირებულება ექნება მის საქონელს. მაგრამ აქ მხედველობაში მისაღება ათა ინდივიდუალური, პირადი, არამედ საზოგადოებრივი შრომა.

გავიხსენოთ, რომ საქონლის წარმოება წარმოადგენს სხვა და სხვაგვარ სამუშაოთა სისტემას, რომლებიც თუმც ერთი მეორესაგან დამოუკიდებლად სრულდებიან, მაგრამ რომლებიც საზოგადოებრივად შეკავშირებულნი არიან. „საზოგადოების მთელი სამუშაო ძალა, რომელიც საერთოდ ყველა საქონლის ღირებულებაშია წარმოდგენილი, აქ ადამიანის ერთსა და იმავე სამუშაო ძალას ნიშნავს, თუმცა იგი ურიცხვი ინდივიდუალური სამუშაო ძალებისაგან შესდგება. თითოეული ასეთი ინდივიდუალური სამუშაო ძალა ადამიანის ისეთივე სამუშაო ძალაა, როგორც ყველა სხვა, რამდენადაც იგი საზოგადოებრივი საშუალო ძალის ხასიათს ატარებს და მოქმედებს როგორც ასეთი საზოგადოებრივი საშუალო სამუშაო ძალა, ესე იგი, ამა თუ იმ საქონლის წარმოებას მხოლოდ საშუალოდ აუცილებელ ანუ საზოგადოებრივად აუცილებელ სამუშაო დროს ანდომებს. საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დრო ის სამუშაო დროა, რომელსაც მოითხოვს ამა თუ იმ სახმარი ღირებულების დამხადება წარმოების არსებულ საზოგადოებრივ ნორმალურ პირობებში და შრომის დახელოვნების და ინტენსივობის საზოგადოებრივ საშუალო დონეზე“¹⁾. შრომის ნაყოფიერების ცვლილებასთან ერთათ იცვლება, მაშასადამე, საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დრო, იცვლება ღირებულებაც.

დრო, რომელიც საქირთა ამა თუ იმ პროდუქტის დასამზადებლად, რა თქმა უნდა, ყოველთვის და ყოველი წარმოების წესის დროს უნდა აინტერესებდეს ადამიანებს; თვით კომუნისზმის ხანაშიც კი, რადგან ის გავლენას ახდენს იმ ურთიერთობაზე, რომელშიაც სხვა და სხვა გვარ სამუშაოთა შესრულება ერთად სწარმოებს.

მაგალითისათვის კვლავ ინდუსტრია სოფლის კომუნისტურითეში ავიღოთ. ვთქვათ რომ იმ სამეურნეო იარაღების გასაკეთებლათ, რომლებიც მას ესაქიროება, ორი მქედელი მუშაობს. ვთქვათ შემდეგ, რომ რაიმე გამოვანჯების მეოხებით შრომის ნაყოფიერება იმდენათ გაიზარდა, რომ ახლა ერთი მქედელია საკმარისი იმავე ხნის განმავლობაში ყველა იმ სამეურნეო იარაღების დასამზადებლად, რაც ან.

¹⁾ 1. კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. I. გვ. 7. ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

თემს სკირდება. ახლა ამ სამუშაოს მიანდობენ არა ორს, არამედ ერთ მკვედელს; მეორე შესაძლებელია გამოიყენონ რაიმე სხვა იარაღის ან დასამშვენებელ (მოსართავ) ნივთების გასაკეთებლად. ვთქვათ კიდევ, რომ სამიწადმოქმედო შრომის ნაყოფიერება ამავე დროს არ შეცვლილა, რომ საზოგადოების მოთხოვნილებების სამეურნეო პროდუქტებით დასაკმაყოფილებლად ახლაც საჭიროა იმდენივე სამუშაო დროის დახარჯვა, როგორც წინეთ.

ამ პირობებში კომუნის თითოეული წევრი მიიღებს სამეურნეო პროდუქტების იმდენსავე ნაწილს, როგორც წინეთ, მაგრამ განსხვავებაც არის: სამკედლო შრომის ნაყოფიერება ორჯერ გაიზარდა; სამეურნეო იარაღების გასაკეთებლათ ახლა იხარჯება მიწის პროდუქტთა ერთი და არა ორი წილი. ამ შემთხვევაში სხვა და სხვა გვარი შრომის ურთიერთობათა ცვლილება მარტივია და თვალსაჩინო, მაგრამ იგი ხდება მისტიური და ბურჟსით მოცული, როგორც კი სამკედლო და სამიწადმოქმედო შრომა პირდაპირ კი არ უკავშირდებიან ერთმანეთს სამოქმედოთ, არამედ მათ შორის ურთიერთობა იხატება მათი პროდუქტების საშუალებით. მაშინ სამკედლო შრომის ნაყოფიერების ცვლილება ჩნდება, როგორც სამკედლო შრომის პროდუქტის საცვლელი ურთიერთობის ცვლილება სხვა პროდუქტებთან შედარებით, ე. ი. როგორც მისი ღირებულების ცვლილება.

უკვე რიკარდომ გამოიძია, რომ საქონლის ღირებულების სიდიდე განისაზღვრება იმ შრომის რაოდენობით, რომელიც მის გაკეთებაზე დახარჯული. მაგრამ მან ვერ განსჭვრიტა საქონელში შრომის საზოგადოებრივი ხასიათი, რომელიც საქონლის ღირებულების ფორმაშია დაფარული, ე. ი. საქონლის ფეტიშიზმი. აგრეთვე იგი საკმარისათ გარკვევით და ნაწლად ვერ არჩევდა შრომის იმ მხარეს, რომელიც საქონლის ღირებულებას ქმნის, მის იმ მხარისაგან, რომელიც სახმარ ღირებულებას ქმნის. საქონლის ფეტიზური ხასიათი ჩვენ უკვე დავასურათეთ. ახლა გავყვეთ მარქსს მის ანალიზში, რომელიც შეეხება საქონელში განხორციელებულ (განივითიერებულ) შრომის ორგვარ ხასიათს.

საქონელი ჩვენ წარმოვეიდგება როგორც სახმარი ღირებულება და ღირებულება. მის ნივთიერებას გვაძლევს ბუნება, მის ღირებულებას კი ქმნის შრომა, ისე როგორც მის სახმარ ღირებულებას.

როგორ ქმნის შრომა ღირებულებას და როგორ — სახმარ ღირებულებას? ერთის მხრივ შრომა წარმოადგენს ადამიანის სამუშაო ძალის ნაყოფიერ დახარჯვას საზოგადოდ, მეორეს მხრივ — ადამიანის განსაზღვრულ მოქმედებას რაიმე სპეციალური და განსაზღვრული

მიზნის მისაღწევად. შრომის პირველი მხარე არის ის საერთო რამ, რაც შეადგენს ადამიანის ყოველგვარი პროდუქტიული მოქმედების თვისებას; მეორე მხარე კი სხვა და სხვა გვარია სხვა და სხვა პროდუქტიულ მოქმედებათა დროს. ავიღოთ, მაგ., სამიწადმოქმედო და სამკვდლო შრომა. საერთო ამ ორ გვარ შრომისათვის არის ადამიანის სამუშაო ძალის დახარჯვა საზოგადოდ, მაგრამ თითოეული იმათგანი განირჩევა ერთი მეორისაგან თავისი მიზნით, წარმოების წესით, საშუალებებით და თავისი შედეგით.

ადამიანის განსაზღვრული, მიზანშეწონილი მოქმედება ქმნის სახმარ ღირებულებას. მისი თვისებრივი განსხვავება შეადგენს საქონლის წარმოების საფუძველს. მხოლოდ თვისებით სხვა და სხვა გვარი საქონლები იცვლებიან ერთი მეორეზე. არავინ არ გაცვლის ხორბალს ხორბალზე, ანუ ცელს ცელზე; ხორბლის გაცვლა ცელზე კი სავსებით შესაძლებელია. სახმარი ღირებულებანი ერთი მეორეს უდგებიან პირისპირ მხოლოდ მაშინ, როცა იმათში თვისებრივად სხვა და სხვა სასარგებლო შრომა განხორციელებული.

როგორც ღირებულებანი კი საქონლები განსხვავდებიან ერთი მეორისაგან არა თვისებით, არამედ რაოდენობით. ისინი იცვლებიან ერთი მეორეზე მხოლოდ იმიტომ, რომ, როგორც სახმარი ღირებულებანი, ისინი სხვა და სხვანი არიან; გაცვლის დროს იმათ ერთი მეორეს ადარებენ და ამა თუ იმ რაოდენობით იმათ ერთი მეორის პირდაპირ აყენებენ მხოლოდ იმიტომ, რომ, როგორც ღირებულებანი, ისინი ერთნაირი არიან.

ღირებულების შექმნა შეუძლია არა იმ შრომას, რომელიც განსაზღვრულ, კონკრეტულ და მიზანშეწონილ მოქმედებას შეიცავს მის თვისებრივ სხვანაირობაში, არამედ იმ შრომას, რომელიც საერთო ხასიათს ატარებს შრომის ყველა დარგებში და რომელიც წარმოადგენს ადამიანის სამუშაო ძალის დახარჯვას საერთოდ. ამნაირათ, სხვა და სხვა გვარი შრომა, როგორც ღირებულებანი, წარმოადგენს სამუშაო ძალის ასეთ დახარჯვას და განირჩევა ერთი მეორისაგან არა თვისებით, არამედ მხოლოდ რაოდენობით. ე. ი., როგორც ღირებულების შემქმნელი, ყოველივე შრომა განიხილება, როგორც მარტივი საშუალო შრომა, უბრალო სამუშაო ძალის დახარჯვა, რომელიც საშუალო ადამიანს აქვს. რთული შრომა კი ყოველთვის განხილული უნდა იქნას, როგორც გამრავლებული მარტივი შრომა. რთული შრომის მცირე რაოდენობა უთანასწორდება მარტივი შრომის მეტ რაოდენობას. საქონლის რაოდენობის ხასიათის თანახმად ეს

პროცესი საზოგადოებრივია, თუმცა იმავე დროს შეუგნებელი; იგი ადასტურებს შრომის სხვა და სხვა ფორმებს შორის დამოკიდებულება-ურთიერთობას ყველა შრომის მარტივ შრომაზე დაყენით. მაგრამ ვისაც არ შეუგნია საქონლის წარმოების ფეტიშიზმი, იმას გონია, რომ ის მიზეზები, რომელთა მეოხებით შესაძლებელი ხდება სხვა და სხვა გვარი რთული შრომის გამრავლებულ მარტივ შრომაზე დაყენა, არა საზოგადოებრივი ხასიათისაა, არამედ ეს მიზეზები ბუნებრივი მოვლენებია. წვრილ ბურჟუაზიულ სოციალისტების მთელმა წყებამ, რომელთაც სურდათ ღირებულების ერთხელ და სამუდამოთ დადგენა, (konstituieren) ე. ი. მისი სამუდამოთ დაკანონება, რათა გაეწმინდათ საქონლის წარმოება სხვა და სხვა ნარევისაგან და იგი უკვდავ ეყოს, რამდენიმეჯერ სცადა ამ ცრუ ბუნებრივ მიზეზების აღნუსხვა და იმის განსაზღვრა, თუ თითოეული სამუშაო რა ზომით ქმნის ღირებულებას (მაგ., როდბერტუსის ნორმალური სამუშაო დღე). ნამდვილათ კი ეს მიზეზები საზოგადოებრივია და ისინი მუდამ იცვლებიან.

მეცნიერებაში ნაკლებათ მოიპოვება ისეთი დარგი, რომელშიაც იმდენი შემცდარი აზრი იყოს წამოყენებული, როგორც ეს ღირებულების საკითხის შესახებაა. რამდენიმე იმათგანი ნიშნობლივად დაახასიათა თვით მარქსმა.

როგორც მარქსის თეორიის მიმდევრები, ისე განსაკუთრებით მისი მოწინააღმდეგენი ხშირად ჩადიან ერთ შეცდომას: ესაა ღირებულების და სიმდიდრის ერთმანეთში არევა. მარქსს ხშირათ აწერენ შემდეგ აზრს. „შრომა -- ყოველგვარი სიმდიდრის წყაროა“. ვინც აქამდის თვალყურს ადევნებდა ჩვენ მსჯელობას, იგი ადვილათ დაინახავს, რომ ეს აზრი მარქსის შეხედულებათა საფუძვლებს სრულიად ეწინააღმდეგება და მისი ძირი მარხია იმ დაბრმავებაში, რომელიც საქონლის წარმოების ფეტიშიზმითაა გამოწვეული. ღირებულება არის ისტორიული კატეგორია, ცნება, რომელსაც მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ საქონლის წარმოების დროისათვის. იგი საზოგადოებრივი ურთიერთობაა. სიმდიდრე კი, პირიქით, არის რაიმე ნივთიერი და შესდგება სახმარ ღირებულებათაგან. სიმდიდრის შექმნა სწარმოებს ყოველთვის და ყოველგვარ წარმოებათა წესის დროს. არსებობს სიმდიდრე, რომელიც შექმნილია მხოლოდ ბუნების მიერ და რომელიც ერთ ნამცეც შრომასაც კი არ შეიცავს; მაგრამ არ არის ისეთი სიმდიდრე, რომელიც მარტო ადამიანის შრომის ლონისძიებით იყოს შექმნილი. „შრომა — ამბობს მარქსი — „არ არის ერთად ერთი წყარო მის მიერ წარმოებულ სხვა ღირებულებასა,

ნიეთიერი სიმდიდრისა. როგორც უილიამ პეტე ამბობს, შრომა სიმდიდრის მამაა და მიწა — მისი დედა“. („კაპიტალი“, ტ. I. გვ. 11. ქართ. გამოცემა. 1930 წ.).

შრომის ნაყოფიერების ზრდასთან ერთად, თუ დანარჩენი პირობები უცვლელი რჩება, ქვეყნის ნიეთიერი სიმდიდრე მატულობს, მის დაკლებასთან ერთათ კი სიმდიდრეც კლებულობს. აქრებულ ღირებულებათა ჯამი იმავე დროს შეიძლება უცვლელი დარჩეს, თუ რომ დახარჯული შრომის რაოდენობა წინანდელი რჩება. კარგი მოსავალი ადიდებს ქვეყნის სიმდიდრეს; საქონლის ღირებულებათა ჯამი კი, რომელსაც ეს მოსავალი წარმოადგენს, შეიძლება დარჩეს იმდენივე, რამდენიც ის გასულ წელს იყო, თუ რომ დახარჯული საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომის რაოდენობა არ შეცვლილა.

თუ მარქსს არ უთქვამს, რომ შრომა არის ყოველივე სიმდიდრის წყარო, თუ ასეთი შეხედულება დამყარებულია სახმარი ღირებულების და საქონლის ღირებულების ერთი-ერთმანეთში არევაზე, მაშინ თავის თავად იგულისხმება, რომ მარქსის შესახებ ირღვევა ყველა ის დასკვნები, რომლებიც ასეთ შემცდარ შეხედულებას დაუკავშირებს. აშკარაა ეხლა, თუ რამდენათ უსაფუძვლოა მარქსის ზოგიერთ მოწინააღმდეგეთა საყვედური იმის შესახებ, რომ მარქსს თითქოს გამოეპარა ბუნების როლი წარმოებაში. პირობით, თვით ამ მოწინააღმდეგეთ მართლაც ბევრი რამ გამოეპარათ, სასელობო. განსხვავება საქონლის სხეულსა და იმ საზოგადოებრივ ურთიერთობას შორის, რომელსაც იგი (საქონელი) წარმოადგენს. „თუ რა ძლიერ არიან დაბრმავებულნი ზოგიერთი ეკონომისტები საქონელთა სამყაროს ფეტიშიზმით ანუ შრომის საზოგადოებრივი განსაზღვრის საგნობრივი სახით, ამას, სხვათა შორის, ამტკიცებს მოსაწყენი და უაზრო კამათი ბუნების როლის შესახებ საცვლელი ღირებულების შექმნაში. რადგანაც საცვლელი ღირებულება განსაზღვრული საზოგადოებრივი ხერხია ნიეთზე დახარჯულ შრომის გამოსახატავად, ამიტომ იმაში იმდენივე ბუნებრივი მასალა მოიპოვება, რამდენიც მაგალითად სათამაშო კურსში“ („კაპიტალი“, ტ. I. გვ. 48. ქართ. გამოცემა. 1930 წ.).“

აშკარაა, მარქსს არ „გამოპარვია“ ბუნების როლი სახმარ ღირებულებათა შექმნაში. თუ მან გამოჰყო იგი ღირებულების განსაზღვრის პროცესიდან, ეს მას დაეიწყებით კი არ მოსვლია, არამედ იმიტომ, რომ მას ნათლად ესმოდა საქონლის წარმოების საზოგადოებრივი ხასიათი, რომელიც მუდამ არ ესმით იმ ეკონომისტებს, რომელთაც საზოგადოების კანონები გამოჰყავთ არა თვით.

საზოგადოების მდგომარეობიდან, არამედ განცალკევებულ ადამიანთა მოქმედებიდან.

შემდეგი, საკმარისათ გავრცელებული, შეცდომა მარქსის ღირებულების თეორიის შესახებ მდგომარეობს შრომის ღირებულების შემქმნელი ძალის (Kraft der wertbildenden Arbeit) და სამუშაო ძალის ღირებულების ერთიერთმანეთში არევაში. ეს ორი ცნება სასტიკათ უნდა იქნას ერთი მეორისაგან გარჩეული. შრომას, როგორც ღირებულების წყაროს, ისევე შეუძლია ღირებულება ჰქონდეს, როგორც სიმძიმეს — წონა, და სითბოს — ტემპერატურა. აქამდის ჩვენ ვლაპარაკობდით მხოლოდ ღირებულებაზე, რომელსაც ქმნის მარტივი ან რთული შრომა, და არა იმ ღირებულებაზე, რომელიც აქვს სამუშაო ძალას და რომელიც პოულობს თავის გამოხატულებას სამუშაო ძალის მატარებლის — მუშის ქირაში.

ჩვენ ყოველთვის ვგულისხმობდით აქამდის მხოლოდ საქონლის მარტივ წარმოებას და საქონლის მარტივ გაცვლა-გამოცვლას. სამუშაო ძალა, როგორც საქონელი, ჯერ ჩვენთვის არ არსებობდა.

ქვევით ჩვენ დაწვრილებით განვიხილავთ ადამიანის სამუშაო ძალას და მის ღირებულებას; ეხლა საკმარისია მხოლოდ მაზე მითითება, რომ შეცდომა თავიდან ავიშოროთ. ამგვარ შეცდომებზეა დამყარებული უმეტესი ნაწილი იმ საყვედურებისა, რომლებიც მარქსის ღირებულების თეორიის წინააღმდეგ არიან მიმართულნი და რომელნიც უარყოფენ ისეთ აზრებს, რაც მარქსს არასოდეს არ წამოუყენებია ან და წარმოადგენენ ეჭვებს, მზგავსად გავრცელებული საყვედურისა, რომელიც მარქსიზმში დოგმატიზმს ხედავს.

რომ თავიდან ავიცილოთ ასეთი შემცდარი შეხედულებანი, აუცილებელად საკიროა გავითვალისწინოთ და არ გაუშვათ მხედველობიდან ხასიათი ისეთი კანონის, როგორიცაა ღირებულების კანონი.

თითოეული საბუნებისმეტყველო ან საზოგადოებრივი კანონი წარმოადგენს ბუნების ან საზოგადოების მოვლენათა ახსნის ცდას. მაგრამ არ არის არც ერთი მოვლენა, რომელიც მხოლოდ ერთი მიზეზით იყოს გამოწვეული. თითოეულ მოვლენას საფუძვლად უდევს სრულებით სხვა და სხვა გვარი და რთული მიზეზები, და თვით მოვლენებიც არ ხდება ერთი მეორის დამოუკიდებლად, არამედ თავიანთ განვითარების გზაზე მათ უხდებათ სულ სხვა და სხვა მიმართულებით ერთმანეთთან გადახლართვა და შეუღლება. ამიტომ ბუნების, თუ საზოგადოების მოვლენათა მკვლევარს ორნაირი ამოცანა უდგას წინ. პირველად მან უნდა განაცალკევოს ერთი მეორესაგან სხვა და სხვა მოვლენები; მეორეთ მან უნდა ჯგუფ-ჯგუფებათ დაჰყოს ის

მიზეზები, რომლებიც ამ მოვლენებს საფუძვლად უდევს, გამოყოს არსებითი არა არსებითიდან, მუდმივი — შემთხვევითიდან. კვლევა-ძიების ეს ორგვარი სახე შესაძლებელია მხოლოდ აბსტრაქციის საშუალებით. ბუნების მკვლევარი სარგებლობს ამ შემთხვევაში დაკვირვების და ცდის ინსტრუმენტებით და მეთოდებით, რომლებიც განუწყვეტლივ უმჯობესდებიან. საზოგადოებრივ მოვლენათა მკვლევარი კი იძულებულია სრულებით უარი სთქვას ცდის მეთოდებზე და დაკმაყოფილდეს დაკვირვების მეთოდის მეტათ გაუმჯობესებულ დამხმარე საშუალებებით.

აბსტრაქციის საშუალებით მკვლევარი იგებს და ცნობილობს იმ კანონს, რომელიც საფუძვლად უდევს იმ მოვლენებს, რომელთა ახსნა-განმარტებაც მას სურს. თუ ეს კანონი არ ვიცით, ისე შეუძლებელია მოვლენათა ახსნა-განმარტება. მაგრამ მართა ამ კანონის ცოდნა კიდევ არა კმარა, რომ ეს მოვლენები სავსებით ახსნათ. ერთი მიზეზის გავლენა შესაძლებელია შესუსტებულ ან სრულებით გაქარწყლებულ იქნას მესამე მიზეზის გავლენით. — მაგრამ შეცდომა იქნებოდა ამგვარი შემთხვევიდან დასკვნის გაკეთება, რომ მიზეზი საერთოდ სრულებით არ არსებობს. მაგ., მიმზიდველობის კანონი მტკიცდება მხოლოდ უჭაერო სივრცეში; მხოლოდ აქ ეცემა ერთნაირი სიჩქარით მიწაზე ტყვია და ფრთა ანუ ღინღლი. იმ სივრცეში კი, რომელიც გავსებულია ჰაერით, სულ სხვანაირი შედეგია ჰაერის წინააღმდეგობის გამო. მიუხედავად ამისა ვარდნის კანონი მაინც მართალია.

ასევე უნდა ითქვას ღირებულების შესახებაც. როგორც კი საქონლის წარმოება წარმოების გაბატონებულ ფორმათ ხდება, ადამიანებს, რომლებიც ამ წარმოებაში მონაწილეობას ლეზულობენ, უნდა შეემჩნიათ საქონლის ფასების ერთნაირი კანონზომიერება და ისინი იძულებული გახდნენ, გამოეკვლიათ ის მიზეზები, რომლებიც ამ კანონიერებას საფუძვლად უდევს. საქონლის ფასების გამოკვლევამ ღირებულების სიდიდის განსაზღვრამდე მიგვიყვანა. მაგრამ შესავსად იმისა, როგორც სიმძიმის ძალა არ არის ვარდნის მოვლენათა ერთად-ერთი განმსაზღვრელი მიზეზი, სწორეთ ასევე საქონლის ღირებულება არ არის მისი ფასის ერთად-ერთი მიზეზი. თვითონ მარქსმა გვიჩვენა, რომ არსებობენ ისეთი საქონელები, რომელთა ფასიც არა მარტო დროებით, არამედ მუდამ, იმათ ღირებულებაზე დაბლა დგას. ასე მაგ., ოქრო და ალმასი, უთუოდ, არასოდეს არ გაყიდულან თავისი სრული ღირებულების მიხედვით.

სწორეთ ასევე შესაძლებელია, რომ, ამა თუ იმ პირობებში, საქონელი — სამუშაო ძალა — ხანგრძლივად თავის ღირებულებაზე დაბლა ფასობდეს.

მარქსმა კიდევაც დაამტკიცა, რომ კაპიტალისტურ წესწყობილებაში მოგების ზეგავლენით ღირებულების კანონი იმდენათ იცვლება, რომ საქონელთა უმეტესი ნაწილის ფასების მათ ღირებულებაზე მაღლა ან დაბლა დგომა არა მარტო შესაძლებელია, არამედ აუცილებელიც. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ამ შემთხვევაშიც ღირებულების კანონი ძალაში რჩება; კიდევ მეტი: ფასების ღირებულებიდან გადახვევ-გადმოხვევა, ანუ გადაწვე-გადმოწვევა შესაძლებელია აიხსნას მხოლოდ ღირებულების კანონის საშუალებით. აქ ჩვენ მხოლოდ მითითება შეგვიძლია ამ გარემოებაზე და არა დაწვრილებით მისი განხილვა. ამისთვის საჭიროა კაპიტალის და მოგების კანონის ცოდნა. შემდეგში ჩვენ ამას კვლავ დაუბრუნდებით.

მარქსის ღირებულების თეორიის წინააღმდეგ მიმართულ მოსაზრებათა უდიდესი ნაწილი ემყარება ფასის და ღირებულების ერთი-ერთმანეთში არევაზე. ამიტომ ეს ორი ცნება—ფასი და ღირებულება—მკაფიოდ უნდა იყოს ერთი მეორისაგან გარჩეული.

მაგრამ უწინარეს ყოვლისა, როგორც უკვე ვთქვით, თვალები არ უნდა დავიბრძოთ საქონლის ფეტიშურ ხასიათით, და საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, რომლებიც საქონლის სხეულში პოულობენ გამოხატულებას, მის (საქონლის) ბუნებრივ თვისებებთან არ მივიღოთ.

თუ ჩვენ არასოდეს მხედველობიდან არ გაუშვებთ, რომ საქონლის წარმოება წარმოადგენს საზოგადოებრივი წარმოების ერთ ფორმას ანუ სახეს, რომელშიაც კერძო, ერთი მეორისაგან დამოუკიდებელი, მწარმოებელი აწარმოებენ, თუმცა არა ერთად. მაგრამ ერთი-ერთმანეთისათვის, და რომ საქონლის ღირებულება წარმოადგენს არა ურთიერთობას ნივთებს შორის, არამედ ნივთიერ კანში დაფარულ ურთიერთობას ადამიანებს შორის, მაშინ ჩვენთვის აშკარა იქნება, თუ როგორ უნდა გვესმოდეს მარქსის დებულება, რომელიც შეადგენს მისი გამოკვლევის („კაპიტალი“-ს) საფუძველს: „ამრიგად, ღირებულების სიდიდე ამა თუ იმ სასარგებლო ნივთისა განისაზღვრება მხოლოდ საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომის რაოდენობით ანუ მისი დამზადებისათვის საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დროით“ („კაპიტალი, ტ. I. გვ. 7. ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

3. საცვლელი ღირებულება

საქონლის ღირებულების სიდიდე განისაზღვრება საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დროით, რომელიც დახარჯულია მის გაკეთებაზე. გამოისახება კი ეს სიდიდე სხვანაირათ: როდი

ამბობენ: „ეს სერთუკი ღირს 40 სამეშაო საათი“, არამედ ამბობენ: „სერთუკი ღირს იმდენივე, რაც 20 არშინი ტილო, ან 10 გრაში ოქრო“.

სერთუკი თავისთავათ ჯერ კიდევ საქონელი არ არის. იგი ხდება ასეთად მხოლოდ მაშინ, როცა მე მსურს მისი გაცვლა; ამიტომ საქონლის ღირებულებაც არ ჩნდება, სანამ მე მას არ ვადარებ სხვა საქონელთან, რომელზედაც მე იმის გაცვლა მსურს. თუმცა საქონლის ღირებულების სიდიდე განისაზღვრება, რა თქმა უნდა, საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომის რაოდენობით, რომელიც მის გასაკეთებლად არის საჭირო, მაგრამ გამოიხატება კი ეს სიდიდე თავისი ურთიერთობით ერთი ან რამდენიმე სხვა საქონლის ღირებულების სიდიდესთან, ე. ი. საცვლელი ურთიერთობით. მაგრამ ბურჟუაზიული პოლიტიკური ეკონომია ხშირად თქვობს, რომ, სახელდობრ საქონლის საცვლელი ურთიერთობა განსაზღვრავს მისი (საქონლის) ღირებულების სიდიდეს.

ასეთი შეხედულების უაზრობას ნათელიყოფს შემდეგი მაგალითი: ავიღოთ ერთი თავი შაქარი. მისი წონა წინდაწინ ცნობილია, მაგრამ ამ წონის გამოსახვა მე შემიძლია მხოლოდ რომელიმე სხვა სხეულის, მაგ., რკინის, წონასთან შედარებით. სასწორის ერთ მხარეზე მე ვდებ შაქრის თავს, მეორეზე რკინის ნაქრებს; თითოეული რკინის ნაქერი განსაზღვრული წონისაა, მაგ., თითო გირვანქიანი. რკინის ნაქრების რიცხვი გვიჩვენებს ჩვენ შაქრის წონას. სისულელე იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ შაქარი იწონის, მაგ., 10 გირვანქას მხოლოდ იმიტომ, რომ სასწორის მეორე მხარეზე მე დავდევი რკინის 10 თითო გირვანქიანი ნაქერი. პირიქით, მე უნდა დამედვა სასწორის მეორე მხარეზე რკინის 10 ნაქერი იმიტომ, რომ შაქარი იწონის 10 გირვანქას. ამ შემთხვევაში ურთიერთობის არსებითი მხარე აშკარაა. მაგრამ სწორეთ ასეთივე ურთიერთობაა ღირებულების სიდიდესა და ღირებულების ფორმას შორის.

სხეულის წონის გამოხატულება წარმოადგენს რამოდენიმე მსგავსებას საქონლის ღირებულების გამოხატულებასთან, ე. ი. იმ ფორმასთან, რომლითაც ჩვენ გამოვხატავთ მის (საქონლის) ღირებულების სიდიდეს. შაქრის თავი იწონის 10 გირვანქას, ეს, თუ ჩვენ განვადრობთ ზევით მოყვანილ მაგალითს, ნიშნავს არსებითად იმას, რომ შაქრის თავს აქვს იმოდენივე წონა, რაც რკინის განსაზღვრულ ზომის 10 ნაქერს; იგივე შეგვიძლია ვთქვათ ჩვენ სერთუკზე, ე. ი. რომ იგი ღირს იმდენივე, რამდენიც, მაგ., 20 არშინი ტილო.

ჩვენ არ შეგვეძლო რკინა და შაქარი დაგვეპირდაპირებია ერთიერთმანეთისათვის განსაზღვრული ურთიერთობით, როგორც სხეულები, რომ იმათ საერთო ბუნებრივი თვისება არ ქონოდათ, სახელდობრ: სიმძიმე. ასევე ჩვენ არ შეგვეძლო სერთუკი და ტილო ერთი მეორესათვის დაგვეპირდაპირებია, როგორც საქონლები განსაზღვრული ურთიერთობით, თუ რომ იმათ არ ქონოდათ საერთო საზოგადოებრივი თვისება: არ ყოფილიყვენ პროდუქტები ადამიანის საერთო შრომის, ე. ი. ღირებულებანი.

რკინა და შაქარი ასრულებენ პირველ განტოლებაში ორ სხვა და სხვა როლს: 1 თავი შაქარი იწონის იმდენსავე, რამდენსაც 10 გირვანქა რკინა. შაქარი გამოდის აქ როგორც შაქარი, რკინა კი არა როგორც რკინა, არამედ როგორც სიმძიმის განხორციელება, როგორც სიმძიმის გამოჩენის ფორმა. ამ განტოლებაში ჩვენ არ ვიწყებთ შაქრის განსაკუთრებულ ფიზიკურ თვისებებს, მაგრამ ვივიწყებთ რკინის ფიზიკურ თვისებებს.

მსგავს მოვლენას წარმოგვიდგენს შემდეგი განტოლება: ერთი სერთუკი = 20 არშინ ტილოს.

ორივე, როგორც სერთუკი, ისე ტილო—საქონელია, მაშასადამე სახმარი ღირებულებანი და ღირებულებანი. მაგრამ ღირებულების ფორმაში, საცვლელ ურთიერთობაში მხოლოდ სერთუკი გამოდის, როგორც სახმარი ღირებულება, ტილო კი მხოლოდ როგორც ღირებულების გამოხატვის ფორმა. მე შემიძლია შაქრის წონა განესაზღვრო არა მარტო რკინის ნაჭრების საშუალებით, არამედ აგრეთვე სპილენძის ან ტყვიის ნაჭრების საშუალებითაც. სწორეთ ასევე შემიძლია სერთუკის ღირებულების გამოსახვა არა მარტო ტილოში, არამედ ყველა სხვა საქონელში. განტოლებაში: 1 სერთუკი = 20 არშინ ტილოს, მე სრულებით ყურადღებას არ ვაქცევ ამიტომ ტილოს განსაკუთრებულ ბუნებრივ ფორმას; ამ ურთიერთობაში ტილო, როგორც ზევითაც იყო უკვე აღნიშნული, გამოდის, როგორც ღირებულება, როგორც ადამიანის საერთო, აბსტრაქტული (განყენებული) შრომის განხორციელება. ტილო ხდება სერთუკის ღირებულების გამოხატვის ფორმათ სერთუკის სხეულის წინააღმდეგ. წინააღმდეგობა, რომელიც არსებობს სერთუკში, როგორც ყველა სხვა საქონელში, ე. ი. წინააღმდეგობა სახმარ ღირებულებასა და საქონლის ღირებულებას შორის თავის მხრივ გადადის ღირებულების გამოსახულებაზედაც, სადაც სერთუკის სხეულის ფორმა გამოდის მხოლოდ როგორც

სახმარი ღირებულება, ტილოს სხეული კი—როგორც საქონლის ღირებულება, ღირებულების ფორმა.

მაგრამ მიუხედავად ამისა, საქონლის სახმარი ღირებულება, რომელშიაც გამოსახულია მეორე საქონლის ღირებულება,—მარქსი უწოდებს მას ეკვივალენტს,¹⁾—სულ ერთი არ არის. ორივე საქონელი უნდა იყოს სხვა და სხვა. განტოლება: 1 სერთუკი = 1 სერთუკს, უაზროა.

მე შემიძლია სერთუკის ღირებულება გამოვსახო არა მარტო ტილოში, არამედ ყველა სხვა საქონელში, რომელიც მისგან განსხვავდება. მაგრამ მე შემიძლია განტოლება შევებრუნო და ტილოს ღირებულება ისე, როგორც ყველა სხვა საქონლის ღირებულება, გამოვსახო სერთუკში. მე შემიძლია შევადგინო განტოლება:

$$1 \text{ სერთუკი} = \left\{ \begin{array}{l} 20 \text{ არშინ ტილოს} \\ 10 \text{ გირვანქა ჩაის} \\ 40 \text{ ქირვანქა ყავას} \\ 5 \text{ ცენტნერი რკინას} \\ 2 \text{ კოდ ხორბალს} \\ \text{და სხვ. და სხვ.} \end{array} \right.$$

მაგრამ მე შემიძლია აგრეთვე შევებრუნო ეს განტოლება და ვთქვა:

$$\left. \begin{array}{l} 20 \text{ არშინი ტილო} \\ 10 \text{ გირვანქა ჩაი} \\ 40 \text{ გირვანქა ყავა} \\ 5 \text{ ცენტნერი რკინა} \\ 2 \text{ კოდი ხორბალი} \\ \text{და სხვა} \end{array} \right\} = 1 \text{ სერთუკს.}$$

ორივე განტოლება, გარეგნობით, ერთსა და იმავეს გვეუბნება; მაგრამ ისინი ლაპარაკობენ ერთსა და იმავეს მხოლოდ როგორც მათემატიკური განტოლება, მაგრამ როგორც ღირებულების გამოხატვის სხვა და სხვა ფორმებს, იმათ ისტორიულად და ლოლიკურად სულ სხვა და სხვა მნიშვნელობა აქვთ.

საქონლის წარმოების დასაწყის პერიოდში პროდუქტები იცვლებოდნენ მხოლოდ აქა-იქ იშვიათად და შემთხვევით.

¹⁾ Aequus ლათინურათ ნიშნავს თანასწორს, valere—ღირს.

ეს ხანა შეესაბამება ღირებულების მარტივ განტოლებას, რომელშიც ერთი საქონელი პირისპირ უდგება განსაზღვრული ურთიერთობით მხოლოდ ერთს რომელსავე საქონელს, მაგ., ერთი ბრინჯაოს სატეხი = 20 გირაენქა ქვის მარილს; ამ ფორმას მარქსი უწოდებს ღირებულების მარტივ ანუ ერთეულ ფორმას. როგორც კი შრომის ერთი რომელიმე პროდუქტი, მაგ., პირუტყვი, იცვლება უკვე არა გამონაკლისის წესით, არამედ ჩვეულებრივ, შრომის სხვა პროდუქტებზე, ღირებულების გამოსახულება ღებულობს ზევით მოყვანილ განტოლებათა პირველ ფორმას, ასე მაგ.:

$$1 \text{ ძროხა} = \left\{ \begin{array}{l} 2 \text{ წამოსასხამს} \\ 1 \text{ დამბაჩას} \\ 1 \text{ ქამარს} \\ 10 \text{ ქალამანს} \\ 3 \text{ თასს} \\ \text{და სხვა.} \end{array} \right.$$

ღირებულების იმ ფორმას, რომლის მაგალითებს ჩვენ ვპოულობთ უკვე ჰომიროსის პოეზიაში, მარქსი უწოდებს ღირებულების სრულ ან გაშლილ ფორმას.

მაგრამ საქონლის წარმოება თავის განვითარების გზაზე კიდევ უფრო შორს მიდის. იზრდება შრომის პროდუქტთა რაოდენობა, რომლებიც გაკეთებულია გასაცვლელად, მაშასადამე, დაზადებული, როგორც საქონლები, და ჩვეულებრივი გაცვლა ვრცელდება სხვა და სხვა საქონლების მეტ რაოდენობაზე. ახლა არა მარტო პირუტყვი, არამედ, დამბაჩები, ქამრები, თასები ხდებიან გაცვლის ჩვეულებრივ საგნებად.

ყველაზე უფრო გავრცელებული და მიღებული ამ საგნებიდან მაგ., პირუტყვი სხვა საგნებზე უფრო ხშირად გამოხატავს საქონელთა ღირებულებას და ბოლოს ხდება სხვა სქონელთა ღირებულების ერთად-ერთ გამომხატველად. მაშინ გაცვლა-გამოცვლა აღწევს განვითარების იმ საფეხურს, რომელზედაც ძალაში შედის მეორე, ზევით მოყვანილი ფორმულა, ე. ი. ღირებულების საყოველთაო ფორმა.

განვიხილოთ უფრო ახლო ამ განტოლების ეკვივალენტური ფორმა. როგორც ჩვენ უკვე ზევით დავინახეთ, ეკვივალენტური ფორმა არის ადამიანის შრომის განხორციელება საზოგადოთ. მაგრამ წინანდელ გამომხატველ ფორმებში საქონელი თამაშობდა ასეთ როლს მხოლოდ შემთხვევით და დროებით. განტოლებაში:

1 სერთუკი = 20 არშინ ტილოს, ტილომართლა არის მხოლოდ ღირებულების გამოაშკარავების ფორმა. მაგრამ, თუ 20 არშინ ტილოს უთანასწორობენ 1 კოდ ხორბალს ან ხელახლა ერთ სერთუკს, მაშინ უკვე ხორბალი ან სერთუკი ხდება ადამიანის საერთო (აბსტრაქტული) შრომის განხორციელებათ, და იმავე დროს, ტილო თამაშობს სახმარი ღირებულების როლს. სხვანაირად არის საქმე ღირებულების საყოველთაო ფორმის დროს. ახლა უკვე ეკვივალენტის როლს ასრულებს განსაკუთრებით ერთი რომელიმე საქონელი; იგი არის საყოველთაო ეკვივალენტი. იგი წინანდულათ არის სახმარი ღირებულება და საქონლის ღირებულება, როგორც ყველა სხვა საქონელი. მაგრამ ყველა სხვა საქონელნი ახლა იმას პირისპირ უდგებიან გარეგნობით, როგორც მხოლოდ სახმარი ღირებულებანი, მაგრამ თვითონ იგი კი არის ღირებულების საყოველთაო და ერთად-ერთი გამოაშკარავების ფორმა ადამიანის განყენებული შრომის საყოველთაო საზოგადოებრივი განხორციელება. თვითონ იგი არის ახლა ისეთი საქონელი, რომელიც პირდაპირ იცვლება ყველა სხვა საქონელზე, და ამიტომ მას ყველა ღებულობს. მისი მეოხებით, მეორეს მხრივ, ყველა სხვა საქონელნი კარგავენ თვისებას და შეძლებას პირდაპირ გაცვლილ იქნან ერთი მეორეზე. ორი საქონლის გაცვლა შეიძლება მოხდეს ახლა მხოლოდ საყოველთაო ეკვივალენტის საშუალებით, რომელშიაც გამოისახვის ყველა სხვა საქონელთა ღირებულება.

4. საქონლის გაცვლა.

საქონლის გაცვლა შესაძლებელია მოხდეს მხოლოდ მაშინ, თუ ორი პირობაა დაცული: 1. გასაცვლელი პროდუქტები უნდა იყვენ სახმარი ღირებულებანი იმათთვის, ვისაც ისინი არა აქვს და არასახმარი ღირებულებანი იმათ მფლობელთათვის; 2. ის პირები, რომლებიც ერთი-მეორეს უცვლიან პროდუქტებს, უნდა ცნობილობდენ ერთმანეთს გასაცვლელ საქონელთა კერძო მესაკუთრეებად. კერძო საკუთრების უფლებრივი ურთიერთობა არის მხოლოდ ალბ-მიმცემ პირთა ნება-სურვილის ურთიერთობათა გამოხატულება, რომელიც დამოკიდებულია ეკონომიურ ურთიერთობაზე. ადამიანებმა იწყეს საქონლის გაცვლა არა იმიტომ, რომ ისინი ცნობილობდენ ერთმანეთს გასაცემ (გასასხვისებელ) საგნების კერძო მესაკუთრეებად, არამედ, პირიქით, იმათ იწყეს ერთმანეთის კერძო მესაკუთრეებად

მიღება მხოლოდ მაშინ, როცა მოუხდათ ურთიერთშორის საქონლის გაცვლა-გამოცვლა.

როცა შრომის პროდუქტი თავის პატრონისათვის აღარ წარმოადგენს სახმარ ღირებულებას, როცა ეს პროდუქტი მისი მფლობელის მოთხოვნილებებს აღემატება, მაშინ ჩნდება საქონელი, საქონლის პირველი ფორმა. ეს პროდუქტები ჯერ კიდევ არ მზადდება განსაკუთრებით და წინდაწინვე გაცვლისათვის, არამედ საკუთარი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლათ. ისინი ხდებიან საქონლებათ მხოლოდ გაცვლის მეოხებით.

რაც შეეხება მეორე პირობას ე. ი. გასასხვისებელ საგნების პატრონთა ამ საგნების კერძო მესაკუთრეებად ერთი-მეორისაგან მიჩნევა-აღიარებას, ეს შესაძლებელია მხოლოდ იქ, სადაც ერთი მეორეს უპირისპირდებიან დამოუკიდებელი პირები.

„ასეთი ურთიერთ-უცხოობა არ არსებობს ბუნებრივად აღმოცენებული საზოგადოებრივი ორგანიზმის წევრთა შორის, სულ ერთია—იქნება იგი პატრიარქალური ოჯახი, ძველი ინდური თემი, ინკების სახელმწიფო თუ სხვ. საქონლის გაცვლა-გამოცვლა იწყება საზოგადოებრივი ორგანიზმის კიდურებზე, მათი შეხების ადგილზე სხვა საზოგადოებრივ ორგანიზმთან ანდა ამ ორგანიზმის წევრებთან. მაგრამ როგორც კი ერთხელ ესა თუ ის ნივთი საქონლად იქცევა საგარეო ურთიერთობის სფეროში, იგი უკუქცევით საქონლად ხდება აგრეთვე ამ ორგანიზმის შიგნითაც“¹⁾.

საცვლელ ურთიერთობათა განვითარების პირველ საფეხურებზე ღირებულების სიდიდე და მისი ფორმა ჯერ კიდევ ძლიერ ნაკლებად არის განვითარებული; უწინარეს ყოვლისა სიდიდეთა ან ოდენობათა დამოკიდებულება, რომლის მიხედვითაც პროდუქტები ერთი მეორეზე იცვლებიან, ჯერ კიდევ სრულებით შემთხვევითია და მეტად განუსაზღვრელი. მაგრამ რაც დრო მიდის, პროდუქტთა გაცვლა-გამოცვლა ხდება სულ უფრო და უფრო სისტემატიურ საზოგადოებრივ პროცესათ. იწყებენ არა მარტო მოკარბებულ, მონარჩენ, სახმარ ღირებულებათა გასაღებას, არამედ სახმარ ღირებულებების პირდაპირ გაცვლის მიზნით წარმოებას. ამასთანავე ის ურთიერთობაც, რომელშიაც პროდუქტები ერთი ერთმანეთზე იცვლებიან, სულ უფრო და უფრო ხდება დამოკიდებული იმათ საწარმოო პირობებზე. საქონლის ღირებულების სიდიდე ხდება ისეთ სიდიდეთ, რომელიც განისაზღვრება საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო ღრობით, რომელიც მის გასაკეთებლათ არის დახარჯული.

1.) კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. I. გვ. 53, ქართული გამოცემა. 1930 წ.

მაგრამ რამდენათ შრომის პროდუქტები განსაკუთრებით გაცვლის მიზნით არის გაკეთებული, იმდენათ უფრო აშკარათ უნდა გამოჩნდეს საქონლის ბუნებაში დაფარული წინააღმდეგობა სახმარ ღირებულებასა და ღირებულებას შორის.

ეს წინააღმდეგობა, რომელიც თითოეულ საქონელს თანდაყოლილი აქვს, პოულობს თავის გამოხატულებას, როგორც ჩვენ უკვე ვიცით, ღირებულების ფორმაში. განტოლებაში: 20 არშინი ტილო = 1 სერთუქს, თვითონ ტილო გვეუბნება ჩვენ, რომ იგი არის სახმარი ღირებულება (ტილო) და ღირებულება (სერთუქსთან თანასწორი). მაგრამ ღირებულების მარტივ ფორმაში კიდევ საძნელოა ამ წინააღმდეგობის დადგენა, ვინაიდან ის საქონელი, რომელიც აქ ეკვივალენტის როლს თამაშობს, ე. ი. ადამიანის ზოგადი შრომის განხორციელებაა, გამოდის ამ როლში მხოლოდ დროებით. ღირებულების გაშლილ ფორმაში ეს წინააღმდეგობა უფრო აშკარაა, ვინაიდან ახლა უკვე ეკვივალენტათ გამოდის რამდენიმე საქონელი და შეუძლიათ კიდევ ეკვივალენტის როლის შესრულება, რადგანაც იმათ ერთი და იგივე საერთო თვისება აქვთ, სახელდობრ ის, რომ ისინი არიან შრომის პროდუქტები ანუ ღირებულებანი.

მაგრამ რამდენათ უფრო ვითარდება საქონლის გაცვლა-გამოცვლა და რამდენათ შრომის პროდუქტთა მეტი ნაწილი საქონლად იქცევა, იმდენათ უფრო და უფრო აუცილებელი ხდება საყოველთაო ეკვივალენტის საჭიროება. გაცვლა-გამოცვლის პირველ ხანებში თითოეული ადამიანი ცვლის იმას, რაც მას არ უნდა, პირდაპირ იმაზე, რაც მას ესაჭიროება. მაგრამ რამდენათაც საქონლის წარმოება თანდათან ხდება საზოგადოებრივი წარმოების საყოველთაო ფორმათ. იმდენათ ასეთი მდგომარეობა უფრო და უფრო ძნელდება. ვთქვათ, მაგ., საქონლის წარმოება ისე განვითარდა, რომ თერძის, ხაბაზის, მეყასბის, ღურგლის მუშაობა გადაიქცა დამოუკიდებელ ხელობებათ. თერძი ასალებს სერთუქს ღურგალზე. ღურგლისთვის სერთუქი სახმარ ღირებულებას წარმოადგენს, თერძისთვის კი არა. მაგრამ თერძს არ ესაჭიროება ღურგლის შრომა, იმას საკმარისად აქვს ავეჯეულობა. ღურგლისათვის დგამები და მაგიდები არ შეადგენენ სახმარ ღირებულებას, მაგრამ ისინი არც თერძისათვის არიან ასეთები. მაგრამ, მეორეს მხრივ, თერძს ესაჭიროება პური, ხორცი და სხვ., ვინაიდან უკვე წავიდა ის დრო, როცა იგი შინ აცხოვრდა პურს და ასუქებდა ღორებს. ხორცი და პური, რომელთაც საჭიროებს თერძი, არ შეადგენენ სახმარ ღირებულებას ყასაბისა და ხაბაზისათვის, მაგრამ ამ უკანასკნელთ ამ უამად არ ესაჭიროებათ

სერთუეები; ამნაირად თერძი სდგას შიმშილის საშიშროების წინაშე, მიუხედავად იმისა, რომ მან იპოვნა თავისი სერთუის მუშტარი. თერძს ესაჭიროება ისეთი საქონელი, რომელიც საყოველთაო ეკვივალენტია, რომელსაც, როგორც ღირებულების პირდაპირ განხორციელებას, ყოველთვის აქვს სახმარი ღირებულება ყველასათვის.

საქონლის გაცვლის იგივე განვითარება, რაც ბაღებს ასეთ ეკვივალენტის საჭიროებას, იწვევს აგრეთვე მის გამოჩენასაც. როდესაც სხვა და სხვა გვარ საქონელთა მფლობელებმა იწყეს თავიანთ, ნივთების ერთმანეთში გაცვლა, აუცილებელად უნდა დამდგარიყო ისეთი მდგომარეობა, როცა ამ საქონელთა, როგორც ღირებულებათა, დიდი ნაწილის შედარება მოხდებოდა ერთ რომელიმე საქონელთან, როცა მათთვის გამოჩნდებოდა ერთი საერთო ეკვივალენტი. პირველ ხანებში რომელიმე საქონელი იყო ასეთ ეკვივალენტად მხოლოდ დროებით და შემთხვევით.

მაგრამ, როგორც კი სასარგებლო შეიქნა, რომ ერთ განსაკუთრებულ საქონელს მიეღო საყოველთაო ეკვივალენტის ფორმა, ეკვივალენტური ფორმის კავშირი ამ საქონელთან უნდა გამაგრებულიყო. სახელდობრ: თუ რომელ საქონელს მიეწერებოდა საყოველთაო ეკვივალენტის ფორმა, ეს დამოკიდებული იყო სრულებით სხვა და სხვა გარემოებაზე, მაგრამ ბოლოს ორმა კეთილშობილმა ლითონმა: ოქრომ და ვერცხლმა მონოპოლიათ გაიხადეს საყოველთაო ეკვივალენტის ფორმა და გახდენ ფულად. რამდენიმეთ ამას ხელი შეუწყო შეიძლება იმ გარემოებამ, რომ დასაშვებელი (მოსართავი) ნივთები ყველაზე უფრო ადრე შეიქნენ გაცვლის საგნებათ; გადამწყვეტი მნიშვნელობა კი ქონდა იმ გარემოებას, რომ ოქროს და ვერცხლის ბუნებრივი ანუ ფიზიკური თვისებები შეეფერება იმ საზოგადოებრივ ფუნქციებს, რომელიც საყოველთაო ეკვივალენტს აქვს შესასრულებელი. ჩვენ ვუთითებთ აქ მხოლოდ ორ გარემოებაზე, სახელდობრ: 1. ოქრო და ვერცხლი ყოველთვის ერთნაირია თავისი თვისებით, არ იცვლებიან ჰაერის და წყლის ზეგავლენით მაშასადამე, პრაქტიკულად უცვლელნი რჩებიან და 2. იმათი ნაწილებათ დაყოფა და ამ ნაწილების შეერთება შესაძლებელია სურვილისამებრ. ამიტომ ისინი ყველაზე უფრო გამოსადეგია ადამიანის ერთნაირი საყოველთაო შრომის განსახორციელებლათ, ღირებულების სიდიდეთა გამოსახატავათ, რომლებიც განსხვავდებიან ერთი მეორისაგან მხოლოდ რაოდენობით (quantitativ) და არა თვისებით (qualitativ).

ოქრომ და ვერცხლმა მოიპოვეს საყოველთაო ეკვივალენტის მონოპოლია მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი პირისპირ უდგებოდნენ,

როგორც საქონლები, სხვა სიქონელთ. ფულად გახდომა იმათ იმა-
ტომ შესძლეს, რომ ისინი საქონლები იყვენ. ფული ერთი ან რა-
მდენიმე ადამიანის გამოგონილი არ არის და ის ღირებულების არც
უბრალო ნიშანია. ფულის ღირებულება და საზოგადოებრივი ფუნ-
ქციები როდია ვისმეს სურვილით შექმნილი. კეთილშობილი ლითონ-
ები გახდენ ფულის საქონლად იმ როლის მეოხებით, რომელსაც
ისინი, როგორც საქონელნი, ასრულებდენ გაცვლის პროცესში.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

ფ უ ლ ი

1. ფ ა ს ი

ფულის პირველი ფუნქცია მდგომარეობს იმაში, რომ იგი არის
ღირებულების საზომი, რომელიც აწვდის საქონელთა სამყაროს იმ
მასალას, რომელშიაც უნდა გამოიხატოს ღირებულება.

საქონელნი ხდებიან ერთმანეთთან შესადარებელი და ერთგვარნი
არა ფულის მეოხებით, არამედ იმ გარემოებით, რომ ისინი, როგორც
ღირებულებანი, წარმოადგენენ ადამიანის განსაგნობრივებულ შრო-
მას, და მაშასადამე, უკვე თავისთავად ერთგვარნი არიან; როგორც
ასეთები, ისინი შესაძლებელია გაზომილ იქნან ერთი და იგივე გან-
საზღვრული სიქონლით, რომელსაც ამის გამო ისინი ხდებიან ღირებუ-
ლების საერთო, საზოგადო საზომი, ანუ ფულად. ფული,
როგორც ღირებულების საზომი, არის იმ ღირებულებ-
ის საზომის, სამუშაო დროის *), გამოაშქარავების აუცი-
ლებელი ფორმა, რომელიც სექონელშია ჩატანებული.

*) მარქსი გაკვირით ეხება იმ უტოპიას, რომლითაც დღემდის ბევრია გა-
ღენთილი. „საკითხი“, ამბობს მარქსი, „თუ რატომ არ წარმოადგენს ფული უშუა-
ლოდ თვით სამუშაო დროს, ისე რომ, მაგალითად, ქალაქის ბილეთი წარმოად-
გენდეს, ვთქვათ, ორ სამუშაო საათს, თავისთავად გადადის შემდეგ საკითხზე: რა-
ტომ უნდა იღებდეს შრომის პროდუქტი საქონლის წარმოების საფუძველზე საქონ-
ლის სახეს, ვინაიდან საქონლის ფორმა გულისხმობს მის გაორებას: საქონლად და
ფულად საქონლად. ანუ რატომ არ შეიძლება კერძო შრომა განხილულ იქნეს რო-
გორც უშუალოდ საზოგადოებრივი შრომა, ე. ი. როგორც მისი საწინააღმდეგო
მოვლენა. „შრომის ფულის“ ზერედე. უტოპიური ხასიათი საქონლის წარმოების
საფუძველზე დაწერილებით სხვა ადგილას მაქვს აღნიშნული (Zur Kritik der po-
litischen Oekonomie“ 1859). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ოუენის „შრომის ფული“
ისევე ნაკლებად არის ფული, როგორც, მაგ., თეატრის ბილეთი. ოუენი გულისხმობს
უშუალოდ განსაზოგადოებულ შრომას ე. ი. წარმოების ისეთ ფორმას, რომელიც
დიამეტრალურად ეწინააღმდეგება საქონლის წარმოებას. შრომის კეიოარი ადა:-

საქონლის ღირებულების გამოსახვა ფულის საქონელში არის მისი ფულის ფორმა ანუ მისი ფასი. მაგ. 1 სერთუკი=10 გრამ ოქროს.

საქონლის ფასი არის მის ბუნებრივ თვისებათაგან სრულებით განსხვავებული რამ. იგი არ შეიძლება საქონელში დაინახოთ, ან ხელით მოვსინჯოთ. საქონლის პატრონმა უნდა გადასცეს იგი მუშტარს. მაგრამ იმისთვის, რომ საქონლის ღირებულება გამოიხატოს ოქროს საქონელში, ე. ი. რომ მისი ფასი განისაზღვროს, ნამდვილი ფული აუცილებლად საჭირო არ არის. ჯიბეში რომ ოქროც არ ქონდეს, თერძს შეუძლია იმის ახსნა, რომ იმ სერთუკის ფასი, რომელსაც იგი ყიდის, უდრის 10 გრამ ოქროს. მაშასადამე, ფული, როგორც ღირებულების საზომი, წარმოიდგინება მხოლოდ გონებაში, ოცნებაში.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ფასი განისაზღვრება მაინც რეალური (ნამდვილი) ფულადი საქონლით. თერძს შეუძლია მხოლოდ — ჩვენ აქ მხედველობიდან უშვებთ რასაკვირველია ყველა ხელისშემშლელ მეორე ხარისხოვან პირობებს — მაშინ დააფასოს თავისი სერთუკი 10 გრამ ოქროთ, თუ ოქროს ამ რაოდენობაში განხორციელებულია იმდენივე საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომა, რამდენიც სერთუკში. თუ თერძი თავისი სერთუკის ღირებულებას გამოხატავს არა ოქროში, არამედ ვერცხლში, ან სპილენძში, იმ შემთხვევაში შეიცვლება ფასის გამოხატულებაც.

ამიტომ, იქ, სადაც ორი სხვა და სხვა საქონელი ასრულებს ღირებულების საზომის როლს, მაგ., ოქრო და ვერცხლი, ყველა საქონლებს აქვთ ფასის ორი სხვა და სხვა გამოხატულება, ოქროს და ვერცხლის ფასი. ყოველივე ცვლილება ოქროსა და ვერცხლს შორის არსებულ ღირებულების შეფარდებაში იწვევს ფასის რყევას. ღირებულების ორგვარი საზომი არსებითად სისულელეა; ეს ეწინააღმდეგება ფულის ფუნქციას, როგორც ღირებულების საზომს. ყველგან, სადაც კი კანონმდებლობითი გზით ცდილობდნენ მიეღოთ ორი საქონელი, როგორც ღირებულების საზომი, ფაქტიურად მაინც ყველგან მხოლოდ ერთი იმათგანი ასრულებდა ამნაირი საზომის როლს.

დღესაც კიდევ მრავალ ქვეყნებში ერთ და იმავე დროს ოქრო და ვერცხლი ითვლება კანონით ღირებულების საზომათ. მაგრამ

ტურებს მხოლოდ მწარმოებლის ინდივიდუალურ მონაწილეობას საერთო მუშაობაში და მის ინდივიდუალურ უფლებას საერთო პროდუქტის მოხმარებისათვის დანიშნულ ნაწილზე. მაგრამ ოუენს ფიქრადაც არ მოსდის საქონლის წარმოების ნიადაგზე დარჩეს და იმავე დროს გვერდი აუხვიოს მის აუცილებელ პირობებს ფულის ფოკუსების საშუალებით“. („კაპიტალი“. ტ. I. გვ. 59, ქართ. გამოცემა. 1930წ.)

სინამდვილეს ზ გამოცდილებას ყოველთვის ზიყავდა ეს საკანონმდებლო დადგენილებანი აბსურდამდე (ad absurdum). ოქრო და ვერცხლი, როგორც ყველა სხვა საქონელი, მუდამ განიცდიან ლირებულების რყევას. თუ ორივე ეს ლითონი მიღებულია კანონით თანასწორ უფლების მქონეთ, თუ ყველას უფლება ეძლევა აირჩიოს ესა თუ ის ლითონი ანგარიშის გასწორების დროს, მაშინ, რა თქმა უნდა, უსწორდებიან იმით, რომლის ლირებულება დაბლა იწევს, ის ლითონი კი, რომლის ლირებულება მაღლა იწევს, გააქეთ იქ, სადაც შეიძლება მისი გაყიდვა მოგებით, ე. ი. საზღვარ-გარეთ. ამიტომ იმ ქვეყნებში, სადაც გაბატონებულია ორგვარი ვალიუტა, ეგრეთწოდებული ბიმეტალიზმი არსებობს, ფაქტიურად ყოველთვის მხოლოდ ერთი ფულად საქონელთაგანი ასრულებს ლირებულების საზომის როლს და სახელდობრ ის საქონელი (ლითონი), რომლის ლირებულება დაბლა იწევს; მეორე კი, რომლის ლირებულება მაღლა იწევს, გამოსახავს თავის ფასს, როგორც ყველა სხვა საქონელი, მაღლა შეფასებულ ლითონში, ე. ი. ასრულებს საქონლის, და არა ლირებულების საზომის როლს. რამდენათ უფრო დიდია რყევა ლირებულების მხრივ ოქროსა და ვერცხლს შორის, იმდენად უფრო აშკარა ხდება ბიმეტალიზმის*) უაზრობა.

სიმარტივისათვის თავის „კაპიტალში“ მარქსი ლებულობს ოქროს, როგორც ერთად ერთ ფულად საქონელს (Geldware). მაგრამ ფაქტიურადაც ოქრო თანამედროვე კაპიტალისტურ წარმოების ქვეყნებში ფულად საქონლის როლს თამაშობს.**)

*) ბიმეტალისტური აგიტაცია, რომელიც წარსული საუკუნის უკანასკნელ ათეულ წლებში ჯერ კიდევ საკმარისად ძლიერი იყო, დღეს სრულებით უიმედო შეიქნა და თითქმის სრულებით მიჩუმდა. თანდათან გადადიან სხვა და სხვა ქვეყნებში ოქროს ვალიუტაზე. უკანასკნელ ათეულ წელში ამაზე გადავიდნენ ავსტრია (1892 წ.), იაპონია (1897 წ.), რუსეთი (1898 წ.), და შეერთებული შტატები (1900). ინგლისში იგი შემოღებულია უკვე მეთვრამეტე საუკუნის დამლევიდან; გერმანიაში, როგორც ცნობილია, 1871 წლიდან; ჰოლანდიაში 1877 წლიდან. ბელგიაში, საფრანგეთში, შვეიცარიაში, თუმცა ნომინალურად, კიდევ ორგვარი ვალიუტა არსებობს, მაგრამ ფაქტიურად გაბატონებულია ოქრო. ბრიტანეთის და ჰოლანდიის კოლონიებიც გადავიდნენ აგრეთვე ოქროს ვალიუტაზე. გერმანიაში უდიდესი-სარგებლობა ორნაირ ვალიუტაზე გადასვლით მიიღეს იმათ, ვინც სესხი აიღო ოქროს ვალიუტის დროს, ვინაიდან იმათ შეეძლოთ ვერცხლით გასწორებოდნენ მოვალეებს. ამ გრძელ-ვადიან სესხების უმეტესობას შეადგენენ იპოთეკური (საადგილ-მამულა) სესხები. აი აქედან აიხსნება აგრარობის და ინტერესებაც ბიმეტალიზმით.

**) ფულადი მარაგის (მონეტებით და ზოდებათ) ლირებულება კეთილშობილ ლითონებში და იმ ქვეყნებში, სადაც გაბატონებულია თანამედროვე წარმოების წესი. შეფასებულია:

ფასის გამოხატვაში თითოეული საქონელი ჩვენ წარმოვიდგება როგორც ოქროს განსაზღვრული რაოდენობა. ბუნებრივად იბადება აგრეთვე იმის საკიროება, რომ გამოზომილ იქნას ოქროს სხვა და სხვა რაოდენობანი, რომლებიც წარმოადგენენ სხვადასხვა ფასებს, ე. ი. შემოღებულ. ღ განსაზღვრულ იქნას ფასების საზომი. ლითონებს აქვთ ასეთი ბუნებრივი საზომი თავის წონაში. ლითონთა წონის სახელწოდებანი, მაგ., გირვანქა, ლივრი (საფრანგეთში), ტალანტი (ძველ საბერძნეთში), ასის (რომში) და სხვ., არიან ამიტომ პირვანდელი სახელწოდებანი ფასების საზომის ერთეულთა.

ფულის პირველი ფუნქციის გვერდით, როგორც ღირებულების საზომის, ჩვენ ვეცნობით აქ მის მეორე ფუნქციას -- ფასების საზომს. როგორც ღირებულების საზომი, ფული აქცევს საქონელთა ღირებულებებს ოქროს განსაზღვრულ რაოდენობათ. როგორც ფასების საზომი, ფული ზომავს ოქროს სხვა და სხვა რაოდენობას ოქროს ერთი განსაზღვრული რაოდენობით, რომელიც მიღებულია ერთეულად, მაგ. გირვანქად.

განსხვავება ღირებულების საზომსა და ფასების საზომს შორის აშკარად ჩნდება, როცა ჩვენ მხედველობაში ვღებულობთ იმათ ურთიერთობას ღირებულების ცვლილების დროს. ვთქვათ, რომ ფასების საზომის ერთეული არის 10 გრამი ოქრო. როგორც უნდა იყოს ოქროს ღირებულება, 20 გრამი ოქრო ყოველთვის ორჯერ უფრო ძვირი იქნება, ვინემ 10 გრამი ოქრო. ოქროს ღირებულების აწევდაწვევა, მაშასადამე, არაფითარ გავლენას არ ახდენს ფასების საზომზე.

ავილოთ ახლა ოქრო, როგორც ღირებულების საზომი. ვთქვათ, სერთუკი ღირს 10 გრამი ოქრო. მაგრამ, ოქროს ღირებულება იცვლება; ერთ მშვენიერ დღეს, ერთ და იმავე საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დროს განმავლობაში აწარმოებენ ორჯერ მეტ ოქროს, ვინემ წინეთ. თერძის შრომის ნაყოფიერება კი სრულებით არ შეცვლილა. რა მოხდება? სერთუკის ფასი ახლა მიადწვეს 20 გრამ ოქრომდე. მაშასადამე, ოქროს ღირებულების ცვლილება თავს იჩენს საგრძნობლად მის, როგორც ღირებულების საზომის, ფუნქციაში.

	ოქრო:	ვერცხლი:
1831 წ.	2.232.000.000 მარკა *).	8.280.000 000 მარკა;
1880 წ.	13.170.000.000 "	8.406.000.000 "
1880 წლიდან 1908 წ-დე მთელი ქვეყნის მონეტებში მოჭრილი იყო 30 მილიარდი მარკის ოქროს მონეტი და 20 მილიარდ მარკაზე მეტი ვერცხლის მონეტი.		

ამრიგად, ოქრო წარმოადგენს ამჟამათ უმთავრეს ფულად საქონელს.

*) მარკა უდრის 47 კაპ.

ფასების საზომი შესაძლებელია ისევე თვითნებურად იქნას დადგენილი, როგორც, მაგ., სივრძის ზომა. მაგრამ მეორეს მხრივ ფასების საზომი საჭიროებს, რომ იგი საყოველთაოდ იქნეს მიღებული. ეს საზომი პირველად პირობითია, გადმოღებული ჩვეულებრივი წონის სისტემიდან, მაგრამ ბოლოს იგი განწესრიგებული ხდება კანონით. კეთილშობილ ლითონთა წონის სხვა და სხვა ნაწილები ღებულობენ ოფიციალურ სახელებს, რომლებიც განსხვავდებიან იმათი წონისაგან. ჩვენ ახლა ვამბობთ: გირვანქა ოქროს არა $\frac{1}{10}$ ნაწილი, არამედ 20 მარკიან ოქროს ფული. ახლა ფასები იხატება არა ოქროს წონის სახელწოდებებში, არამედ ოქროს საზომის საანგარიშო სახელწოდებებში, რომლებიც კანონით არიან დადგენილნი.

ფასი — ეს არის ფულადი სახელწოდება საქონლის ღირებულების სიდიდისა, მაგრამ ამასთანავე ეს არის საქონლის საცვლელი ურთიერთობის გამოხატვა ფულად საქონელთან, ოქროსთან. საქონლის ღირებულება არასოდეს არ გამოჩნდება განცალკევებულად, თავისთავად, არამედ ყოველთვის მხოლოდ საცვლელ შეფარდებაში რომელიმე სხვა საქონელთან. მაგრამ ამ ურთიერთობაზე, გარდა ღირებულების სიდიდისა, შესაძლებელია გავლენა იქონიოს სხვა გარემოებებმაც. ამიტომ შესაძლებელია ფასის გადახრა ღირებულებიდან. როცა თერძი ამბობს, რომ მისი სერთუკის ფასი 10 გრამი ოქროაო, ანუ საანგარიშო სახელწოდებით 30 მარკა, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი ყოველთვის მზად არის მისცეს თავის სერთუკი 10 გრამ ოქროთ. მაგრამ მისი მხრივ მეტად აჩქარებული იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ ყოველი ადამიანი ყოველთვის მზად არის მისცეს მას 10 გრამი ოქრო მის სერთუკში. მართალია, სერთუკის ფულად ქცევა ყოველათ აუცილებელია, რომ მან, როგორც საქონელმა, შეასრულოს თავისი დანიშნულება. საქონელი დაეინებით მისწრაფვის ფულისაკენ, — ფასები — ეს შეყვარებულის მომზიბლელი და ცეცხლისებური შეხედვება, რომლითაც საქონელი იპყრობს. თავის საყვარელ არსებას. მაგრამ საქონლის ბაზარზე საქმე ისე არ ხდება, როგორც რომანებში: ისინი ყოველთვის არ ერთდებიან (უღლდებიან). მრავალი საქონელი, დატოვებული ოქროს საქმროს მიერ, იძულებულია ატაროს თავისი არა სასიამოვნო არსებობა საქონლის საწყობებში! მაგრამ გავიციოთ უფრო ახლოს საქონლის ხეტიალი ოქროსთან დამოკიდებულება-ურთიერთობაში.

2. ჰილვა და გაჰილვა

გავეყვით ჩვენ ძველ ნაცნობს, თერძს, ბაზარზე. იგი ცვლის ანუ ყიდის მის მიერ შეყვრილ სერთუქს 15 მან., რე ამ ფულით ყიდულობს ერთ ბოქკა ლინოს. აქ ჩვენ ორი ერთი მეორის მოწინააღმდეგე ცვალებადობა (Verwandlungen) — გვაქვს: პირველად საქონლის გადაქცევა ფულად და შემდეგ, ფულის უკუგადაქცევა საქონლად. საქონელი, რომელიც ამ პროცესის ბოლოშია მოქცეული, სულ სხვაა, ვიდრე ის, რომელიც ამ პროცესის თავში იყო. პირველს არ ქონდა სახმარი ღირებულება. თავისი პატრონისათვის, მეორეს კი აქვს იგი. პირველის სარგებლობა თავის პატრონისათვის მდგომარეობდა მის თვისებაში, როგორც ღირებულებების, როგორც ადამიანის საერთო შრომის პროდუქტის, ე. ი. მის იმ თვისებაში, რომლის მეოხებით შესაძლებელია მისი გაცვლა ადამიანის საერთო შრომის მეორე პროდუქტზე, ოქროზე. მეორე საქონლის, ლინის, სარგებლობა მისი მფლობელისათვის მდგომარეობს ამ საქონლის ფიზიკურ თვისებებში, უკვე არა როგორც ადამიანის განყენებული შრომის ნაწარმოების, არამედ შრომის სრულებით კონკრეტული სახის, მელვინეობის. საქონლის მარტივი წრებრუნვის ფორმულა ამბობს: საქონელი — ფული საქონელი, ე. ი. მე ვყიდი იმისათვის, რომ ვიყიდო. ორ ცვალებადობიდან: საქონელი — ფული და ფული — საქონელი, პირველი, როგორც ვიცი, ყველაზე უფრო საძნელოა. ყიდეა, თუ ფული გვაქვს, საძნელო არ არის, შედარებით ბევრად უფრო ძნელია გაყიდვა, რომ ფული მიიღო, ფული კი აუცილებლად საქირაო საქონლის თითოეულ პატრონისათვის საქონლის წარმოებაში. რამდენად უფრო ვითარდება შრომის საზოგადოებრივი დაყოფა, იმდენად უფრო ცალმხრივი ხდება მისი შრომა; იმდენად უფრო იზრდება და მრავალმხრივი ხდება მისი მოთხოვნილებანი.

იმისთვის, რომ საქონლის „salto mortale“ (საბედისწერო ნახტომი) შესაძლებელი გახდეს და საქონელი ფულად იქცეს, უწინარეს ყოვლისა საჭიროა, რომ იგი იყოს სახმარი ღირებულება, რომ იგი აკმაყოფილებდეს რაიმე მოთხოვნილებას. თუ საქონელი აკმაყოფილებს ამ პირობას და მან მოახერხა ფულად გადაქცევა, მაშინ უწინარეს ყოვლისა იბადება კითხვა; რამდენ ფულად?

მაგრამ ეს საკითხი ახლა ჩვენ თითქმის არ გვავინტერესებს. ამაზე პასუხის მიცემა ეკუთვნის მეორე დარგს, სახელდობრ ფასების კანონების გამოკვლევას. ახლა ჩვენ გვავინტერესებს ფორმულის:

„საქონელი-ფულის“ ცვალებადობა, დამოუკიდებლათ იმისა, კარგავს თუ იგებს რასმე ამ შემთხვევაში საქონელი თავის ღირებულების სიდიდესი.

თერძი თავისუფლდება თავისი სერთუკიდან ზღვებულობს მაში ფულს. ვთქვათ, მან მიყიდა ის გლენს. ის, რაც თერძისთვის გაყიდვაა, გლენისათვის — ყიდვაა. თითოეული გაყიდვა არის ყიდვა, და პირიქით. მაგრამ საიდან გაუჩნდა ფული გლენს? მან იგი გაცვალა ხორბალზე. თუ ჩვენ გავყვებით იმ გზას, რომელიც გამოიარა ფულად საქონელმა, ოქრომ, დაწყებული იმ ადგილიდან, სადაც იმას იღებენ მალარობიდან, და შემდეგ საქონლის ერთი პატრონიდან მეორემდე, მაშინ ჩვენ დავრწმუნდებით, რომ პატრონის თითოეული გამოცვლა მის (ოქროს) მიერ ყოველთვის გაყიდვის შედეგი იყო.

ცვალებადობა: სერთუკი — ფული, შეადგენს, როგორც ჩვენ უკვე დავინახეთ, არა ერთის, არამედ რამდენიმე ცვალებადობათა რგოლს. პირველი: სერთუკი — ფული — ლენინო; მეორე: ხორბალი — ფული — სერთუკი. ერთი საქონლის გარდაქმნათა წყების გამოსავალი წერტილი შეადგენს იმავე დროს მეორე საქონლის გარდაქმნათა წყების დასკვნას, და პირიქით.

წარმოვიდგინოთ, რომ მევენახემ იყიდა ქვაბი და ნახშირი 30 მარკად, რომელიც მან აიღო თავის ლენინოში. მაშინ ცვალებადობა: ფული — ლენინო, შეადგენს უკანასკნელ რგოლს წყებისას: სერთუკი — ფული — ლენინო და პირველს ორი სხვა წყებისას: ლენინო — ფული — ნახშირი და ლენინო — ფული — ქვაბი.

ცვალებადობის თითოეული ამ წყებათაგანი შეადგენს წრებრუნვას: საქონელი — ფული — საქონელი. იგი იწყება ზღვდება საქონლის ფორმით. მაგრამ საქონლის თითოეული წრებრუნვა ჯვარედინდება სხვა საქონელთა წრებრუნვასთან. ყველა ამ აუარებელ, ურთიერთ-შორის გადაბანდულ წრებრუნვათა მთელი მოძრაობა შეადგენს საქონლის ბრუნვას (Warenzirkulation).

საქონლის ბრუნვა არსებითად განირჩევა პროდუქტთა უშუალო გაცვლისაგან ან მარტივ საცვლელი ვაჭრობისაგან. უკანასკნელი გამოიწვია საწარმოო ძალთა ზრდამ, რომლებმაც გაარღვიეს პირველყოფილი კომუნიზმის საზღვრები. პროდუქტთა გაცვლის საშუალებით საზოგადოებრივი შრომის სისტემა გადასცდა პატარა თემის საზღვრებს. ამას შედეგად მოყვა ის, რომ გაცვლის მეოხებით, სხვა და სხვა თემებმა და მათმა წევრებმა იწყეს მუშაობა ერთმანეთისათვის. მაგრამ პროდუქტთა მარტივი გაცვლა თავის მხრივ საზღვარს უდებდა საწარმოო ძალთა შემდეგ განვითარებას და ეს დაბრკოლება თავიდან ააშორა მას მხოლოდ საქონლის ბრუნვამ.

პროდუქტთა მარტივი გაცვლა თხოულობს, რომ მე, როცა ვისმეს ვაძლევ ჩემს პროდუქტს, იმავე დროს გამოვართვა უქანასკნელს მისი პროდუქტი. ეს მოთხოვნა თავიდან მოშორებულია საქონლის ბრუნვით. მართალია, თითოეული გაყიდვა არის იმავე დროს ყიდვაც: სერთუკი არ შეიძლება გაყიდულ იქნას თერძის მიერ უიმისოთ, რომ ვინმემ, მაგ., გლახმა იგი არ იყიდოს. მაგრამ ერთი ის, რომ სრულებით საჭირო არ არის თერძმა თავის მხრივ რაიმე იყიდოს. მას შეუძლია ჩააწყოს ფული ყუთში ღ ელოდოს, სანამ მას რაიმეს ყიდვა მოუნდება. მეორეთ, თერძს ვერაეინ ძალას ვერ დაატანს, ახლა იქნება, თუ შემდეგ, მან იყიდოს რამე იმ გლახისაგან, რომელსაც მან სერთუკი მიყიდა, ან იმ ბაზარზე, სადაც მან თავის სერთუკი გაყიდა. საქონლის ბრუნვის მეოხებით ქრებიან პროდუქტთა გაცვლის ის ზღუდეები და დაბრკოლებანი, რომლებიც შეეკავშირებულია დროსთან, ადგილთან და პიროვნებასთან.

მაგრამ არსებობს კიდევ ერთი განსხვავება პირდაპირ, მარტივ საცვლელ ვაჭრობასა და საქონლის ბრუნვას შორის. პროდუქტთა მარტივი გაცვლა მდგომარეობს მოკარბებულ პროდუქტთა გასაღებაში, რომელიც უცვლელად სტოვებს პირველყოფილი კომუნიზმის საწარმოო ფორმებს, ე. ი. წარმოების ფორმებს, რომელნიც წარმოების მონაწილეების პირდაპირ ზედამხედველობის და კონტროლის ქვეშ იმყოფება.

პირიქით, საქონლის წარმოების განვითარებას სულ უფრო და უფრო მეტი დახლარაუვა და გართულება შეაქვს საზოგადოებრივ საწარმოო ურთიერთობაში, და წარმოების ნათლად განსკვრეტა და კონტროლი შეუძლებელი ხდება. კერძო მწარმოებლები ხდებიან სულ უფრო და უფრო დამოუკიდებელნი ერთი მეორისაგან, მაგრამ მით უფრო დამოკიდებულნი საზოგადოებრივ პირობებისაგან, რომელთათვისაც კონტროლის გაწვევა მათ აღარ ძალუძთ, როგორც ეს იყო პირველყოფილი კომუნიზმის დროს. საზოგადოებრივი ძალები ამავე დროს იძენენ ბუნების იმ ბრმად მომქმედ ძალთა სიძლიერეს, რომლებიც ხედებიან რა თავის გზაზე დაბრკოლებებს, და განიცდიან რა წონასწორობის დარღვევას, თავადებიან საშიშარი კატასტროფებით, მსგავსად ქარიშხალისა და მიწის ძვრისა.

საქონლის ბრუნვის განვითარებასთან ერთად ვითარდება აგრეთვე ამგვარ კატასტროფათა ჩანასახი. სწორეთ საქონლის ბრუნვით გამოწვეული შესაძლებლობა, რომელიც იმაში გამოიხატება, რომ შეიძლება საქონელი გაყიდო და მაშინვე კი სამაგიერო საქონელი არ იყიდო, უკვე შეიცავს საქონლის გასაღებაში გაძნელების, — ე. ი. კ რ ი ზ ი ს ე ბ ი ს

შესაძლებლობასაც. მაგრამ იმისთვის რომ ეს შესაძლებლობა სინამდვილე თ გადაიქცეს, საქიროა საწარმოო ძალები თავის განვითარებაში გადასცდენ საქონლის მარტივი ბრუნვის საზღვრებს.

3. ფულის ტრიალი.

გავიხსენოთ საქონელთა წრებრუნვა, რომელიც ჩვენ უკანასკნელ პარაგრაფში განვიხილეთ: ხორბალი—ფული—სერთუკი—ფული—ლეინო—ფული—ნახშირი და სხვ. ამ წრებრუნვათა მსვლელობა აძლევს მოძრაობას ფულსაც, მაგრამ ეს მოძრაობა არ არის წრებრუნვა. ფული, რომელიც გამოიღო გლეხმა, სულ უფრო და უფრო შორდება მას. „ამიტომ საქონლის ბრუნვის პროცესით ფულის მიერ უშუალოდ მიღებული მოძრაობის ფორმა წარმოადგენს მის მუდმივ დაშორებას გამოსავალ წერტილზე, მის გადასვლას ერთი საქონლის მფლობელის ხელიდან მეორის ხელში ანუ ფულის ტრიალს“¹⁾.

ფულის ტრიალი შედეგია საქონელთა წრებრუნვის და არა მისი მიზეზი, როგორც ეს ხშირათ ჰგონიათ. საქონლის მარტივი ტრიალის ხანაში, რომელსაც ჩვენ ახლა ვიკვლევთ, როცა ჯერ კიდევ ლაპარაკიც არ შეიძლება წესიერ აღებ-მიცემობაზე და ყიდვა-გაყიდვაზე, საქონელი, როგორც სახმარი ღირებულება, მოძრაობის პირველ ნაბიჯზევე იკარგება ბრუნვიდან იმიტომ, რომ გადავიდეს მოხმარების სფეროში, და ახალი სახმარი ღირებულება, რომელიც უდრის მას საქონლის ღირებულებით, იკერს მის ადგილს. წრებრუნვაში: ხორბალი—ფული—სერთუკი, ხორბალი, პირველი ცვალებადობის ფორმის: ხორბალი—ფული-ს შემდეგ ქრება და გამოდის წრებრუნვიდან და ხორბლის გამყიდველს უბრუნდება მისი თანასწორი ღირებულება, მაგრამ მისგან (ხორბლისაგან) განსხვავებული სახმარი ღირებულება, ფული—სერთუკი. ფული კი, როგორც ბრუნვის საშუალება, არადის ბრუნვის სფეროდან და განუწყვეტლივ ტრიალებს მასში.

იბადება საკითხი: რამდენ ფულს თხოულობს საქონლის ბრუნვა?

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ყოველი საქონელი უთანასწორდება ფულის განსაზღვრულ რაოდენობას, მაშასადამე, მისი ფასი განისაზღვრება, სანამ იგი რეალურ ფულს შეხვდებოდეს. მაშასადამე, თითოეული ცალკე საქონლის ფასი და ყველა საქონელთა ფასების მთელი ჯამი წინდაწინაა განსაზღვრული,—თუ ვიგულისხმებთ ოქროს ფასს, როგორც წინდაწინ მოცემულს. საქონელთა ფასების ჯამი—ეს

¹⁾ „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 78, ქართული გამოცემა. 1930 წ.

არის გონებაში წარმოდგენილი ოქროს განსაზღვრული რაოდენობა. საქონელთა ბრუნვისათვის საჭიროა, რომ გონებაში წარმოდგენილი ოქროს რაოდენობა რეალურადაა გადაიქცეს; მაშასადამე, იმ ოქროს რაოდენობა, რომელიც ბრუნვის პროცესშია, განისაზღვრება ბრუნვაში მყოფ საქონელთა ფასების ჯამით, რომლებიც ტრიალებენ. (არ უნდა გაუშვათ მხედველობიდან, რომ ჩვენ აქ ვიმყოფებით ჯერ კიდევ საქონლის მარტივი ბრუნვის სფეროში, როცა საკრედიტო ფული, ბანკების საშუალებით ანგარიშების გასწორება და სხ. უცნობია. საქონლის ფასების ეს ჯამი რყევას განიცდის ბრუნვაში მყოფ საქონელთან ერთად ფასების უცვლელ პირობებში, ხოლო საქონელთა მასის უცვლელობის დროს კი მათ ფასებთან ერთად, სულერთია რითაც უნდა იყოს გამოწვეული ეს რყევა, საბაზრო ფასების აწვედაწვევით, თუ ოქროს ან საქონელთა ღირებულების ცვლილებით: აგრეთვე დამოუკიდებელათ იმისა, ეხება ეს ტოკვა ყველა საქონლებს, თუ მხოლოდ რამოდენიმეს.

მაგრამ საქონელთა გაყიდვა ყოველთვის განკერძოებულად როდი ხდება და აგრეთვე არც ყოველთვის ერთ და იმავე დროს.

ავიღოთ კვლავ ჩვენი წინანდელი მაგალითი, ჩვენ გვაქვს ასეთი ცვალებადობა: 5 ჰექტოლიტრი ხორბალი—30 მარკა., 1 სერთუკი —30 მარკა, 40 ლიტრა ღვინო—30 მარკა, 20 ცენტნერი ნახშირი—30 მარკა. ამ საქონელთა ფასების ჯამი უდრის 120 მარკას, მაგრამ ამ ოთხი გაყიდვის სისრულეში მოსაყვანად საკმარისია 30 მარკა, რომელიც 4—ჯერ იცვლის თავის ადგილს, ე. ი. თანდათან ოთხჯერ ტრიალებს. თუ ჩვენ წარმოვიდგენთ, რომ ეს ოთხი გაყიდვა მოხდა ერთი დღის განმავლობაში, მაშინ ფულის რაოდენობა, როგორც ბრუნვის საშუალება, ერთი დღის განმავლობაში, განსაზღვრულ ბრუნვის სფეროში, იქნება თანასწორი: $\frac{120}{4} = 30$ მარკა, ან, თუ ამას ზოგადი ფორმულით გამოვხატავთ:

საქონელთა ფასების ჯამი
ერთი სააღწოდების მონეტის ტრიალის რიცხვზე = იმ ფულების ჯამს, რომლებიც, როგორც ბრუნვის საშუალება, თავის ფუნქციას ასრულებენ განსაზღვრულ დროის ნაკვეთში.

სხვა და სხვა მონეტის ტრიალის დრო ამა თუ იმ ქვეყანაში რა თქმა უნდა, სხვა და სხვაა. ერთი მონეტა მრავალი წლების განმავლობაში სკივრში დევს, მეორეს კი ერთი დღის განმავლობაში შეუძლია

30-ჯერ გამოიცვალოს ადგილი. მაგრამ ტრიალის საშუალო სიჩქარე მაინც განსაზღვრულ სიდიდეს შეადგენს:

ფულის ტრიალის სიჩქარე დამოკიდებულია საქონელთა წრებრუნვის სიჩქარეზე. რამდენათ უფრო ჩქარა ქრება საქონელი ბრუნვის სფეროდან, რამდენათ უფრო ჩქარა იქერს იმის ადგილს ახალი საქონელი, იმდენათ უფრო ჩქარა ხდება ფულის ტრიალიც: რამდენათ უფრო ნელია საქონელთა წრებრუნვა, რამდენათ ნელია ფულის ტრიალი, იმდენათ უფრო ნაკლებ გვიხდება ფულის დანახვა. ისინი ვინც ზერელეთ ჟუჟურებენ საქმეს, ფიქრობენ, რომ ფული ძლიერ ცოტაა, და ამის გამო საქონლის ბრუნვის შეჩერებააო. ასეთი მოვლენა, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, მაგრამ იგი რომ დიდხანს გაგრძელდეს, ეს დღეს შეუძლებელია.

4. მონეტა. ქაღალდის ფული

საქონლის ბრუნვისათვის და სავაჭრო ურთიერთობისათვის მეტად უხერხული იყო თითოეული ყიდვა-გაყიდვის დროს ლითონის თითოეული გასაცვლელი ნაქერის შინაარსი და წონა გამოეკვლიათ. ეს უხერხულობა თავიდან აცილებული იქნა, როცა ყველასგან ცნობილმა ავტორიტეტმა (მთავრობამ) ლითონის თითოეული ნაქერის ნამდვილი წონა და ღირსება უზრუნველყო. ამნაირად, ლითონის ნაქერებიდან სახელმწიფომ გასქედა ლითონის მონეტა (Münze).

ფულის მონეტური სახე (ფორმა) გამომდინარეობს მისი ფუნქციისაგან, როგორც ბრუნვის საშუალება.

მაგრამ როცა ფული იღებს ლითონურ მონეტურ ფულის სახეს, ეს უკანასკნელი მაშინვე იძენს ბრუნვის პროცესში მონეტურ შინაარსისაგან დამოუკიდებელ საკუთარ არსებობას. სახელმწიფოს მოწმობა, რომ მონეტის ნიშანი შეიცავს ოქროს განსაზღვრულ რაოდენობას, ან უდრის მას, სულ მალე, განსაზღვრულ პირობებში, სრულებით საკმარისი ხდება იმისთვის, რომ ამ ნიშანმა, როგორც ბრუნვის საშუალებამ, შეასრულოს თავისი ფუნქცია ისევე, როგორც ოქროს სრულწონიანმა რეალურმა რაოდენობამ.

ამას ხელს უწყობს და იწვევს თვით მონეტების ტრიალი. რამდენათ უფრო მეტხანს არხს ლითონის ფული ტრიალში, იმდენათ იგი უფრო ცვდება, მისი ნომინალური (სიტყვიერი) და რეალური (ნამდვილი) შინაარსი სულ უფრო და უფრო ერთი მეორეს შორდება; ლითონის ძველი ფული მსუბუქია ახლად მოქრილზე. — და

მიუხედავად ამისა, განსაზღვრულ პირობებში, ისინი ორივე, როგორც ბრუნვის საშუალებანი, წარმოადგენენ თანასწორ ღირებულებებს.

კიდევ უფრო თვალსაჩინოთ ჩნდება განსხვავება წვრილი, დასახურდავებელი ფულის ნომინალურ და რეალურ შინაარსს შორის. ძლიერ ხშირად დაბალი ღირსების ლითონები, როგორც, მაგ., სპილენძი, ასრულებდნენ ფულის დანიშნულებას, სანამ იმათი ადგილი კეთილშობილმა ლითონებმა არ დაიჭირეს. სპილენძი და, ოქროს ფულის შემოღების შემდეგ, ვერცხლიც აღარ შეადგენენ ღირებულების საზომს, მაგრამ სპილენძის და ვერცხლის ფული წინანდებურათ არიან ხმარებაში, როგორც ბრუნვის საშუალებანი, განსაკუთრებით წვრილ ვაჭრობაში. ახლა ისინი შეესაბამებიან ოქროს განსაზღვრულ წონას; ღირებულება, რომელსაც ახლა ისინი წარმოადგენენ, იცვლება იმავე ურთიერთობით, როგორც ოქროს ღირებულებაც; რაც შეეხება ვერცხლის და სპილენძის ღირებულების რყევას, ეს მაზე გავლენას არ ახდენს. ასეთ პირობებში აშკარაა, რომ იმათი ლითონური შინაარსი სრულებით არაფიქსირებულია, რადგან ისინი არ ახდენს იმათ—როგორც მონეტის—ფუნქციას, და, რომ შესაძლებელია კანონმდებლობითი გზით დადგენილ იქნას ოქროს რაოდენობა, რომელსაც უნდა წარმოადგენდეს სპილენძის ან ვერცხლის მონეტა: აქედან მხოლოდ ერთი ნაბიჯი იყო იქამდის, რომ ლითონური ნიშანი ქალაქის ნიშნით შეეცვალათ, ე. ი. კანონის საშუალებით ყოველგვარ ღირებულებას მოკლებული ქალაქის ფურცელი გაეთანასწორებიათ ოქროს განსაზღვრულ რაოდენობასთან.

ასე წარმოსდგა სახელმწიფოს ქალაქის ფული; ეს უკანასკნელი არ უნდა აურიოთ საკრედიტო (ნდობის) ფულში, რომელიც წარმოსდგა ფულის სხვა ფუნქციისაგან.

ქალაქის ფული იქერს ოქროს ფულის ადგილს მხოლოდ როგორც ბრუნვის საშუალება, მაგრამ არა როგორც ღირებულების საზომი; მას შეუძლია ოქროს ფული შესცვალოს იმდენად, რამდენად იგი თვითონ წარმოადგენს ოქროს განსაზღვრულ რაოდენობას. ქალაქის ფულისთვის, როგორც ბრუნვის საშუალებისათვის, რჩებიან ძალაში იგივე კანონები, რომლებიც არსებობენ ლითონის ფულისათვის. ქალაქის ფულს შეუძლია იმოდენი ოქროს მაგიერობა გასწიოს, რამდენის შეწოვაც შეუძლია საქონლის ბრუნვას. თუ რომელიმე ქვეყანაში საქონლის ბრუნვისათვის საჭიროა, მაგ., 100 მილ. მარკა ოქროთი, და სახელმწიფომ კი გამოუშვა 200 მილ. ქალაქის ფული ბრუნვაში, ამას შედეგათ მოყვება ის, რომ, მაგ., ორი

20 მარკიანი ქალაღდის ფულღთ შეიღლება იმღენისავე ყიდღვა, რამღენისაღ ოღ მარკიანი ოქროს ფულღთ. ამ შემღთხვეღვაში ფასები, რომღლებიღ გამოხატულია ქალაღდის ფულღში, ორღჯერ მალღა დღვას იმ ფასებღზე, რომღლებიღ გამოხატულია ოქროში. უზომო გამოშვეღბით ქალაღდის ფულღს ლირსება ეკარღვის. იმის შესანიშნავ მღგალიღთს, თუ როღგორ კარღვავს ქალაღდის ფული ლირებულღბას, წარმოადღვენს საფრანღეთის დიდი რევოლუციის ასიღვნაციები, რომღლებიღ შეიდი წლის განმავღლობაში (1790—1797 წ.) გამოშვეღბულ იქნენ 45,581 მიღღ. ფრანკზე ¹⁾ მეტი, რის გამო მათ სრულღბით დაკარღვს ყოველღვარი ლირებულღბა, ანუ გაფასღდენ.

5. ფუღლის შემღღღი ფუნქციები

ჩენ გავითვალისწინღთ საქონღლის მარტივი ბრუნვის წარმოშობა და დავინახღთ, თუ როღგორ ვითარღდებოღდენ მასთან ერთად ფუღლის ფუნქციები, როღგორღ ლირებულღბის საზომის და ბრუნვის საშუალღბის. მღგრამ ამ ორი ფუნქციით როდი თავღდება ფუღლის დანიშნულღბა.

თვით საქონღლის ბრუნვასთან ერთად ვითარღდება ოქროს, ე. ი. ფულადი საქონღლის, შენახვის და დღგროვების საჭიროება და სურვილი. ფუღლის თავისებურებანი შეეფერებიან საქონღლის წარმოების თავისებურებებს; სწორღთ ისევე, როღგორღეს უკანასკნელი არის ისე-თი საზოგადოებრივი წარმოების ფორმა, რომელშიღ კერძო, ერთი მეორისაღან დამოუკიდებელი, მწარმოებლები ეწევიან საზოგადოებრივ წარმოებას, ასევე ფულიღ ისეთი საზოგადოებრივი ძალაა, რომელიღეკუთვნის არა საზოგადოებას, არამედ რომელსაღ შეუძლია გახღდეს თითოეულის კერძო საკუთრებად. რამღდენათაღ მეტი ფული მოიპოვება ამა თუ იმ პირის განკარღვლღბაში, იმღდენათ დიღღია მისი საზოგადოებრივი ძალა, იმღდენათ შესაღღლებელია იყოს მის განკარღვლღბაში მეტი სიმღღიდრე, სხვისი შრომის პროღღუქტთა მეტი ნაწილი. ოქროს ყველღაფერი შეუძლია. ეს ერთად ერთი საქონელია, რომელსაღ ყველა საჭიროებს, რომელსაღ, ყველა ლებულღბს. ამნაირად იღღვიძებს და საქონღლის ბრუნვასთან ერთად იზრღდება ოქროს შეღენის წყურვილი.

მღგრამ საქონღლის წარმოების განვითარებასთან ერთად ფუღლის შეღროვება ხღდება არა მარტო წყურვილათ, არამედ აუციღლებლობადაღ. რამღდენათ პროღღუქტთა მეტი ნაწილი საქონღლათ,

¹⁾ ფრანკი უღრის 37 კაღ.

ხდება და რამდენათაც იმათი უფრო ნაკლები ნაწილი საკუთარ მო-
თხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად მზადდება, იმდენაო უფრო
აუცილებელი ხდება ფულის ქონება იმისთვის, რომ შესძლო არ-
სებობა. მე იძულებული ვარ მუდამ ვიყიდო, მაგრამ ყიდვა რომ
შევიძლო, მე უნდა რაიმე ვაყვიდო; მაგრამ იმ საქონელთა წარ-
მოება, რომლებსაც მე ვყიდი, თხოულობს დროს და, გარდა ამი-
სა, იმათი ვაყიდვა დამოკიდებულია შემთხვევაზე. რომ საქონლის
წარმოებას მსვლელობა მივსცე და ამ წარმოების დროს ცხოვ-
რება შევძლო, საჭიროა მქონდეს შენახული ფულის მარაგი. ეს
აუცილებელია აგრეთვე იმიტომაც, რომ საქონლის ბრუნვის შე-
ჩერებას გაუძლო. ზევით ჩვენ დავინახეთ, რომ იმ ფულის რაოდენ-
ობა, რომელიც საზოგადოებაში ტრიალებს, დამოკიდებულია სა-
ქონლის ფასებზე, იმათ რაოდენობაზე და წრებრუნვის სიჩქარეზე.
თითოეული ამ ფაქტორთაგანი მუდამ იცვლება, და ამიტომაც იმ
ფულის რაოდენობა, რომელიც ტრიალებს, მუდამ ცოცხავს. საიდან
მოდის საჭირო ფული და სად მიდის მოკარბებული? ფულის სა-
უნჯეები, რომლებიც სხვა და სხვა ადგილას გროვდებიან, შეად-
გენენ ერთნაირ რესურვუარებს, რომლებიც ხან ლებულობენ ფულს,
ხან უკან აბრუნებენ მას და, ამნაირად, იცავენ საქონლის ბრუნვის
წესიერ მსვლელობას.

საქონლის ბრუნვის პირველ საფეხურებზე. როგორც მარტივი
გაცვლის დროსაც, ყოველთვის პირდაპირ იცვლება ერთი მეორეზე
ორი საქონელი, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ახლა ერთი საქონელი
მუდამ საყოველთაო ეკვივალენტის, — ფულადი საქონლის, როლს
ასრულებს, მაგრამ საქონლის ბრუნვის განვითარებასთან ერთად ჩნდებ-
იან ისეთი ურთიერთობანი, რომელთა მეოხებით საქონლის გასხვი-
სების მომენტი დროულად აღარ ხედება მასში ფულის, ე. ი. მისი
შესაფერი ფასის, მიღების მომენტს. იქმნება ისეთი მდგომარეობა,
რომლის მეოხებით შესაძლებელი ხდება ფულის მიცემა საქონლის
მიღებამდე, ან, რაც კიდევ უფრო ხშირი შემთხვევაა, ფულის მიცემა
შესაძლებელია მხოლოდ საქონლის მიღების შემდეგ. განვმარტოთ
ჩვენი აზრი მაგალითით. ავიღოთ აბრეშუმის იტალიელი ყვიქარი,
ეთქვათ მეცამეტე საუკუნეში; იგი ლებულობს აბრეშუმს მახლობელი
ადგილიდან, მაგრამ აბრეშუმის მატერია, რომელსაც იგი ქსოვს, გა-
საყიდათ იგზავნება გერმანიაში. იმის მიტანას თავის ადგილას, ვა-
ყიდვას და აღებული ფულის უკან იტალიაში დაბრუნებას მოუხდებ-
ბა 3—4 თვე. ფეიქარმა მოქსოვა აბრეშუმის მატერიის განსაზღვრულ-
ლი რაოდენობა; იმავე დროს მისმა მეზობელმა, მრთველმა, ძათათ

აქცია აბრეშუმის განსაზღვრული რაოდენობა. ეს უკანასკნელი მაშინვე უღის თავის საქონელს ფეიქარზე, მაგრამ უკანასკნელი ღებულობს თავის საქონელში ხვედრ ფულს მხოლოდ 4 თვის შემდეგ. რა ხდება აქ? ფეიქარი ყიდულობს აბრეშუმს, მაგრამ ფულს იხდის მასში 4 თვის შემდეგ. მყიდველი და გამყიდველი ახლა სულ სხვა სახეს ღებულობენ. გამყიდველი ხდება მევეალეთ (გამსესხებლად), მყიდველი კი მოვალეთ. მაგრამ ახლა ფულიც ახალ ფუნქციას იძენს. ამ შემთხვევაში იგი უკვე აღარ არის საქონლის ბრუნვის საშუალება, არამედ ის დამოუკიდებლად აბოლოგებს საქონელთა წრებრუნვას. თავის ამ ფუნქციის მიხედვით ის აღარ შეადგენს ბრუნვის საშუალებას, არამედ გადახდის საშუალებას (Zahlungsmittel) ე. ი. საშუალებას, რომ შეასრულოს მიღებული ვალდებულება ღირებულების განსაზღვრული რაოდენობის ჩაბარების თაობაზე.

მაგრამ ასეთი ვალდებულება ყოველთვის არ გამომდინარეობს საქონლის ბრუნვის პროცესიდან. რამდენად უფრო მეტათ ვითარდება საქონლის წარმოება, იმდენათ უფრო მეტათ ვხედავთ სურვილს სახმარ ღირებულებათა მაგიერ ფული, ე. ი. საყოველთაო ღირებულების ფორმა, იქნას გადახდილი. ნატურალური სახელმწიფო ბეგარა ღებულობს ფულის ფორმას. მოხელეები ღებულობენ ჯამაგირს არა პროდუქტებით, არამედ ფულით, და სხვა. ამრიგად, ფულის ფუნქცია, როგორც გადახდის საშუალება, უკვე სცილდება საქონლის ბრუნვის საზღვრებს.

მაგრამ დავუბრუნდეთ აბრეშუმის ფეიქარს. იგი ყიდულობს აბრეშუმს, მაგრამ შეძლება არა აქვს მაშინვე მისცეს ფული აბრეშუმის პატრონს. მაგრამ ფულის საქმეში გრძნობას ადგილი არა აქვს. აბრეშუმის პატრონი ფიქრობს თავის გუნებაში: ის, რაც გაქვს შავით თეთრზე დაწერილი, (ხელწერილი) გულდამშვიდებით შეგიძლია სახლში წაიღო. ამიტომ იგი აძლევს ფეიქარს ხელწერილს, რომლითაც ფეიქარი ვალდებულია მისცეს მას 4 თვის შემდეგ იმდენი ფული, რამდენიც ერგება გაყიდულ აბრეშუმში. მაგრამ აბრეშუმის პატრონს უხდება ფულის გადახდა ამ ოთხი თვის გასვლამდე, და ვინაიდან მას ნაღდი ფული არა აქვს, იგი ფეიქარის ხელწერილს აძლევს. ამ შემთხვევაში ეს უკანასკნელი (ე. ი. ხელწერილი) მოქმედობს როგორც ფული. ჩდება ქალაქის ფულის ახალი ფორმა: საკრედიტო ფული (თამასუქები, ჩეკები და სხვა).

კიდევ სხვა შემთხვევაც შეიძლება მოხდეს: ფეიქარი ყიდულობს აბრეშუმის პატრონისგან 5 მანეთის აბრეშუმს; აბრეშუმის პატრონი

თავის მხრივ ყიდულობს ოქრომკედლისგან თავის ცოლისათვის ბეკედს 6 მანეთად. იმავე დროს ოქრომკედელი ყიდულობს ფეიქრისგან აბრეშუმის მატერიას 4 მანეთისას. ფულის მიცემა, ანგარიშის გასწორება, უნდა მოხდეს ერთდროულათ. სამივენი, აბრეშუმის პატრონი, ფეიქარი და ოქრომკედელი ერთმანეთს ხედებიან. პირველმა უნდა მისცეს უკანასკნელს 6 მანეთი და იმავე დროს უნდა მიიღოს ფეიქრისგან 5 მანეთი. იგი აძლევს ოქრომკედელს ერთ მანეთს და დანარჩენისთვის გზავნის მას ფეიქართან. უკანასკნელს კი აქვს მისაღები ოქრომკედლისგან 4 მანეთი, ამიტომ იგი აძლევს ოქრომკედელს ერთ მანეთს. ამნაირად, ურთიერთშორის ანგარიშების გასწორებით, სამი ოპერაცია, რომლის საერთო ჯამს შეადგენს 15 მანეთი, იფარება მხოლოდ ორი მანეთით.

რა თქმა უნდა, სინამდვილეში საქმე სულ ასე მარტივით არ ხდება, როგორც ჩვენ აქ ავწერეთ. მაგრამ, ფაქტიურათ, საქონლის გამყიდველთა მისაცემი ფულის ერთი ნაწილი ურთიერთშორის იფარება, და ამასთანავე საქონლის ბრუნვის განვითარებასთან ერთად ეს ნაწილი სულ უფრო და უფრო იზრდება. ფულის გადახდის, ანგარიშის მიცემის თავის მოყრა (კონცენტრაცია) რამდენსამე ადგილას და განსახლვრულ ვადაზე ბადებს თავისებურ დაწესებულებას და მეთოდებს ურთიერთ-ვალდებულებათა დაფარვისას, როგორც მაგ. wirements საშუალო საუკუნოების ლიონში. გირობანკები Clearinghouses, კასების კავშირები, რომელნიც ამ მიზანს ემსახურებოდნენ, ყველასთვის ცნობილია. ნაღდი ფული საჭიროა იმის გასასტუმრებლად, რაც გადახდას აღემატება.

საკრედიტო სისტემა განძის შეგროვებას სპობს, როგორც გამდიდრების დამოუკიდებელ ფორმას. [საკრედიტო სისტემის განვითარების შემდეგ, ვისაც სიმდიდრის შენახვის სურვილი აქვს, იმისთვის საჭირო აღარ არის მიწაში, სკივრებში ანუ ყუთებში გადამალოს ფული. მას შეუძლია ფული გაასესხოს. მეორეს მხრივ, საკრედიტო სისტემა აიძულებს განძთა დროებით შექმნას, დიდძალი ფულის მოგროვებას, რომელმაც დანიშნულ დღეს უნდა დაფაროს გადასახდელი ვალეები.

მაგრამ ყოველთვის არ შეიძლება ასეთი განძის მოგროვება. გავიხსენოთ ჩვენი ფეიქარი. ის დაჰპირდა ფულის მიცემას 4 თვის შემდეგ, იმის მოლოდინში, რომ იქამდის გაყიდის თავის საქონელს; მაგრამ წარმოვიდგინოთ, რომ მან ვეღარ იშოვნა თავისი საქონლის მუშტარი და ამიტომ აღარ შეუძლია ვალის გადახდა. მაგრამ, აბრეშუმის პატრონს ამ ვალის აღების იმედი ქონდა და თავის მხრივ

ლიათონაც შეპირდა. მაგ., ოკრომქედელს, ვალის გადახდას, ეს უკანასკნელიც ამნაირათვე კიდევ სხვას შეპირდა. ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორ ერთი ადამიანის მიერ ფულის გადახდის უნარმოკლებულობა იწვევს სხვების გადახდის უნარმოკლებულობას და ამასთანავე მით უფრო მეტად, რამდენათ უფრო განვითარებულია ასეთ გადახდა-გასტუმრებათა სისტემა და იმათი საურთიერთო დაფარვა. ახლა ჩვენ წარმოვიდგინოთ, რომ არა ერთს, არამედ მწარმოებელთა მთელ წყებას არ შეუძლია თავისი საქონლის გაყიდვა, საერთო ქარბი წარმოების (Ueberproduktion) გამო. იმათი გადახდის უნარმოკლებულობა იწვევს სხვების გადახდის უნარმოკლებულობას, რომელთაც უკვე გაყიდეს თავიანთი საქონელი. გადახდის ხელწერილები კარგავენ თავიანთ ღირებულებას; ყველანი თხოულობენ ნაღდ ფულს, საყოველთაო ეკვივალენტს: ყველანი გრძნობენ ფულის უქონლობას, დგება ფულის კრიზისი, რომელიც კრედიტის განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე წარმოადგენს თითოეული სამრეწველო თუ სააღებ-მიმცემო კრიზისის აუცილებელ თანამგზავრს. ფულის კრიზისი აშკარად მოწმობს იმას, რომ, საქონლის წარმოების სისტემაში, ფულის მაგიერ უბრალო ქვითარების ხმარება საქონლის მისაღებად შეუძლებელია. ფულს აქვს თავისი ტრიალისთვის ორი სფერო: მსოფლიო ბაზარი, განსაზღვრული სახელმწიფოს ფარგლებში, და მსოფლიო ბაზარი. მონეტის და ღირებულების ნიშნის ფორმა ფულს აქვს მხოლოდ შინაურ ბაზარზე და არა სხვა ქვეყნებთან ურთიერთობაში. მსოფლიო ბაზარზე ფული კვლავ იღებს კეთილშობილ ლითონების, ოქროს და ვერცხლის, გადადნობილ ნაქრების პირვანდელ ფორმას. ორივე ლითონი მსოფლიო ბაზარზე დღემდის ასრულებდნენ ღირებულების საზომის როლს, მაშინ როცა საშინაო ბაზარზე მხოლოდ ერთ იმათგანს შეუძლია ნამდვილად იყოს ღირებულების საზომად.

თუმცა იმის თქმაც შეიძლება, რომ, მას შემდეგ, რაც მარქსმა თავის „კაპიტალი“ დასწერა, ოქრო თანდათან უფრო და უფრო იჩენს მიდრეკილებას გახდეს ერთათ-ერთ ფულად საქონლად აგრეთვე მსოფლიო ბაზარზედაც.

მსოფლიო ფულის უმთავრესი ფუნქცია მდგომარეობს იმაში, რომ ის გვევლინება როგორც გადახდის საშუალება საერთაშორისო ბალანსების, შეზიდვა-გამოზიდვის გარდამეტის და დეფიციტის გასათანასწორებლად.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ფულის კაპიტალად გადაქცევა

1. რა არის კაპიტილი?

მეორე თავში ჩვენ განვიხილეთ საქონლის ბრუნვის განვითარება შრომის პროდუქტთა გაცვლის პროცესიდან.

ახლა შემდეგი ნაბიჯი უნდა გადავდგათ. საქონლის მარტივი ბრუნვის დროს საქონლის პატრონი ყიდის თავის საქონელს იმ მიზნით, რომ სხვა საქონელი იყიდოს. მაგრამ შემდეგ ხანებში საქონლის ბრუნვის ამ ფორმიდან ვითარდება ახალი მოძრაობის ფორმა: $რ\ ყ\ ი\ დ\ რ$ იმისთვის, რომ $გ\ ა\ ყ\ ი\ დ\ რ$. საქონლის მარტივი ბრუნვის ფორმულა, როგორც ჩვენ უკვე ვიცით, ამბობს: საქონელი — ფული — საქონელი. ბრუნვის ახალი ფორმის ფორმულა კი გვეუბნება: ფული — საქონელი — ფული.

შევადაროთ ეს ფორმულები.

მოძრაობას: საქონელი — ფული — საქონელი, აქვს თავის მიზნით მოხმარება: მე ვყიდი საქონელს, რომელსაც არ აქვს ჩემთვის სახმარი ღირებულება, რომ შეძლება მომეცეს შევიძინო სხვა საქონელი, რომელსაც ჩემთვის სახმარი ღირებულება აქვს. წრებრუნვა: საქონელი — ფული — საქონელი, ორივე მხრიდან დახშულია. გაყიდვიდან აღებული ფული მიდის იმ საქონელში, რომელიც იხმარება, და რომელიც გამოდის ბრუნვის სფეროდან. თვით ფული იხარჯება უკან დაუბრუნებლად, თავის მოძრაობაში იგი შორდება თავის წინანდელ პატრონს. საქონელი, რომლითაც წრებრუნვა გათავდა, — საქონლის მარტივ ბრუნვის ნორმალურ პირობებში, — და მხოლოდ ასეთზე შეიძლება აქ იყოს ლაპარაკი, — ეთანაბრება თავისი ღირებულებით იმ საქონელს, რომლითაც წრებრუნვა დაიწყო.

სულ სხვაა წრებრუნვა: ფული — საქონელი ფული. უკანასკნელს თავის მიზნად არა აქვს მოხმარება. წრებრუნვის ბოლოს სდგას არა საქონელი, არამედ ფული. ფული, რომელიც წრებრუნვის დასაწყისში ბრუნვის პროცესშია გაშვებული, დახარჯული არ არის, არამედ ის მხოლოდ ავანსად გაცემულია. იგი კვლავ უკან უბრუნდება თავის წინანდელ პატრონს. თვით წრებრუნვა უკვე დახშული აღარ არის: იგი გამოდის თავისი ფარგლიდან. ავანსად გაცემული ფული უკან ბრუნდება, რომ დაიწყოს ტრიალი და ისევ უკან დაბრუნდეს, რათა მოძრაობა დაუსრულებლათ მეორედბოდეს. ფულის მოძრაობას,

რომელსაც ახდენს წრებრუნვა: ფული — საქონელი — ფული, საზღვარი არა აქვს.

მაგრამ რა არის ამ წრებრუნვის მამოძრავებელი ძალა (Triebkraft)? წრებრუნვის: საქონელი — ფული — საქონელი, მამოძრავებელი ძალა აშკარაა: მაგრამ განა უაზროთ არ გვეჩვენება წრებრუნვა: ფული — საქონელი — ფული? როცა მე ვყიდი დაბადების წიგნს (ბიბლიას), რათა აქედან აღებული ფულით ვიყიდო პური, წრებრუნვის გამოსავალ და უკანასკნელ წერტილს შეადგენენ სხვა და სხვა საქონელნი, თუმცა ღირებულებით ერთნაირნი. ბიბლია აკმაყოფილებს ჩემს სულიერ შიმშილს, მაგრამ იგი ხდება ჩემთვის თითქმის უსარგებლო, როცა ეს შიმშილი დაკმაყოფილებულია, როცა, მაგ., მე ბიბლია ზეპირად ვიცი, მაგრამ არ მაქვს საშუალება დავაკმაყოფილო ჩემი ფიზიკური შიმშილი. როცა მე ვყიდულობ 100 მანეთის კართოფილს იმისთვის, რომ იგი ისევ გავყიდო ას მანეთად, მე არსებითად ფეხს არ ვიცვლი. მთელი ეს ოპერაცია (მოქმედება) უმიზნოა და სარგებლობას მოკლებული. სასარგებლო იქნებოდა ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ რომ ამ ოპერაციის ბოლოს ფულის ჯამი სულ სხვა იქნებოდა, ვიდრე მის დასაწყისში. ფულის ერთი ჯამი კი განსხვავდება მეორისაგან საზოგადოთ მხოლოდ თავისი ს ი დ ი დ ი თ, რაოდენობით. მაშასადამე, წრებრუნვას: ფული — საქონელი — ფული, მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს აზრი, თუ რომ ფულის ჯამი, რომლითაც ის თავდება, მეტია იმაზე, რომლითაც იგი იწყება. ფაქტიურად სწორეთ ფულის ჯამის ეს გადიდება არის წრებრუნვის მამოძრავებელი მიზეზი. ვინც ყიდულობს იმიტომ, რომ გაყიდოს, ყიდულობს იმიტომ, რომ გაყიდოს უფრო ძვირად. წრებრუნვა: ფული — საქონელი — ფული, მხოლოდ მაშინ მიმდინარეობს ნო-მალურად, როცა ფულის უკანასკნელი ჯამი გამოსავალ ჯამზე მეტია. პირიქით, წრებრუნვა: საქონელი — ფული — საქონელი. როგორც ჩვენ უკვე ვიცით, მხოლოდ მაშინ ხდება ნორმალურად, როცა იმ საქონლის ღირებულება, რომლითაც ეს მოძრაობა ბოლოვდება, ეთანაბრება იმ საქონლის ღირებულებას, რომლითაც იგი დაწყებულია.

თითოეული ყიდვა არის იმავე დროს გაყიდვაც, და პირიქით. ამიტომ წრებრუნვას: ფული — საქონელი — ფული, თითქოს იგივე მიზანი აქვს, რაც წრებრუნვას: საქონელი — ფული — საქონელი. მაგრამ ჩვენ ვხედავთ, რომ ისინი არსებითად განსხვავდებიან ერთი მეორისაგან.

თუ მე, მაგ., ვყიდულობ ასი მარკის კართოფილს იმ მიზნით, რომ თავის მხრივ გავყიდო იგი. ამას ვშვრები იმიტომ, რომ უფრო

ძვირათ გავყიდო. შეიძლება 110 მარკათ, ე. ი. 100 მარკ. + 10 მარკ. ე. ი. წინანდელი ჯამი + რამდენიმე დამატება. თუ ჩვენ საქონელს აღენიშნავთ ასოთ ს, ფულის პირვანდელ ჯამს ასოთი ფ, დამატებით ჯამს ასოთი ფ, მაშინ ჩვენ სრული ფორმულა: ფული — საქონელი — ფული შეგვეძლება ასე გამოვხატოთ:

ფ—ს—(ფ+ფ)

ამ ფ-ს — დამატებით ღირებულებას, რომელიც, გარდა პირველათ ავანსად გაღებულ ღირებულებისა, წრებრუნვის ბოლოს ჩნდება, მარქსი უწოდებს ზედმეტ ღირებულებას. (Mehrwert, plus value). ეს უკანასკნელი ჩვენ არ უნდა აუროთ მის სხვა და სხვა გამოსაშვარებელ ფორმებთან, მაგ., მოგებასთან, პროცენტთან და სხ., როგორც არ ვურევთ ღირებულებას ფასთან. სხვა და სხვა გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად ჩვენ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენ ჯერ ვლაპარაკობთ განსაკუთრებით ძირითად დებულებებზე და არა ეკონომიურ კატეგორიათა გამოსაშვარებელ ფორმების შესახებ.

ზედმეტი ღირებულება წარმოადგენს წრებრუნვის: ფ—ს—(ფ+ფ) განმსაზღვრელ თავისებურებას. ღირებულება, რომელიც წრებრუნვის ამ ფორმაში მოძრაობს, იღებს ზედმეტი ღირებულების მეოხებით ახალ ხასიათს, ე. ი. ხდება კაპიტალად.

მხოლოდ ამ მოძრაობაშია შესაძლებელი კაპიტალის გავება. კაპიტალი — ესაა ღირებულება, რომელიც ჩეკავს ზედმეტ ღირებულებას. ვინც ანგარიშს არ უწევს ამ მოძრაობას, და სურს განიხილოს კაპიტალი, როგორც ერთ და იმავე მდგომარეობაში გაყინული და გაჩერებული ნივთი, იგი ყოველთვის წააწყდება წინააღმდეგობას. აქედან წარმოსდგება იმ არე-დარევის წყარო, რომელიც არსებობს პოლიტიკური ეკონომიის სახელმძღვანელოებში კაპიტალის ცნების შესახებ, ე. ი. იმ კითხვის შესახებ, თუ რა და რა საგნებს შეიძლება ვუწოდოთ კაპიტალი. ზოგ ეკონომისტებს შრომის იარაღი და კაპიტალი ერთი და იგივე გონია, — და მაშინ ჩვენ იმ ყალბ დასკვნამდის უნდა მივიდეთ, რომ პირველყოფილ ადამიანებშიაც კი, როცა იმათ ქვის იარაღის კეთება იწყეს, კაპიტალისტები იყვნენ, და აი თითქმის მაიმუნიც კი, რომელიც ქვით კაკალს ტეხს, ხდება კაპიტალისტათ, აგრეთვე ჯოხიც, რომლის საშუალებით მაწანწალა ხიდან ნაყოფს ბერტყავს, იქცევა კაპიტალად და თვით მაწანწალა — კაპიტალისტად. სხვებს კაპიტალი მიაჩნიათ მოგროვებულ შრომით და, ამის მეოხებით, ჭიანჭველებს და თხუნულებს

პატივი ეძლევათ როტშვილდის, კრუპის და ბლეიხრედერის ამხანაგებათ ჩაირიცხონ. არიან კიდევ ისეთი ეკონომისტები, რომლებსაც კაპიტალის ცნებაში შეაქვთ ყველაფერი. რაც კი შრომას ხელს უწყობს, და მას უფრო ნაყოფიერად ხდის სახელდობრ სახელწიფო, ადამიანის ცოდნა, ნიკი და სული.

რა თქმა უნდა, ასეთ განზოგადოებულ განსაზღვრათა შედეგათ ჩვენ ვღებულობთ გადაღეკილ ქეშმარიტებებს, ზოგად დასკვნებს, რომელიც შეიძლება გამოდგეს საბავშო წიგნაკებში, მაგრამ რომლებიც ჩვენ სრულებით არ გვიადვილებენ ადამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა და სხვა ფორმების, იმის კანონების და მოძრაობების ძალების შეგნებას. პირველათ მარქსმა გამოაქვეა პოლიტიკური ეკონომიიდან გადაღეკილი, ბანალური ქეშმარიტებანი, რომლებიც მის დრომდე იქ სავსებით გაბატონებული იყვნენ. განსაკუთრებით ითქმის ეს პოლიტიკურ ეკონომიის იმ განყოფილებაზე, რომელიც იკვლევს კაპიტალის თავისებურებებს.

ჩვენ დავინახეთ, რომ კაპიტალი არის ღირებულება, რომელიც ჩეკავს ზედმეტ ღირებულებას, რომლის ფორმულა გამოიხატება ასე: $M - s - (M + p)$. უკვე ამ ფორმულიდან გამოდის, და ფაქტიურადაც მტკიცდება, რომ ფულადი ფორმა ის ფორმაა, რომლითაც ახალი კაპიტალი თავის მოძრაობას იწყებს. ამ ფორმულიდან სჩანს აგრეთვე ისიც, რომ ეს მოძრაობა იწყებს აუცილებლად კაპიტალის გადაქცევას ფულადი ფორმიდან სხვა და სხვა გვარ საქონლად, და აგრეთვე ამ უკუნასკნელთა ხელახლა ისევ ფულად გადაქცევას.

ამავე ფორმულიდან ვხედავთ იმასაც, რომ არა ყველა ფული, არა ყოველი საქონელი არის კაპიტალი, რომ მარტო ის ფული ანუ ის საქონელი ხდება მხოლოდ კაპიტალად, რომელიც განსაზღვრულ მოძრაობას გაივლის. მაგრამ ამ მოძრაობისთვის თავის მხრივ საჭიროა განსაკუთრებული ისტორიული პირობები, რომლებსაც ჩვენ ქვევით გავიყნობთ. ფული, რომელსაც მე ვხარჯავ ჩემთვის სახმარ ნივთების საყიდლათ, როგორც, მაგ., პურის ან სერთუკის, იმდენათვე ნაკლებად ასრულებს კაპიტალის ფუნქციას, როგორც ის საქონელი, რომელიც მე გავაკეთე და რომელსაც მე ვყიდი.

რა თქმა უნდა, საწარმოო საშუალებანი, დაგროვებული შრომა და სხვ., ქმნიან კაპიტალის ნივთიერ შინაარსს, მაგრამ მხოლოდ განსაზღვრულ პირობებში. როცა ამ პირობებს შორდებიან და მათ მხედველობიდან უშვებენ, მაშინ ამით შორდებიან წარმოების თანამედროვე წესის თავისებურებებს და ხვევენ მას ბურჟსში. ამიტომაც კაპიტალიზმის ყველა ნასწავლ და უფიც დამცველთ არაფერი არ უნდათ

იცოდენ არც მარქსის თეორიაზე კაპიტალის შესახებ და არც ღირებულების თეორიაზე, რომელზედაც პირველია (თეორია კაპიტალის შესახებ) დაფუძნებული.

2. ზედმეტი ღირებულების წყარო

ჩვენ ახლა ვიცით კაპიტალის ზოგადი ფორმულა: $W - s (W + t)$, მაგრამ ჯერ კიდევ არ ვიცით ზედმეტი ღირებულების ე. ი. ფ-ს წარმოშობის წყარო. ეს ფორმულა როგორღაც გვეითთებს იმაზე, რომ ზედმეტი ღირებულებას ჰქმნის ყიდვა-გაყიდვის პროცესი, რომ, საშასადამე, იგი იბადება საქონლის ბრუნვიდან. ეს შეხედულება ყველაზე უფრო მეტადაა გავრცელებული და იგი უმეტეს ნაწილად დაფუძნებულია საქონლის ღირებულების და სახმარ ღირებულების ერთი მეორეში არევაზე. ასეთი არე-დარევა მეტად აშკარა ხდება მაშინ, როცა ამტკიცებენ, რომ გაცვლის დროს ორივე მხარე იგებს, ვინაიდან თითოეული აძლევს იმას, რასაც იგი არ საქიროებს, და ღებულობს იმას, რასაც საქიროებს. ამ აზრს ასე გამოთქვამენ: „მე ვაძლევ ისეთ რამეს, რასაც ჩემთვის ნაკლები ღირებულება აქვს და სამაგიეროდ ვიღებ ისეთ რამეს, რასაც ჩემთვის მეტი ღირებულება აქვს.“ ზედმეტი ღირებულების წარმოშობის ასეთი ახსნა შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა თვით ღირებულების ცნებაც ჯერ კიდევ გაურკვეველი და ბურჟუთი მოცულია. ამ ახსნით რომ დაკმაყოფილდე, საქიროა. ერთის მხრივ, დაივიწყო, რომ საქონელთა გაცვლა ეყრდნობა სახელდობრ იმათ სახმარ ღირებულების უთანასწორობაზე, მაგრამ იმავე დროს იმათ საქონლის ღირებულების თანასწორობაზე. მეორეს მხრივ, უნდა გქონდეს ვულგარულ ეკონომისტების მკითხველთა უმრავლესობის გულუბრყვილობა, რომ დაიჯერო ყოველივე ის, რასაც ისინი ლაზღანდარობენ და სერიოზულად დარწმუნდენ იმაში, რომ, მაგ., თანამედროვე ეპირის ალებ მიცემობა, მისი კომერციული ოპერაციები და ველური ხალხის პირველყოფილი გაცვლა საქონლის წარმოების განვითარების ერთ და იმავე საფეხურზე დგას. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ზედმეტი ღირებულება იბადება არა საქონლის მარტივი გაცვლის ხანაში, არამედ საქონლის ბრუნვის ხანაში, რომელიც ხდება ფულის საშუალებით და, რომ ზედმეტი ღირებულება ჩნდება ფულის მატების სახით. მაშასადამე, რაიმე „სარგებელზე“, რომელსაც მე ვიღებ, როცა მე ვიძენ ისეთ რამეს, რასაც ჩემთვის სახმარ ღირებულება აქვს, და როცა მე სამაგიეროდ ვაძლევ ისეთ რამეს, რასაც ჩემთვის ეს

ლირებულება არა აქვს, -- ასეთ სარგებელზე ლაპარაკიც კი არ შეიძლება იმ მოძრაობაში, რომელიც გამოხატულია ფორმულით: $\mathfrak{U} - \mathfrak{S} - (\mathfrak{U} \dot{+} \mathfrak{U})$.

აქ ჩვენ ვხვდებით ვულგარული ეკონომიის ოინს, რომელსაც იგი სიამოვნებით მიმართავს, როცა საქმე ეხება მის უმთავრეს დანიშნულებას, სახელდობრ თანამედროვე ეკონომიურ ურთიერთობათა გაგების გაძნელებას. ვულგარული ეკონომიის წარმოდგენით, თანამედროვე საზოგადოებრივი მოვლენები და უძველესი დროის მოვლენები ერთი და იგივეა.

ახლა ჩვენ საქმე არა გვაქვს გაცვლასთან, არამედ საქონლის ბრუნვასთან. ნორმალურ პირობებში საქონლის ბრუნვა და აგრეთვე გაცვლა არ ქმნიან ზედმეტ ლირებულებას, თუ კი რომ ყოველთვის ურთიერთშორის იცვლებიან საქონლის თანასწორი ლირებულებანი.

მაგრამ წარმოვიდგინოთ, რომ საქონლის ბრუნვის კანონები დარღვეულია; საქონლის პატრონებს, მაგ., მინიჭებული აქვთ განსაკუთრებული უფლება გაყიდონ თავისი საქონლები იმათი ლირებულების 10%-ს დამატებით. თერძი ყიდის, ვთქვათ, თავის სერთუქს არა 30 მარკათ, არამედ 33 მარკათ, მაგრამ აი უბედურება! ერთ ბოქვა ლენინოში, რომელსაც წინეთ იგი ყიდულობდა 30 მარკათ, ახლა უნდა მისცეს 33 მარკა, მაშასადამე, მან ვერაფერი ვერ მოიგო.

ჩვენ კიდევ შეგვიძლია ვცადოთ ზედმეტი ლირებულების წარმოშობის ასხნა მით, რომ არა ყველა, არამედ მხოლოდ საქონლის ზოგიერთი პატრონები ახერხებენ საქონლების იმათ ლირებულებაზე ნაკლებად ყიდვას და გაყიდვას კი იმათ ლირებულების ზევით, მაგ., ვაჭარი ყიდულობს გლეხისგან 40 ცენტნერ კართოფილს, რომელიც ღირს 100 მარკა, 90 მარკათ და ყიდის იმას თერძზე 110 მარკათ. ამ ოპერაციის ბოლოს, მაშასადამე, ვაჭრის ხელში ეხედავთ ჩვენ მეტ ლირებულებას, ვინემ ამის დასაწყისში ქონდა მას. მაგრამ ნაღდ ლირებულებათა საერთო ჯამი უცვლელი დარჩა. დასაწყისში ჩვენ გვქონდა: $100 \text{ მარკა. (გლეხი)} + 90 \text{ მარკა (ვაჭრის)} + 110 \text{ მარკა (თერძის)} = 300 \text{ მარკა. ბოლოს: } 90 \text{ მარკა (გლეხის)} + 110 \text{ მარკა (ვაჭრის)} + 100 \text{ მარკა (თერძის)} = 300 \text{ მარკა.}$

ამნაირად. ვაჭრის ხელში მეტი ლირებულება გაჩნდა არა როგორც შედეგი ლირებულების გადიდებისა საზოგადოდ, არამედ როგორც შედეგი იმის დაკლებისა სხვის ჯიბეში. მე რომ ვუწოდო ამ მეტ ლირებულებას ზედმეტი ლირებულება, ამავე უფლებით შემიძლია ზედმეტი ლირებულება ვუწოდო იმ ლირებულებასაც, რომელიც ქურდმა პირდაპირ ამოსტაცა ვისმეს ჯიბიდან.

ისტორიულად. მართლაც, ზედმეტი ღირებულების თავდაპირველი მითვისება სწორეთ ამ ფორმით ხდებოდა, სხვისი ღირებულების მითვისება საქონლის ბრუნვაში საეაქრო კაპიტალის საშუალებით. ან და პირდაპირ ახდილათ, ამ საშუალების გარეშე, საეახშო კაპიტალის მეოხებით. მაგრამ, კაპიტალის ეს ორივე ფორმა წარმოსდგა განსაკუთრებით საქონლის ბრუნვის კანონების დარღვევისაგან, მისი იმ ძირითადი კანონის აშკარა გაქეღით, რომლის ძალითაც ურთიერთშორის იცეღებიან მხოლოდ თანასწორი ღირებულებანი. ამიტომ სანამ კაპიტალი არსებობდა მხოლოდ საეაქრო და საეახშო კაპიტალის სახით, იგი წინააღმდეგობა იმყოფებოდა, როგორც თანამედროვე ეკონომიურ ორგანიზაციასთან, ისე თანამედროვე ზნეობრივ შეხედულებასთან. ძველ დროში, როგორც საშუალო საუკუნოებშიაც, ვაქრობას და განსაკუთრებით მეეახშეობას ცუდი სახელი ქონდა, იმათ ერთნაირად კიცხავდენ, როგორც წარმართთა ძველი ფილოსოფოსები, ისე ეკლესიის მამები, როგორც პაპები, ისე რეფორმატორები.

თუ გესურს ძუძუმწოვარ ცხოველების ტიპის დახასიათება, ჩვენ უწინარეს ყოვლისა არ უნდა შეეჩრდეთ ისეთ ცხოველებზე, რომელნიც ამ ტიპის გამონაკლისს შეადგენენ. ასევე არ შეგვიძლია ჩვენ, თუ გესურს გავიგოთ, რას წარმოადგენს კაპიტალი, რომელიც განსაზღვრავს თანამედროვე საზოგადოების ეკონომიურ შენობას, გამოვიდეთ. მისი, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, წარღვნის წინანდელ ფორმებიდან, ე. ი. საეახშო და საეაქრო კაპიტალიდან. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც წარმოიშვა კაპიტალის მეორე, უფრო მაღალი ფორმა, ჩნდებიან შემაერთებელი რგოლები, რომლებიც საეაქრო და საეახშო კაპიტალის ფუნქციებს უთანხმებენ საქონლის წარმოების იმ კანონებს, რომლებიც დღევანდელ საზოგადოებრივ წარმოებაში არიან გაბატონებულნი. მხოლოდ აქედან მოყოლებული საეაქრო და საეახშო კაპიტალი აუცილებლად კარგავს უბრალო აეახაკობის და აშკარა ძარცვა-გლეჯის ხასიათს. საეაქრო და საეახშო კაპიტალი შეიძლება გაგებული იქნას მხოლოდ მას შემდეგ, როცა ჩვენ გავეცნობით კაპიტალის დღევანდელ ძირითად ფორმას.

აქედან აღვილი მისახვედრია, თუ რისთვის არ ეხება მარქსი თავის „კაპიტალის“ პირველ ორ ტომში საეაქრო და საეახშო კაპიტალს. აქ იგი განსაკუთრებით იცეღევს კაპიტალის ძირითად კანონებს.

ამიტომ ქვევით არც ჩვენ ვეხებით კაპიტალის ამ ორ დასახელებულ ფორმას. საჭიროა მხოლოდ კარგათ დაეხსომოთ ჩვენი

წინანდელი გამოკვლევის დასკვნა, ე. ი. ის ფაქტი, რომ ზედმეტი ღირებულება შეუძლებელია წარმოსდგეს საქონლის ბრუნვის პროცესიდან. არც ყიდვა, არც გაყიდვა არ ქმნის ზედმეტ ღირებულებას.

მაგრამ მეორეს მხრივ, ზედმეტი ღირებულების წარმოშობა შეუძლებელია საქონლის ბრუნვის სფეროს გარეშე. საქონლის პატრონს შრომის საშუალებით შეუძლია საქონლის ფორმა შესცვალოს და, ამნაირად. მისცეს მას ახალი ღირებულება, რომელიც განისაზღვრება საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომის რაოდენობით, რომელიც მაზეა დახარჯული, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, პირველი საქონლის ღირებულება ამით არ იზრდება, არ მატულობს; საქონელი ამის გამო არ იძენს ზედმედ ღირებულებას. თუ ფეიქარი ყიდულობს აბრეშუმს, 100 მარკის ღირებულს და იქიდან ქსოვს აბრეშუმის მატერიას, ამ მატერიის ღირებულება იქნება თანასწორი აბრეშუმის ღირებულებასთან იმ ღირებულების მიმატებით (+), რომელიც შექმნა ფეიქარმა. აბრეშუმის ღირებულება, როგორც ასეთი, ამის გამო სრულებით არ მატულობს.

ამნაირად, ჩვენ ვდგევართ საკვირველი გამოცანის წინაშე: ზედმეტ ღირებულებას არ ქმნის საქონლის ბრუნვა, მაგრამ იგი არც ამ სფეროს გარეშე იზადება.

3. საშუალო ძალა, კოგორც საქონელი

ჩავეუკვრდეთ ფერო ღრმად კაპიტალის ზოგად ფორმულას. იგი ამბობს: $W - s - (W + t)$. იგი შესდგება ორი აქტიდან: $W - s$, საქონლის ყიდვა, $s - (W + t)$ გაყიდვა. საქონლის ბრუნვის კანონების თანახმად $W - s$ ღირებულება უნდა ეთანასწორებოდეს $s - s$ ღირებულებას, s კი უნდა ეთანასწორებოდეს $W + t - s$. მაგრამ ეს შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ რომ s დამოუკიდებლად მატულობს, თუ რომ s წარმოადგენს ისეთ საქონელს, რომელიც ხმარების პროცესში ქმნის ზედმეტ ღირებულებას, ვინემ მისი საკუთარი ღირებულებაა. ზედმეტი ღირებულების გამოცანა ახსნილი იქნება, მაშასადამე, როცა ჩვენ ვიპოვნით ისეთ საქონელს, რომლის სახმარ ღირებულებას აქვს განსაკუთრებული სპეციფიური თვისება: იყოს ღირებულების წყარო, ისეთ საქონელს, რომლის ხმარება გამოიხატება ღირებულების შექმნაში, ისე, რომ ფორმულა: $W - s - (W + t)$, ამის მიხედვით, გამოიხატება ფორმულაში: $W - s \dots (s + s) - (W + t)$.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ საქონლის ღირებულებას ქმნის მხოლოდ შრომა, მაშასადამე, ზევით მოყვანილ ფორმულას შეუძლია

რეალურად განხორციელება მხოლოდ მაშინ, თუ სამუშაო ძალა გახდება საქონლად.

„სამუშაო ძალად ანუ შრომის უნარად“ — ამბობს მარქსი — „ჩვენ ვგულისხმობთ იმ ფიზიკურ და სულიერ თვისებათა მთლიანობას, რომელიც ადამიანის სხეულში, მის ცოცხალ პიროვნებაში არსებობს და რომელიც მას მოძრაობაში მოყავს ყოველთვის, როდესაც რაიმე სახის სახმარ ღირებულებას აწარმოებს“. („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 128, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.)

სამუშაო ძალა უნდა გაჩნდეს ბაზარზე, როგორც საქონელი. რას ნიშნავს ეს? ზევით ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ საქონლის გაცვლის წინაპირობას შეადგენს ის გარემოება, რომ საქონლის მფლობელთ სრული უფლება აქვთ თავისუფლად განაგონ თავიანთი საქონლების ბედი. მაშასადამე, სამუშაო ძალის პატრონი, მუშა, უნდა იყოს თავისუფალი ადამიანი, რომ მისი სამუშაო ძალა გახდეს საქონელი. მისი სამუშაო ძალა მომავალშიაც უნდა დარჩეს საქონლად; ამიტომ მუშამ უნდა გაყიდოს იგი არა სამუდამოდ, არამედ მხოლოდ განსაზღვრული ვადით; უპისოთ იგი გახდება მონათ და საქონლის მუპატრონისაგან საქონლად გადაიქცევა.

სამუშაო ძალა რომ საქონლად გადაიქცეს, ამისათვის საჭიროა კიდევ ერთი პირობა. სახმარი ღირებულება რომ საქონლად გადაიქცეს, როგორც ჩვენ უკვე დავინახეთ, საჭიროა, რომ იგი აღარ იყოს ასეთი თავის პატრონისათვის. აგრეთვე სამუშაო ძალაც აღარ უნდა იყოს სახმარი ღირებულება მუშისთვის, რადგან ეს ძალა უნდა გავიდეს ბაზარზე, როგორც საქონელი. სამუშაო ძალის სახმარი ღირებულება მდგომარეობს სხვა სახმარ ღირებულებათა შექმნაში; უკანასკნელი კი გულისხმობს საჭირო საწარმოო საშუალებათა თავისუფალ და სრულ განკარგულებას. იქ, სადაც მუშას აქვს საწარმოო საშუალება, იგი არ ყიდის სამუშაო ძალას, არამედ თვითონ იყენებს მას და ყიდის თავის ნაწარმოებს. რომ სამუშაო ძალა გახდეს საქონლად, საჭიროა, რომ მუშა გათიშულ იქნას საწარმოო საშუალებებიდან და, უწინარეს ყოვლისა, ყველაზე უფრო უმთავრესიდან, ე. ი. მიწიდან.

მუშა უნდა იყოს თავისუფალი ყოველნაირად, თავისუფალი ყოველგვარი პირადი დამოკიდებულებისაგან და აგრეთვე სრულიად მოკლებული ყოველგვარ საწარმოო საშუალებებს. ასეთია წინაპირობები იმისთვის, რომ ფულის პატრონმა გადააქციოს თავისი ფული კაპიტალად. ეს წინაპირობები არ არიან შექმნილნი ბუნების მიერ და არ ეკუთვნიან ყოველგვარ საზოგადოებრივ ფორმებს.

ისინი ნაყოფია ხანგრძლივი ისტორიული განვითარების და შედარებით მხოლოდ გვიან ახდენენ გადამწყვეტ გავლენას საზოგადოების ორგანიზაციაზე. მეთექვსმეტე საუკუნიდან იწყება თანამედროვე კაპიტალის ისტორია.

ჩვენ ახლა ვიცით ის საქონელი, რომელიც ქმნის ზედმეტ ღირებულებას. მაგრამ რამდენათ დიდია მისი საკუთარა ღირებულება?

იგი განისაზღვრება, როგორც ყველა სხვა საქონლის ღირებულება, საზოგადოებრივად აუცილებელი დროის რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მის შექმნისთვის და, მაშასადამე, ხელახლა შექმნისთვის.

სამუშაო ძალა გულისხმობს მუშის არსებობას. ეს არსებობა, თავის მხრივ, თავისი რჩენისათვის თხოულობს ცხოვრების საშუალებათა განსაზღვრულ რაოდენობას. მაშასადამე, სამუშაო დრო, რომელიც საჭიროა სამუშაო ძალის შესაქმნელად, უდრის იმ საზოგადოებრივად აუცილებელ სამუშაო დროს, რომელიც საჭიროა საარსებო საშუალებათა განსაზღვრული რაოდენობის შესაქმნელად. ამ რაოდენობის სიდიდე განისაზღვრება სხვა და სხვა პირობებით. რამდენათ მუშა ხარჯავს მეტ თავის ძალას, რამდენათ იგი დიდხანს მუშაობს და მეტ ენერჯიას ხარჯავს, იმდენათ არსებობისთვის მას უფრო მეტი საშუალება სჭირდება, რომ მოიკრიბოს ძალა, რათა მეორე დღეს ისევე შესძლოს მუშაობა, როგორც წინაღლით. მეორეს მხრივ, სხვა და სხვა ქვეყნის მუშათა კლასის მოთხოვნილებანი სხვა და სხვა თითოეული ქვეყნის ბუნებრივ და კულტურულ თავიებურებათა მიხედვით. ნორვეგიელი მუშა საჭიროებს საარსებო საშუალებათა მეტ რაოდენობას, ვინემ ინდუსელი; სურსათი, ტანისამოსი, ბინა, გასათბობი მასალა და სხვ., რაც საჭიროა პირველის არსებობისთვის, თხოულობენ თავის წარმოებისთვის უფრო მეტ სამუშაო დროს, ვინემ ინდუსელი მუშის საარსებო საშუალებანი. გარდა ამისა, ისეთ ქვეყანაში, სადაც მუშები დადიან ფეხშიშველა და წერაკითხვა არ იციან, იმათი მოთხოვნილებანი შეზღუდულია, ვინემ იმ ქვეყანაში, სადაც ისინი (მუშები) უფრო განვითარებული არიან, იცვამენ ფეხზე, კითხულობენ გაზეთებს და წიგნებს და ეს მაშინაც კი, როცა თვით ბუნების პირობებში არავითარი განსხვავება არაა.

„ამრიგად, წინააღმდეგ ყველა სხვა საქონლისა“, — ამბობს მარქსი, — „სამუშაო ძალის ღირებულების განსაზღვრა ისტორიულ და მორალურ ელემენტს შეიცავს“. („კაპიტალი“, ტ. 1, გვ. 132, ქართ. გამოც.)

გარდა ამისა, მუშა, როგორც ვიცით; მოკვდავია, მაგრამ კაპიტალს სურს იყოს უკვდავი, და ამიტომ საჭიროა, რომ მუშათა

კლასმა განაგრძოს თავისი მოღვაწეობა. არსებობის იმ საშუალებათა რაოდენობა, რომელიც საჭიროა სამუშაო ძალის შესანახად, შეიცავს აგრეთვე არსებობის იმ საშუალებებსაც, რომლებიც საჭიროა მუშის ბავშვების (ხანდისხან ცოლისაც) შესანახად.

ბოლოს, სამუშაო ძალის შექმნის ხარჯებს უნდა მივაკუთნოთ მუშების განათლების ხარჯებიც, რაც საჭიროა შრომის ამა თუ იმ დარგში განსაზღვრული ხერხიანობის, გამოცდილების და უნარის მოსაპოვებლად. მუშათა უმეტესობისათვის ეს ხარჯები სულ მცირეა.

ყველა ეს გარემოებანი იწვევენ იმას, რომ განსაზღვრული მუშათა კლასის სამუშაო ძალის ღირებულება განსაზღვრულ ქვეყანაში და განსაზღვრულ დროს შეადგენს განსაზღვრულ სიდიდეს.

აქამდის ჩვენ ვლაპარაკობდით არა ფასზე, არამედ ღირებულებაზე; არა მოგებაზე, არამედ ზედმეტ ღირებულებაზე. ამიტომ, ამ შემთხვევაშიაც საჭიროა ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ ჩვენ აქ ვლაპარაკობთ სამუშაო ძალის ღირებულებაზე და არა სამუშაო ძირზე. მაგრამ, აქვე საჭიროა აღვნიშნოთ ერთი თავისებურება, რომელსაც ადგილი აქვს სამუშაო ძალის დაჯილდოების დროს. ვულგარული ეკონომიის აზრით კაპიტალისტი წინდაწინ ავანსად აძლევს მუშას ქირას, ვინაიდან უმეტეს შემთხვევაში კაპიტალისტი უსწორდება მუშას მისი შრომის პროდუქტთა გაყიდვამდე. მაგრამ, ნამდვილად კი პირიქით, თვით მუშა აძლევს კაპიტალისტს თავის სამუშაო ძალას სესხად.

წარმოვიდგინოთ, მე ვყიდულობ კართოფილს, რომ მისგან გამოვხადო არაყი. მე ვაძლევ ფულს კართოფილში მას შემდეგ, რაც არაყი გამოვხადე, მაგრამ მის გაყიდვამდე. განა სასაცილო არ იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ მე წინდაწინ მივეცი გლეხს ფული კართოფილში, რადგან მე იგი გავისტუმრე არაყის გაყიდვამდე? არა, თვით გლეხი მაძლევს მე თავის კართოფილს, სანამ მე არაყს გამოვხადიდე. თუ მე ვამბობ, რომ ნაღდ ფულს ვაძლევ, ეს იმას ნიშნავს, რომ მე ვიხდი საქონლის ფასს ყიდვის დროს. ვაჭრები ცოტას არ გაკვირდებოდნენ იმ ეკონომიური სიბრძნის შესახებ, რომელიც ამტკიცებს, რომ ის, ვინც იმათ საქონელში იძლევა ფულს მას შემდეგ, რაც იგი მოიხზარა, აძლევს მათ არა თუ ნაღდათ, არამედ წინდაწინაც. მაგრამ ვულგარული ეკონომისტები აქამდის უმეორებენ მუშებს ასეთ სისულელეს. სამუშაო ძალას რომ ნაღდ ფულზე ვიდულობდნენ, მაშინ მისი გასტუმრება უნდა ხდებოდეს მისი გადასვლის დროს კაპიტალისტთა ხელში, მაშასადამე, ყოველი კვირის დასაწყისში და არა კვირის ბოლოს. ანგარიშის გასწორების დღევანდელ

სისტემაში კი, მუშებს არა თუ შეუძლიათ თავისი ქირის დაკარგვა, არამედ, გარდა ამისა, ისინი იძულებულნი არიან იცხოვრონ სესხით, და ამის მეოხებით ხმის ამოუღებლად ემორჩილებიან წერილ მოვაჭრეებს, რომლებიც აწვდიან მათ ყალბ და გაფუჭებულ საარსებო საშუალებებს. რამდენად უფრო დიდია სამუშაო ქირის გადახდის ვადა, იმდენად უფრო ცუდია მუშების მდგომარეობა. ორი კვირის და ერთი თვის შემდეგ ქირის მიცემა მძიმე ულლად აწვება კისერზე დაქირავებულ მუშებს.

მაგრამ, როგორც არ უნდა იყოს სამუშაო ქირის მიცემის სისტემა, ნორმალურ პირობებში კაპიტალისტი და მუშები ყოველთვის დგანან ერთი-მეორის წინააღმდეგ, როგორც ორი საქონლის პატრონები, რომლებიც ურთიერთშორის სცვლიან თანასწორ ღირებულებებს. კაპიტალის მოძრაობა ახლა უკვე ხდება არა საქონლის ბრუნვის კანონების წინააღმდეგ, არამედ ამ კანონების საფუძველზე. მუშა და კაპიტალისტი დგანან ერთი ერთმანეთის პირისპირ, როგორც საქონლის მფლობელნი, მაშასადამე, როგორც თ ა ნ ა ს წ ო რ ნ ი და თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ნ ი, ერთი მეორისაგან დამოუკიდებელნი პირნი; როგორც საქონლის მფლობელნი, ისინი ეკუთვნიან ერთ კლასს, ისინი ძმები არიან. მუშა და კაპიტალისტი ურთიერთშორის სცვლიან თანასწორ ღირებულებებს: სამართლიანობის, თავისუფლების, თანასწორობის და ძმობის სამეფო,—ბედნიერების და მშვიდობიანობის საჰეფო, საჭირაო შრომის სისტემის გაბატონების შემდეგ თითქოს დამდგარი და მოვლენილი იყოს. მონობის და მტარვალობის, გაყვლეფის და თვითნებობის ხანა თითქოს ჩვენ დიდი ხანია განვლალი გვექონდეს.

აი, რას ლაღადებენ კაპიტალის ინტერესების სწავლული წარმომადგენელნი და დამცველნი.

გ ა ნ ც ო ფ ი ლ ე ბ ა II

ზ ე დ მ ე ტ ი ლ ი რ ე ზ უ ლ ე ბ ა

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

წ ა რ მ ო ე ბ ის პ რ ო ც ე ს ი

პირველ განყოფილებაში ჩვენ თითქმის საქონლის ბაზრის სფეროში ეტრიალებდით. ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორ ცვლიან საქონლებს ერთი მეორეზე, როგორ ყიდიან და ყიდულობენ მათ, თუ როგორ ასრულებს ფული სხვა და სხვა ფუნქციას, თუ როგორ წარმოიშობა ფულიდან კაპიტალი, როგორც კი ბაზარზე ჩნდება სამუშაო ძალა, როგორც საქონელი.

კაპიტალისტმა იყიდა სამუშაო ძალა და ამ ახალი კეთილშეძენილი საქონლით იგი შორდება ბ ა ზ ა რ ს, სადაც ეს საქონელი ახლა მისთვის სრულებით უსარგებლოა, და მიდის იქ, სადაც კაპიტალისტს შეუძლია მისი მოხმარება, გამოყენება,—ს ა ხ ე ლ ო ს ნ ო შ ი. გავყვეთ მას იქ. დავტოვოთ ჩვენ საქონლის ბრუნვის სფერო, და ჩავიხედოთ წ ა რ მ ო ე ბ ის სფეროში. ეს უკანასკნელი უნდა იქნას ჩვენს შემდგომ ანალიზში გარკვეული.

„სამუშაო ძალის ხმარება,—ეს არის თვით შრომა“. კაპიტალისტი ხმარობს მის მიერ ნაყიდ სამუშაო ძალას. ამუშავენს რა იმის გამყიდველს თავის სასარგებლოდ და ამზადებინებს რა მას საქონელს.

შრომას, რომელიც საქონელს ქმნის, აქვს, როგორც ჩვენ ეს პირველ განყოფილებაში დავინახეთ, ორნაირი ხასიათი; ერთის მხრივ იგი არის სახმარ ღირებულებათა! შემქმნელი, და მეორეს მხრივ საქონლის ღირებულების. როგორც სახმარ ღირებულებათა შემქმნელი—შრომა არ წარმოადგენს საქონლის წარმოების განსაკუთრებულ თავისებურებას, არამედ როგორც ასეთი იგი არის კაცობრიობის არსებობის მუდმივი და აუცილებელი პირობა, რომელიც დამოუკიდებელია საზოგადოებრივი წარმოების ყოველგვარ ორგანიზაციიდან. როგორც ასეთს, შრომას ახასიათებს სამი მომენტი: 1) ა დ ა მ ი ა ნ ის შ ე გ ნ ე ბ უ ლ ი და მიზანშეწონილი მოქმედება; 2) შ რ ო მ ის ს ა გ ა ნ ი; 3) შ რ ო მ ის ი ა რ ა ლ ი.

შრომა არის ადამიანის შეგნებული და მიზანშეწონილი მოქმედება. მისი მოქმედება ბუნების ნივთიერებაზე იმ მიზნით, რომ მისცეს ამ უკანასკნელს ისეთი ფორმა, რომელიც შეეფერება ადამიანის მოთხოვნილებებს. ამგვარი მოქმედების ჩანასახს ჩვენ უკვე ვხვდებით ცხოველთა სამეფოში, მაგრამ მხოლოდ კაცობრიობის განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე იგი კარგავს თავის ინსტიქტიურ, ცხოველურ, ხასიათს და ხდება შეგნებულ, მიზანშეწონილ, მოქმედებათ. ყოველგვარი შრომა არის არა მარტო კუნთების, არამედ ტვინის და ნერვების შრომაც. ჩინებულათ შენიშნავეს მარქსი: „გარდა მომუშავე ორგანოთა დაძაბვისა, მთელი ამ შრომის განმავლობაში აუცილებელია მიზანშეწონილი ნებისყოფა, რომელიც ყურადღების სახით აშკარავდება, და ეს—მით უფრო, რაც უფრო ნაკლებ იტაცებს შრომა მუშას თავისი შინაარსით და განხორციელების წესითა და ხასიათით, რაც უფრო ნაკლებ სტკებება მუშა თავისი ფიზიკური და სულიერი ძალების ლალი მოძრაობით“ („კაპიტალი“, ტ. 1, გვ. 139, ქართული გამოცემა. 1930 წ.).

მუშა მოქმედებს განსაზღვრულ საგანზე, შრომის საგანზე, იგი სარგებლობს ამ შემთხვევაში დამხმარე საშუალებებით, რომელთა მექანიკურ, ფიზიკურ და ქიმიურ თვისებებს იგი ამოქმედებს თავისი მიზნის თანახმად; ეს საშუალებანი არიან შრომის იარაღები (საშუალებანი). შრომის საგნის დამუშავების ნაყოფი შრომის იარაღების საშუალებით არის ნაწარმოები ანუ პროდუქტი. შრომის იარაღები და შრომის საგანი შეადგენენ ნაწარმოის საშუალებებს.

დურგალს, როცა იგი მაგიდას აკეთებს, ამუშავებს ხის მასალას, ე. ი. მისი მოქმედების საგანს (ობიექტს) შეადგენს ხე. თუ შრომის საგანს პირდაპირ ბუნება არ იძლევა, როგორც, მაგ., ხეს გაუტეხელ ტყეში, არამედ მის საშოვნელად საჭირო ხდება შრომის დახარჯვა, როგორც, მაგ., ამ შემთხვევაში—ხის მოჭრის და მოტანის შრომა, მაშინ მას (საგანს) ნედლი მასალა ეწოდება. ჩვენს მაგალითში ხე ნედლ მასალას შეადგენს, როგორც აგრეთვე წებო, საღებავი ლაქი მაგიდის გასაკეთებლად. ამავე დროს ხე არის უმთავრესი მასალა, წებო, საღებავი, ლაქი—დამხმარე ნივთიერება. შალაშინი, ხერხი და სხვა შეადგენენ შრომის იარაღს, თვით მაგიდა კი შრომის პროდუქტს.

წარმოადგენს თუ არ წარმოადგენს სახმარი ღირებულება ნედლ მასალას, შრომის საშუალებას თუ პროდუქტს, სავსებით იმახილადამოკიდებული, თუ რა განსაზღვრული ფუნქცია აქვს მას

შრომის პროცესში, რა ადგილი უკავია მასში; ამ ადგილის ცვლასთან ერთად იცვლება მისი დანიშნულებაც“. („კაპიტალი“, ტ- I, გვ. 143, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.).

პირუტყვი მაგ., შეიძლება იყოს როგორც პროდუქტი (პირუტყვის გაშენებაში), როგორც შრომის იარაღი (ტვირთის მზიდავი) და როგორც ნედლი მასალა (როცა პირუტყვს ასუქებენ დასაკლავად).

შრომის იარაღებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ კაცობრიობის განვითარებისათვის. წარმოების სახე და ხასიათი უწინარეს ყოვლისა დამოკიდებულია მათზე; წარმოების წესი კი თავის მხრივ ბადებს განსაზღვრულ და განსაკუთრებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობათ და ისეთ იურიდიულ, რელიგიურ, ფილოსოფიურ და ესტეტიურ ზედნაშენებს, რომელნიც ამ ურთიერთობებს შეეფერებიან.

წარმოების ყველა წესში საწარმოო იარაღები (შრომის საგანი და იარაღები) და სამუშაო ძალა შეადგენენ სახმარ ღირებულების შექმნის ე. ი. შრომის პროცესის აუცილებელ ელემენტებს. ამ პროცესის საზოგადოებრივი ხასიათი კი იცვლება წარმოების წესის შეცვლისთანავე.

გაეარკვიოთ და გავითვალისწინოთ ახლა ის, თუ როგორია წარმოების პროცესის საზოგადოებრივი ხასიათი კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს.

საქონლის მწარმოებლისათვის სახმარ ღირებულების წარმოება შეადგენს მხოლოდ საშუალებას, რომელსაც მიზნათ აქვს საქონლის ღირებულებათა დამზადება. საქონელი არის სახმარ ღირებულების და საქონლის (საზოგადოდ) ღირებულების ერთიანობა, და ამიტომ მწარმოებელს არ შეუძლია ღირებულების შექმნა ისე, რომ მან იმავე დროს სახმარი ღირებულება არ შექმნას. მის მიერ შექმნილი საქონელი უნდა აკმაყოფილებდეს ჭრამე მოთხოვნილებას, უნდა იყოს ვისმესთვის სასარგებლო; უამისოთ მწარმოებელს არ შეუძლია მისი გასაღება. მაგრამ საქონლის პატრონისთვის ეს გარემოება; სახელდობრ ის, რომ მის საქონელს უნდა ქონდეს სახმარი ღირებულება, არის მხოლოდ აუცილებელი ბოროტება და არ არის მისი სამრეწველო საქმიანობის საბოლოო მიზანი.

საქონლის წარმოების პროცესი არის, მაშასადამე, ერთ და იმავე დროს სახმარ ღირებულებათა და საქონლის ღირებულებათა წარმოების პროცესი, ე. ი. ის არის შრომის პროცესის და ღირებულების შექმნის პროცესის ერთიანობა (მთლიანობა).

უკანასკნელს აქვს მნიშვნელობა საქონლის წარმოებისათვის საზოგადოდ. ჩვენ კი ახლა წინ გვიდგას წარმოების პროცესის განხილვა საქონლის წარმოების განსაკუთრებულ ფორმაში: საქონელთა შექმნა ნაყიდი სამუშაო ძალის საშუალებით ზედმეტი ღირებულების მისაღებათ.

რა ხასიათს და სახეს ღებულობს ამ შემთხვევაში შრომის პროცესი? უწინარეს ყოვლისა კაპიტალის ჩარევა აქ არსებითად არაფერს ცვლის.

წარმოვიდგინოთ ფეიქარი, რომელიც თავისთვის მუშაობს. მას ეკუთვნის საფეიქრო დაზგა, რომელზედაც იგი მუშაობს; იგი თვითონ ყიდულობს ძაფს. მას შეუძლია იმუშაოს როცა სურს და რამდენიც ესიამოვნება; მისი შრომის პროდუქტი შეადგენს მის საკუთრებას. მაგრამ, აი, ის გაღარიბდა და იძულებული ხდება გაყიდოს თავისი დაზგა. რით იცხოვრებს იგი ახლა? მას მხოლოდ ერთი რამდარჩენია—მიეჭირაოს კაპიტალისტს და მის სასარგებლოდ ქსოვოს. კაპიტალისტი ყიდულობს მის სამუშაო ძალას, ყიდულობს აგრეთვე დაზგას და ძაფს რამდენიც ესაჭიროება; შემდგომ ამისა იგი აყენებს დაქირავებულ ფეიქარს დაზგაზე, რომელიც მას, კაპიტალისტს ეკუთვნის, რომ ფეიქარმა ქსოვოს ნაყიდი ძაფი. შესაძლებელია, რომ ის დაზგაც კი, რომელიც კაპიტალისტმა იყიდა, გაყიდულია თვით ამ ფეიქარის მიერ სიღარიბის გავლენით. მაგრამ, ესეც რომ ასე არ იყოს, ფეიქარი მაინც ისევე ქსოვს, როგორც წინათ; გარეგნულათ შრომის პროცესი არ შეცვლილა.

მიუხედავად ამისა, აქ ორი დიდი ცვლილება მოხდა: ფეიქარი ახლა უკვე მუშაობს არა თავისთვის, არამედ კაპიტალისტისთვის; უკანასკნელი კონტროლს უკეთებს მუშის შრომას, თვალყურს ადევნებს, რომ მან იმუშაოს წესიერათ, როგორც საქმე თხოვლობს; და მუშის შრომის პროდუქტი ახლა უკვე მას აღარ ეკუთვნის. არამედ კაპიტალისტს.

ასეთია კაპიტალის უახლოესი გავლენა შრომის პროცესზე, როგორც კი იგი იპყრობს წარმოების პროცესს. როგორ ხდება და რა სახეს იღებს ახლა ღირებულებათა შექმნის პროცესი?

განვსაზღვროთ პირველათ იმ წარმოების ღირებულების სიდიდე, რომელსაც ჰქმნის, როგორც საქონელს, კაპიტალისტისთვის, მის მიერ ნაყიდი სამუშაო ძალა, მის მიერვე ნაყიდი საწარმოო საშუალებათა მეოხებით.

ვთქვათ, რომ კაპიტალისტი ყიდულობს სამუშაო ძალას ერთი-დღით. ვთქვათ, რომ მუშის შესანახათ საჭირო საცხოვრებელ საშუალებათა დამზადება თხოვლობს ექვსი საათის საზოგადოებრივად-აუცილებელ სამუშაო დროს. ვთქვათ აგრეთვე, 3 მარკაში განხორციელებულია სწორეთ ამ სამუშაო დროს ამოღენივე საათი. კაპიტალისტი ყიდულობს მის სამუშაო ძალას მის ღირებულებაზე. მაშასადამე იგი აძლევს მუშას დღეში 3 მარკას¹⁾.

წარმოვიდგინოთ შემდეგ, რომ კაპიტალისტს ბამბის ძაფი მი-აჩნია ისეთ სახმარ ღირებულებათ, რომელზედაც დიდი მოთხოვნაა, და რომელიც ადვილი გასასაღებელია: ამიტომ გადაწყვიტა რა მან ხელი მოჰიდოს ძაფის წარმოებას, იგი ყიდულობს შრომის იარაღებს, სიმარტივისთვის ვთქვათ, რომ ეს არის თითისტრები და ბამბა. ვთქვათ, რომ ერთი გირვანქა ბამბა შეიცავს 2 საათის სამუშაო დროს, მაშასადამე, ღირს 1 მარკა; გირვანქა ბამბიდან გამოდის ერთი გირვანქა ძაფი; თითოეული 100 გირვანქა ბამბის დართვის დროს ფუჭდება ერთი თითისტარი: მაშასადამე, 1 გირვანქა ბამბის დართვის დროს ფუჭდება თითისტარის $\frac{1}{100}$. ერთ თითისტარში

1) ეს და შემდეგი ციფრები, რა თქმა უნდა, აღებულია მაგალითისათვის, განსაკუთრებით მხოლოდ იმიტომ, რომ უფრო ადვილათ წარმოვიდგინოთ ის, რაზედაც ლაპარაკია ამ შემთხვევაში. მოსალოდნელი იყო, რომ ეს თავისთავათ გასაგები იყო; მიუხედავად ამისა, ზოგიერთები ფიქრობენ, რომ მარქსმა ეს მაგალითი მოიყვანა როგორც ფაქტი. თუ სანამდის მიდიან „კაპიტალის“ „კრიტიკისები“, ამას ამტკიცებს შემდეგი: „პროისიშენ იარბუხერის“ (Preussischen Iahrbücher) მე-57 ტომში, ბ-ნ შტეგენანმა მოათავსა თავისი მეტად მსუბუქი სტატია სათაურით „კარლ მარქსის ძირითადი ეკონომიური შეხედულებანი“. უჩვენებს რა „ღირებულების პრინციპს“, როგორც მარქსის ძირითად მოთხოვნილებას, იგი შემდეგს მოგვითხრობს: (გვ. 227) „მარქსი ამტკიცებს, ვითომც კაცობრიობა საჭიროებდეს დაახლოებით მხოლოდ ექვსი საათის შრომას, რომ საარსებო საშუალებათა შექმნა ყველასათვის უზრუნველყოფილი იქნება. თუ, რა თქმა უნდა, ამასთანავე თითოეული ადამიანი იმრობებს თ ა ე ს ი ძ ა ლ ი ს კ ე ა ლ ო ბ ა ზ ე.“ ყველა ამაზე „კაპიტალში“ ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი. შტეგენანს რომ ნაკლები ფანტაზია და უფრო მეტი დაკვირება ქონებოდა, მაშინ იგი „კაპიტალის“ მე-209 გვერდზე წ.იკითხავდა, რომ მარქსმა იმ ცნობების ძალით, რომელიც მას მიაწოდა ერთმა მანჩესტერელმა (ინგლისის ქალაქი) მექარზნემ, განსაზღვრა შრომის აუცილებელი რაოდენობა, რომელიც ფაქტიურათ უნდა მიეწოდებოდა მრთველს ერთ სართავ სახელსონოში მესამოცე წლებში. იგი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ 10 საათის სამუშაო დღეში მრთველის აუცილებელი სამუშაო დრო არ აღწევს ს რ უ ლ 4 საათს. ის დრო კი, რომლის განმეულობაში კეთდება ზედმეტი ღირებულება, რამდენიმე ალმატება 6 საათს. შემდეგ ჩვენ დაეინახავთ, რომ ის სამუშაო დრო, რომელიც მუშის არსებობისთვის არის, საჭირო, მეტათ ცვალებადი სიდიდეა.

განხორციელებულია 20 სამუშაო საათი = 10 მარკას. ერთ სამუშაო საათში ირთება 2 გირ. ბამბა, 6 საათში, მაშასადამე, 12 გირვანქა, ვგულისხმობთ რა, რომ მთელ დროს წარმოების ნორმალური, საშუალო საზოგადოებრივად აუცილებელი პირობები არსებობენ.

რამდენათ დიდია ღირებულება, რომელიც მოთავსებულია ერთ გირვანქა ძაფში, ამ ფაქტების მიხედვით?

უწინარეს ყოვლისა--მის დართვაზე დახარჯულ ბამბის და თითისტარის ღირებულება. ეს ღირებულება სრულებით უცვლელად გადადის პროდუქტებზე. ბამბის და თითისტარის სახმარი ღირებულება შეიცვალა, მაგრამ იმათი ღირებულება უცვლელი დარჩა. უკანასკნელი გარემოება ჩვენთვის აშკარა შეიქნება. თუ ჩვენ განვიხილავთ საბოლოო პროდუქტის შექმნისთვის საჭირო შრომის სხვა და სხვა აუცილებელ პროცესებს, როგორც შრომის ერთი და იგივე პროცესის თანამიმდევარ საფეხურებს. წარმოვიდგინოთ, რომ დამრთული ამავე დროს თითონ არის ბამბის მომყვანი და ბამბა პირდაპირ იქცევა ძაფათ. ძაფი ახლა არის ბამბის მომყვანის და დამრთველის შრომის პროდუქტი, მისი ღირებულება იზომება იმ საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დროით, რომელიც დახარჯულია ბამბის მოყვანაზე და უკანასკნელის ძაფათ ქცევაზე. თუ დანარჩენი პირობები არ იცვლებიან. პროდუქტის ღირებულება, რა თქმა უნდა, სრულებით არ იცვლება იმის გამო, რომ მისი დამზადებისათვის შრომის საჭირო პროცესები სხვა და სხვა ადამიანების მიერ სრულდება. დამუშაებული ბამბის ღირებულება, ამნაირად, კვლავ ჩნდება ძაფში. იგივე ხდება გაცვეთილ თითისტარების ღირებულების შესახებაც. სიმარტივისთვის ჩვენ აქ არ ვღებულობთ მხედველობაში დამხმარე ნივთიერებათ.

ამ გადატანით ღირებულებას უერთდება კიდევ ღირებულება, რომელსაც უმატებს დამრთველის შრომა. ერთი სამუშაო საათის განმავლობაში ორი გირვანქა ძაფი კეთდება; ვთქვათ, რომ 50 კაპეიკში განხორციელებულია ორი სამუშაო საათი, მაშასადამე, ერთი სამუშაო საათი ქმნის 25 კაპ. ღირებულებას.

მაშასადამე, ერთი გირვანქა ძაფის ღირებულება უდრის ერთი გირვანქა ბამბის ($= 1$ მარკას) $+ \frac{1}{100}$ თითისტარის ($= \frac{1}{10}$ მარკას) $+ \frac{1}{2}$ საათის შრომის ($= \frac{1}{4}$ მარკას) ღირებულებას, ანუ ფულად: $1 + \frac{1}{10} + \frac{1}{4} = 1$ მარკას და 35 პფენიგს.

ამ ანგარიშით 6 საათის განმავლობაში დამზადდება 12 გირვანქა ძაფი, 16 მარკ. და 20 პფენ. ღირებული. მაგრამ რამდენი

დახარჯა კაპიტალისტმა ამისთვის? იმას უნდა დაეხარჯა: 12 გირვანქა ბამბა = 12 მარკას, $12/100$ თითისტარისა = 1 მარკას ღ 20 პფენ. და ერთი სამუშაო ძალა = 3 მარკას, ე. ი. ერთად 16 მარკის ღირებულება, რომელიც მის სასარგებლოდ დამზადებული ძაჟის ღირებულებას უდრის.

აქამდის, მაშასადამე, კაპიტალისტი მუშას თავისთვის სრულებით უსარგებლოდ აშუშაეებდა; მის მიერ ნაყიდ საქონელს — სამუშაო ძალას — აქამდის მისთვის არ შეუძენია არაერთარი ზედმეტი ღირებულება.

მაგრამ ჩენი კაპიტალისტი სასოწარკვეთილებაში არ ვარდება; მან იყიდა სამუშაო ძალის სახმარი ღირებულება მთელი დღით; მან იყიდა იგი პატიოსნურათ და კეთილშობილურათ, მის სრულ ღირებულებაზე; ამიტომაც მას სრული უფლება აქვს საეხებით მოიხმაროს. მისი სახმარი ღირებულება. მას აზრათაც არ მოსდის უთხრას მუშას: „შენი სამუშაო ძალის საყიდლად მე დაეხარჯე იმდენი ფული, რამდენიც ექვს სამუშაო საათში იმყოფება; შენ იმუშაეე ჩემ სასარგებლოთ 6 საათი, ჩვენ გასწორებული ვართ, შენ შეგიძლია შინ წახვიდე“. პიროქით, იგი ეუბნება: „მე ვიყიდე შენი სამუშაო ძალა მთელი დღით, მთელი დღის განმავლობაში იგი მე შეკუთვნის; ამიტომ ჩქარა საქმეზე, იმუშაეე, რამდენიც შეგიძლია, არ დაკარგო არც ერთი წუთი; დრო შეკუთვნის მე და არა შენ“. და იგი ამუშაეებს მას ექვსი საათის მაგიერ — თორმეტ საათს.

შემდეგი 6 საათის გასვლის შემდეგ, სამუშაო დღის ბოლოს, კაპიტალისტი კვლავ ანგარიშობს. ახლა მას აქვს 24 გირ. ძაფი, ღირებული 32 მარკათ და 40 პფენ. მის ხარჯების სიაში კი აღნიშნულია: 24 გირ. ბამბა = 24 მარკას, $24/100$ თითისტარისა = 2 მარკა ღ 40 პფენ. და ერთი სამუშაო დღე = (3 მარკ.); სულ 29 მარკა და 40 პფენ. ჩენი კაპიტალისტი ღიმილით დებს გვერდზე საანგარიშო წიგნს. მან მოიგო, ან როგორც იგი ამბობს, მან „აიღო“ 3 მარკა. მან აიღო ეს ფული; მიიღო ზედმეტი ღირებულება ისე, რომ სრულებით არ დაურღვევია საქონლის გაცვლის კანონები. ბამბა, თითისტარი, სამუშაო ძალა, სულ ყველა ამებში მან ფული გადაიხადა სრულად. თუ რომ მან მიიღო ზედმეტი ღირებულება, ეს აიხსნება მხოლოდ იმით, რომ მან მოიხმარა ეს მის მიერ ნაყიდი საქონლები, არა როგორც სახმარი საგნები, არამედ როგორც საწარმოო საშუალებანი და მხოლოდ იმიტომ, რომ მან ისარგებლა მის მიერ ნაყიდი სამუშაო ძალის სახმარი ღირებულებით განსახდერულ დროის გარეშე.

წარმოების პროცესი საქონლის წარმოების სისტემაში ყოველთვის არის აგრეთვე ღირებულების შექმნის პროცესი, დამოუკიდებლათ იმისა, ხდება ეს წარმოება ნაყიდი, თუ საკუთარი სამუშაო ძალის საშუალებით; მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ეს პროცესი გრძელდება განსაზღვრულ დროზე მეტი, ხდება იგი აგრეთვე ზედმეტი ღირებულების შემქმნელათაც და, როგორც ასეთი, ღირებულების გაზრდის პროცესიათ. წარმოების პროცესმა რომ წარმოშვას ზედმეტი ღირებულება, ამისთვის იგი უნდა გაგრძელდეს იმაზე მეტ დროს, რაც საჭიროა ნაყიდი სამუშაო ძალის ღირებულების ასანაზღაურებლათ ახლად შექმნილი ღირებულებით.

გლებსაც, რომელიც თავის საკუთარ მიწაზე მუშაობს, და აგრეთვე ხელოსანსაც, რომელიც თავის საკუთარ ანგარიშზე მუშაობს, შეუძლიათ იმუშაონ იმ დროზე მეტი, რომელიც საჭიროა იმათ მიერ დახარჯულ საარსებო საშუალებათა ასანაზღაურებლად. მაშასადამე, იმათაც შეუძლიათ ზედმეტი ღირებულების შექმნა და იმათ შრომასაც შეუძლია გახდეს ღირებულების გაზრდის პროცესიათ. მაგრამ, როგორც კი ღირებულების ზრდის პროცესის წარმოება ხდება სხვისი, ნაყიდი სამუშაო ძალის საშუალებით, იგი იქცევა წარმოების კაპიტალისტურ პროცესიათ; უკანასკნელი კი თავიდანვე, თავისი ბუნებით, აუცილებლობის ძალით და თავისი მიზნით არის ღირებულების ზრდის პროცესი.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

კაპიტალის როლი ღირებულების შექმნის პროცესში

პირველ განყოფილების პირველ თავში ჩვენ უკვე გავცანით იმას, რომ მარქსმა პირველათ მიგვიითთა იმ შრომის ორმაგ ხასიათზე, რომელიც საქონელს ქმნის: ერთის მხრივ შრომა არის, როგორც სასარგებლო შრომის კონკრეტული, განსაზღვრული ფორმა, რომელიც ქმნის სახმარ ღირებულებას, და მეორეს მხრივ, იგი არის ადამიანის აბსტრაქტული, განყენებული, მარტივი საშუალო შრომა, რომელიც ქმნის საქონლის ღირებულებას. შრომის ხასიათის ამ ორნაირობის თანახმათ, ორნაირი არის აგრეთვე თვით წარმოების პროცესი საქონლის წარმოების ბატონობის დროს; იგი შეადგენს შრომის პროცესის და ღირებულების შექმნის პროცესის ერთიანობას, მაგრამ როგორც წარმოების კაპიტალისტური

წესი — იგი შეადგენს შრომის პროცესის და ღირებულებების ზრდის პროცესის ერთიანობასაც. უკანასკნელ თავში ჩვენ გავეცანით შრომის პროცესის ორივე ელემენტს: საწარმოო საშუალებებს და სამუშაო ძალას; ჩვენ აგრეთვე გავეცანით ორივე ამ ელემენტის, როგორც კაპიტალის ნაწილების, სხვა და სხვა როლებს ღირებულების ზრდის პროცესში. ჩვენ დავინახეთ, რომ საწარმოო საშუალებათა მონაწილეობა პროდუქტის ღირებულების შექმნაში გამოიხატება სულ სხვანაირათ, ვინემ სამუშაო ძალის მონაწილეობა. ჩვენ დავრწმუნდით, რომ დახარჯულ საწარმოო საშუალებათა ღირებულება კვლავ ჩნდება პროდუქტის ღირებულებაში. ამ ღირებულების გადატანა ხდება შრომის პროცესის დროს. მაგრამ როგორაა ეს შესაძლებელი? შრომამ ერთ და იმავე დროს უნდა შეასრულოს ორგვარი დანიშნულება: შექმნას ახალი ღირებულება და გადაიტანოს ძველი. ეს აიხსნება განსაკუთრებით შრომის ორგვარი ხასიათით, რომელზედაც ჩვენ ახლა ვლაპარაკობდით. როგორც ადამიანის აბსტრაქტული შრომა, რომელიც ღირებულებას ქმნის, შრომა ქმნის ახალ ღირებულებას; როგორც სასარგებლო შრომის კონკრეტული ფორმა, რომელაც ამზადებს სახმარ ღირებულებას, შრომას გადააქვს საწარმოო საშუალებათა ღირებულება პროდუქტზე.

მხოლოდ რთვის შრომის განსაკუთრებული ფორმის მეოხებით ბამბის და თითისტარის ღირებულება შესაძლებელია გადატანილი იქნას ძაფზე; პირიქით, მრთველს შეუძლია შექმნას იგივე ღირებულება, რომელსაც იგი ქმნის, როგორც მრთველი, შრომის სხვაგვარი ფორმითაც, მაგ., როგორც დურგალს. მაგრამ მაშინ იგი აღარ დაამზადებს უკვე ძაფს, და, მაშასადამე, აღარ გადაიტანს იმაზე ბამბის ღირებულებას.

შრომის ორგვარი ხასიათი: ერთის მხრივ, როგორც ღირებულების შემქმნელის და, მეორეს მხრივ, ღირებულების გადამტანის, საფუძვლით ნათელი გახდება, თუ ჩვენ გამოვიყვლივთ იმ გველენას, რომელსაც ახდენს ღირებულების შექმნასა და გადატანაზე შრომის ნაყოფიერების ცვლილება. იმ ღირებულების სიდიდე, რომელსაც ქმნიან ერთი საათის შრომით, არ იცვლება, მიუხედავად იმისა, მატულობს თუ კლებულობს შრომის ნაყოფიერება, თუ დანარჩენი პირობები უცვლელნი რჩებიან. პირიქით, განსაზღვრულ დროის განმავლობაში გაკეთებულ სახმარ ღირებულებათა რაოდენობის ცვლილება პირდაპირ დამოკიდებულია შრომის ნაყოფიერების ცვლილებაზე. ამავე ურთიერთობით, მაშასადამე, იცვლება აგრეთვე შრომის უნარიანობა ღირებულების გადატანაში.

წარმოვიდგინოთ, მაგ., რაიმე გამოგონებამ ორჯერ გაანაყოფიერა რთვის შრომა, იმავე დროს შრომის ნაყოფიერება, ბამბის მოყვანა-წარმოებაში, ისევ წინანდელი დარჩა. ვთქვათ ერთი გირვანქა ბამბა შეიცავს 2 სამუშაო საათს, ე. ი. — როგორც ზევით წარმოვიდგინეთ — ღირს 1 მარკა. წინეთ ერთ სამუშაო საათში ირთებოდა ძაფათ 2 გირვანქა ბამბა, ახლა — 4 გირვანქა, ერთი და იგივე ახალი ღირებულება, რომელიც წინათ ემატებოდა 2 გირ. ბამბას ერთი საათის შრომის საშუალებით, ახლა ემატება ოთხ გირვანქას, მაგრამ ახლა ერთი საათის განმავლობაში რთვის შრომის საშუალებით ძაფზე გადადის ორჯერ მეტი ღირებულება: წინეთ ორი მარკის, ახლა ოთხი მარკის.

ამკარაა, რომ შრომის ღირებულების შემნახველი ან გადამტანი ძალა დამყარებულია შრომის სულ სხვა თვისებაზე, ვინემ მისი ძალა, როგორც ღირებულების შემქმნელის.

ვინაიდან წარმოება სრულებით წარმოუდგენელია საწარმოო საშუალებათა გარეშე, ამიტომ ყოველივე შრომა, რომელიც საქონელს ქმნის, არა მარტო ქმნის ღირებულებას, არამედ კიდევაც ინახავს მას, და ამასთანავე ინახავს მას, არა მარტო იმ აზრით, რომ გადააქვს მის მიერ დახარჯულ საწარმოო საშუალებათა ღირებულება პროდუქტზე, არამედ იმ აზრითაც, რომ იგი იცავს საწარმოო საშუალებათა ღირებულებას გაქრობისაგან. ყოველივე ქვეყნიური წარმავალია, ამიტომ საწარმოო საშუალებანიც, ადრე თუ გვიან, ქრებიან, იმ შემთხვევაშიაც კი, თუ იმით არ სარგებლობენ. ზოგიერთი ამ საშუალებათაგანი მაგ., სხვა და სხვა მანქანები, ცუდებიან უფრო ჩქარა უმოკმედობის დროს, ვიდრე ხმარებაში. საწარმოო საშუალებათა სახპარი ღირებულების გაქრობისთანავე ქრება აგრეთვე იმათი საქონლის ღირებულებაც: თუ საწარმოო საშუალებათა გაცვეთა ხდება ნორმალურად, წარმოების პროცესში, იმ შენთხვევაში იმათ მიერ დაკარგული ღირებულება კელავ ჩნდება წარმოების ღირებულებაში; თუ საწარმოო საშუალება ქრება ისე, რომ წარმოების პროცესში ვერ პოულობს გამოყენებას, მაშინ მისი ღირებულება სამუდამოთ იკარგება. კაპიტალისტი ჩვეულებრივად არ აქცევს ყურადღებას შრომის ამ მხარეს, მაგრამ ეს გარემოება ხდება მისთვის საგრძნობელი მაშინ, როცა იგი იძულებულია, კრიზისის გამო, შეაჩეროს წარმოების პროცესი. მაგალითისთვის მარქსი გვითითებს ერთ ინგლისელ ბამბის ქარხნის პატრონზე, რომელსაც ერთი წლის განმავლობაში ფაბრიკის შეჩერება, 1862 წ. ბამბის კრიზისის გამო, დაუჯდა 120,000 მარკა, ამაში 24,000 მარკის ზარალი გამოწვეული იყო მანქანების გაფუჭების გამო.

მაგრამ წარმოების სხვა და სხვა საშუალებებს სხვა და სხვანაირათ გადააქვთ თავიანთი ღირებულება პროდუქტზე. ზოგი იმათგანი წარმოების პროცესში კარგავს თავის განსაკუთრებულ ფორმას, მაგ., ნედლი მასალა, დამხმარე ნივთიერებანი. ზოგი ინახავს თავის ფორმას წარმოების პროცესში. ბამბამ, რომელიც ძაფათ გადაიქცა, დაკარგა თავისი ფორმა, თითისტარმა კი, რომელიც ართავს, შეინარჩუნა თავისი ფორმა. პირველს წარმოების თითოეულ პროცესში გადააქვს პროდუქტზე მთელი თავისი ღირებულება, მეორეს კი — თავისი ღირებულების ნაწილი. თუ მანქანა, 1000 მარკად ღირებული, ნორმალურ პირობებში ცვდება 1000 დლის განმავლობაში, მაშინ თითოეულ სამუშაო დღეში მას გადააქვს ერთი მარკის ღირებულება პროდუქტზე, რომელიც შექმნილია მისი საშუალებით ამ ხნის განმავლობაში.

ამ მაგალითშიაც ვხედავთ წარმოების პროცესის ორგვარ ხასიათს. რანაირად შეუძლია მანქანას თავის ღირებულების $\frac{1}{1000}$ გადაიტანოს განსაზღვრულ პროდუქტზე? წარმოების შექმნაში ხომ მანქანის $\frac{1}{1000}$ -ს არ მიუღია მონაწილეობა, არამედ მთელ მანქანას? ეს წინააღმდეგობა მართლაც არა ერთხელ წამოიყენებიათ. მარქსის წინააღმდეგ. ამაზე ის უნდა ვუპასუხოთ, რომ შრომის პროცესის თვალსაზრისით წარმოების პროცესში მონაწილეობას იღებს მთელი მანქანა, ღირებულების ზრდის პროცესის თვალსაზრისით კი, პირიქით, მხოლოდ მისი (მანქანის) შესაფერი ნაწილი. როგორც სახმარი ღირებულება, მანქანა სულ მთლად ღებულობს მონაწილეობას წარმოების პროცესში, როგორც ღირებულება კი — მხოლოდ ნაწილობრივ.

პირიქით, პროდუქტზე შეიძლება გადატანილ იქნას რომელიმე საწარმოო საშუალების მთელი ღირებულება, მაგრამ მისი ნივთიერების მხოლოდ ნაწილი. წარმოიდგინოთ, რომ ასი გირვანქა ძაფის დასართავათ ნორმალურ პირობებში საჭიროა 115 გირვანქა ბამბა, რომ უვარგისი, გადასავლები, ბამბის რაოდენობა ამ შემთხვევაში უდრის 15 გირვანქას, მაშასადამე, ას გირვანქა ძაფში მოქცეული იქნება ასი გირვანქა ბამბა, მაგრამ 100 გირვანქა ძაფის ღირებულებაზე გადატანილი იქნება 115 გირ. ბამბის ღირებულება.

საწარმოო საშუალებებს შრომის პროცესში გადააქვთ პროდუქტზე მხოლოდ ის ღირებულება, რომელსაც ისინი კარგავენ ამ პროცესში. მაგრამ იმათ არასოდეს არ შეუძლიათ მიუმატონ წარმოებას იმაზე მეტი ღირებულება, რაც თვითონ იმათ აქვთ, რაგინდ დიდიც არ უნდა იყოს იმათი სახმარი ღირებულება. ამიტომ ყოველგვარ

სათუქველს მოკლებულია ვულგარული ეკონომიის ცდა და სურვილი გამოიყვანოს ზედმეტი ღირებულება და მისი გადასხვაფერებული ფორმები, მოგება, სარგებელი (პროცენტი), მიწის ლალა (რენტა), საწარმოო საშუალებათა სახმარი ღირებულებიდან, იმ „სამსახურიდან“, რომელსაც ისინი გვიწვევენ.

წარმოების პროცესში მოხმარებულ საწარმოო საშუალებათა ღირებულება კვლავ უცვლელად ჩნდება პროდუქტის ღირებულებაში.

მაგრამ შრომა არა თუ ინახავს ღირებულებას, იგი ქმნის აგრეთვე ახალ ღირებულებასაც. განსაზღვრულ დრომდე შრომა, რომელიც ახალ ღირებულებას ქმნის, მხოლოდ ანაზღაურებს კაპიტალისტის მიერ დახარჯულ ღირებულებას სამუშაო ძალის ყიდვით. როცა ამ დროს იქით გრძელდება შრომა, იგი ქმნის ზედმეტ ღირებულებას.

„ამრიგად, კაპიტალის ის ნაწილი“, — ამბობს მარქსი — „რომელიც საწარმოო საშუალებებად, ე. ი. ნედლ მასალად, დამხმარე მასალად და შრომის საშუალებად იქცევა, წარმოების პროცესში არ იცვლის თავისი ღირებულების სიდიდეს. ამიტომ მე მას კაპიტალის მუდმივ ნაწილს ანუ, უფრო მოკლედ, მუდმივ კაპიტალს ვუწოდებ.

პირიქით, კაპიტალის ის ნაწილი, რომელიც სამუშაო ძალადაა ქცეული, წარმოების პროცესში იცვლის თავის ღირებულებას. იგი აღადგენს თავის საკუთარ ეკვივალენტს და აწარმოებს კიდევ გარდამეტს, ზედმეტ ღირებულებას, რომელიც თვით შეიძლება იცვლებოდეს, მეტი ან ნაკლები იყოს. კაპიტალის ეს ნაწილი მუდმივი სიდიდიდან განუწყვეტლად იქცევა ცვალებად სიდიდედ. ამიტომ მე მას კაპიტალის ცვალებად ნაწილს ანუ, უფრო მოკლედ, ცვალებად კაპიტალს ვუწოდებ. კაპიტალის იგივე შემადგენელი ნაწილები, რომელნიც შრომის პროცესის თვალსაზრისით განსხვავდებიან, როგორც ობიექტიური (ნიეთიერი) და სუბიექტიური (პირადი) ფაქტორები, როგორც საწარმოო საშუალება და სამუშაო ძალა, ღირებულების ზრდის პროცესის თვალსაზრისით განსხვავდებიან, როგორც მუდმივი კაპიტალი და ცვალებადი კაპიტალი“¹⁾.

მუდმივი კაპიტალის ღირებულების სიდიდე, როგორც უცვლელი სიდიდე, ცხადია, უნდა გავიგოთ მხოლოდ ღირებულების ზრდის პროცესის თვალსაზრისით. თვით წარმოების პროცესის საშუალებით, რომელშიაც დახარჯულია მუდმივი კაპიტალი, მისი სიდიდე არ იცვლება, მაგრამ იგი შესაძლებელია შეიცვალოს სხვა ფაქტორების მიერ. აგრეთვე იცვლება ურთიერთობა მუდმივ და ცვალებად კაპიტალს შორის. ამას ჩვენ კიდევ დავუბრუნდებით შემდეგ.

¹⁾ კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. 1, გვ. 168, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

თავი მესამე

სამუშაო ძალის ექსპლოატაციის ხარისხი

ავიღოთ კაპიტალი, ვთქვათ 5000 მარკის. იგი იყოფა ორ ნაწილად: ერთი ნაწილი იხარჯება საწარმოო საშუალებათა საყიდლად, — მუდმივ კაპიტალად c , რომელიც უდრის, ვთქვათ, 4100 მარკას და მეორე ნაწილი, რომელიც დანიშნულია სამუშაო ძალის საყიდლად, v . ი. ცვალებადი კაპიტალი v , რომელიც უდრის 900 მარკას. მუდმივი კაპიტალი, თავის მხრივ, იყოფა ორ ნაწილად: ნეღლი მასალა და სხვა, რომლის ღირებულება სულ მთლად გადადის პროდუქტზე, და იარაღები და სხვ., რომლებიც წარმოების ყოველ პროცესში პროდუქტს უმატებენ თავიანთ ღირებულების მხოლოდ ერთ ნაწილს. მაგრამ ჩვენ აქ არ გავუწივთ ანგარიშს უკანასკნელ განსხვავებას, ვინაიდან ეს მხოლოდ გაართულებდა ჩვენს დანიშნულებას და დასკვნას კი საბოლოო შედეგის მხრივ სრულებით არ შესცვლიდა. ამიტომ სიმარტივისთვის წარმოვიდგინოთ, რომ მთელი დახარჯული კაპიტალის ღირებულება სულ მთლად გადადის პროდუქტზე.

კაპიტალისტმა იყიდა საწარმოო საშუალებანი და სამუშაო ძალა და შეუდგა წარმოებას. წარმოების პროცესის ბოლოს დახარჯული ღირებულება გადიდა ზედმეტი ღირებულებით m , რომელიც უდრის 900 მარკას. ახლა, მაშასადამე, კაპიტალისტს აქვს: $c + v + m = 4100 + 900 + 900 = 5900$ მარკას. აქედან 4100 მარკა შეადგენს გადატანილ ღირებულებას, 900 + 900 მარკა კი — ახლად შექმნილ ღირებულებას.

აქედან აშკარაა, რომ მუდმივი კაპიტალის ღირებულების სიდიდე არაავითარ გავლენას არ ახდენს შექმნილ ზედმეტი ღირებულების სიდიდეზე. საწარმოო საშუალებათა გარეშე, რა თქმა უნდა, წარმოება შეუძლებელია და რამდენათ უფრო ხანგრძლივია წარმოების პროცესი, იმდენათ უფრო მეტად საჭიროა ეს საშუალებანი. ამიტომ ზედმეტი ღირებულების განსაზღვრული რაოდენობის შექმნა თხოულობს საწარმოო საშუალებათა განსაზღვრული რაოდენობის ხმარებას, შრომის პროცესის ტენიკური ხასიათის მიხედვით. მაგრამ, როგორც არ უნდა იყოს ამ საშუალებათა ღირებულება, იგი არაავითარ გავლენას არ ახდენს ზედმეტი ღირებულების სიდიდეზე.

თუ მე ვაძლევ სამუშაოს 300 მუშას და თითოეული იმათგანის სამუშაო ძალის დღიური ღირებულება უდრის 3 მარკას, ის ღირებულება კი, რომელსაც თითოეული იმათგანი ქმნის ერთი დღის

განმავლობაში უდრის 6 მარკას, მაშინ ეს 300 მუშა ერთი დღის განმავლობაში შექმნის ღირებულებას 1800 მარკისას, აქედან 900 მარკას, ზედმეტ ღირებულებას, მიუხედავად იმისა, უდრის თუ არა იმათ მაერ მოხმარებულ საწარმოო საშუალებათა ღირებულება 4000, ან 8000, ან 16000 მარკას. ღირებულების შექმნა და ღირებულების ცვლილება წარმოების პროცესში სრულებით დამოკიდებული არ არის ავანსად დახარჯულ მუდმივ კაპიტალის ღირებულების სიდიდეზე. ამიტომ როცა ჩვენ ვიკვლევთ ამ ორ პროცესს წმინდა სახით, ჩვენ შეგვიძლია სრულებით უყურადღებოდ დავტოვოთ მუდმივი კაპიტალი, წარმოვიდგინოთ, რომ იგი სრულებით არ არსებობს.

ამ შემთხვევაში, მაშასადამე, ჩვენ ანგარიშს ვუწვევთ მხოლოდ ავანსად დახარჯული კაპიტალის ცვალებად ნაწილს, v , ნაწარმოების ზთელი ღირებულებიდან შრომის მიერ მხოლოდ ახლად შექმნილ ღირებულებას, რომელიც უდრის დახარჯული ცვალებადი კაპიტალის ღირებულებას + (მიმატებით) ზედმეტი ღირებულება, $v + m$. ზედმეტი ღირებულების დამოკიდებულება ავანსად დახარჯულ ცვალებად კაპიტალთან ამ შემთხვევაში გამოიხატება $= 900 : 900 = 100\%$.

ცვალებადი კაპიტალის ღირებულების ამ შედარებით ზრდას, ანუ ზედმეტი ღირებულების შედარებით სიდიდეს, მარქსი უწოდებს ზედმეტი ღირებულების ნორმას, საზომს (Rate des Mehrwerts). იგი არ უნდა აურიოთ, როგორც ამას ხშირათ ჩადიან, მოგების ნორმაში. მოგება გამომდინარეობს ზედმეტი ღირებულებიდან, მაგრამ იგი არ არის ზედმეტი ღირებულება.

რომ მუშამ, დღის განმავლობაში, შექმნას ღირებულება თავისი სამუშაო ძალის ღირებულების თანაბარი, რომელიც უდრის v (ე. ი. ცვალებად კაპიტალს), უნდა იმუშაოს განსაზღვრული დროის განმავლობაში, ჩვენი წინანდელი წარმოდგენით — 6 საათი. ეს სამუშაო დრო არის აუცილებელი მუშის არსებობის შესანახად. მარქსი უწოდებს მას აუცილებელ სამუშაო დროს. სამუშაო დღის იმ ნაწილს, რომლის განმავლობაში მუშა მუშაობს აუცილებელი დროის ნორმაზე ზევით და ქმნის ღირებულებას არა თავის სამუშაო ძალის ასანაზღაურებლათ, არამედ ზედმეტ ღირებულებას კაპიტალისტისთვის, მარქსი უწოდებს ზედმეტ სამუშაო დროს და შრომას. რომელიც დახარჯულია ამ ხნის განმავლობაში, — ზედმეტ შრომას. ზედმეტ შრომას ისეთივე ურთიერთობა აქვს აუცილებელ შრომასთან, როგორც ზედმეტ ღირებულებას ცვალებად კაპიტალთან; მაშასადამე, ჩვენ შეგვიძლია ზედმეტი ღირებულების ნორმა ასეთი ფორმულით გამოვხატოთ:

$$\frac{m}{v} \text{ ანუ } \frac{\text{ზედმეტი შრომა}}{\text{აუცილებელი შრომა.}}$$

ზედმეტი ღირებულება ჩვენ წარმოგვიდგება პროდუქტთა განსაზღვრული რაოდენობის სახით, რომელსაც მარქსი ზედმეტ პროდუქტს უწოდებს. ამიტომ მისი დამოკიდებულება ცვალებად კაპიტალთან აგრეთვე უნდა გამოისახოს პროდუქტის განსაზღვრულ შემადგენელ ნაწილთა ურთიერთდამოკიდებულებით. ვარკვევთ რა უკანასკნელ ურთიერთობას, სადაც ლაპარაკია არა ახლად შექმნილ ღირებულებაზე, არამედ დამზადებულ პროდუქტზე, ჩვენ ახლა უკვე აღარ შეგვიძლია, როგორც წინეთ, უყურადღებოთ დავტოვოთ მუდმივი კაპიტალი, რომელიც პროდუქტის ღირებულების ნაწილს შეადგენს.

წარმოვიდგინოთ რომ 12 საათის სამუშაო დღის განმავლობაში ერთი მუშა ართავს 20 გირ. ძაფს, 30 მარკათ ღირებულს. დამუშავებული ბამბის ღირებულება უდრის 20 მარკას. (20 გირ. თითო მარკათ). თითისტარის გაცვეთის და სხვ. ღირებულება უდრის 4 მარკას, სამუშაო ძალის ღირებულება = 3 მარკას, ზედმეტი ღირებულების ნორმა, ვთქვათ, უდრის = 100%. მაშასადამე, ძაფის ღირებულება იქნება 30 მარკა = 24 მარკა (c) + 3 მარკა (v) + 3 მარკა (m); ეს ღირებულება განხორციელებულია 20 გირ. ძაფში, მაშასადამე, მუდმივი კაპიტალი 16 გირვანქაში, ცვალებადი კაპიტალი 2 გირ., ზედმეტი ღირებულება აგრეთვე 2 გირვანქაში.

20 გირვანქა ძაფს ამზადებენ 12 საათის განმავლობაში, მაშასადამე, ერთ საათში $1\frac{2}{3}$ გირვანქას; 16 გირვანქა, რომელშიაც მუდმივი კაპიტალის ღირებულებაა განხორციელებული, გაკეთებულია 9 საათსა და 36 წუთში; 2 გირვანქა, რომელშიაც ცვალებადი კაპიტალის ღირებულებაა განხორციელებული, ერთ საათსა და 12 წუთში, აგრეთვე 2 გირვანქაც, რომელშიაც ზედმეტი ღირებულებაა განხორციელებული.

ამნაირი გამოანგარიშების წესით, შესაძლებელია ვისმეს მოეჩვენოს, რომ ზედმეტი ღირებულება კეთდება ვითომც არა 6 საათის განმავლობაში, როგორც ჩვენ ვიანგარიშეთ, არამედ მხოლოდ ერთი საათის და 12 წუთის განმავლობაში. სწორეთ ასე ანგარიშობენ ფაბრიკანტები და დაბეჯითებითაც ირწმუნებიან, რომ იმათი მოგება იბადება (ანუ კეთდება) უკანასკნელი სამუშაო საათის განმავლობაში, და, თუ რომ სამუშაო დღე შემოკლებული იქნება, თუნდაც მხოლოდ ერთი საათითაც, მაშინ გაქრება ყოველივე მოგება და თვით მრეწველობაც დაილუპებაო. უკვე 1836 წელში ასეთი ანგარიში წამოყენებული იქნა ინგლისის ფაბრიკანტების და იმათი

ნასწაველი თუ უსწავლელი ვეჭილების მიერ სენიორის მეთაურობით, როგორც სამუშაო დღის საკანონმდებლო გზით შემოკლების წინააღმდეგ. ამავე საბუთს აყენებენ ახლაც გერმანიაში და ავსტრიაში ნორმალური სამუშაო დროს დაწესების წინააღმდეგ, მიუხედავად იმისა, რომ მისი სრული უსაფუძვლობა მშვენივრად დაამტკიცა ინგლისის ისტორიულმა გამოცდილებამ. სამუშაო დრო ინგლისში შემოკლებულია საკანონმდებლო გზით შრომის სხვა და სხვა დარგში—ამას ჩვენ კიდევ დავუბრუნდებით—და, მიუხედავად ამისა, იქ მრეწველობა არ დაღუპულა, და ბატონ ფაბრიკანტების მოგება ამის გამო თითქმის არც კი შემცირებულა.

ეს მთელი არგუმენტი აშენებულია სახმარი ღირებულების ღირებულებასთან არევაზე. უკანასკნელ საათის განმავლობაში კეთდება 2 გირვანქა ძაფის სახმარი ღირებულება და არა მისი (2 გირ. ძაფის) ღირებულება. 2 გირვანქა ძაფი არაფრისაგან ხომ არ არის შექმნილი ჰაერში? 2 გირვანქა ძაფში განხორციელებულია არა მარტო 1 საათის ონ 12 წუთის შრომა იმის, ვინც ართავს, არამედ აგრეთვე 2 გირვანქა ბამბის ღირებულებაც, ონ ჩვენი წარმოდგენით (1 გირვანქა ბამბა ღირს 1 მარკა, 1 მარკა კი უდრის შრომის 2 საათს) ონ გირვანქა ბამბაში განხორციელებულია 4 სამუშაო საათი; გარდა ამისა ონ გირვანქა ძაფზე გადატანილია თითისტარის იმდენი ღირებულება, რამდენიც საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დროს—48 წუთის განმავლობაში კეთდება. მაშასადამე, ნამდვილად 2 გირვანქა ძაფის დასამზადებლად, რომელიც გაკეთებულია 1 საათის და 12 წუთის განმავლობაში, საჭიროა ექვსი სამუშაო საათი. თუ რომ ჩვენს მაგალითში მუშას მართლა გაეკეთებია 1 საათის და 12 წუთის განმავლობაში მთელი ზედმეტი ღირებულება, რომელიც 6 საათის ღირებულების პროდუქტს წარმოადგენს, მაშინ მას 12 საათის სამუშაო დღის განმავლობაში უნდა გაეკეთებია ისეთი ღირებულება, რომელიც შეესაბამება 60 სამუშაო საათს! და, აი ფაბრიკანტების ასეთ სისულელეს ერწმუნებიან!

ვინაიდან ამ საბუთს ზოგიერთ წრეებში დღემდისაც აქვს გავალი, ამიტომ ჩვენ საჭიროდ ვთვლით სინათლეზე გამოვიტანოთ კიდევ ერთი მისი მხარე. გამოვიანგარიშოთ, თუ როგორი იქნებოდა ზედმეტი ღირებულების ნორმა, რომ ზემოთ ნაჩვენებ პირობებში სამუშაო დღე 12 საათიდან 11 საათამდე შემოკლებიდა.¹⁾

¹⁾ ამასთანავე ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ სამუშაო დღის 12 საათიდან 11 საათამდე შემოკლება იწვევს აგრეთვე წარმოების ნაყოფიერების $\frac{1}{12}$ ნაწილით შემცირებასაც; მაგრამ, ნამდვილად კი ეს სავალდებულო არ არის. ჩვეულებრივად სა-

ახლა ჩვენ გვექნება მუდმივი კაპიტალი არა 24 მარკის, არამედ მხოლოდ 22 მარკის, ვინაიდან ახლა მზადდება ნაკლები ($18\frac{1}{3}$ გირ. ბამბა, ღირებული $18\frac{1}{3}$ მარკად, თითისტარის ზ სხვ. გაცვეთა უდრის მხოლოდ 3 მარკას და $\frac{2}{3}$); ამას უნდა მიეუმატოთ ცვალებადი კაპიტალი 3 მარკა (ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ სამუშაო ქირაა 11 საათის შრომისათვის იგივე რჩება, რაც 12 საათისთვის) და ზედმეტი ღირებულება— $2\frac{1}{2}$ მარკა. მაშასადამე, ზედმეტი ღირებულების ნორმა აღწევს არა 100% , არამედ მხოლოდ $83\frac{1}{3}\%$.

მთელი ეს პროდუქტი შეადგენს $18\frac{1}{3}$ გირ. ძაფს, ღირებულს $27\frac{1}{2}$ მარკისას; მუდმივი კაპიტალი განხორციელებულია $14\frac{2}{3}$ გირ. ძაფში; ცვალებადი კაპიტალი—2 გირვანქაში; ზედმეტი ღირებულება— $1\frac{2}{3}$ გირვანქაში. $14\frac{2}{3}$ გირვანქა ძაფი დამუშავებულია 8 საათის ზ 48 წუთის განმავლობაში; 2 გირვანქა—ერთი საათის და 12 წუთის და იმ ძაფის რაოდენობა, რომელსაც შეიცავს ზედმეტი ღირებულება—($1\frac{2}{3}$ გირ.), დამზადებულია ერთი საათის განმავლობაში. სამუშაოდ როს ერთი საათის შემოკლები ს მეოხებით, დრო, რომელიც საჭიროა ზედმეტი პროდუქტის გასაკეთებლათ, რომელსაც ზედმეტი ღირებულება შეიცავს, შემოკლდა, მაშასადამე არა 1 საათით, არამედ მხოლოდ 12 წუთით. ფაბრიკანტის ანგარიში დამყარებულია იმ გასაოცარ წარმოდგენაზე, რომ 11 საათის განმავლობაში კეთდება პროდუქტის $\frac{1}{12}$ ნაწილით ნაკლები, ვინემ 12 საათის განმავლობაში, მაგრამ საწარმოო საშუალებანი კი (მაგ., ნედლი მასალა და სხვ.) იმდენივე იხარჯება, რაც 12 საათის განმავლობაში!

თ ა ვ ი მ ე ო თ ხ ა

ზედმეტი ღირებულება და მოგება

იგივე განსხვავება, რომელიც არსებობს ღირებულებასა ზ ფასს შორის, არსებობს აგრეთვე ზედმეტ ღირებულებასა ზ მოგებას შორის. ის, რაც საქონლის გამყიდველს და მყიდველს აინტერესებს, არის მხოლოდ საქონლის ფასი. ამიტომ იმათ მხოლოდ

მუშაო დღის შემოკლება იწვევს ენერჯიის, მოხერხების, გამძლეობის, მუყაითობის, მიხვედრილობის და, საზოგადოდ, მუშის შრომის უნარიანობის მალლა აწვევას, რასაც შეუძლია მიაღწიოს ისეთ განვითარებამდე, რომ მუშა უფრო მოკლე დროს განმავლობაში აკეთებს უფრო მეტს, ვინემ წინეთ უფრო გრძელ ვადაში. მაგრამ სამუშაო დროს შემოკლების ამ მხარეს ჩვენთვის აქ მნიშვნელობა არა აქვს, და ამიტომ, საქმე რომ არ გავართულოთ, მას ჩვენ აქ მხედველობაში არ ვიღებთ.

ფასის კანონები აინტერესებთ, ვინაიდან ამ კანონის ცოლნა შეიძლება მათთვის სასარგებლო დარჩეს საეპრო ანგარიშებსა და სპეკულიაციის დროს. პირიქით, ღირებულების კანონები, რომლებიც საფუძვლად უდევს ფასს, აინტერესებენ მხოლოდ მეცნიერს (თეორეტიკოსს), რომლის ინტერესს არ შეადგენს ის, რომ მან რაც შეიძლება იაფად იყიდოს და რაც შეიძლება ძვირად გაყიდოს, არამედ ის, რომ ახსნას და განმარტოს საზოგადოებრივი კავშირი და ურთიერთობანი, რომლებიც შექმნილია საქონლის წარმოებით.

აგრეთვე პრაქტიკოს კაპიტალისტს აინტერესებს არა ზედმეტი ღირებულება, არამედ მოგება. მას სურს მიიღოს რაც შეიძლება მეტი მოგება და არა კაპიტალსა და შრომას შორის არსებულ ურთიერთობათა ახსნა-განმარტება. მისთვის სულ ერთია, რამდენი შრომაა დახარჯული ამ მოგებაზე. მის საკუთარ შრომას ხომ არ შეუქმნია ის? იგი შექმნილია მისი (კაპიტალისტის) ფულით. ამიტომ ალებულ ზედმეტ ღირებულებას იგი პირისპირ უყენებს არა შრომის იმ რაოდენობას, რომელიც ამ ღირებულების გაკეთებაზე დახარჯული, არამედ იმ ფულის რაოდენობას, რომელიც ამისთვის წინდაწინ ავანსადაა დახარჯული. თუ ზედმეტი ღირებულების შექმნის მოძრაობა გამოიხატება ფორმულით: $\Phi - s - (\Phi + \phi)$, კაპიტალისტი თავის მოგებას ზომავს $\phi - s$ ურთიერთობით $\Phi - თან$. მაგრამ ეს ურთიერთობა სრულებით განსხვავდება $v - s$ $m - თან$ ურთიერთობიდან, ცვალებადი კაპიტალის ზედმეტი ღირებულების ურთიერთობიდან. იმ ფულის რაოდენობა, რომელიც კაპიტალისტს უნდა დაეხარჯა ავანსად წარმოებაზე, უნდა იყოს საკმარისი არა მარტო სამუშაო ძირის ხარჯების დასაფარავად, არამედ აგრეთვე ფაბრიკის შენობის, მანქანების, ნედლი მასალის, დამხმარე ნივთიერებათა და სხ., ერთი სიტყვით ყველაფრისთვის, რასაც მარქსი აღნიშნავს ტერმინით „მუდმივი კაპიტალი“. სწორედ ამითაა გამოწვეული ის გარემოება რომ როცა ზედმეტი ღირებულება თითქმის სავსებით უთანასწორდება მოგებას, მოგების ნორმა მაინც სხვა არის, ვინემ ზედმეტი ღირებულების ნორმა. თუ ზედმეტი ღირებულების ნორმა გამოიხატება ფორმულით $v : m$, მოგების ნორმა გამოიხატება ასე: $(c + v) : m$.

აღვნიშნოთ კიდევ, რომ წარმოების მრავალ დარგში, სახელდობრ სოფლის მეურნეობაში, წელიწადი შეადგენს წარმოების ბუნებრივ ხანას (პერიოდს), რომლის გასვლის შემდეგ წარმოება კვლავ ახლდება. ამიტომ ჩვეულებათ გადაიქცა მოგების ნორმის გამოანგარიშება თანხმათ იმ ურთიერთობისა, რომელიც არსებობს მოგების მთელ რაოდენობასა, რომელიც ალებულია წლის განმავლობაში, და

იმ კაპიტალის რაოდენობას შორის, რომელიც ავანსად დაიხარჯა იმავე წელს.

პირველი შეხედვითვე აშკარაა, რომ მოგების ნორმა უნდა განსხვავდებოდეს ზედმეტი ღირებულების ნორმისაგან: წინა თავში მაგალითისთვის ჩვენ ავიღეთ კაპიტალი — 5000 მარკა, რომლიდანაც 4,100 მარკა შეადგენდა მუდმივ კაპიტალს (c), 900 მარკა კი ცვალებადს (v); 900 მარკა ზედმეტ ღირებულებას (m).

ზედმეტი ღირებულების ნორმა უდრიდა მაშასადამე, $900:900 = 100\%$, პირიქით, მოგების ნორმა კი ამ შემთხვევაში შეადგენს $5,000:900 = 18\%$.

მაგრამ, თუ ჩვენ სხვანაირად ვიანგარიშებთ, იმ შემთხვევაში ზედმეტი ღირებულების ნორმასა და მოგების ნორმას შორის აშკარაედება კიდევ, გარდა ამ წმინდა ფორმალური განსხვავებისა, სხვა განსხვავებაც.

აშკარა უნდა იყოს, რომ თუკი კაპიტალის შემადგენლობა იცვლება, თუ სამუშაო ძირის ერთ და იმავე რაოდენობაზე მიდის მუდმივი კაპიტალის სხვა და სხვა რაოდენობა, მაშინ ზედმეტი ღირებულების ერთი და იგივე ნორმის დროს ჩვენ მივიღებთ მოგების სხვა და სხვა ნორმებს.

მაგრამ კაპიტალის შემადგენლობა წარმოების თითოეულ დარგში ტექნიკური განსხვავების და ტექნიკური განვითარების ხარისხის მიხედვით აუცილებლად სხვა და სხვაა. „კაპიტალის შემადგენლობას ღირებულების მხრივ, რამდენათაც იგი განისაზღვრება ტექნიკური შემადგენლობით და მას გამოხატავს, ჩვენ ვუწოდებთ კაპიტალის ორგანიულ შემადგენლობას... ამიტომ ისეთ კაპიტალს, რომელიც პროცენტულად უფრო მეტ მუდმივ კაპიტალს შეიცავს, მაშასადამე, უფრო ნაკლებ ცვალებადს, საშუალო საზოგადოებრივ კაპიტალთან შედარებით, ჩვენ ვუწოდებთ უმაღლესი შემადგენლობის კაპიტალს. პირიქით, ისეთ კაპიტალს, რომელშიაც მუდმივი ნაწილი შეადგენს შედარებით ნაკლებ სიდიდეს და ცვალებადი ნაწილი კი უფრო მეტ სიდიდეს საშუალო საზოგადოებრივ კაპიტალთან შედარებით, ჩვენ ვუწოდებთ დაბალი შემადგენლობის კაპიტალს. დასასრულ, საშუალო შემადგენლობის კაპიტალად ჩვენ მიგვაჩინია ისეთი კაპიტალი, რომლის შემადგენლობა ეთანასწორება საშუალო საზოგადოებრივი კაპიტალის შემადგენლობას“¹⁾.

ენახოთ ახლა, თუ როგორ ყალიბდება მოგების ნორმა კაპიტალის შემადგენლობის სხვა და სხვა ფორმების ზეგავლენით. ავიღოთ სამი საწარმოო საქმე წარმოების სხვა და სხვა დარგიდან. ვთქვათ, რომ ერთი

1) K. Marx. „Das Kapital“, III Band, 1 Teil. s. 124, 142. Hamburg 1921.

ამ დარგთაგანი ტექნიკურათ ჩამორჩენილია; მასში მუშების რიცხვთან შედარებით ნაკლებ მანქანებს ხმარობენ, არ საჭიროებენ დიდ საჟაბრიკო შენობებს და სხვ. ეს არის წარმოების დარგი დაბალი ორგანიული შემადგენლობის კაპიტალით. ვთქვათ, მეორე დარგს აქვს საშუალო ორგანიული შემადგენლობა და მესამე დარგი არის უმაღლესი შემადგენლობის, ასე რომ იქ თითოეულ მუშაზე მოდის ღირებულების მოზრდილი ნაწილი, მანქანების და შენობების სახით. მისი კაპიტალის ორგანიული შემადგენლობა იქნება უმაღლესი.

ჩვენი მაგალითის რაც შეიძლება უფრო გასაადვილებლად ჩვენ ვლებულობთ, რომ წარმოების ყველა ამ დარგებში ზედმეტი ღირებულების ნორმა ერთნაირია და მთელი ავანსად გაღებული კაპიტალი ერთი წლის განმავლობაში ერთხელ ბრუნდება, ე. ი. რომ იგი წლის განმავლობაში სულ მთლად იხარჯება წარმოებაში და შემდეგ პროდუქტი წლის ბოლოს სულ მთლად იყიდება. რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს სინამდვილეში ასე არ ხდება, მაგრამ ჩვენ ეს უნდა მივიღოთ იმიტომ, რომ ჩვენი მაგალითი არ გავართულოთ და გაუგებარი არ გავხადოთ.

ვთქვათ, რომ თითოეულ ამ საწარმოო დარგში მუშაობს ას-ასი კაცი თითოეული წლიური ქირით — 1000 მარკის რაოდენობით. ზედმეტი ღირებულების ნორმა სამივე დარგში უდრის 100%; სამუშაო ქირის რაოდენობა მთელ წარმოებაში, მაშასადამე, უდრის 100,000 მარკას. ზედმეტი ღირებულების რაოდენობაც აგრეთვე = 100,000 მარკას. მაგრამ მუდმივი კაპიტალი, ვთქვათ, ერთ დარგში A უდრის 100,000 მარკას, მეორე დარგში B—300,000 მარკას და მესამეში C კი—500,000 მარკას.

ამნაირათ ჩვენ გვაქვს:

საწარმოო დარგები	კ ა პ ი ტ ა ლ ი			ზედმეტი ღირებულება	ზედმეტი ღირებ. ნორმა, ე. ი. ზედმეტ ღირებულებ. ურთიერთობა ცვალებად კაპიტალთან	მოგების ნორმა, ე. ი. ზედმეტ ღირებ. ურთიერთობა მთელ კაპიტალთან
	ცვალებ.	მუდმივი	მთელი			
	მარკა	მარკა	მარკა	მარკა	პროც.	პროც.
A	100,000	100,000	200,000	100,000	100	50
B	100,000	300,000	400,000	100,000	100	25
C	100,000	500,000	600,000	100,000	100	16,6
სულ.	300,000	900,000	1.200,000	300,000	100	25

მაშასადამე, თუ საქონელი თავის ღირებულების მიხედვით იყიდება, იმ შემთხვევაში, ზედმეტი ღირებულების ერთნაირ ნორმასთან ერთათ მოგების ნორმა სულ სხვა და სხვა.

მაგრამ მოგების ნორმათა ეს განსხვავება კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს შეუძლებელია ხანგრძლივი დარჩეს. კაპიტალისტი აწარმოებს საქმეს მხოლოდ იმ მიზნით, რომ მოგება ნახოს, და არა იმიტომ, რომ რაიმე მოთხოვნილება დაიკმაყოფილოს; მისთვის სულ ერთია, რას აწარმოებს იგი, ნემსები იქნება ეს, თუ ორთქლმავალები, ვაქსი თუ ოდეკოლონი; უმთავრესი ის არის, რომ თავის ფულში რაღაც შეძლება მეტი მოგება აიღოს? რა შედეგი მოყვება იმას, რომ ერთ დარგში კაპიტალს მოაქვს 50% და მეორეში კი მხოლოდ 17%? კაპიტალი შეძლებისადაგვარად თავს გაანებებს უკანასკნელ დარგს და მთელი თავისი ძალ-ღონით გაეშურება პირველში. A-ს დარგში გაჩნდება ძლიერი მეტოქეობა, საქონლების წარმოება მასში ჩქარა გაიზრდება, მაშინ როცა C-ს დარგში წარმოება დაიკლებს, შენელებს.

აქ ჩვენ შეედივართ კონკურენციის სფეროში, მოთხოვნა-მიწოდების სამფლობელოში. ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ ღირებულება და ფასი — სრულებით სხვა და სხვა ცნებებია, თუმცა ეს უკანასკნელი (ფასი) ღირებულებით განისაზღვრება. იმ მიზეზებში, რომელნიც იწვევენ ფასის გადახრას ღირებულებიდან, ე. ი. მის ხან მალა აწევას და ხან დაბლა დაწევას, ყველაზე უფრო საყურადღებოთ უნდა ჩაითვალოს ცვლილება ერთის მხრივ მყიდველთა მოთხოვნაში და მეორეს მხრივ გამყიდველთა მიწოდებაში.

მოთხოვნა და მიწოდება თავისუფალი კონკურენციის მეოხებით თანამედროვე წარმოებაში გამწესრიგებლის (რეგულიატორის) როლს ასრულებენ; უიმათოდ ეს წარმოება საშინელ ინარქიაში გაეხვეოდა და დაილუპებოდა, ვინაიდან მისი მოწესრიგება არ ხდება. გეგმიანათ, არამედ იგი აშენებულია კერძო პირთა და საწარმოთა თაოსნობაზე, რომელთაგანაც თითოეული მოქმედებს თავის ხელმძღვანელის ან მფლობელის შეხედულებისამებრ. მოთხოვნა და მიწოდება ზრუნავენ იმისთვის, რომ არსებული სამუშაო ძალები ისეთნაირათ დანაწილდნ წარმოების ხსე და სხვა დარგებში, რომ საერთოდ თითოეულმა იმათგანმა გააკეთოს ინდენი, რამდენსაც საზოგადოება მოცემულ პირობებში თხოულობს. რა თქმა უნდა, ეს სწორეა მხოლოდ საზოგადოთ, და არა კერძოთ, არა თითოეულ ცალკე შემთხვევაში. პირიქით, ვინაიდან თანამედროვე წარმოებაში მწყობრ და გეგმასთან შეთანხმებულ მოქმედებას ადგილი არა აქვს, ყოველთვის ესა თუ ის

საქონელი მზადდება ან ძლიერ ბევრი, ან ძლიერ ცოტა. მხოლოდ მოთხოვნის და მიწოდების თავისუფალი თამაში, ფასების აწევა თუ დაწევა. იწვევს იმას, რომ წარმოება ფართოვდება ან კლებულობს თანახმად საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა.

თუ რომელიმე საქონელი დამზადებულია იმაზე მეტი, რაც საჭიროა. ე. ი. რის შეძენა საზოგადოების წევრთ შეუძლიანთ, მაშინ ამ საქონლის ფასი დაბლა იწვევს და საზოგადოების იმ წევრთა რიცხვი. ვასაც შეუძლია ან სურს მისი შეძენა, იზრდება. მაგრამ ფასთან ერთად დაბლა იწვევს აგრეთვე მოგებაც. თუ უკანასკნელი საშუალო ნოკების ნორმაზე დაბლა იწვევს, მაშინ კაპიტალი გადადის მრეწველობის ამ დარგიდან, რომელშიაც ამიტომ წარმოება მცირდება და ამის გამო ფასი კვლავ მაღლა იწვევს, სანამ არ მიაღწევს იმ სიმაღლეს, რომელიც მოგების საშუალო ნორმას შეეფერება.

პირიქით, თუ ფასი იწვევს საშუალო ნორმაზე მაღლა იმითომ, რომ იმას ნაკლებს აკეთებენ მოთხოვნასთან შედარებით, მაშინ იზრდება მოგებაც. კაპიტალი ეტანება მრეწველობის ამ დარგს, წარმოება ფართოვდება, რის გამოც ფასები კვლავ უახლოვდებიან იმ ნორმას, რომელიც იძლევა საშუალო მოგებას. ამ საშუალო მოგების გარშემო განუწყვეტლივ ხდება ფასების ტოკვა, აწევ-დაწევა, და მხოლოდ ამ ტალღობრივი აწევ-დაწევის მეოხებით შესაძლებელია იმ საშუალო ნორმის აღმოჩენა - ჩამოყალიბება, რომელიც ჩნდება არა როგორც რაიმე შეურყეველი და ხანგრძლივი მდგომარეობა, არამედ როგორც მიდრეკილება ანუ ტენდენცია.

მოთხოვნამ და მიწოდებამ აგრეთვე წინააღმდეგობა უნდა გაუწიონ მოგების ნორმათა განსხვავებას, რომელიც დამოკიდებულია კაპიტალის ორგანიულ შემადგენლობის განსხვავებაზე.

ვთქვათ, რომ C-ს დარგში წარმოებამ დაიკლო, რის გამოც ფასი და მოგება გადიდდა. A-ს დარგში წარმოება გაფართოვდება და ფასები დაბლა დაიწევენ. ვთქვათ, რომ როგორც პირველ, ისე მეორე დარგში, ცვლილება გრძელდება მანამ, სანამ მოგება არ გაუთანასწორდება და არ მიუახლოვდება მოგების საშუალო ნორმას. ჩვენ მივიღეთ, რომ B წარმოადგენს კაპიტალის საშუალო ორგანიულ შემადგენლობას, და მისი მოგების ნორმა კი, მოგების საშუალო ნორმას. მაშინ მოგება ამ სამივე წარმოების დარგში მიიღებს შემდეგ სახეს:

წარმოება	მთელი კა- პიტალი	ზედმეტი ლირებულება	ზედმეტი ლირებუ- ლების ნორმა	მოგების ნორმა	მოგება
	მარკა	მარკა	პროცენ.	პროცენ.	მარკა
A . . .	200 000	100 000	100	25	50 000
B . . .	400 000	100 000	100	25	100 000
C . . .	600 000	100 000	100	25	150 000
სულ . . .	1200 000	300 000	100	25	300 000

მაგრამ მოგების ნორმათა ეს გათანასწორება შესაძლებელი შეიქნა მხოლოდ იმიტომ, რომ მოხდა საქონელთა ფასების გადახრა საქონლის ლირებულებიდან. ვინაიდან, ჩვენი წარმოდგენით, მთელი წინასწარ აენასად დახარჯული კაპიტალი ბრუნდება წლის განმავლობაში ერთხელ და შედის სულ მთლად წლიური პროდუქტის ლირებულებაში, ამიტომ ჩვენ ვლებულობთ შემდეგ ურთიერთობას თითოეული დარგის წლიური პროდუქტის ლირებულებასა და ფასს შორის:

წარმოება	მთელი კა- პიტალი	ზედმეტი ლირებუ- ლება	მთელი პრო- დუქ. ლირებ. (წარმოებ. ხარ- ჯები + ზედმ. ლირებულება)	მოგება	მთელი პრო- დუქტის სა- წარმოო ფასი (წარმოების ხარჯები + მოგება)
	მარკა	მარკა	მარკა	მარკა	მარკა
A . . .	200 000	100 000	300 000	50 000	250 000
B . . .	400 000	100 000	500 000	100 000	500 000
C . . .	600 000	100 000	700 000	150 000	750 000
სულ . . .	1200 000	300 000	1500 000	300 000	1500 000

თუ ჩვენ წარმოვიდგენთ, რომ თითოეული წარმოების წლიური პროდუქტი შესდგება 10,000 ცალი საქონლისაგან, მაშინ ჩვენ საქონლის თითოეული ცალისთვის მივიღებთ:

	A	B	C
ლირებულება	30 მარკა	50 მარკა	70 მარკა
საწარმოო ფასი	25 მარკა	50 მარკა	75 მარკა

მაგრამ ეს პროცესი ნამდვილად ისე კი არ ხდება, რომ თითოეული კაპიტალისტი ლებულობს თავის წარმოებაში დამზადებულ მთელ ზედმეტ ლირებულებას, ე. ი. რომ ერთი დარგის კაპიტალისტები

ლებულობენ 50% მოგებას და მეორესი კი მხოლოდ 17%-ს. ასეთ განსხვავებას ჩვენ ვპოულობთ მხოლოდ წარმოების კაპიტალისტური წესის განვითარების დასაწყისში, და ამჟამად კი ისეთ ქვეყნებში და წარმოების ისეთ დარგებში, რომლებშიც ეს წესი მხოლოდ ფეხს იკიდებს. განვითარებულ კაპიტალისტურ წარმოებაში კი თანდათან ვითარდება ჩვეულებრივი საშუალო ნორმა, რომელსაც კაპიტალისტები წინდაწინ ლებულობენ მხედველობაში თავიანთ ანგარიშების და შეფასების დროს, რაც, რა თქმა უნდა, სრულებით იმათ ხელს არ უშლის ისარგებლონ თითოეული მოხერხებული შემთხვევით ფასების ასაწევად, მაშინ როცა მოგების ნორმის სულ მცირედი დაბლა დაწვევაც კი იმათ მიაჩნიათ დიდ ზიანათ. ის ფასი, რომელიც შესდგება წარმოების ხარჯებისაგან (დახარჯული: ცვალებადი და მუდმივი კაპიტალი) და „ჩვეულებრივი მოგებისაგან“, კაპიტალისტებს მიაჩნიათ „ბუნებრივად“. მარქსი ამას უწოდებს საწარმოო ფასს. იგი შესდგება ხარჯების ფასიდან (ცვალებადი და მუდმივი კაპიტალის ჯამი) და საშუალო მოგებიდან.

არა ღირებულება, არამედ საწარმოო ფასი შეადგენს განვითარებულ კაპიტალისტურ წარმოებაში იმ საშუალო ნორმას, რომლის გარშემო ტალღის მსგავსათ ტოკავენ საბაზრო ფასები მოთხოვნის და მიწოდების ზეგავლენით. მაგრამ თვით წარმოების ფასი ჰაერში არ კიდია, არამედ მას საფუძვლად უდევს ღირებულება.

მარქსის ღირებულების თეორიის მოწინააღმდეგენი სიამოვნებით გვითითებენ, რომ მარქსმა „კაპიტალის“ მესამე ტომში ვითომც უარყო თავისი თეორია ღირებულების შესახებ, რომელიც მან იმავე „კაპიტალის“ პირველ ტომში განმარტა, დაამტკიცა რა, რომ საქონლის კაპიტალისტურათ განვითარებულ წარმოებაში მოგების გათანასწორობისაკენ მიდრეკილების გავლენით საქონელთა უმრავლესობის ფასები თითქმის მუდამ შორდებიან იმათ ღირებულებას, ასე რომ ზოგიერთ საქონელთა ფასები იმდენათ დაბლა დგანან თავის ღირებულებაზე, რამდენათ დანარჩენ საქონელთა ფასები თავის ღირებულების მაღლა იწევენ. მაგრამ მარქსის მიერ მხოლოდ მაშინ იქნებოდა უარყოფილი მისი ღირებულების თეორია, რომ მას დაემტკიცებია, რომ საქონელთა ფასები დამოუკიდებელი არიან მათ ღირებულებაზე. „კაპიტალის“ მესამე ტომი კი, წინააღმდეგ ამისა, ამტკიცებს სწორეთ იმას, რომ საწარმოო ფასი, რომლის გარშემო ტრიალებს საბაზრო ფასი, სავსებით ემორჩილება ღირებულების კანონს და ამის გარეშე ის სრულებით გაუგებარია. საშუალო მოგება, როგორც ფაქტორი, რომელიც იწვევს საწარმოო ფასების გადახრას

ღირებულებიდან, შესაძლებელია აიხსნას მხოლოდ ზედმეტი ღირებულების კანონებით, რომლებიც თავისი მხრივ გამომდინარეობენ ღირებულების კანონებიდან.

თუ ჩვენ არ მივიღებთ, რომ ზედმეტი ღირებულების მთელი რაოდენობა (ჯამი) საზოგადოებაში და მოგების მთელი ჯამი მისი სხვა და სხვა ფორმით (სარგებელი, მიწის ღალა-რენტა, რომელთაც ჩვენ აქ არ ვეხებით) ერთი ერთმანეთს ეთანასწორება, იმ შემთხვევაში ჩვენ ვკარგავთ ყოველგვარ საშუალებას აეხსნათ, რისთვის არის ის, რომ ამა თუ იმ ურთიერთობაში მოგების საშუალო ნორმა წარმოადგენს განსაზღვრულ სიდიდეს.

საქონლის ღირებულების კანონს არ უარყოფს ის გარემოება, რომ განვითარებულ კაპიტალისტურ წარმოებაში ღირებულებასა და ფასს შორის ჩნდება ახალი შუათანა წევრი. ეს წევრია მოგების საშუალო ნორმა და საეხებით მასზე დამყარებული საწარმოო ფასი. თუ აქედან ჩვენ უარყოფთ ამ კანონის სინამდვილეს, მაშინ ჩვენ ასეთივე დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ ვარდნილობის კანონის შესახებაც, ვინაიდან სხეულის დაცემა უფრო მეტ დაბრკოლებას ხვდება წყალში, ვინემ ჰაერში.

მარქსის თეორია საწარმოო ფასის შესახებ შეუძლებელია გამოვყოთ ღირებულების და ზედმეტი ღირებულების თეორიისაგან. პირველი (საწარმოო ფასის თეორია) არა თუ არ ხდის მეორეს უაზრობათ (ad absurdum), არამედ იგი შეადგენს მის დასრულებადგვირგვინებას. საწარმოო ფასების თეორია გვაძლევს ჩვენ გასაღებს მთელ რიგ მოვლენათა ასახსნელად, რომელზედაც დამყარებულია გაბატონებულ კლასთა ურთიერთობანი, — იმ წინააღმდეგობის გამო-სარკვევად, რომელიც არსებობს კაპიტალსა (მოგებას) და მიწის საკუთრებას (მიწის ღალას), სამრეწველო კაპიტალსა და ფულად კაპიტალს (ფულის სარგებელი) შორის და სხვ. მაგრამ, გარდა ამისა, ეს თეორია გვაძლევს ჩვენ აგრეთვე გასაღებს ღირებულების მთელ რიგ თეორიების გასაგებათ და, მაშასადამე, იმათ უარსაყოფად, ვინაიდან ღირებულების შესახებ თეორიების მთელი რიგი არსებითად არის მხოლოდ საწარმოო ფასის თეორიები, ვინაიდან ისინი საწარმოო ფასს ღებულობენ, როგორც საბოლოო ფაქტორს, რომელიც საბაზრო ფასებს საზღვრავს.

აქ საჭიროა მოკლეთ გადავალოთ თვალი ღირებულების იმ თეორიებს, რომლებიც ღირებულების შრომით განსაზღვრას უარყოფენ. ყველა ამ თეორიების შესახებ შეიძლება ითქვას ის, რომ ისინი სრულებით არ არიან ღირებულების თეორიები, რომ ღირებულებაში

ისინი გულისხმობენ ისეთ რამეს, რაც სრულებით ღირებულება არ არის, სახელდობრ: სახმარ ღირებულებას, საწარმოო ფასს, საშუალო ფასს.

რა თქმა უნდა, ამაზე შეუძლიათ გვიპასუხოთ, რომ თითოეულ თეორეტიკოსს უფლება აქვს ესმოდეს ღირებულება ისე, როგორც მას სურს. ჩვენ მხოლოდ იმას უნდა მივაქციოთ ყურადღება, სწორეთ ხსნის ის თუ არა იმას, რაც მას ღირებულებად მიაჩნია. ჩვენთვის სრულებით სულ ერთია, სახმარი ღირებულების თეორიაა ეს, ფასის, თუ სხვა რამის.

ასეთ გულუბრყვილო, არამეცნიერულ შეხედულებას არც ერთ სხვა მეცნიერებაში სერიოზულ ყურადღებას არ მიაქცევდენ. ავიღოთ, მაგ., ატომისტური თეორია. ოას იტყოდენ ისეთ შეხედულებაზე, რომლის თანახმად თითოეულ მკვლევარს შეუძლია იგულისხმოს ატომში ყველაფერი, რაც მას ენებება, მაგ., მოლეკული ან უჯრედი? შეიძლება დავეთანხმოთ იმას, რომ სულ ერთია, უწოდებს იგი თავის უჯრედების თეორიას, ვთქვათ, ატომისტურ თეორიას, თუ არა? არას გზით. მაშინვე უპასუხებდენ, რომ ატომის საკითხში მნიშვნელობა აქვს არა სახელწოდებას, რომელსაც თავის ნებით ხმარობენ ამა თუ იმ შემთხვევაში, არამედ განსაზღვრულ პროცესებს, რომლებიც იწვევენ მოლეკულების თუ უჯრედების წარმოშობას და რომელთა ახსნა-განმარტებას უნდა ემსახურებოდეს ატომისტური თეორია. შეიძლება მივიღოთ ან უარგყოთ ატომისტური თეორია, ე. ი. შეიძლება ავხსნათ დასახელებული პროცესები ერთი რომელიმე თეორიის საშუალებით, მაგრამ შეუწყნარებელი მეცნიერული შეცდომა იქნებოდა, ატომი ეუწოდოთ იმ პროცესების ნაწარმოებს, რომლებიც, თანახმად თეორიისა, განისაზღვრებიან ატომების მდგომარეობით. არასოდეს არ შეიძლება ძირითადი მოვლენა ავურიოთ იმაში, რაც მის შედეგს წარმოადგენს.

ბუნებისმეტყველებაში ამის შესახებ რაიმე ექვი ყოვლად შეუძლებელია. თუმცა ის მოვლენები, რომლებსაც პოლიტიკური ეკონომია იკვლევს, უფრო რთულია, მაგრამ ის, რაც ბუნებისმეტყველებისთვის სავალდებულოა, სავალდებულო უნდა იყოს პოლიტიკური ეკონომიისთვისაც. არსებობს მთელი წყება საზოგადოებრივ ურთიერთობათა და მოვლენათა, რომლებიც ახსნილ უნდა იქნან ღირებულებების კანონით და კანონები სხვა ურთიერთობათა და მოვლენათა, რომლებიც გამოწვეულია ღირებულებით, არ უნდა განვიხილოთ და არ უნდა მივიღოთ, როგორც ღირებულების კანონები.

ღირებულების თითოეული თეორია ცდილობს გამოარკვიოს და აგვიხსნას საქონელთა გაცვლა-გამოცვლის პროცესები. ის

საზოგადოებრივი ურთიერთობა, რომლის ახსნა-განმარტებას იგი ცდილობს, არის ურთიერთობა საქონელთა პატრონებს შორის, რომლებიც (პატრონები) ურთიერთშორის საქონლებს ცვლიან. საქონლის გაცვლა-გამოცვლის პროცესი, რომლიდანაც შემდეგ ყიდვა-გაყიდვა განვითარდა, არის ძირითადი პროცესი, რომელსაც მოძრაობაში მოყავს თანამედროვე საზოგადოების მთელი ეკონომიური მექანიზმი. ამიტომ ამ მექანიზმის ყოველივე ახსნა-განმარტება უნდა გამოამდინარეობდეს იმ კანონის გამოკვლევიდან, რომელიც აწესრიგებს საქონლის გაცვლა-გამოცვლას, და ეს კანონი კი არის ღირებულების კანონი. ამიტომ, თუ ღირებულების კანონით რაიმე სხვა პროცესის ახსნა უნდათ, მაშინ საჭიროა იმ კანონს, რომელიც საქონლის გაცვლა-გამოცვლას საფუძვლად უდევს, რაიმე სხვა სახელწოდება მიეცეს. მაგრამ ასე არ იქცევა ღირებულების არც ერთი თეორია. მაშასადამე, თითოეული იმათგანი ცდილობს ერთი და იგივე პროცესის ახსნას.

მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ პროცესს, რომელიც ღირებულების კანონით უნდა იქნას ახსნილი, მაშინ ადვილად გავიგებთ, რომ უწინარეს ყოვლისა საჭიროა სახმარი ღირებულებების განსხვავება საცვლელი ღირებულებისაგან, და ამიტომ სიტყვამ: „ღირებულება“, რომელიც შედის ორივე სახელმწოდებაში, ჩვენ შეცდომაში არ უნდა შეგვიყვანოს და არ უნდა მივიღოთ ეს ორი ცნება ერთი მეორის თანაბრად, თანასწორად. ღირებულების შესახებ არსებობენ ისეთი თეორიები, რომელთაც ღირებულება საგნის სარგებლიანობიდან გამოყავთ: რამდენად უფრო სასარგებლოა საგანი, იმდენად უფრო ღირს მისი ღირებულება. ეს არ ეწინააღმდეგება კემარტიზმს, თუ უფრო მეტ ღირებულებაში ჩვენ ვგულისხმობთ უფრო მეტ სახმარ ღირებულებას; მაგრამ იგი სიმართლეს მოკლებულია, თუ მხედველობაში აქვთ მეტი საცვლელი ღირებულება.

სახმარი ღირებულება, რაიმე საგნის სარგებლიანობა, აღნიშნავს კერძო ადამიანის, მომხმარებლის, ურთიერთობას თვით საგანთან და არა საზოგადოებრივ ურთიერთობას, ე. ი. ურთიერთობას ორ პიროვნებათა შორის, როგორც არის საცვლელი ურთიერთობა. მაგრამ შესაძლებელია, ამით კიდევ იმის თქმა უნდათ, რომ სარგებლიანობით თანასწორი საგნები იცვლებიან ერთიმეორეზე თანასწორი რაოდენობით? არა, ვინაიდან გაცვლა ანუ ყიდვა-გაყიდვა მდგომარეობს იმაში, რომ თითოეული გამყიდველი აძლევს ისეთ ნივთებს, რომლებიც მისთვის არავითარ სახმარ ღირებულებას არ წარმოადგენენ და რომლებსაც მისთვის არავითარი სარგებლობა არა აქვთ.

როდესაც მეპურე და მისი მუშები პურით მაძლარნი არიან, იმ შემთხვევაში პურს, რომელიც იმათ გამოაცხვეს და რომელსაც ისინი ყიდნიან, იმათთვის უკვე არავითარი სახმარი ღირებულება აღარ აქვს. თუ რომ მეპურეს პურის მუშტარი არ გამოუჩნდა, რაღა მოუვა მის პურს? იგი მას მხოლოდ გაუოხრდება. პირიქით, იმავე პურს აქვს უდიდესი სახმარი ღირებულება მეპურესთან გამვლელ მუშისთვის, რომელსაც მთელი დღის განმავლობაში არაფერი უქამია. პურის საცვლელი ღირებულება კი ორივე მხარესთვის, როგორც მეპურის, ისე მუშისთვისაც, ერთი და იგივეა.

წარმოვიდგინოთ, რომ ფურნის მახლობლად გამვლელი მუშა კალათების დამწნელია, რომელიც კარ-და-კარ ატარებს თავის კალათებს გასაყიდათ. მეპურეს სჭირია კალათი; მისთვის კალათს დიდი სახმარი ღირებულება აქვს, მეკალათისთვის კი — არავითარი. უკანასკნელს სახლში რამდენიმე კალათი უწყევია, რომლებიც მისთვის, როგორც კალათები, სრულებით უსარგებლონია. იგი სიამოვნებით მისცემს ერთ კალათს პურის შესაფერ რაოდენობაში. მაგრამ როგორი რაოდენობრივი ურთიერთობის მიხედვით მოხდება კალათის და პურის ეთმანეთზე გაცვლა, თუ იმათი პატრონები მხედველობაში მიიღებენ მხოლოდ იმათ სარგებლიანობას? რამდენი პური წარმოადგენს მეკალათისთვის ისეთ სარგებლიანობას, როგორიც აქვს მეპურისთვის ერთ კალათს? აშკარაა, რომ ორი სხვა და სხვა სახმარი ღირებულების სარგებლიანობა შეუძლებელია შედარებული იქნას ერთმანეთთან; რაოდენობის მხრივ იმათი ერთმანეთთან შედარება არ შეიძლება. წარმოვიდგინოთ, რომ მეკალათემ თავის კალათში 5 პური მიიღო; უაზრობა იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ ერთი კალათი 5-ჯერ უფრო სასარგებლოა ან მას აქვს 5-ჯერ უფრო მეტი სახმარი ღირებულება, ვინემ ერთ პურს. სხვა და სხვა გვარი საქონლის სარგებლიანობის შედარებითი გაზომვა შეუძლებელია.

შესაძლებელია, რა თქმა უნდა, ერთგვარ საქონელთა ღირებულების მაღალი თუ დაბალი ღირსების მიხედვით განსაზღვრა. ერთ წყვილს მაგარ ფეხსაცმელს უფრო მეტი სახმარი ღირებულება აქვს, ვინემ დაბალი ხარისხის ერთ წყვილ ფეხსაცმელს, და მეც სიამოვნებით ვაძლევ პირველში მეტს, — თუ ჯიბეში მაქვს ამისთვის საჭირო ფული. ერთ ბოთლ „იოჰანისბერგს“, (ძვირფასი ღვინის სახელი) აქვს უფრო მეტი სახმარი და საცვლელი ღირებულება, ვინემ ერთ ბოთლ შპანდაურს ან გრიუნბერგს (ესენიც ღვინის სახელებია). ამნაირად, თითქოს გამოდის, რომ სახმარი ღირებულება შეადგენს საქონლის ღირებულების ერთ ელემენტს, შემადგენელ ნაწილს.

მაგრამ ეს მხოლოდ გვეჩვენება. რომ მეტ სახმარ ღირებულებას შეეძლოს საქონლის ღირებულების გადიდება, მაშინ იბადება კითხვა: რისთვის არ აკეთებს ყველა მწარმოებელი მხოლოდ უმაღლესი ღირსების საქონელს? რისთვის თითოეული მეწაღე მხოლოდ საუკეთესო ღირსების ფეხსაცმელს არ ამზადებს? რისთვის თითოეულ მეღვინეს მხოლოდ უმაღლესი ღირსების ღვინო არ გამოყავს? პასუხი მეტათ მარტივია. ფეხსაცმლის უკეთესი ღირსება-თვისება დამოკიდებულია უკეთეს ნედლ მასალაზე და სხვა პირობებზე, რაც უფრო მეტ შრომათ და ფულად ღირს, მაშასადამე, შედეგია უკეთესი მუშაობის. ე. ი. მეტი შრომის დახარჯვის. ამ გარემოებით და არა მეტი სახმარი ღირებულებით, აიხსნება ის, რომ მაგარ, მკვიდრ, ფეხსაცმელს მაღალი (დიდი) საცვლელი ღირებულება აქვს. ჩვეულებრივად მიღებულია, რომ ყველაზე უძვირესი საქონელი იმავე დროს ყველაზე უიადფესია. ეს იმას ნიშნავს, რომ ძვირფასი საქონლის სახმარი ღირებულება აღემატება იაფი საქონლის სახმარ ღირებულებას უფრო მეტი ღირსებით, ვინემ ძვირფასი საქონლის ღირებულება აღემატება იაფი საქონლის ღირებულებას. 12 მარკათ ღირებული წყვილი წალა ძლებს, შესაძლებელია, ორჯერ უფრო მეტ ხანს, ვინემ 10 მარკიანი.

ღვინის ზოგიერთ ჯიშების უფრო მომეტებული ფასი დამოკიდებულია იმაზე, რომ იმათი კეთება შეიძლება მხოლოდ განსაზღვრულ ადგილებში. ამ შემთხვევაში ღირებულების კანონი საზოგადოდ თავის ძალას კარგავს, ვინაიდან აქ ჩვენ საქმე მონოპოლიასთან გვაქვს; ღირებულების კანონი კი თავისუფალ კონკურენციას გულისხმობს.

სადაც ერთი და იგივე საქონლების თვისებრივი განსხვავებანი იმათ ფასების განსხვავებას იწვევენ, ეს თვისებრივი განსხვავებანი ყოველთვის აიხსნება ან შრომის დახარჯვის განსხვავებით ან მონოპოლიური ურთიერთობით.

ღირებულების სხვა თეორიები ერთმანეთში ურევენ ღირებულებას და ფასს. ისინი ღირებულებას იმ ურთიერთობით ხსნიან, რომელიც მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის არსებობს. მაგრამ ეს ურთიერთობა ხსნის მხოლოდ იმას, თუ რისთვის განსაზღვრული საქონლის ფასი ყოველთვის მისი ღირებულების გარშემო ტოკავს; მაგრამ იგი არა ხსნის იმას, თუ რისთვის საშუალოდ ერთი საქონლის ფასი ყოველთვის მაღლა დგას მეორე საქონლის ფასზე, რისთვის, მაგ., მთელი საუკუნოების განმავლობაში გირვანქა ოქრო 13-ჯერ უფრო ძვირათ ფასობს, ვინემ გირვანქა ვერცხლი.

თუ კი იმ თეორიას, რომელიც ხსნის ღირებულებას მოთხოვნასა და მიწოდების შორის დამყარებული ურთიერთობით, სურს სხვა

და სხვა საქონელთა ფასში ამ მუდმივი განსხვავების გამოკვლევა, მაშინ მას სხვა გზა არ დარჩენია გარდა იმისა, რომ ისევ შრომის თეორიას მიმართოს. იმ კითხვაზე, თუ რისთვის ერთი საქონელი მუდამ აძლენით და ამდენით უფრო ძვირია მეორე საქონელზე, ეს თეორია გვიპასუხებს, რომ ეს გამოწვეულია იშვიათობით, რომლის მეოხებით განსაზღვრული საქონლის მიწოდება მუდამ ნაკლებია, ვინემ მეორე საქონლის მიწოდება. მაგრამ იმიტომ, რომ ბაზარზე გამოვიტანოთ იშვიათი საქონლის ოდესმე გავრცელებული საქონლის თანასწორი რაოდენობა, საჭიროა უფრო მეტი შრომა. თითქმის არავითარი განსხვავება არ იქნება თუ ვიტყვი, რომ გირვანქა ოქრო 13-ჯერ უფრო ძვირია გირვანქა ვერცხლზე, რომ ოქრო 13-ჯერ უფრო იშვიათად გვხვდება, ვინემ ვერცხლი, ან, რომ გირვანქა ოქროს საშოვნელათ იხარჯება 13-ჯერ უფრო მეტი შრომა, ვინემ გირვანქა ვერცხლის შოვნაზე. თუ კი მეცნიერი არ დადგება უბრალო ვაჭრის თვალსაზრისზე, რომელიც (ვაჭარი) დაინტერესებულია ბაზარზე მხოლოდ საქონლების ფასით, ოდესმე არა იმათი შოვნის წესით, თუ კი იგი ღრმად გამოიკვლევს და შეისწავლის იმ საქონელთა წარმოებას, რომლებიც გამოტანილია ბაზარზე, იგი აუცილებლად იმ დასკვნამდე მივა, რომ საქონლის ღირებულება წარმოების პროცესით განისაზღვრება და იგი კეთდება ანუ მზადდება სახელოსნოში და არა ბაზარზე. ბურჟუაზიულ მეცნიერთათვის, რა თქმა უნდა, ბაზარი უფრო ახლოა, ვინემ სახელოსნო, და ამიტომაც ღირებულების შრომის თეორია იმათთვის გაუგებარი რჩება.

ბაზარზე ღირებულება პირდაპირ ფულად, ფასათ, იქცევა, პირველად მხოლოდ გონებაში წარმოდგენილ ფულად, საქონელზე აღნიშნულ ფასათ, და შემდეგ, როცა საქონელი გაიყიდა, ნამდვილ ფულად. რამდენად უფრო და უფრო ვითარდება კაპიტალისტური წარმოება, იმდენად სულ უფრო და უფრო იზრდება შუამავალთა რიცხვი, რომლებიც ეჩხირებიან სახელოსნოსა და ბაზარს შორის, მწარმოებელსა და მყიდველს შორის, და ამის გამო კიდევ უფრო საგრძნობელი ხდება გადახრა ნამდვილად აღებულ ფასის თეორიულად განსაზღვრული ღირებულებიდან. მაგრამ ეს მაინც არ უარყოფს იმას, რომ საბოლოო ანგარიშით წარმოების პირობები განსაზღვრავენ საქონლის ღირებულებას, რომ საქონლის ფასი მაინც ღირებულებაზეა დამოკიდებული, რა გინდ არა პირდაპირი იყოს ეს დამოკიდებულება.

კაპიტალისტები საქონლის ღირებულებას წარმოების პირობებით საზღვრავენ. ნამდვილად კი ისინი წარმოების პირობებში

გულისხმობენ არა შრომის საზოგადოებრივად აუცილებელ რაოდენობას საქონლის დასამზადებლათ, არამედ საწარმოო ხარჯებს (სამუშაო ქირას, მანქანების ხარჯს, ნედლ მასალას და სხვ.) საშუალო მოვების დამატებით.

აგრეთვე თეორეტიკოსთა მთელი რიგი ამტკიცებს, რომ ღირებულება საწარმოო ხარჯებით განისაზღვრებაო.

მაგრამ ის, რაც კაპიტალისტის თვალსაზრისით ჭკუასთან ახლოა, უაზროა თეორიის თვალსაზრისით, იმ თეორიის, რომლის დანიშნულება მდგომარეობს არა ნორმალური ფასების ცვალებადი სიდიდის გამოანგარიშებაში, არამედ კაპიტალისტური ურთიერთობის ძირითად კანონების ახსნა-განმარტებაში.

უწინარეს ყოვლისა, რა არის საწარმოო ხარჯები? ფულის განსაზღვრული რაოდენობა. საწარმოო ხარჯები თავიდანვე ფულს გულისხმობენ. მაშასადამე, თუ ღირებულება წარმოებით განისაზღვრება, იმ შემთხვევაში ღირებულება ფულით უნდა იქნას ახსნილი და არა პირიქით. ეს ცხენის უკულმა შეკაზმვას ნიშნავს.

საწარმოო ხარჯები წარმოადგენენ ღირებულებათა განსაზღვრულ რაოდენობას: ეს არის ღირებულება სამუშაო ძალის (სამუშაო ქირის), ღირებულება საწარმოო საშუალებათა, ღირებულება მოვების. ყველა ამ ღირებულებათა ჯამი, რაოდენობა, არკვევს, საზღვრავს თვით ღირებულებას. აშკარაა, რომ როცა ჩვენ ამნაირად ვსაზღვრავთ ღირებულებას, ჩვენ მოჯადოებულ წრეში ვტრიალებთ.

აეილოთ საქონლის რომელიმე მწარმოებელი, მაგ., გლეხი-ფეიქარი, რომელიც, ვთქვათ, თვითონ აკეთებს ყველაფერს; იგი საკუთარი ძალით შოულობს თავის საარსებო საშუალებებს, ისე როგორც ნედლ მასალას, კანაფს, რომელსაც მისი ქალები ართავენ, და თვითონ აკეთებს საფეიქრო დაზგას საკუთარი ხიდან. როგორია მისი საწარმოო ხარჯები? მას არ მოუხდენია არავითარი ხარჯი ფულით, თავისი პროდუქტი მას უღირს მხოლოდ შრომით და არაფრათ მეტად გარდა შრომისა.

ახლა წავიდეთ ერთი ნაბიჯით წინ და გადავიდეთ წარმოების უფრო მაღალ საფეხურზე, — ხელოსან ფეიქარზე; აჰას უკვე ფულის დახარჯვა უხდება; მას უკვე საწარმოო ხარჯები აქვს და ფულიც უნდა გაიღოს. მან უნდა იყიდოს საფეიქრო დაზგა, ძაჟი და აგრეთვე საარსებო საშუალებანი. მაგრამ იანგარიშებს თუ არა იგი მის მიერ მოქსოვილ ტილოს ღირებულებას ამ საწარმოო ხარჯების მიხედვით? თუ იგი მხოლოდ ამ ხარჯებს მიიღებს მხედველობაში, მაშინ მისი საკუთარი ხელობა სრულებით სანაკებო საქმე არ იქნებოდა: იგი

ვერაფერს ვერ შეიძენდა სახვლიოდ ანუ შავი ღლისთვის. მისი ხარჯების ერთი ნაწილი, სახელდობრ საარსებო საშუალებათა და დაზგის ყიდვა, უცვლელად რჩება, სულ ერთია მუშაობს იგი დღეში 4 საათს თუ 12 საათს. ამიტომ, განა 12 საათის შრომის პროდუქტს იგი უფრო მალა არ დააყენებს. ვინემ 4 საათის პროდუქტს, მიუხედავად იმისა, თუ რამდენი ნედლი მასალა დაიხარჯა? აშკარაა, რომ მან უნდა მიუმატოს ნივთიერ ხარჯებს თავისი შრომა, როგორც ღირებულების შემქნელი.

მხოლოდ კაპიტალისტისთვის საქმე სხვა სახეს ღებულობს. პროდუქტი მას არავითარ შრომათ არ უღირს, არამედ მხოლოდ— ფულად. იგი ფულით ყიდულობს არა მარტო საწარმოო საშუალებებს, არამედ აგრეთვე შრომასაც; მისთვის, მაშასადამე, საწარმოო პირობები ფულის დახარჯვას ნიშნავს და დახარჯვა ეჩვენება მას როგორც ღირებულების შემქნელი. მაგრამ იგი ძლიერ გაკვირდებოდა, თუ რომ ვინმე მოიწადინებდა მის დარწმუნებას იმაში, რომ მისი პროდუქტის ღირებულება უდრის იმ ფულს, რომელიც მან იმის გასაკეთებლად დახარჯა. იგი იწყებს წარმოებას იმიტომ კი არა, რომ უკან დაიბრუნოს მხოლოდ ის, რაც მან დახარჯა. მას სურს მოგების მიღება. სწორეთ ეს არის იმის მიზეზი, რომ იგი თავის ფულს წარმოებაში აბანდებს იმის მაგივრად, რომ ის სხვანაირად მოიხმაროს. ამიტომ იგი საწარმოო ხარჯებს კიდევ „ჩვეულებრივად აღიარებულ“ მოგებას უმატებს. ამნაირად განსაზღვრული ფასი არის მინიმალური (უმცირესი) ფასი, რომელიც მისი აზრით მან უნდა აიღოს, რომ არ იზარალოს.

კაპიტალისტის შეხედულებით მოგება შედის საწარმოო ხარჯებში, რომლებითაც პროდუქტის ღირებულება განისაზღვრება. მაგრამ ეს „ღირებულება“ იგივეა, რაც მარქსის თეორიით საწარმოო ფასს შეადგენს, რომლის (საწარმოო ფასის) ახსნა-გაგება შესაძლებელია მხოლოდ ღირებულების კანონის საშუალებით.

სახმარი ღირებულება, საბაზრო ფასი, საწარმოო ფასი — ესაა ის კატეგორიები, რომლებსაც ჩვენ წინ გვიყენებენ, როგორც „ღირებულებას“, ღირებულების ყველა თეორიები, რომელნიც ღირებულების შრომის თეორიას ეწინააღმდეგებიან. ეს ან ისეთი კატეგორიები, რომელთაც, როგორც, მაგ., სახმარი ღირებულების თეორიები, ურთიერთობა აქვთ საცვლელ ღირებულებასთან მხოლოდ იმდენათ, რამდენათ ისინი მის წინაპირობას შეადგენენ და არა მის ძირითად განმსაზღვრელ ელემენტებს; ან ისეთი კატეგორიები, რომლებიც საცვლელ ღირებულებიდან გამომდინარეობენ,

როგორც, მაგ., საწარმოო ან საბაზრო ფასები, და რომლებიც, მაშასადამე. არ არკვევენ საცვლელ ღირებულებას, არამედ გულისხმობენ მის გამორკვევას თავისი საკუთარი გამორკვევისათვის.

ამნაირად ეს თეორიები კმაყოფილდებიან მყიდველთა და გამყიდველთა ან კაპიტალისტთა წარმოდგენებით თავიანთ სავაჭრო ოპერაციების შესახებ და ლებულობენ ამ წარმოდგენებს მათი ოპერაციების ნამდვილ მიზეზებათ. ამ თეორიების მიმდევართ ჰგონიათ, რომ იმათ მეცნიერულად ახსნეს მოვლენა, თუ კი პრაქტიკულ აღმნიანების შეხედულებას მოვლენაზე თავი მოუყარეს და გადმოგვეცეს. მაგრამ ამისთვის არავითარი მეცნიერება საჭირო არ არის. მეცნიერებამ უნდა დაგვანახოს საზოგადოებრივ მოვლენათა და ურთიერთობათა უფრო ღრმა მიზეზები, რომელთაც უშუალოთ მონაწილე და დაინტერესებულნი პირნი ხშირად სრულებით ვერ იგნებენ, ან იგნებენ მეტათ ბუნდოვანათ ანდა სრულებით გადამახინჯებულ-გადახვედრებულად.

ზევით დასახელებულ თეორიებიდან ქეშმარიტებასთან ყველაზე უფრო ახლოა ის, რომელიც ღირებულების ძირითად განმსაზღვრელ მიზეზს საწარმოო ხარჯებში ხედავს, მაგრამ იგი ფეხს იტეხს საშუალო მოგების ახსნაში. არც ერთ თეორიას, გარდა ღირებულების შრომის თეორიისა, არ ძალუძს იმის ახსნა, თუ რით განისაზღვრება საშუალო მოგების სიდიდე, და რისთვის იგი ამა თუ იმ პირობებში შეადგენს, მაგ., 10% და არა 100 ან 1000. დანარჩენი თეორიები კმაყოფილდებიან მხოლოდ იმითი, რომ ან ამართლებენ მოგების მითვისებას ანდა ფსიხოლოგიურად ხსნიან მას. მაგრამ საიდან მომდინარეობს ან როგორ ჩნდება მოგება, — ამას ვერ გვიხსნის ვერც უფლების ღრმა აზროვანი ფილოსოფია და ვერც უფაქისეზი ფსიხოლოგია.

საზოგადოებრივ ურთიერთობათა და კავშირთა გასაგებად მოგების თეორიას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ჩვენ ახლა აღარ გვინდა მასზე შევჩერდეთ და ამიტომ დაუფრუნდეთ ისევე ზედმეტი ღირებულების თეორიას. მოგების თეორია — ეს ნადავლის, ზედმეტი ღირებულების, — განაწილებაა გაბატონებულ კლასების სხვა და სხვა ნაწილთა, თუ ჯგუფთა შორის. კაპიტალისტ-მრეწველს, თუ კაპიტალისტ-მეურნეს, შეუძლია ხელმძღვანელობდეს ზედმეტი ღირებულების შექმნას, მაგრამ მას არ ძალუძს სულ მთლად მისი შენარჩუნება. თუ იგი თავის კაპიტალს ამ უკანასკნელის დაბალი ორგანიული შემადგენლობის დარგში აბანდებს, იგი იძულებულია დაუთმოს თავისი ზედმეტი ღირებულების ნაწილი სხვა კაპიტალისტებს, რომელთაც თავიანთი კაპიტალი უმაღლესი ორგანიული შემადგენლობის დარგში

დაუბანდებიან; იგი არ აქნევს მოგების გათანასწოების ამ პროცესს, და ამიტომაც, იგი ამის გამო ნაკლებად წუხს. გარდა ამისა, მან, — და ამას იგი კარგად ხედავს, — თავისი მოგების ნაწილი ფულის პატრონს უნდა მისცეს, როგორც კაპიტალის სარგებელი (პროცენტი), ვისგანაც მან ფული ისესხა; ნაწილი მან უნდა დაუთმოს ვაჭარს, სავაჭრო მოგების სახით; და ბოლოს, თუ იგი კაპიტალისტი-მეურნეა, ან მოიჯარადრე, მან უნდა დაუთმოს მიწის პატრონს ნაწილი მიწის ღალის (რენტის) სხით, ან უნდა გადარიცხოს იმ კაპიტალის დასაფარავად, რომელიც მან მიწის საყიდლად დახარჯა.

მაგრამ რაგინდ საყურადღებო არ უნდა იყოს ყველა ეს ურთიერთობა, ჩვენ აქ უწინარეს ყოვლისა გვიინტერესებს ურთიერთობა კერძო კაპიტალისტებსა და კერძო მუშებს შორის, და ამასთანავე არა ურთიერთობა კერძო კაპიტალისტებს და კერძო მუშებს შორის, არამედ კაპიტალისტების კლასსა და მუშათა კლასს შორის. ამ ურთიერთობას მოგების თეორია არა თუ არ იკვლევს, არამედ კიდევ უფრო აძნელებს და აბნელებს, ვინაიდან მოგების სიდიდეს იგი დამოკიდებულად ხდის ისეთ გარემოებებზე, რომელთაც არაფერი საერთო არა აქვთ კაპიტალის და შრომის ურთიერთობასთან.

რა ნაირი ფორმაც არ უნდა მიიღოს კერძო კაპიტალისტის მოგებამ, საბოლოოდ, მისი მოგების სიდიდე დამოკიდებულია ზედმეტი ღირებულების სიდიდეზე, მაშასადამე, დაქირავებულ მუშების გაყვლეფის (ექსპლოატაციის) ხარისხზე. უწინარეს ყოვლისა ეს ეხება ყველა კაპიტალისტს, ვინაიდან მოგების საერთო ჯამი ეთანასწორება ზედმეტი ღირებულების საერთო ჯამს.

კლასობრივ განხეთქილებას და კლასობრივ ბრძოლას კაპიტალსა და შრომას შორის ჩვენ ვიგებთ არა მოგების კანონების, არამედ ზედმეტი ღირებულების კანონების შესწავლის მეოხებით, და აგრეთვე ამ კანონების მეოხებით ჩვენ ყველაზე უფრო ნათლად ვიგებთ კაპიტალისტური წარმოების წესის თავისებურებას.

მაშასადამე, შემდეგ ჩვენ მსჯელობა გვექნება მხოლოდ ღირებულებაზე და ზედმეტ ღირებულებაზე, გამოვდივართ რა იმ წარმოდგენიდან, რომ ფასი უდრის ღირებულებას და მოგება — ზედმეტ ღირებულებას. საშუალო მოგების ნორმას და საწარმოო ფასს ჩვენ აქ ყურადღებას არ ვაქცევთ, სწორედ ისე, როგორც ჰაერის წინააღმდეგობას სხეულის დაკემის კანონების გამოკვლევის დროს ანგარიშს არ უწევენ.

პრაქტიკულ ცხოვრებაში გამოყენების დროს კი ყველა ეს უყურადღებო დატოვებული მომენტები მხედველობაში უნდა იქნან მიღებული.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ა

ს ა მ უ შ ა ო ღ ღ ე

აუცილებელი სამუშაო დრო და ზედმეტი სამუშაო დრო ერთად შეადგენენ სამუშაო დღეს.

აუცილებელი სამუშაო დრო განსაზღვრულ საზოგადოებრივ პირობეში, — აქ იგულისხმება შრომის ნაყოფიერების განსაზღვრული ხარისხი, მუშათა კლასის მოთხოვნილებანი და სხვ., — შეადგენს განსაზღვრულ სიდიდეს. ამ გამოკვლევაში ჩვენ ვღებულობთ, რომ ეს სიდიდე 6 საათს უდრის. სამუშაო დღე, რა თქმა უნდა, წარმოების არც ერთ სისტემაში (წესში) არ შეიძლება იყოს აუცილებელ სამუშაო დროზე უფრო მოკლე, მაგრამ კაპიტალისტურ წარმოებაში იგი ამ დროზე უფრო გრძელი უნდა იყოს. რამდენათ უფრო ხანგრძლივია ზედმეტი სამუშაო დრო, იმდენათ, რა თქმა უნდა, თუ დანარჩენი პირობები უცვლელი რჩებიან, — უფრო მაღალია ზედმეტი ღირებულების ნორმა. ამით აიხსნება კაპიტალისტის სურვილი — რაც შეიძლება უფრო გააგრძელოს სამუშაო დღე. ის დიდი სიამოვნებით ამუშავებდა მუშებს განუწყვეტლათ 24 საათის განმავლობაში ¹⁾.

მაგრამ, კაპიტალისტების სამუშაოდ, ეს შეუძლებელია, მუშა სამუდამოთ სახიზრდება, თუ მას არ აძლევენ თავისუფალ დროს დასასვენებლად, დასაძინებლათ და საკმლის მისაღებათ. მაგრამ კაპიტალისტი ცდილობს, რაც შეიძლება, შეამოკლოს მუშების დასვენების დრო და მთელ დანარჩენ დროს განმავლობაში მოიხმაროს მუშა. სამუშაო ძალის მუშიდან ჩამოშორება შეუძლებელია და ამიტომ იმ ხნის განმავლობაში, როცა სამუშაო ძალის სახმარი ღირებულება კაპიტალისტს ეკუთვნის, მასვე ეკუთვნის აგრეთვე მუშის პიროვნებაც. ამ დროს თითოეული წუთი, რომელსაც მუშა თავისთვის ხარჯავს, კაპიტალისტს თავისი საკუთარი კაპიტალის გაქურდვათ მიაჩნია ²⁾.

¹⁾ ავსტრიის პარლამენტის გამოკვლევით (ანკეტი) მუშების მდგომარეობის შესახებ დამოწმებულ იქმნა, რომ ქ. ბრიუნის ზოვიერთ სართავ სახელოსნოებში მუშაობა ხდებოდა განუწყვეტლივ შაბად დილიდან ორშაბად დილამდე. ეს „მშვენიერი“ ჩვეულება, სამუშაოდ, მარტო ბრიუნით და მარტო სართავ სახელოსნოებით როდი განისაზღვრება.

²⁾ ყველაზე უფრო კარგათ ინგლისის მუშებმა — და არა მარტო ინგლისი. სამ — სასაცილოთ აიღეს ის სიტყვნე და გაფაცოცებული თვალყუთის კერა, რასაც კაპიტალისტები იჩენენ, რომ მუშამ არ წაართვას მათ ნაყიდი სამუშაო დლიდან ერთი წამიც. მაგ., ერთი ქვის სამტეხლოს პატრონის შესახებ ისინი შემდეგს გა-

მაგრამ სწორეთ იმიტომ, რომ სამუშაო ძალა განუყრელად შეკავშირებულია თვით მუშასთან, უკანასკნელი დაინტერესებულია, რაც შეიძლება, სულ უფრო და უფრო შეამოკლოს სამუშაო დღე.

წარმოების პროცესის დროს მუშა მხოლოდ კაპიტალის ნაწილია. კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს მუშა მხოლოდ მაშინ არის ადამიანი, როცა იგი მუშაობას სწყვეტს. მაგრამ, გარდა ამ ზნეობრივი მოტივისა, სამუშაო დღის შემცირების სასარგებლოდ ლაპარაკობს აგრეთვე ნივთიერი მოტივიც. კაპიტალისტი ცდილობს მიიღოს იმაზე მეტი, რაც მას ერგება თანხმად საქონლის გაცვლა-გამოცვლის კანონებისა.

როცა კაპიტალისტი ყიდულობს დღიურ სამუშაო ძალას თავის ღირებულებაზე, მას ეკუთვნის მისი სახმარი ღირებულება მხოლოდ ერთი დღით, ე. ი. მას უფლება არა აქვს დღის განმავლობაში ისე დიდ ხანს ისარგებლოს სამუშაო ძალით, რომ ამის მეოხებით მან მეორე დღეს დააბრკოლოს მისი (სამუშაო ძალის) აღდგენა. ვთქვათ, მაგ., რომ ვინმემ ვაშლის ხის მოსავალი იყიდა და იმ მიზნით, რომ რაც შეიძლება მეტი მოგება ნახოს ამაში, არა თუ ნაყოფს (ვაშლებს) სწყვეტს, არამედ ვაშლის ხეს ტოტებსაც ზედ აჭრის, რათა ისარგებლოს თვით ხითაც; ამ შემთხვევაში იგი არღევეს ხელშეკრულებას, ვინაიდან ვაშლის ხეს შემდეგ წელს ისეთი მოსავლის გამოღება აღარ შეეძლება, როგორც მას წინეთ მოქონდა. ასევე ხდება იმ შემთხვევაშიაც, როცა კაპიტალისტი ამუშავებს მუშას ძლიერ დიდ ხანს. ამით იგი ანადგურებს მის შრომის უნარს და ამავე დროს მუშას. სიცოცხლეს უმოკლებს. თუ უზომო შრომის გამო მუშის შრომის უნარის დრო მოკლდება 40 წლიდან 20 წლამდე, ეს იმას მოასწავებს, რომ კაპიტალისტი საშუალო რიცხვით ერთი დღის განმავლობაში ორი დღის ღირებულებას სწოვს, რომ იგი აძლევს ქირას მუშას ერთი დღის სამუშაო ძალისთვის და მიაქვს მისგან ორი დღის სამუშაო

დმოგვეყვინ: მის ქვის სამტებლოში ნაღმის უდროვოდ აფეთქების გამო, ერთი მუშა ჰაერში იქნა გადატყორცნილი და, მხოლოდ შემთხვევით, და მოჟლოდნელად უვნებლად მიწაზე დაეარდა. ანგარიშის გასწორების დროს, კაპიტალისტმა გამოურიცხა ამ მუშას იმ დროს სამუშაო ჰიროდან შესაფერი ნაწილი; რაც იგი ჰაერში ეკიდა, და, მაშასადამე, არ მუშაობდა. ამის მსგავსი შემთხვევა მართლაც მოხდა კროტონის (ნიუ-იორკის შტატში) წყლის მილის გაყვანის დროს. ხერელო უნდა გაეკრათ მთანი. ნაღმი, აფეთქების შედეგად, სულის შემხუთავ სუნს აერცულებდა ხერელოთ, რის გამო თავებზე ესმობდა მუშებს, ასე რომ რამდენიმე წუთის განმავლობაში იმათ მუშაობა არ შეეძლოთ. ეს დრო იმათ სამუშაო ჰიროდან გამოურიცხეს. ციფრისის კანტონში ქალღების მოალერსე ფაბრიკანტმა გამოურიცხა მუშა-ქალებს ის დრო, რომელაც მან. მათთან ერთად, თავის კანტონრაში დაჰყო იმათ ალერსში!

ძალა. კაპიტალისტი უქადაქებს მუშებს მომპირნეობას და ბრძნულ წინდახედულობას და ამავე დროს ძალას ატანს მათ დათლანგონ თავიანთი ერთად-ერთი ქონება—სამუშაო ძალა¹⁾.

ამ შემთხვევაში კაპიტალისტი მოქმედებს, რა თქმა უნდა, არა როგორც კერძო პირი, არამედ როგორც კაპიტალისტური წარმოების წესის წარმომადგენელი, რომელიც ამ წესის მცნებას ასრულებს, დამოუკიდებლად იმისა, პირადი გაუმაძღრობა ამოქმედებს მას, თუ კონკურენცია.

აქ ჩვენ ვხედავთ მუშათა კლასსა და კაპიტალისტების კლასს შორის ინტერესთა წინააღმდეგობას. მუშები ცდილობენ, რაც შეიძლება, შეამოკლონ სამუშაო დღე,—კაპიტალისტები კი, პირიქით, გააგრძელონ იგი. ამ კლასობრივ წინააღმდეგობას მოყვა ბრძოლა, რომელიც გრძელდება დღემდე, მაგრამ რომელიც უკვე რამდენიმე საუკუნის წინეთ დაიწყო და რომელსაც უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობა აქვს. ამ ბრძოლაში პროლეტარიატმა თავისი ინტერესების სოლიდარობა შეიგნო. ეს სოლიდარობა შეიქნა მთავარ მამოძრავებელ ძალათ მუშების ერთ კლასათ შესაერთებლად, მუშათა მოძრაობის თანამედროვე მოძრაობათა გასავითარებლათ. ამ ბრძოლის ერთ უშესანიშნავეს პრაქტიკულ შედეგს, რომელიც კი აქამდის მიღწეულია, სამუშაო დღის ხანგრძლივობის კანონმდებლობითი გზით (სახელმწიფოს მიერ) მოწესრიგება შეადგენს, — ე. ი. ნორმალური (ზომიერი) სამუშაო დღე.

ინგლისში, თანამედროვე მრეწველობის სამშობლოში, ამ ბრძოლის პირობები და მიზეზები ყველაზე უფრო უმაღლეს განდენ და ყველაზე უფრო მკვეთრად განვითარდენ; ამიტომ იქ ბრძოლაც

¹⁾ მარქსს D-r რიზარდსონის წერილიდან ერთ ინგლისურ ჟურნალში Social Science Review, 1863 წ.) შემდეგი ადგილი მოყავს, სადაც სწერია: „Marylebone-ში (ლონდონის ერთ-ერთი უდიდესი კვარტალი) 1.000 სულზე 31 მკედელი კედება ყოველწლიურად, რაც 11-ით აღემატება მამაკაცების საშუალო მოკვდაობას ინგლისში. ეს საქმიანობა, რომელიც კაცობრიობის თითქმის ინსტიქტიური ხელოვნებაა და თავისთავად დასაწუნი არ არის, გადაკარბებული შრომის გამო განაწადგურებელი ხდება ადამიანისათვის. მკედელს შეუძლია დღეში ამდენი ურო და ჰკრას, ამდენი ნაბიჯი გაიაროს, ამდენი ამოისუნთქოს, ამდენი სამუშაო შესასრულოს და საშუალოდ, ვთქვათ, 50 წელიწადი იცოცხლოს. მაგრამ მას აიძულებენ ამდენი მეტი დაჰკრას, ამდენი მეტი გაიაროს, ამდენი მეტი ამოისუნთქოს, და ყველაფერი ეს 1/4-ით აღიდეგს მისი ყოველდღიური ცხოვრების ამოცანას. იგი ცდილობს ყველა ამის გაკეთებას და ამას შედეგათ ის მოსდევს, რომ განსახლებულ პერიოდში 1/4-თ მეტ სამუშაოს ასრულებს და 50 წლის ნაცვლად 37 წლისა კვდება“. („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 211, ქართ. გამოცე.)

უფრო უმაღლესად გაჩაღდა, ვინემ სხვა ქვეყნებში. ინგლისის ფაბრიკის მუშეები ხმის მიმცემნი, პირველი მეორეები იყვნენ არა მარტო ინგლისის, არამედ საზოგადოდ მთელი თანამედროვე მუშათა კლასის, და ინგლისის მუშების თეორეტიკოსებმაც პირველად აღიმაღლეს ხმა კაპიტალის თეორიის წინააღმდეგ“ („კაპიტალი“, ტ I, გვ. 253, ქართული გამოცემა). აგრეთვე ბრძოლა სამუშაო დღის შესამოკლებლად და მისი მიზეზები არსად ისე ნათლათ არ ყოფილა გამოკვლეული და შესწავლილი, როგორც ინგლისში, სადაც პრესამ, პარლამენტარულმა კამათმა (დებატებმა), საანკეტო კომისიებმა, ისე როგორც ოფიციალურმა ანგარიშებმა, განსაკუთრებით ფაბრიკის ინსპექტორების ანგარიშებმა, შეგვეძინეს იმდენი მდიდარი მასალა, როგორც სხვა ქვეყანაში არსად არ მოიპოვება, მასალა, რომელიც იმ დროს, როცა მარქსი „კაპიტალის“ პირველ ტომს ათავებდა (1866 წ.), ერთადერთი იყო ამ საგნის შესახებ.

ამიტომ მარქსმა დაწვრილებით დაგვიხატა ბრძოლა ნორმალური სამუშაო დღის სასარგებლოდ მხოლოდ ინგლისში. მის დამატებას შეადგენს ენგელსის თხზულება: „მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში“ (Die Lage der arbeitenden Klasse in England). ენგელსის აღწერა თავდება მხოლოდ 1844 წლით, მარქსის—მხოლოდ 1866 წლით. მიუხედავად ამისა, იმათ მოთხრობას ნორმალური სამუშაო დღის ბრძოლის შესახებ დღემდის აქვს არა მარტო ისტორიული მნიშვნელობა. იმათ მიერ აღწერილი პირობები, მითქმა-მოთქმა (ინტრიგები), ათასგვარი ოინები კაპიტალისტებისა, მიმართული იმაზე, რომ რამდენად შესაძლებელია გაგრძელებულ იქნას სამუშაო დღე, ან მისი იძულებითი შემოკლება ცხოვრებაში არ იქნას გატარებული, პოლიტიკური პარტიების და მუშათა კლასის ურთიერთობანი ყველა ამ დავიდარაბაში და ალიაქოთში, — ყოველივე ეს იმდენად ტიპური და დამახასიათებელია, რომ ამ მოძრაობის უფრო მერმინდელი განვითარება ხმელეთზე მხოლოდ ინგლისის განვითარების ასლს წარმოადგენს. ის ურთიერთობანი, რომელნიც აღწერა ენგელსმა 60 წლის და მარქსმა 40 წლის უკან, ჯერ კიდევ ცოცხალია ჩვენში. ის მცირე მასალა, კერძო გამოკვლევები და ოფიციალური ანგარიშები გერმანიის და ავსტრიის მრეწველობის შესახებ, რომლებიც უკანასკნელ წლებში იქნენ გამოქვეყნებულნი, მხოლოდ „კაპიტალის“ დასკვნების მჭერმეტყველურ დასურათებას შეადგენენ. წინასიტყვაობაში მარქსი გვეუბნება, რომ იგი თავის გამოკვლევის პირველ ტომში „აქ ბევრ ადგილს უთმობს ინგლისის საფაბრიკო კანონმდებლობის ისტორიას და მის შედეგებს იმიტომ, რომ თითოეულ ნაციას შეუძლია და

ვალდებულაცაა ისწავლოს მეორე ნაციიდან“ და იმიტომ, რომ გაბატონებულ კლასებს მათი საკუთარი ინტერესები აიძულებენ თავიდან აიცილონ ყველა ის იურიდიული დაბრკოლებანი, რომელნიც მუშათა კლასის განვითარებას წინ ეღობებიან. და მართლაც, მარქსის გამოკვლევას უმნიშვნელოდ არ ჩაუვლია. ფაქტები, რომლებიც მას მოყავს, იმდენად მკერმეტყველური და დაურღვეველია, რომ შეუძლებელი იყო იმათ ირ მიეპყროთ ყურადღება არა მარტო მუშათა კლასის მხრივ, არამედ გაბატონებულ კლასების განათლებულ წევრების მხრითაც. შვეიცარია, ავსტრია და გერმანია თავის საფაბრიკო კანონმდებლობის განვითარებას, წინსვლას, ბევრნაირათ „კაპიტალს“ უნდა უმადლოდენ.

— მაგრამ ბურჟუაზიის მოაზროვნე წევრთა რიცხვი, რომლებიც თავისუფალი არიან ეიწრო კლასობრივ შეხედულებიდან, ძლიერ მკირეა; მუშათა კლასის პოლიტიკური მნიშვნელობა კი ჯერ კიდევ ნაკლებია. როცა „კაპიტალში“ ვკითხულობთ მარქსის დასკვნებს საფაბრიკო კანონმდებლობაზე, ჩვენ არა თუ არ გვახარებს მიღწეული შედეგები, არამედ ჩვენ გვიპყრობს სირცხვილის გრძნობა იმ უვიცობის გამო, რომელსაც საფაბრიკო კანონმდებლობის შესახებ დღემდის იჩენენ. მხოლოდ ამ უვიცობით შეიძლება ახსნათ ის ფაქტი, რომ ევროპის პარლამენტებში დღემდის გაიგონებთ ისეთ აზრებს, რომლებიც ინგლისში უკვე დიდი ხანია უარყოფილია ცხოვრების მიერ და ყველასაგან დატოვებული, თუმცა ჩვენ ასე ფარისეულურად დაესცქებით ზევითან ქვევით ამ „თავისუფალი ვაქრობის“ ქვეყანას.

ჩვენ არ შეგვიძლია დაწვრილებით მოვიყვანოთ აქ „კაპიტალის“ იმ ადგილის შინაარსი, სადაც სამუშაო დღეზეა ლაპარაკი.¹⁾ ჩვენ ვურჩევთ ყველას, ვისაც შეძლება აქვს, — თვითონ შეისწავლოს „კაპიტალის“ საშუალებით ინგლისის მრეწველობის იმ დარგთა მდგომარეობა, რომლებშიაც სამუშაო დღე კანონით შეზღუდული არ არის, ღამის მუშაობა, ცვლის სისტემა, და ბოლოს ბრძოლა ნორმალური სამუშაო დღისთვის. საფაბრიკო კანონმდებლობის პრინციპის დასაცავად იმაზე უკეთესი იარაღი არ არის, ვინემ „კაპიტალის“, მერვე და მეცამეტე თავები.

საზოგადოდ ინგლისში სამუშაო დღის კანონმდებლობითი გზით მოწესრიგების საქმეში შესაძლებელია აღვნიშნოთ ორი ერთი-მეორის

¹⁾ დაწვრილებით ეს თემა განვიხილეთ და განსაკუთრებით მისი განვითარების უახლოესი ხანა ავეწერე ჩემს ბროშურაში: „Der Arbeiterschutz, besonders die internationale Arbeiterschutzgesetzgebung und der Achtstundentag“. Nürnberg, 1890.

მოწინააღმდეგე მიმდინარეობა: მეთოთხმეტე საუკუნიდან დაწყებული მეჩვიდმეტე საუკუნის გასვლამდე სცემენ ისეთ კანონებს, რომელთაც მიზნათ სამუშაო დღის გაგრძელება აქვთ. მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან ინგლისის კანონმდებლობაში ჩვენ ვამჩნევთ სამუშაო დღის შემოკლების ტენდენციას.

ინგლისის კაპიტალი წარმოების კაპიტალისტური წესის განვითარების პირველ საფეხურზე ჯერ კიდევ მეტად სუსტი იყო იმისთვის, რომ მას მხოლოდ ეკონომიურ ურთიერთობათა ძალის საშუალებით გამოეწოვა მუშიდან ზედმეტი ღირებულების თვალსაჩინო რაოდენობა. ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნეში გაისმოდა საჩივარი იმის შესახებ, რომ ინგლისის მრეწველობაში მუშები კვირაში მხოლოდ ოთხ დღეს მუშაობენ, ვინაიდან ოთხი დღის ქირა უზრუნველყოფს მათ მთელი კვირის განმავლობაში. სამუშაო ქირის შესამცირებლად და სამუშაო დროს გასაგრძელებლად განზრახული იყო მაშინ მაწანწალების და მათხოვრების სამუშაო სახლში მოთავსება, რომელიც (სამუშაო სახლი) „საშინელების სახლათ“ უნდა გადაქცეულიყო. ამ „საშინელების სახლში“ მუშაობა დღე და ღამეში 12 საათს უნდა გაგრძელებულიყო.

ასი წლის შემდეგ, 1863 წელს, ჰუმანიურ მეცხრამეტე საუკუნეში, პარლამენტარულმა კომისიამ დაამოწმა ის ფაქტი, რომ სტაფორდშირის (ინგლისშია) თიხის ქარხნებში შვიდი წლის ბავშვები ყოველდღე თხუთმეტ-თხუთმეტ საათს მუშაობდნენ!

კაპიტალი აღარ საჭიროებდა უკვე ძალდატანებითი კანონებს და დამამუშვიდებელ სახლებს იმისთვის, რომ მუშა ძალით აემუშავებია ზედმეტი ღირებულების მისაღებად. კაპიტალი გადაიქცა ისეთ ეკონომიურ ძალათ, რომელსაც პროლეტარი-მუშა ძალაუნებურათ უნდა დამორჩილებოდა. მეთვრამეტე საუკუნის უკანასკნელ წლებში დაიწყო ნამდვილი ნადირობა ზედმეტი შრომის მისათვისებლად, კაპიტალისტები ეჯობებოდნენ ერთი ერთმანეთს სამუშაო დღის უზომო გადიდების საქმეში.

მუშათა კლასის ფიზიკური და ზნეობრივი გადაშენება ამ დროიდან მოყოლებული გასაოცარი სისწრაფით მიდის წინ. ამ გადაშენების პროცესის შეჩერება ვერ შესძლო სისხლის მუღმივმა განახლებამაც კი, საფაბრიკო რაიონებში სოფლის რაიონებიდან მუშების დენის მეოხებით. „ბამბეულობის მრეწველობა უკვე 90 წელიწადია რაც არსებობს, — შეეძლო წამოეძახა 1863 წელს ორატორ ფერანდს ინგლისის ქვედა პალატაში — და ინგლისის ტომის-სამი თაობის განმავლობაში მან მოინელა ბამბის მუშების ცხრა თაობა“—ო.

მაგრამ ფაბრიკანტები არ შემცდარან თავის ანგარიშში. მიუხედავად აღამიანების სიცოცხლის სწრაფი განადგურებისა, თავისუფალ სამუშაო ძალის საჭიროებას ისინი სრულებით არ გრძნობდენ: შოტლანდიის, ირლანდიის, გერმანიის სოფლებიდან დიდძალი ხალხი მიეშურებოდა ინგლისის საფაბრიკო ოლქებში და ლონდონში საიქიოს გასამგზავრებლათ: ყველა ამათ ღენიდა სამშობლოდან ადგილობრივი შინაური მრეწველობის დაცემა, სახნავე-სათესი მიწების საძოვარ მინდვრებათ გადაქცევა და სხე.

თუ ის გარემოება, რომ ინგლისის ხალხი გადაშენების გზას დაადგა, ფაბრიკანტების კლასს, როგორც ასეთს, სამუშაო დღის კიდევ უფრო მეტ გაგრძელებაზე ხელს არ ალებინებდა, სამაგიეროდ ინგლისის სახელმწიფო მოღვაწეები, რომლებიც არ ეკუთვნოდენ ფაბრიკანტების კლასს, ისე როგორც ამ კლასის უფრო წინდახედული წევრებიც, ვალდებულნი იყვნენ ამ გარემოებისათვის ყურადღება მიექციათ. იმათ შემდეგი საკითხი აფიქრებდათ: რათ გადაიქცევა ინგლისი, რა მოელის მთელ მის მრეწველობას, თუ მისი ხალხი ასე თავაშეებულად გამოიფიტება კაპიტალიზმის მეოხებითო?

მსგავსად იმისა, როგორც ყველა კაპიტალისტურ სახელმწიფოებში აუცილებელი შეიქნა, შეძლებისადაგვარად, ბოლო მოღებოდა ტყის განადგურებას კაპიტალის მიერ, სწორედ ასევე აუცილებელი შეიქნა ეროვნული, ნაციონალური სამუშაო ძალის კაპიტალის მიერ მტაცებლური გაყვლეფის შეზღუდვა. ის სახელმწიფო მოღვაწეები, რომლებმაც შეიგნეს ეს აუცილებლობა, მოქმედებდენ ინგლისის მუშა ხალხის მოძრაობის, — ე. ი. ამ პირველი მუშათა მოძრაობის ზეგავლენით.

რობერტ ოუენი უკვე მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში თხოვლობდა სამუშაო დღის შემოკლებას, და მართლაც, თავის ფაბრიკაში მან 10¹/₂ საათის სამუშაო დღე შემოიღო, რამაც შესანიშნავი ნაყოფი გამოიღო. მუშათა მოძრაობამ, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის მეორე წლებიდან სწრაფად ვითარდებოდა და 1835 წლიდან მკიდროთ უკავშირდებოდა ჩარტისტების პარტიას, რომელიც გაბატონებულ კლასებს თანდათან სტაცებდა ხელიდან სხვა და სხვა დათმობას, თავის უმთავრეს მიზნათ დაისახა საყოველთაო საარჩენო უფლების და ათი საათის სამუშაო დღის მოპოვება.

თუ რა ნაირი მკაცრი და შეუპოვარი იყო ეს ბრძოლა, თუ რანაირათ კაპიტალისტები და იურისტები ავარჯიშებდენ მთელ ოკეიანთ გონებას, რომ ის დათმობანი, რომლებიც მათ მუშებმა ბრძოლის საშუალებით გამოგლიჯეს ხელიდან, ისევე უკან დაებრუნებიათ;

ოღონდ ნაირი მამაცობით და ენერგიით გამოდიოდენ მუშების ინტერესების დასაცავად ფაბრიკის ინსპექტორები — ზოგჯერ თვით მინისტრების სტრვილის წინააღმდეგ, — განსაკუთრებით კი ლეონარდ ჰორნერი (Leonard Horner), რომლის მოგონება ძვირფასი უნდა იყოს ყველა მუშისთვის; თუ როგორ პირდებოდენ თავისუფალი ვაქრობის მქადაგებელნი (Freihändler) მუშებს ათი საათის სამუშაო დღის შემოღებას, როცა ისინი საჭიროებდენ მუშების დახმარებას მიწისმფლობელთა წინააღმდეგ, და თუ შემდეგ რანაირი ურცხვობით არღვევდენ თავიანთ დაპირებებს, როცა სახლვარგარეთიდან შემოსატან საქონელზე ბაჟების მოსპობას აღწევდენ; და, დასასრულ, თუ როგორ მუშების მოსახანე მოძრაობამ იძულებული გახადა გაბატონებულ კლასები ათი საათის სამუშაო დღე დაედგინათ, მუშათა რამოდენიმე კატეგორიისათვის მაინც, — ყოველივე ეს დაწვრილებით, ცოცხლად და საფუძვლიანად მოთხრობილია „კაპიტალში“.

მეგრამეტე საუკუნის მეორმოცდაათე წლების დასაწყისიდან მუშათა მოძრაობა ინგლისში დაადგა განვითარების უფრო მშვიდობიანი გზას. ერთის მხრივ, მას არ შეეძლო თავის თავზე არ განეცადა ის რეაქცია, რომელიც მოყვა მუშა ხალხის დამარცხებას პარიზში და აგრეთვე რევოლუციის სწრაფ დამარცხებას მთელ ხმელეთზე, — ნეორეს მხრივ, ჩარტისტების მოძრაობის მიზანი არსებითად სულ უფრო და უფრო ხორციელდებოდა, და ამავ დროს ინგლისის მრეწველობამ იწყო განვითარება სხვა ქვეყნების მრეწველობის ხარჯზე, რამაც თავის შორეულ ჩაითრია მუშათა კლასიც; ამის გამო მუშებში დეზი მოიკიდა იმ შეხედულებამ, რომ ინგლისის კაპიტალის და ინგლისის შრომის ინტერესებს შორის არსებობს რალაცნაირი თანხმობა ანუ ჰარმონია უცხო ქვეყნების კაპიტალის და შრომის წინააღმდეგ.

მაგრამ მიუხედავად ამისა, ინგლისის საფაბრიკო კანონმდებლობა ამ მშვიდობიან დროსაც კი შეუჩერებლად წინ მიდიოდა. 27 მაისის 1878 წლის კანონით, ბოლოს, განმარტებული და ხელახლა გადასინჯულ იქნა მთელი საკანონმდებლო მუშაობა, დაწყებული 1802 წლიდან ვიდრე 1874 წლამდე, რომელიც შეიცავს 60 სხვა და სხვა საფაბრიკო კანონებს: ამ კანონის უმთავრესი სამსახური მდგომარეობს იმაში, რომ მან მოსპო განსხვავება ფაბრიკასა და სახელოსნო დაწესებულებას შორის. კანონები, რომლებიც შრომას მფარველობას უწევენ, სავალდებულო შეიქნენ არა მარტო ფაბრიკისათვის, არამედ წვრილი სახელოსნო დაწესებულებისთვისაც და რამდენიმეთ თითქმის საშინაო მრეწველობისთვისაც. მაგრამ კანონის მფარველობა ვრცელდება მხოლოდ ბავშვებზე და ქალებზე, და არა მოზრდილ

მამაკაცებზე. 1878 წლის კანონი შემდეგ გაუმჯობესებული იქნა მთელი რიგი კანონების გამოცემით; ამ უკანასკნელებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს 1891 და 1901 წლების კანონებს. 12 წლის ქვევით ყველა ბავშვებს სრულებით აკრძალული აქვთ სამრეწველო შრომა; 12 წლიდან 14 წლამდე ბავშმა დღე და ღამეში უნდა იმუშაოს ორჯერ უფრო ნაკლებ დროს, ვინემ მოზრდილმა ყრმამ (14 წლიდან 18 წლამდე) და დედაკაცმა. უკანასკნელთათვის სამუშაო საათების რაოდენობა ერთი კვირის განმავლობაში არ უნდა აღემატებოდეს 60 საათს, გარდა საფეიქრო მრეწველობისა, სადაც ნებადართული იყო მხოლოდ $56\frac{1}{2}$ საათის მუშაობა კვირაში. კვირაობით, სააღდგომოთ და წითელ პარასკევს მუშაობა აკრძალული აქვთ იმ პირობით, ვინც კანონის მფარველობის ქვეშ იმყოფება. გარდა ამისა, ამას უნდა მიეუმატოთ კიდევ წელიწადში 4 სრული უქმე დღე (რომელიც შაბათს არ ხედება) და 8 დღე-ნახევარი უქმე. აქედან ნახევარზე მეტი უწყევს პერიოდს 15 მარტიდან—1 ოქტომბრამდე. რათქმა უნდა, ამ კანონების მეოხებით, მომეტებულ შემთხვევაში, სახელდობრ იქ, სადაც მამაკაცები მუშაობენ დედაკაცებთან და ბავშვებთან ერთად, სამუშაო დრო მამაკაცებისთვისაც განსაზღვრულია აგრეთვე 10 საათით. მაგრამ თუ რამდენათ საჭიროა კანონის მფარველობის გაერცელება მამაკაცებზედაც, ამას მოწმობს ინგლისის მუშების უმწეო და ვაგლახი მდგომარეობა შრომის იმ დარგებში, რომლებზედაც კანონის მოქმედება არ ერცელდება და რომლებშიაც მუშები რაიმე ბედნიერი შემთხვევის წყალობით არ გადაქცეულან მუშების არისტოკრატიათ.

ნორმალური სამუშაო დღის შედეგები მეტათ კეთილნაყოფიერი იყო. მან მართლა დაიხსნა ინგლისის მუშა ხალხი გადაშენებისაგან, და მით ინგლისის მრეწველობაც შეჩერებისაგან. ათი საათის სამუშაო დღის შემოღებამ არა თუ არ შეზღუდა და მუხრუქი არ მოუქირა ინგლისის მრეწველობის განვითარებას, არამედ, პირიქით, კიდევ უფრო ხელი შეუწყო მის კოლოსალურ აღდგენა-აყვავებას. ნორმალური სამუშაო დღე გარდაიქცა ინგლისის ნაციონალურ დაწესებულებათ, და არავის თავში არ მოსდის მისი ღალატი. თვით იმ ფაბრიკანტებმაც კი, რომლებიც პირველად ყოველგვარი საშუალებით იბრძოდნენ ნორმალური სამუშაო დღის შემოღების წინააღმდეგ და შემდეგ აბრკოლებდნენ ათასნაირი ხრიკებით მის ცხოვრებაში გატარებას; ახლა იწყებს ამ კანონით ცავის მოწონება და ისინი მას სთვლიან ინგლისის მრეწველობის ერთ-ერთ სიამაყეთ და უპირატესობათ ხმელეთის მრეწველობასთან შედარებით.

ინგლისის მაგალითმა და კაპიტალიზმის განვითარებამ ევროპის დანარჩენ ქვეყნებშიაც გამოიწვიეს სამუშაო დღის მოწესრიგების აუცილებლობა. საფაბრიკო კანონმდებლობა ცოტად თუ ბევრად ნაყოფიერად განხორციელებულ იქნა მუშათა მოძრაობის ძლიერების და გაბატონებულ კლასების პოლიტიკურ პარტიათა წინდახედულობის პირდაპირი ზეგავლენით ერთ და იმავე დროს.

შედარებით ყველაზე უფრო უკეთესი შრომის დაცვის საფაბრიკო კანონმდებლობა ევროპის ხმელეთზე აქვს უქველათ რესპუბლიკანურ შვეიცარიას. კავშირის კანონმა (Bundesgesetz) 1877 წლის 23 მარტის თარიღით, რომელმაც დაიჭირა სხვა და სხვა კანტონების საფაბრიკო კანონის ადგილი,—დაადგინა თერთმეტი საათის სამუშაო დღე ყველა მუშებისთვის, რომლებიც ფაბრიკებში მუშაობენ. ეს კანონი ინგლისის კანონზე უფრო შორს მიდის, ვინაიდან უკანასკნელი არ იცავს მამაკაცებს, მაგრამ, მეორეს მხრივ, იგი ჩამორჩენილია ინგლისისაზე მით, რომ აწესებს მაქსიმალურ (უდიდეს) სამუშაო დღეს არა ათის, არამედ თერთმეტი საათისას და აგრეთვე არ ვრცელდება წვრილ სახელოსნოებზე და შინაურ მრეწველობაზე. ბავშებს, რომელთაც არ შესრულებიათ 14 წელიწადი, შვეიცარიის ფაბრიკებში სრულებით აკრძალული აქვთ მუშაობა; 14—16 წლის ბავშებისთვის სკოლაში მეცადინეობის და ფაბრიკაში მუშაობის დრო ერთად არ უნდა აღემატებოდეს 11 საათს.

საფრანგეთში პირველი საფაბრიკო კანონი 1841 წელს გამოიცა. ამ კანონმა დაადგინა რვა საათის სამუშაო დღე 8 - 12 წლის ბავშათთვის, 12—16 წლის ბავშათთვის 12 საათის სამუშაო დღე, მაგრამ ეს საბრალო კანონიც კი მხოლოდ ქალაქებში არსესობდა ისე, როგორც თორმეტი საათის ნორმალური სამუშაო დღე ყველა სახელოსნოებში და ფაბრიკებში, რომელიც კანონათ იქცა რევოლიუციის ზეგავლენით 1849 წელს. მას აკლდა საფაბრიკო ზედამხედველობა, ინსპექცია, რომელსაც თვალყური უნდა ედევნებია კანონის ცხოვრებაში გატარებისათვის. პირველად მხოლოდ 19 მაისის 1874 წლის კანონით დაედვა საფუძველი უფრო სერიოზულ კანონმდებლობას შრომის დაცვის საქმეში. ამ კანონმა აკრძალა მრეწველობის ზოგიერთ დარგში იმ ბავშების შრომით სარგებლობა, რომელთაც არ შესრულებიათ 12 წელიწადი, და სრულიად აკრძალა იმ ბავშების მუშაობა ფაბრიკებში, რომელთაც არ შესრულებიათ 10 წელიწადი; სიმუშაო დღე 10—12 წლის ბავშათთვის განსაზღვრულ იქნა 6 საათით; 12—16 წლის ბავშათთვის—12 საათით. კანონის ცხოვრებაში გასატარებლად დანიშნეს სახელმწიფო

საფაბრიკო ინსპექტორები, და იმათ დასახმარებლად დააწესეს აგრეთვე ადგილობრივი კომისიები.

1892 წელს ეს კანონი გაუმჯობესებულ იქნა. 12 წლის ქვევით ბავშვებს შრომა სრულებით აეკრძალათ; დანიშნულ იქნა მაქსიმალური სამუშაო დღე 12—16 წლის ბავშვთათვის 10 საათის, 16—18 წლის ყრმათათვის—11 საათის და კვირაში არა უმეტეს 60 საათისა; მუშა დედაკაცებისთვისაც შემოღებულ იქნა 11 საათის სამუშაო დღე.

განმეორებითი ცდა 11 საათის სამუშაო დღის მაგიერ 10 საათის შემოსაღებად სენატის წინამძღვრების მეოხებით ვერ განხორციელდა. ბოლოს მილერანმა მოახერხა კომპრომისის (შეთანხმების) გაკეთება. 30 მარტის 1900 წლის კანონით სამუშაო დღე იმ ფაბრიკებში, სადაც ქალები და ბავშვები მამაკაცებთან ერთათ მუშაობენ, ყველა კატეგორიებისთვის განსაზღვრულია 10 საათით. მაგრამ, სამაგიეროდ, ამ გარემოებამ გამოიწვია ბავშვების მდგომარეობის შედარებით გაუარესება. ახლა სამუშაო დღე—და ეს ერთათ ერთი მაგალითია ყველა ქვეყნის შრომის დაცვის საფაბრიკო კანონმდებლობაში—მუშათა ყველა კატეგორიისთვის და, მაშასადამე 12 წლის ზევით ბავშვთათვისაც, ერთნაირი ზომის დაწესდა, სახელდობრ: პირველი ორი წლის განმავლობაში კანონის შემოღების შემდეგ 11 საათის, შემდეგი ორი წლის განმავლობაში—10½ საათის და მხოლოდ შემდეგ უნდა განხორციელდეს 10 საათის სამუშაო დღე. დროებით, მაშასადამე, სამუშაო დღე იმათთვის, ვინც ყველაზე უფრო საქირვებდა მფარველობას, თითქმის გაგრძელებულ იქნა.

ავსტრიაში 1885 წლის 11 ივნისის კანონით დაწესდა ერთმეტეტი საათის ნორმალური სამუშაო დღე ყველა ფაბრიკებში, მაგრამ, მეორეს მხრივ, კანონში ნათქვამია, რომ ალებ-მიცემობის მინისტრს უფლება ეძლევა გააგრძელოს სამუშაო დღე ერთი საათით მრეწველობის ზოგიერთ დარგში. 12 წლამდე ბავშვებს არ შეუძლიათ მონაწილეობა მიიღონ ნამდვილ სამრეწველო შრომაში (და აგრეთვე წვირლ სახელოსნოებშიაც). „ახალგაზრდა მუშების“ (ბავშვების) სამუშაო დღე განსაზღვრულია 8 საათით. ავსტრიელ მეცნიერების და აგრეთვე ზოგიერთ პარლამენტების აზრით, ბავშვის ასაკი თავდება 12 წელიწადზე, შემდეგ ბავში უკვე „ყმაწვილ-კაცათ“ ხდება.

არც გერმანიის შრომის დაცვის კანონმდებლობაა უკეთესი ყველა განხილულ კანონმდებლობზე. სამრეწველო წესდება, რომელიც შეიცავს დადგენილებებს შრომის დაცვის შესახებ, გამოცემულია 1891 წელს. ეს წესდება კრძალავს ფაბრიკებში იმ მუშების შრომას, რომელთაც არ შესრულებიათ 13 წელიწადი, და 13—14 წლის ბავშვებს

მუშაობას საზღვრავს 6 საათით, 14—16 წლისას კი — 10 საათით. 16 წლის ზევით ქალებისთვის დადგენილია ნორმალური სამუშაო დღე—11 საათი. 1908 წლის 28 დეკემბერს გამოცემული სამრეწველო წესდების მიერ დაწესებულია მუშა ქალებისთვის ნაცვლად 11 საათისა, 10 საათის სამუშაო დღე. მამაკაცებს, როგორც წინეთ, ისე ახლაც, იმდენს ამუშაებენ, რამდენიც კაპიტალისტებს ენებებათ.

ევროპის დანარჩენ სახელმწიფოებში შრომის კანონმდებლობითი დაცვა სრულებით უმნიშვნელოა და განისაზღვრება თითქმის მხოლოდ ბავშვების დაცვით.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში გამოცემულია კანონები ბავშვების დასაცავად, და აგრეთვე უმეტეს შემთხვევაში ფაბრიკებში მომუშავე ქალების მფარველობის მიზნით. ამთგან უმრავლესობას დაწესებული აქვს 10 საათის სამუშაო დღე, როგორც მაქსიმალური. მხოლოდ კალიფორნიას, დელაუარს, აიდახოს და მისსურის აქვთ 9 საათის სამუშაო დღე შემოღებული; ილინოისს კი 8 საათის (მოზრდილთათვის 14 წლიდან 16 წლამდე და არა დედაკაცებისათვის). ჩრდილოეთ სახელმწიფოების უდიდეს ნაწილში ბავშთა შრომა 14 წლამდე აკრძალულია; სამხრეთის სახელმწიფოები კი საზღვრავენ მაქსიმალურ ასაკს 10 და 12 წლით ან და არავითარი დადგენილება არა აქვთ ამ მიმართულებით გამოტანილი. სამხრეთ ნაწილში შრომის დაცვა საერთოდ ძლიერ ჩამორჩენილია. საერთოდ შეერთებულ შტატებში მამაკაცების სამუშაო დრო ჯერ კიდევ არაა კანონით განსაზღვრული. ასევეა ავსტროლიაშიც. ვიქტორიასა და ახალზელანდიაში შემოღებულია 8 საათის სამუშაო დღე ქალებისათვის და მოზრდილთათვის.

დასასრულ, სულ უკასასკნელ ათეულ წლებში ჩვენ ვხედავთ, რომ სამუშაო დღის მოწესრიგება თანამედროვე ნაციონალურ საზღვრებიდან თანდათან გამოდის და ხდება საერთაშორისო, ყველაკაპიტალისტურ სახელმწიფოების საერთო საქმეთ. პირველათ ეს აზრი წამოაყენეს შვეიცარიის, საფრანგეთის, გერმანიის, ავსტრიის და სხვა ქვეყნების მუშებმა, და შემდეგ მთავრობებმაც საჭიროდ დაინახეს ამ საკითხისთვის ყურადღება მიექციათ. პირველი მთავრობა, რომელიც მიემხრო შრომის საერთაშორისო დაცვას, შვეიცარია იყო. მაგრამ მისმა მეცადინეობამ, რომ დაეინტერესებია ამ საკითხით სხვა ქვეყნის მთავრობანი, ამაოთ ჩაიარა იმის გამო, რომ გერმანიის საიმპერიო მთავრობა ამ საკითხს ცუდი თვალთ უყურებდა. ნორმალური სამუშაო დღე ბისმარკისთვის რალაც საშინელება იყო. რკინის კანცლერის დაცემამ გზა გაუჟაფა გერმანიაში მოძრაობას შრომის დაცვის სასარგებლოდ, და ერთ დროს კიდევაც ეგონათ, რომ

მთავრობას სურს ძირითადი, ღრმა სოციალური რეფორმების განხორციელება. სხვათა შორის, მის პროგრამაში შევიდა საერთაშორისო კანონმდებლობის იდეა შრომის დაცვის შესახებ. იმპერატორმა ვილჰელმ მეორემ. 1890 წელს მარტში, ამ საკითხის გამოსარკვევად მოიწვია კონფერენცია ბერლინში ევროპის სახელმწიფოების წარმომადგენელთაგან. როგორც ვიცით, ამ კონფერენციას არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია.

პირიქით, მუშათა კლასის საერთაშორისო მოღვაწეობამ 8 საათის სამუშაო დღის სასარგებლოდ, რომელიც იწყება პარიზის საერთაშორისო სოციალისტური კონგრესით 1889 წელს, უკვე მოიპოვა უაღრესი მნიშვნელობა, როგორც საყოველთაო ისტორიულმა მოძრაობამ. მაისის დღესასწაული — ეს საერთაშორისო შრომის დაცვის სასარგებლოდ მიმართული დემონსტრაცია, გახდა მართლაც საერთაშორისო მებრძოლ პროლეტარიატის ძალთა გრანდიოზულ შემოწმებათ და მის გამარჯვების დღესასწაულათ.

თ ა ვ ი მ ე მ მ ს ნ ა

„წერილი ხელოვნის“ ზედმეტი ღირებულება და კაპიტალისტის ზედმეტი ღირებულება

თუ ჩვენ ზედმეტი ღირებულების ნორმასთან ერთად წინდაწინ ვიცით სამუშაო ძალის ღირებულება და, მაშასადამე, ის აუცილებელი სამუშაო დრო, რომელიც საჭიროა მუშის არსებობისათვის, ჩვენ ვიცით აგრეთვე ზედმეტი ღირებულების ნორმასთან ერთად ზედმეტი ღირებულების ის მასაც, რომელსაც თითოეული მუშა კაპიტალისტს აძლევს. თუ სამუშაო ძალის ღირებულება უდრის 3 მარკას და ზედმეტი ღირებულების ნორმა უდრის 100%, იმ შემთხვევაში, ზედმეტი ღირებულების რაოდენობა, რომელსაც ქმნის მუშა, უდრის 3 მარკას. მარგამ რამდენათ დიდია ზედმეტი ღირებულების საერთო რაოდენობა, რომელიც კაპიტალისტს ერგება განსაზღვრულ პირობებში? ვთქვათ, რომ კაპიტალისტი განსაზღვრულ პირობებში ამუშაებს 300 მუშას; ვთქვათ, რომ ცვალებადი კაპიტალი, რომელსაც იგი ყოველდღე ხარჯავს, უდრის 900 მარკას, ზედმეტი ღირებულების ნორმა-კი 100%-ია. ამ შემთხვევაში დღის განმავლობაში გაკეთებული ზედმეტი ღირებულების რაოდენობა უდრის აგრეთვე 900 მარკას. „ზედმეტი ღირებულების რაოდენობა უდრის დახარჯულ

ცვალებადი კაპიტალის სიდიდეს, გამრავლებულს ზედმეტი ღირებულებების ნორმაზე“.

თუ ერთი ამ ფაქტორთაგანი კლებულობს, საჭიროა სამაგიეროდ მეორე ფაქტორის გადიდება, რომ ზედმეტი ღირებულებების რაოდენობა უცვლელად დარჩეს იმავე დონეზე. პირიქით, ერთი ამ ფაქტორთაგანის გადიდება შესაძლებლად ხდის მეორე ფაქტორის შესაფერ დაკლებას, ზედმეტი ღირებულებების საერთო რაოდენობის შეუცვლელად. რამდენიმე მაგალითი ნათელყოფს ამ გარემოებას. ვთქვათ, კაპიტალისტი ამუშავებს 300 მუშას; აუცილებელი დრო უდრის 6 საათს; სამუშაო ძალის ღირებულება უდრის 3 მარკას; სამუშაოდღე = 12 საათს. ზედმეტი ღირებულების მასა, რომელიც გაკეთებულია ერთი დღის განმავლობაში, უდრის 900 მარკას. ვთქვათ, რომ მუშების თავაზიანობა შეძლებას აძლევს კაპიტალისტს გააგრძელოს სამუშაო დღე 15 საათამდე. ახლა, თუ სხვა პირობები უცვლელი რჩება, ზედმეტი ღირებულების ნორმა უდრის 150%.

$\left\{ \frac{9 \text{ საათი ზედმეტი შრომა}}{6 \text{ საათი აუცილებელი შრომა}} \right\}$ ზედმეტი ღირებულების წინანდელი რაოდენობის (900 მარკის) მისაღებათ კაპიტალისტს ახლა აღარ ესაჭიროება ცვალებადი კაპიტალის 900 მარკის დახარჯვა, ამისთვის საკმარისია ახლა 600 მარკა, 300 მუშის მაგივრად კი 200 მუშა.

თუ რომ მუშები არც ისე დამყოლნი არიან, თუ, პირიქით, გაფიცვის მეოხებით, ისინი ამოკლებენ სამუშაო დროს 12 საათიდან 9 საათამდე, მაშინ ზედმეტი ღირებულების ნორმა შეადგენს მხოლოდ 50% $\left\{ \frac{3 \text{ საათი ზედმეტი შრომა}}{6 \text{ საათი აუცილ. შრომა}} \right\}$. რომ ზედმეტი ღირებულებების წინანდელი რაოდენობა მიიღოს, კაპიტალისტი ახლა იძულებული ხდება დაიჭიროოს 600 მუშა და ყოველდღე 1800 მარკა ცვალებადი კაპიტალი აეანსად ხარჯოს.

მეტია იმის მტკიცება, რომ კაპიტალისტისთვის პირველი შემთხვევა ბევრად უფრო სასიამოვნოა. კაპიტალისტი ცდილობს ზედმეტი ღირებულების მასის რაც შეიძლება უფრო მეტ გადიდებას; მაგრამ მისთვის ათასწილად უფრო ხელსაყრელია მიაღწიოს ამ მიზანს ზედმეტი ღირებულების ნორმის გადიდებით, ვინემ მუშების რიცხვის მომატებით.

მაგრამ ზედმეტი ღირებულების ნორმა არ შეიძლება დადგენილი იქნას თავისი ნებით. განსაზღვრულ პირობებში იგი წარმოადგენს ცოტად თუ ბევრად განსაზღვრულ სიდიდეს. მაგრამ თუ ზედმეტი ღირებულების ნორმა მოცემულია, როგორც განსაზღვრული სიდიდე,

მაშინ ზედმეტი ღირებულების განსაზღვრული რაოდენობის შექმნა თხოულობს ცვალებადი კაპიტალის განსაზღვრულ რაოდენობას, რომელიც ქმნის მას ისე, როგორც მუდმივი კაპიტალის განსაზღვრულ რაოდენობას, რომელიც მას ნთქავს.

ამ გარემოებამ ისტორიული მნიშვნელობა მოიპოვა.

ჯერ კიდევ კაპიტალიზმის განვითარებამდე არსებობდნენ საჭიროაო მუშები, რომლებიც ქმნიდნენ ზედმეტ ღირებულებას. ამ მოვლენას ადგილი ქონდა განსაკუთრებით ხელოსნურ წარმოების დროს. მაგრამ ვინაიდან იმ მუშების რიცხვი, რომლებსაც ქირაობდა საშუალო საუკუნოების ხელოსანი, მცირე იყო, ამის კვალობაზე მცირე იყო იმ ზედმეტი ღირებულების რაოდენობაც, რომელიც მას ერგებოდა. ჩვეულებრივად ეს არ იყო საკმარისი იმისთვის, რომ ხელოსნისთვის უზრუნველყო რიგიანი შემოსავალი, და იგი იძულებული იყო აგრეთვე თვითონაც ემუშავნა. წერილი „ხელოსანი-პატრონი“ დაქირავებული მუშა არ არის, მაგრამ იგი არც კაპიტალისტია; იგი იმათ შუაა გაჩხირული.

ვინც საჭიროაო შრომით სარგებლობს, იგი რომ ნამდვილი კაპიტალისტი შეიქნეს, საჭიროა, რომ მან დაიქირაოს იმდენი მუშა, რომ იმათ მიერ შექმნილმა ზედმეტმა ღირებულებამ უზრუნველყოს არა მარტო „მისი წოდების შესაფერი“ შემოსავალი, არამედ უნდა მისცეს მას საშუალება გაადიდოს თავისი ქონება, რაც, როგორც ჩვენ ქვევით დავინახავთ, კაპიტალისტურ წარმოებაში მისთვის აუცილებლობას შეადგენს.

ყველა ფულის პატრონი კი არ შეუძლია კაპიტალისტი შეიქნეს. რომ ფულის მქონე კაპიტალისტად გახდეს, ამისთვის საჭიროა ჰქონდეს მას ფულის საკმარისი თანხა, რომელიც ნებას მისცემს იყიდოს საშუალო ძალის და საწარმოო საშუალებათა საჭირო რაოდენობა, რომელიც აღემატება ასეთების ნორმას ხელოსნურ წარმოებაში. მაგრამ ამასთანავე ფულის პატრონი, როცა იგი წარმოებას იწყებს, შეიწროებული არ უნდა იყოს რაიმე გარემოებით, რომელიც ხელს უშლის მას მუშების რიცხვს მოუმატოს იმდენი. რამდენსაც ამას წარმოების საჭიროება მოითხოვს. საშუალო საუკუნოების ამქრული წესწყობილება ღონისძიებას ხმარობდა, რომ ხელოსანი კაპიტალისტად არ გადაქცეულიყო. როცა იგი (ამქრული წესწყობილება) ზღუდავდა იმ მუშების რიცხვს, რომლების ყოლის უფლებაც ხელოსანს ქონდა.

„თანამედროვე (კაპიტალისტური) სახელოსნოს პატრონი იყო ვაჭარი, და არა საშუალო საუკუნოების ხელოსანი“ („ფილოსოფიის სილატაკე“, გვ. 135).

საშუალო საუკუნოების ხელოსანი ითვისებს ზედმეტ ღირებულებას, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ ნამდვილი კაპიტალისტი არ არის.

საშუალო საუკუნოების ქარგალი აკეთებს ზედმეტ ღირებულებას, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ სრული პროლეტარი არ არის, როგორც საქირაო მუშა.

საშუალო საუკუნოების ხელოსანი კიდევ მუშაობს თვითონ, კაპიტალისტი კი მხოლოდ განკარგულებას ახდენს და სხვების მუშაობას თვალყურს ადევნებს.

საშუალო საუკუნოების ქარგლის განკარგულებაშია კიდევ საწარმოო საშუალებანი; უკანასკნელთა დანიშნულება მდგომარეობს იმაში, რომ ისინი ემსახურებიან მუშას და მას შრომას უმსუბუქებენ. ქარგალი ხელოსანის თანაშემწეა, თანამშრომელია, მას უნდა, და ჩვეულებრივ კიდევაც შეუძლია, თითონაც გახდეს ოდესმე ხელოსანი.

საქირაო მუშა კი კაპიტალისტურ წარმოებაში არის, პირიქით, ერთათერთი მშრომელი წარმოების პროცესში, — ზედმეტი ღირებულების წყარო, რომელსაც კაპიტალისტი ითვისებს. საწარმოო საშუალებანი აქ ემსახურებიან უწინარეს ყოვლისა იმ მიზანს, რომ მათ მშრომელის სამუშაო ძალა შეისრუტონ; ახლა მუშა იმათ (საწარმოო საშუალებათა) განკარგულებაშია; მას კაპიტალისტად გახდომა უკვე აღარ შეუძლია. საწარმოო იარაღებს ახლა ის კი აღარა აქვთ მიზნათ, რომ მუშას შრომა გაუადვილონ, არამედ მათი მიზანია ის მიჯაჭვონ შრომაზე.

შევიხედოთ კაპიტალისტურ ფაბრიკაში: იქ ჩვენ დავინახავთ, შეიძლება, ათას თითისტარს, ათი-ათას ფუთ ბამბას. ისინი ნაყილია იმისთვის, რომ თავის ღირებულებაში გაიზარდონ, იბარტყონ, ე. ი. შეისრუტონ (einzusaugen) ზედმეტი ღირებულება. მაგრამ იმათი ღირებულება როდი იზრდება შრომის მიუმატებლად, ისინი თხოულობენ შრომას, შრომას და კიდევ შრომას. სართავი მანქანა დგას უკვე არა იმიტომ, რომ მუშას გაუადვილოს შრომა, არამედ მუშა დაყენებულია იმიტომ, რომ სართავ მანქანამ შესძლოს ახალი ღირებულების შექმნა. თითისტარები მოძრაობენ და თხოულობენ სამუშაო ძალას: მუშა მშვიერია, მაგრამ სართავი მანქანა მუშაობს, და მუშამ უნდა სძლიოს თავის შიშხილს, სანამ იგი ემსახურება თავის ქალბატონს (სართავ მანქანას). მისი ძალა კლებულობს, მას უნდა ძილი, მაგრამ სართავი მანქანა არ იღლებს, იგი თხოულობს მუშაობის გაგრძელებას.

მკვდარმა იარაღმა დაიმორჩილა ცოცხალი მუშა.

თ ა ვ ი მ ე შ ვ ი ლ ე

რელატიური ზედმეტი ღირებულება

თუ აუცილებელი სამუშაო დრო (ე. ი. სამუშაო დღის ის ნაწილი, რომლის განმავლობაში კეთდება ღირებულება, თანასწორი იმ კაპიტალისა, რომელიც დახარჯულია სამუშაო ძალის საყიდლათ) არის განსაზღვრული სიდიდე, მაშინ ზედმეტი ღირებულების ნორმა შეიძლება გადიდებულ იქნას მხოლოდ სამუშაო დღის გაგრძელების საშუალებით. თუ, მაგ., აუცილებელი სამუშაო დრო უდრის 6 საათს დღეში და რჩება უცვლელი, — რაც წარმოების განსაზღვრულ პირობებში მართლა ხდება, — მაშინ ზედმეტი ღირებულების ნორმის გადიდება შეიძლება მხოლოდ სამუშაო დღის გაგრძელებით.

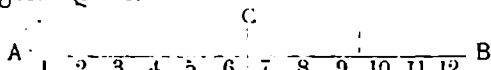
ამ გარემოების მნიშვნელობა ჩვენ განვიხილეთ მეოთხე თავში.

მაგრამ სამუშაო დღის დაუბოლოებლად გაგრძელება შეუძლებელია. ბუნებრივი საზღვრები, რომლებს იქით კაპიტალისტს არ ძალუძს სამუშაო დღე გააგრძელოს, მდგომარეობს მუშის გამოფიტვაში, — ზნეობრივი საზღვრები — მუშის, როგორც ადამიანის, მოთხოვნილებებში, თავისუფალ მოქმედებაში, და, ბოლოს, პოლიტიკური საზღვრები — სამუშაო დღის მთავრობის მიერ შეზღუდვაში, ამა. თუ იმ მოტივების ძალით.

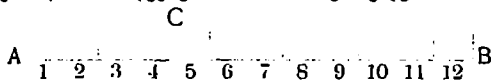
ვთქვათ, რომ სამუშაო დღე მივიდა იმ საზღვრამდე, რომლის იქით მისი გაგრძელება შეუძლებელია; ვთქვათ, ეს საზღვარი 12 საათია. აუცილებელი სამუშაო დრო, ვთქვათ, უდრის 6 საათს; მაშინ ზედმეტი ღირებულების ნორმა უდრის 100 %.

რა გზით შეიძლება ამ ნორმის გადიდება? ძლიერ ადვილათ. თუ ჩვენ გვეამცირებთ აუცილებელ სამუშაო დროს 6 საათიდან 4 საათამდე, მაშინ ზედმეტი შრომის დრო 6 სათიდან ანუ 8 საათამდე. სამუშაო დღის სიგრძე დარჩა წინანდელი, მაგრამ გამოიკვალა ურთიერთ შორის დამოკიდებულება მის ორ შემადგენელ ნაწილებს შორის — აუცილებელ და ზედმეტ სამუშაო დროს შორის. ერთ და იმავე დროს შეიცვალა აგრეთვე ზედმეტი ღირებულების ნორმაც. აუცილებელი სამუშაო დროს შემცირებით 6 საათიდან 4 საათამდე ზედმეტი ღირებულების ნორმა გაიზარდა 100%-დან 200%-დე, ე. ი. ორჯერ გაიზარდა. ამ პროცესს კიდევ უფრო ადვილათ გავიგებთ, თუ ჩვენ სამუშაო დღის და მის შემადგენელ ნაწილების სიდიდეს გამოვხატავენ განსაზღვრული სიდიდის

ხაზის სახით. ვთქვათ, მაგ., რომ ხაზი AB წარმოადგენს 12 საათის სამუშაო დღეს, მისი ნაწილი AC — აუცილებელს, ნაწილი CB კი — ზედმეტ სამუშაო დროს:

რანაირათ შეიძლება CB-ს გაგრძელება უმიხრთ, რომ AB-ს არ გაეაგრძელოთ, ორი მეთორმეტე ($\frac{2}{12}$) ნაწილით, რომელიც სამუშაო საათებს წარმოადგენენ? — AC-ს შემოკლებით:

პირველ შემთხვევაში CB უდრის AC, მეორეში CB ორჯერ უფრო მეტია AC-ზე.

მაშასადამე, ზედმეტი ღირებულების გადიდება შეიძლება არა მარტო სამუშაო დღის აბსოლუტური გაგრძელებით, არამედ აუცილებელი სამუშაო დროს შემოკლებითაც.

იმ ზედმეტ ღირებულებას, რომელიც იქმნება სამუშაო დღის გაგრძელების საშუალებით, მარქსი უწოდებს აბსოლუტურ ზედმეტ ღირებულებას (absoluten Mehrwert); იმ ზედმეტ ღირებულებას კი, რომელიც აუცილებელი სამუშაო დროს შემოკლების შედეგია და რომელიც გამოწვეულია სამუშაო დღის ორივე შემადგენელ ნაწილების შესაფერი ცვლილებით, მარქსი უწოდებს რელატიურ ზედმეტ ღირებულებას (relativen Mehrwert).

წარმოების განუვითარებელ ფორმაში კაპიტალისტის სულსკვეთება, იქითკენაა მიმართული, რომ გაადიდოს ზედმეტი ღირებულება ამ უკანასკნელი საშუალებით, შეამციროს როგორმე სამუშაო კირა. მაგრამ ვინაიდან სამუშაო ძალის ღირებულება განსაზღვრულ პირობებში წარმოადგენს განსაზღვრულ სიდიდეს, ამიტომ ეს სულსკვეთება შესაძლებელია გამოიხატოს მხოლოდ სამუშაო ძალის ფასის შემცირებაში, ე. ი. მისი ღირებულების დაბლა დაწევაში. თუმცა ეს გარემოება ცხოვრებაში დიდი ყურადღების ღირსია, მაგრამ ჩვენ აქ მაინც არ შეგვიძლია მის დაწვრილებით განხილვას შევეუდგეთ, ვინაიდან აქ ეკონომიური განვითარების ძირითად კანონებზეა ლაპარაკი და არა ამ განვითარების გარეგან ფორმებზე.

ამიტომ ჩვენ შემდეგშიაც იმ წარმოდგენიდან უნდა გამოვიდეთ, რომ ყოველივე ნორმალურად ხდება, რომ ფასი ეთანასწორობა ღირებულებას და. მაშასადამე, სამუშაო კირაც — სამუშაო ძალის ღირებულებას. მაშასადამე, ჩვენ აღარ გვიხდება ვიკითხოთ: რანაირათ

შეიძლება სამუშაო ქირის შემცირება სამუშაო ძალის ღირებულების ქვევით და რა შედეგი მოსდევს ამას? პირიქით. ჩვენ მხოლოდ უნდა განვიხილოთ, თუ როგორ კლებულობს სამუშაო ძალის ღირებულება.

განსახვრულ პირობებში მუშას განსახვრული მოთხოვნილებანი აქვს: თავის ოჯახის და თავისი თავის შესანახათ მას ესაქიროება სახმარ ღირებულებათა განსახვრული რაოდენობა. ასეთ სახმარ საგნებს საქონლები შეადგენენ; ამ საქონელთა ღირებულება განსახვრება იმ საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაოდროით, რომელიც იმათ დასამზადებლადაა საქირო. ეს ჩვენ უკვე ვიცით და ამიტომ იგი არავეითარ განმარტებას აღარ თხოულობს. თუ საშუალო სამუშაო დრო, რომელიც დასახვრებულ სახმარ საგნების გასაკეთებლადაა საქირო, კლებულობს, მაშინ ერთ და იმავე დროს კლებულობს იმათი ღირებულება და ამასთანავე სამუშაო ძალის ღირებულებაც, სწორეთ ისევე, როგორც სამუშაო ძალის ის ნაწილიც, რომელიც საქიროა ამ ღირებულების აღსადგენად: ამასთანავე მუშის ჩვეულებრივი მოთხოვნილებები სრულებით არ იზღუდებიან. სხვანაირათ რომ ვთქვათ: თუ შრომის ნაყოფიერება მალლა იწევს, იმ შემთხვევაში სამუშაო ძალის ღირებულება, განსახვრულ პირობებში, კლებულობს ანუ დაბლა იწევს. მაგრამ მხოლოდ განსახვრულ პირობებში ხდება ეს ასე, სახელდობრ მხოლოდ მაშინ, ანუ მხოლოდ იმდენად. რამდენათ შრომის ნაყოფიერების მალლა აწვევა ამოკლებს იმ სამუშაო დროს, რომელიც საქიროა ცხოვრების იმ საშუალებათა დასამზადებლათ, რომლებსაც მუშა ჩვეულებრივ ხმარობს. თუ მუშა დაჩვეულია ჩექმებით სიარულს და ფეხშიშველა არ დადის, მაშინ სამუშაო ძალის ღირებულება შემცირდება, როცა ერთი წყვილი ჩექმის დასამზადებლად 12 საათის შრომის მაგიერ საქმარისი იქნება მხოლოდ 6 საათი. მაგრამ თუ რომ აღმასის მთელის ან მჭმანის მქსოველის შრომის ნაყოფიერება მატულობს, ეს, რა თქმა უნდა, არ მოქმედობს სამუშაო ძალის ღირებულებაზე.

შრომის საწარმოო ძალის აწვევა შესაძლებელია მხოლოდ წარმოების წესების ცვლილების საშუალებით,—ე. ი. შრომის იარაღების გაუმჯობესებით. მაშასადამე რელატიური ზედმეტი ღირებულების შექმნა დამოკიდებულია შრომის იარაღების და წესების გარდაქმნა-ცვლილებაზე.

ასეთი ცვლილებანი და საწარმოო იარაღების მუდმივი გაუმჯობესება კაპიტალისტური წარმოებისათვის ბუნებრივ აუცილებლობაა

შეადგენს. ამჟამად, რომ კერძო კაპიტალისტი ყოველთვის არა გრძნობს იმას, რომ რამდენათ იგი იაფათ აკეთებს, იმდენათ სამუშაო ძალის ღირებულება კლებულობს და იმდენად მატულობს ზედმეტი ღირებულება, თუ დანარჩენი პირობები უცვლელი რჩება. მაგრამ კონკურენცია აიძულებს კაპიტალისტს წარმოების პროცესში მუდამ ახალ-ახალი გაუმჯობესებანი და მეთოდები შემოიღოს. თავის მეტოქეების წინგასწრების სურვილი აიძულებს მას, შემოიღოს ახალი იარაღები, რომლებიც შეძლებას აძლევდეს მას დაამზადოს საქონლების წინანდელი რაოდენობა საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დროს უფრო ნაკლები დახარჯვით. მაგრამ კონკურენცია აგრეთვე მის მოქიშპეებსაც აიძულებს წარმოების გაუმჯობესებული იარაღები შემოიღონ. ის განსაკუთრებული მოგება, რომელიც არსებობდა მანამ, სანამ ახალ იარაღებს მხოლოდ თითო-ორჯოა შემთხვევაში იყენებდნენ, ქრება, როცა ისინი საყოველთაო ხმარებაში შედიან. მაგრამ იმის მიხედვით, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ამ იარაღს ცხოვრებისათვის საჭირო საგნების დასამზადებლად, სამუშაო ძალის ღირებულების მეტი თუ ნაკლები დაწვევა და რელატიური ზედმეტი ღირებულების ამის კვალობაზე მაღლა აწვევა—უტყუარი ფაქტია. ეს მხოლოდ ერთ-ერთი მიზეზია იმის, რომ კაპიტალიზმი განუწყვეტლივ ცვლილებებს ახდენს საწარმოო იარაღებში, და, ამ გზით, სულ უფრო და უფრო ადიდებს რელატიურ ზედმეტ ღირებულებას.

თუ შრომის ნაყოფიერება მატულობს, იმ შემთხვევაში მატულობს რელატიური ზედმეტი ღირებულების ნორმაც, მაშინ როცა დამზადებულ საქონელთა ღირებულება ამის კვალობაზე კლებულობს. ამნაირად, ჩვენ ვეჯახებით აქ ვითომც ერთნაირი წინააღმდეგობის განვითარებას, სახელდობრ იმას, რომ კაპიტალისტები განუწყვეტლივ მეცადინეობენ, რათა სულ უფრო და უფრო გააიაფონ წარმოება, სულ უფრო და უფრო დაბლა დასწიონ თავიანთ საქონლების ღირებულება, რომ შეძლება მიეცეთ რაც შეიძლება უფრო მეტი ზედმეტი ღირებულება მიითვისონ. მაგრამ შეიძლება აღვნიშნოთ კიდევ ერთი გარეგანი შეუსაბამობა: რამდენათ უფრო დიდია შრომის ნაყოფიერება, იმდენათ კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს უფრო დიდია მუშის ზედმეტი შრომა, მისი ზედმეტი სამუშაო დრო. კაპიტალისტური წარმოების მიდრეკილება იმაში მდგომარეობს, რომ შრომის საწარმოო ძალა ასწიოს უშუალოდ წერტილამდე, სიმაღლემდე, აუცილებელი სამუშაო დრო კი დაიყვანოს მინიმუმამდე (ე. ი. უმცირეს ხარისხამდე) და ამავე დროს სამუშაო დღე გააგრძელოს, რამდენათაც ეს შესაძლებელია.

მეოთხე თავში ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ როგორ აგრძელებდა კაპიტალისტური წარმოების წესი სამუშაო დღეს. ახლა ჩვენ ვნახოთ, თუ რა გზით, რა საშუალებით, ამოკლებდა იგი აუცილებელ სამუშაო დღეს.

თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე

კ მ მ ვ მ რ ა ც ი ა

ამ განყოფილების მეხუთე თავში ჩვენ დავინახეთ, რომ საქირაო ზღუდების შრომით სარგებლობა კიდევ არ ნიშნავს კაპიტალისტად ყოფნას ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით. ვინც ამ მუშების შრომით სარგებლობს, იგი მხოლოდ მაშინ ხდება კაპიტალისტად, როცა იმათ მიერ შექმნილი ზედმეტი ღირებულება იმდენათ დიდია, რომ უზრუნველყოს მისთვის შესაფერი შემოსავალი და აგრეთვე შეძლება მისცეს მასვე გაადიდოს თავისი სიმდიდრე ისე. რომ მან პირადათ არ იზრომოს. ეს შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ერთ და იმავე დროს მუშაობს მუშების განსაზღვრული რიცხვი, რომელიც დიდათ აღემატება საშუალო საუკუნოების სახელოსნოში შესაძლებელ ნორმას. „მნიშვნელოვანი მუშათა რიცხვის მოქმედება იმავე დროს, იმავე შენობაში (ან, თუ გნებავთ, შრომის იმავე ასპარეზზე), იმავე სახის საქონლის საწარმოებლად, იმავე კაპიტალისტის ბრძანებლობით, ისტორიულად და ლოლიკურად კაპიტალისტური წარმოების გამოსავალ წერტილს შეადგენს“. („კაპიტალი“, ტ. 1, გვ. 276, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.)

კაპიტალისტურ და ხელოსნურ წარმოების შორის განსხვავება პირველად, მათსადამე, მხოლოდ რაოდენობრივია, და არა თვისებრივი. მუშაობენ, მაგ., ერთ და იმავე სადგომში და ერთ და იმავე დროს სამი ფეიქარი სამ დაზგაზე. თუ ოცდაათი ფეიქარი ამდენსავე დაზგაზე, ანის შედეგი მხოლოდ ის არის, რომ უკანასკნელ შემთხვევაში ათჯერ მეტი ღირებულება და ზედმეტი ღირებულება იქმნება, ვინემ პირველ შემთხვევაში.

მრავალ ადამიანთა მუშაობა ერთად იწვევს აგრეთვე სხვა განსხვავებასაც. გავიხსენოთ უწინარეს ყოვლისა დიდი რიცხვების კანონი: ჩვენ ვიცით, რომ ინდივიდუალური (პირადი) განსხვავებანი და თავისებურებანი იმდენათ უფრო შესამჩნევია, რამდენათ ნაკლებია იმ ინდივიდთა (პიროვნებათა) რიცხვი, რომლებსაც ჩვენ ვაკვირდებით, და იმდენათ უფრო ჩქარა ქრებიან, რამდენათ ამ ინდივიდების რიცხვი უფრო მეტია. თუ მე მსურს შევიტყო ადამიანის სიცოცხლის

საშუალო ხანგრძლივობა, მე უეჭველად შეეცდები. თუ მხედველობაში მივიღებ 5 ან 6 პირის სიცოცხლის ხანგრძლივობას. მაგრამ მე შემოძლია უფრო მეტი დანამდვილებით ვთქვა, რომ მე კეშმარიტებასთან ახლო ვიქნები, თუ ამ ხანგრძლივობას განესაზღვრავ, მაგ., მილიონი ადამიანის სიცოცხლის ხანგრძლივობის გამოანგარიშებით.

სწორეთ ასევე უფრო აშკარად ჩნდება მუშების ინდივიდუალური განსხვავება, როცა იმათი რიცხვი სამია, ვინემ ოცდაათი. უკანასკნელ შემთხვევაში კარგი მუშების შრომის დიდი უნარი (Arbeitsleistung) და უვარგისი მუშების ნაკლები—ურთიერთშორის თანაბრდება. ასე რომ ბოლოს ჩვენ მივიღებთ საშუალო შრომას. ბურკეს სიტყვით, ხუთი სოფლის მუშის ერთად მუშაობის დროს უკვე ქრება ინდივიდუალური განსხვავება, ასე, რომ ხუთ, შემთხვევით აყვანილ, მუშას შეუძლია იმდენისავე გაკეთება, რაც მეორე ხუთს.

წერილი ხელოსნისათვის სრულებით შემთხვევით თუ მოხდება, რომ მისი მუშები საზოგადოებრივად საშუალო შრომას ანვითარებენ. მხოლოდ კაპიტალისტისთვის არის შესაძლებელი ის, რომ მის სახელოსნოში მუშაობა ჩვეულ დროს საზოგადოებრივ-საშუალო შრომით ხდება.

მრავალ მუშების ერთ და იმავე დროს მუშაობას ერთ და იმავე ადგილას კიდევ სხვა სარგებლობაც მოაქვს. ოცდაათი ფეიქრისთვის სამუშაო სახლის აგება ათჯერ უფრო მეტი არ დაჯდება, ვინემ სამი ფეიქრის სახლის. აგრეთვე მალაზია, რომელშიაც შესაძლებელია მოთავსდეს 1000 ფუთი ბამბა, ათჯერ ძვირი არა ღირს იმ მალაზიაზე, რომელშიაც მხოლოდ 100 ფუთი ბამბის მოთავსება შეიძლება და სხვ.. მაშასადამე, მუდმივი კაპიტალის იმ ნაწილის ღირებულება, რომელიც პროდუქტზე გადადის, თუ სხვა პირობები უცვლელი რჩება, იმდენათ უფრო საგრძნობლად კლებულობს, დაჭირავებულ მუშების რიცხვთან შედარებით, — რამდენათ უფრო მეტი მუშა მუშაობს წარმოების განსაზღვრულ პროცესში. ამასთანავე დახარჯული კაპიტალის საერთო რაოდენობასთან შედარებით იზრდება ზედმეტი ღირებულება და კლებულობს შრომის პროდუქტის ღირებულება. და განსაზღვრულ, წინა თავში ნაჩვენებ, პირობებში ეცემა აგრეთვე სამუშაო ძალის ღირებულება. უკანასკნელ შემთხვევაში ზედმეტი ღირებულება იზრდება შედარებით ცვალებად კაპიტალთანაც.

მრავალი მუშების მუშაობა ერთ და იმავე დროს და ერთ და იმავე ადგილას განსაზღვრული მიზნის მისაღწევად, ქმნის იმათ საერთო მიზანს შეწონილ მოქმედებას, ე. ი. კოოპერაციას.

კოოპერაცია ქმნის ახალ საზოგადოებრივ საწარმოო ძალას, რომელიც რაოდენობით აღემატება და თვისებით განირჩევა კერძო, მის შემადგენელ, ინდივიდუალურ საწარმოო ძალთა ჯამიდან.

ეს ახალი საწარმოო ძალა უწინარეს ყოვლისა მასიური ძალაა; იგი შესაძლებლად ქმნის შრომის ისეთ პროცესებს, რომელთა შესრულება სრულებით შეუძლებელია მცირე ძალების საშუალებით, ან შესაძლებელია მხოლოდ ნაწილობრივით. ოცდაათ კაცს ადვილათ შეუძლია თვალის ერთი დახამხამების დროს დიდი კუნძის (ხის) აწევა, რომელზედაც სამი კაცი ტყუილა დაღვრიდა ოფლს მთელი დღის განმავლობაში. კოოპერაცია აგრეთვე შესაძლებლად ქმნის ისეთ სამუშაოების შესრულებას, სადაც საჭიროა არა მასიური ძალა, არამედ სადაც საჭიროა ცოტა ხნის განმავლობაში რაც შეიძლება დიდი მოქმედების თავის მოყრა და რაც შეიძლება დიდ ფარგალში; ასე ხდება, მაგ., სოფლის მეურნეობაში ჰურის მოსავლის მოწვევის დროს.

თითქმის იმ შემთხვევაშიაც კი, როცა არც დიდი ენერჯის დახარჯვაა საჭირო და არც ამ ენერჯის განსაზღვრულ ადგილას ან განსაზღვრულ დროს თავისმოყრა, კოოპერაცია სასარგებლოა: იგი შრომის ნაყოფიერებას მალა სწევს. ყველამ იცის, თუ როგორ აწვდიან აგურს შენობის აგების დროს: მუშები მწყრივდებიან, მსგავსათ ჯაქვისა; და ერთი მეორეს აწვდის აგურს: ასეთი საერთო, გეგმაზე დამყარებული მუშაობის მეოხებით, აგურების მიწოდება გაცილებით უფრო ჩქარა ხდება, ვინემ თითოეულ მუშას რომ ცალ-ცალკე ეზიდნა ისინი.

ბოლოს არ უნდა დავივიწყოთ ისიც, რომ ადამიანი საზოგადოებრივი (სოციალი, რომ საერთო კოლექტიური მუშაობა მის სულიერ მდგომარეობას აცხოველებს, იწვევს მასში პატივმოყვარეობის და შეჯიბრების გრძნობას. აპიტომ საერთო მუშაობა მიმდინარეობს უფრო ჩქარა და თანდათან უფრო ნაყოფიერი ხდება, ვინემ განცალკევებული მუშის.

წარმოების კაპიტალისტურ სისტემაში საჭიროა მუშების თანამშრომლობა შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იმათი სამუშაო ძალა ერთი და იგივე კაპიტალისტის მიერ არის ნაყიდი. ნაყიდი სამუშაო ძალის რაოდენობის ზრდასთან ერთად აუცილებლად იზრდება ცვალებადი კაპიტალის სიდიდეც; რამდენათ უფრო მეტი მუშაა დაქირავებული წარმოების რომელსაშე დარგში, იმდენათ უფრო მეტი ნედლი მასალა, შრომის იარაღი და სხვ. ესაჭიროება

მუშებს და, მაშასადამე, იმდენათ უზურო მეტი მუდმივი კაპიტალი. ამიტომ კოოპერაციის შემოღება და განხორციელება განსაზღვრული მასშტაბით საზღვრავს და წინასწარ მოითხოვოს კაპიტალის განსაზღვრულ სიდიდესაც. კაპიტალის ეს განსაზღვრული სიდიდე კი შეადგენს წარმოების კაპიტალისტური წესის წინაპირობას.

კოოპერაცია წარმოადგენს არა მარტო კაპიტალისტური წარმოების წესის თავისებურებას. ჩვენ ამას პირველყოფილი სახით უკვე ინდოლეუბშიაც ვხედავთ. ამასთანავე ჩვენ გამოვარკვეით, რომ ინდოლეუბის გეგმაზე დამყარებული საერთო მოქმედება ნადირობის დროს თხოულობს გეგმაზე დამყარებულ სვე ხელმძღვანელობას. ასეთი ხელმძღვანელობა აუცილებლად საჭიროა ყოველივე საზოგადოებრივ შრომაში, როგორც არ უნდა იკოს მისი გარეგანი ფორმა. კაპიტალისტურ წარმოებაში ასეც ხელმძღვანელი როლი ხდება კაპიტალის ფუნქციათ. და ამ შემთხვევაშიაც ჩვენ ვხედავთ ნაყოფიერ მნიშვნელობას იმ განსხვავებისას, რაც მარქსმა გვიჩვენა საქონლის შემქმნელი შრომის ორგვარი ხასიათის გარკვევის დროს. როგორც ჩვენ უკვე დავინახეთ, წარმოების პროცესი კაპიტალისტურ სისტემაში, თანახმად შრომის ორგვარი ხასიათისა, არის ერთ და იმავე დროს შრომის პროცესი და ღირებულების ზრდის პროცესი. რამდენათ წარმოების პროცესი შრომის პროცესია, იმდენათ კაპიტალისტური წარმოების ხელმძღვანელია და მისი ფუნქცია ჩვენ წარმოგვიდგება ისეთად, რაც ცოტად თუ ბევრად საჭიროა ყოველ საზოგადოებრივ შრომის პროცესის დროს. კაპიტალისტური წარმოების პროცესს, როგორც ღირებულების ზრდის პროცესს, საფუძვლად უდევს შრომის და კაპიტალის ინტერესთა წინააღმდეგობა და განხეთქილება, როგორც ეს ჩვენ უკვე განვმარტეთ იმ ალაგას, სადაც სამუშაო დღეზე გვექონდა საუბარი. ამიტომ კაპიტალისტური წარმოების, როგორც ღირებულების ზრდის პროცესის, დაუბრკოლებელი ზრდა და სასურველათ წარმართვა აუცილებლად თხოულობს კაპიტალისტის დესპოტურ გაბატონებას მუშაზე. მაგრამ ღირებულების ზრდის პროცესი და შრომის პროცესი არის ორი სხვა და სხვა მხარე ერთი და იგივე პროცესისა—კაპიტალისტური წარმოებისა,—ამიტომ წარმოების ხელმძღვანელობა და კაპიტალის შეუზღუდველი ბატონობა შრომაზე აგრეთვე გვეჩვენება ერთ განუყოფელ რამეთ,—და ვინაიდან პირველი ტენიკურად აუცილებელია, ამიტომ კაპიტალის ბატონობა შრომაზე თანამედროვე წარმოების დამცველების შეხედულებით, როგორც:

ტენნიკურად, ისე არსებითაც აუცილებელია; იმათი აზრით, ამ ბატონობის თავიდან მოშორება გამოიწვევდა წარმოების სიკვდილს, რამდენათაც ამ წარმოებას საზოგადოებრივი ხასიათი აქვს; ერთი სიტყვით, კაპიტალის ბატონობა ცივილიზაციის ბუნებრივი და აუცილებელი წინაპირობაა.

თითქმის როდბერტუსსაც მიაჩნია კაპიტალისტები, როგორც წარმოების ხელმძღვანელნი, საზოგადოების მოსამსახურეებათ, რომელთაც უფლება აქვთ მიიღონ საზოგადოებისაგან ჯამაგირი. ნამდვილად კი, კაპიტალისტი მხოლოდ იმიტომ კიდებს ხელს სახმარღირებულებათა წარმოებას, რომ სხვა გზით მას არ ძალუძს ღირებულების შოვნა. წარმოების ხელმძღვანელობა კი მისთვის მხოლოდ აუცილებელი ბოროტებაა, რასაც იგი ემორჩილება მხოლოდ იმიტომ. რომ იგი განუყრელად შეკავშირებულია მისი კაპიტალის ღირებულების ზრდასთან. იგი თავს ანებებს ამ ბოროტებას, როგორც კი ეს შესაძლებელი ხდება, ზედმეტი ღირებულების უვნებლათ. თუ მისი საქმე საქმარისად დიდია, იგი თავის „სამსახურს საზოგადოებისადმი“ დაქირავებულ მოსამსახურეებს—გამგებებს და იმათ ხელქვეითებს ანდობს. ხან იგი სხვა მეთოდებითაც სარგებლობს, რომ თავიდან აიშოროს წარმოების ხელმძღვანელობა. ასე, მაგ., გასული საუკუნის მესამოცე წლებში, როცა ბამბის კრიზისი იყო, ინგლისის ბამბის საქსოვთა მეპატრონეებმა, დაკეტეს რა თავიანთი ფაბრიკები, ხელი მოჰკიდეს საბირჟო თამაშს ბამბაზე, რათა უზრუნველყოთ თავიანთი „ჯამაგირი“. იმის მტკიცება, რომ კაპიტალისტი ღირსია დაჯილდოების იმიტომ, რომ იგი წარმოებას ხელმძღვანელობს, გვაგონებს ჩვენ იმ ყმაწვილს, რომელმაც ერთხელ ვაშლებით დაყურწული ხე დაინახა, მაგრამ ვაშლის ხესთან მისვლას მას ღობე უშლიდა; ვინაიდან ვაშლები მას ძლიერ იტაცებდნენ თავისკენ, ამიტომ მან, რა თქმა უნდა, ღობეზე გადახტომა მოინდომა,—რაც მან განახორციელა დიდი ტანჯვის შემდეგ. მაგრამ, მის საუბედუროთ, მივიდა თუ არა იგი ხესთან, მაშინვე ბალის პატრონი გამოცხადდა და მას დაეკითხა: რა უფლებით წყვეტს იგი ვაშლებს?“—„მე დავიმსახურე ეს, უპასუხა ბაჭყალი, — ეს არის ჯილდო ჩემი მძიმე შრომისთვის, რომელიც მე გავსწიე, როცა ღობებზე ვხტებოდიო!“—როგორც ბაჭყალს შეეძლო ვაშლის შოვნა მხოლოდ ღობეზე გადახტომით, ისევე კაპიტალისტს შეუძლია ზედმეტი ღირებულების მიღება მხოლოდ იმიტომ, რომ ის წარმოების ხელმძღვანელია.

აქ ჩვენ უნდა მივუთითოთ კიდევ ერთ საკვირველ შეხედულებაზე, რომელსაც ჩვენ ვხვდებით ეკონომიურ ნაწერებში. კაპიტალისტი,

როგორც ჩვენ აქამდის ვგულისხმობდით, ყიდულობს სამუშაო ძალას მის სრულ ღირებულების კვალობაზე. მაგრამ ყველა მის მიერ ნაყიდი სამუშაო ძალები თავიანთ გეგმაშეწონილ საერთო მოქმედებაში ახალ საწარმოო ძალას ანვითარებენ. მუშები აკეთებენ იმაზე მეტს, ვინემ იმ შემთხვევაში, თუ რომ თითოეული იმათგანი განცალკევებულად იმუშავებდა. ამ ახალ საწარმოო ძალას კაპიტალისტი არ ყიდულობს და მასზე არაფერს ხარჯავს. მას (ახალ საწარმოო ძალას) არაფერი საერთო არა აქვს სამუშაო ძალის საცვლელ ღირებულებასთან, იგი ამ ძალის სახმარი ღირებულების თავისებურებას შეადგენს. ეს ახალი ძალა მხოლოდ მუშაობის პროცესში ჩნდება, ე. ი. იმის შემდეგ, როცა საქონელი—სამუშაო ძალა—კაპიტალისტის მფლობელობაში გადავიდა, როცა იგი კაპიტალად გადაიქცა. ამიტომ კაპიტალისტებს და იმათ დამცველ ექილებს გონიათ, რომ შრომის ნაყოფიერების მაღლა აწევის მიზეზი შრომა კი არა, არამედ კაპიტალიაო. „რადგანაც შრომის საზოგადოებრივი საწარმოო ძალა კაპიტალს არაფრად უღირს, რადგანაც, მეორეს მხრივ, მუშა მას მანამდე არ ანვითარებს, ვიდრე თვით მისი შრომა კაპიტალს არ ეკუთვნის, ამიტომ იგი გვევლინება ჩვენ როგორც საწარმოო ძალა, რომელსაც კაპიტალი ბუნებით შეიცავს, როგორც კაპიტალის იმანენტურ საწარმოო ძალას“ („კაპიტალი“, ტ. 1, გვ. 287, ქართ. გამოც.).

კოოპერაცია, როგორც უკვე ზევით იყო ნათქვამი, შეადგენს არა მარტო კაპიტალისტური წარმოების თავისებურებას. საზოგადოებრივი, საერთო წარმოება შეადგენს უკვე პირველყოფილი კომუნიზმის თვისებას, რომელსაც (კომუნიზმს) ჩვენ ვხედავთ კაცობრიობის ისტორიის პირველ ხანებში. მიწის დამუშავება პირველ ხანებში ყველგან კოოპერატიულ საფუძველზე ხდებოდა. მიწის დაყოფა კერძო ოჯახებს შორის მოხდა მხოლოდ შემდეგში. კოოპერაციის მაგალითები ინდოელების და ინდუსელების ცხოვრებიდან ჩვენ პირველ განყოფილებაში მოვიყვანეთ.

ეს პირველყოფილი კოოპერაცია საქონლის წარმოების განვითარებამ გააქრო. და თუმცა საქონლის წარმოების ღროს იმ პირთა წრე, რომლებიც ერთი მეორისთვის მუშაობენ, ფართოვდება, მაგრამ თანამშრომლობის ყოველივე ფორმა უკვე გაქრა არსებითათ, გარდა შრომის იძულებითი ფორმისა, ე. ი. მონების, ყმების ან სხვაგვარი სავალდებულო შრომისა.

კაპიტალი, რომელიც ჩნდება და ვითარდება საგლხო მეუნეობის და ხელოსნური წარმოების ძალთა დაცალკეება-დაქუცმაცების

წინააღმდეგ, კვლავ ანეითარებს კოოპერაციას, საერთო, კოლექტიურ შრომას. კოოპერაცია კაპიტალისტური წარმოების ძირითადი ფორმაა, მისი ისტორიული ფორმა, საქონლის წარმოების დანარჩენ სისტემათა შორის. კაპიტალი ცდილობს სულ უფრო და უფრო განავითაროს საზოგადოებრივი წარმოება, იგი ქმნის კოოპერაციის სულ უფრო და უფრო მაღალ ფორმებს: მანუფაქტურას, მსხვილ მრეწველობას. მისი მიზანი ამ შემთხვევაში მღვთვარეობს ზედმეტი ღირებულების გადიდებაში. მაგრამ, დამოუკიდებლად თავის სურვილისა, ის ამით ნიადაგს ამზადებს წარმოების ახალი, უფრო მაღალი, ფორმისთვის.

საქონლის წარმოების ხელოსნური ფორმა დამყარებულია სხვა და სხვა გვარი შრომის დაქუცმაცებაზე, და, მაშასადამე, წარმოებათა განცალკევებაზე; კაპიტალისტური სისტემა კი, პირიქით, აგებულია წარმოების სხვა და სხვა დარგების გაერთიანებაზე, საზოგადოებრივ, კოლექტიურ წარმოებაზე. საქონლის წარმოების ხელოსნური ფორმა ჩვეულებრივად გულისხმობს მრავალ დამოუკიდებელ მწარმოებელთა არსებობას, და კაპიტალისტურ სისტემაში კი, რომელიც დამყარებულია კოოპერაციაზე, საქირთა კაპიტალისტის შეუხლდეველი ავტორიტეტი და ბატონობა კერძო მუშებზე.

პირველ განყოფილებაში ჩვენ გავეცანით ორი მაგალითის საშუალებით პირველყოფილ კოოპერაციას და შრომის დანაწილებას; შემდეგ ჩვენ განვიხილეთ საქონლის წარმოების წარმოშობა; ახლა ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორ ვითარდება წარმოების კაპიტალისტური წესი, რომელიც ერთ და იმავე დროს საქონლის წარმოებაც არის და კოოპერატიული წარმოებაც.

თუ საქონლის კაპიტალისტური წარმოება განსხვავდება საქონლის ხელოსნური წარმოებისაგან წვრილ წარმოებათა თავმოყრით (კონცენტრაციით), კოლექტიური, საზოგადოებრივი შრომის ორგანიზაციით, სამაგიეროთ, მეორეს მხრივ, კაპიტალისტური კოოპერაცია განირჩევა პირველყოფილი კომუნისტური კოოპერაციისაგან კაპიტალისტის შეუხლდეველი უფლებით, რომელიც წარმოების ხელმძღვანელია და იმავე დროს საწარმოო საშუალებათა მესაკუთრე და რომელსაც აგრეთვე ხელში უვარდებიან კოლექტიური შრომის პროდუქტები, რომლებიც პირველყოფილ კოოპერაციაში თავით მუშების კუთვნილებას შეადგენენ.

შრომის დანაწილება და მანუშაქტურა

∴ მანუშაქტურის ორანიკი წარმოშობა. მისი ელემენტები:
დედალური მუშა და მისი იაკალი.

პირველ განყოფილებაში, გარდა „კაპიტალისა“, ჩვენ ვემყარებოდით კიდევ მარქსის „პოლიტიკურა ეკონომიის კრიტიკაზე“ და რანდენიშით ავრეთვე მისივე „საქირაო შრომასა და კაპიტალზე“. ამ თავის და შემდეგი თავის შედგენის დროს, სადაც ჩვენ შრომის დანაწილებაზე და მანუშაქტურაზე, მანქანაზე და მსხვილ მრეწველობაზე ვმსჯელობთ, ჩვენ ვხელმძღვანელობთ, გარდა „კაპიტალისა“, კიდევ მარქსის მეორე ნაწერით—„ფილოსოფიის სილატაკით“, სახელდობრ მეორე პარაგრაფით, რომელსაც სათაურათ აქვს: „შრომის დანაწილება და მანქანები“.

ლიტერატურა იმ საკითხის შესახებ, თუ რამდენათ მანუშაქტურა კაპიტალისტურ მრეწველობაში შრომის დანაწილება-დაყოფა, განხილულია „ფილოსოფიის სილატაკეში“ უფრო დაწვრილებით, ვინემ „კაპიტალში“. ეს პარაგრაფი, მაშასადამე, არა მარტო წინეთ არის დაწერილი, არამედ იგი შეადგენს „კაპიტალის“ იმ ორი თავის დამატებას, რომლებიც ჩვენ აქ მხეუველობაში გვაქვს და რომლებიც, ჩვენი შეხედულებით, უნდა ჩაითვალოს ყველაზე უშესანიშნავესათ, რაც კი მარქსს დაუწერია, თუმცა, სამწუხაროთ, „კაპიტალის“ მკითხველების ¹⁾ მხრივ მათ დღემდის ნაკლები ყურადღება დაუმსახურებიათ, ვინემ ამის ღირსნი არიან.

უწინარეს ყოვლისა განვიხილოთ მანუშაქტურა, ე. ი. „იმ მრეწველობა (ინდუსტრია), რომელიც ჯერ კიდევ არ წარმოადგენს თანამედროვე მსხვილ ინდუსტრიას თავისი მანქანებით, მაგრამ რომელიც იმავე დროს აღარ არის არც საშუალო საუკუნოების ხელოსნურა და არც შინაური მრეწველობა („ფილოსოფიის სილატაკე“). როგორც კაპიტალისტური წარმოების დამახასიათებელი ფორმა, იგი საზოგადოთ გაბატონებული იყო დაახლოვებით მეთექვსმეტე საუკუნის ნახევრიდან მეთვრამეტე საუკუნის ბოლომდე.“ ²⁾

¹⁾ იმ მცირე პირთა რიცხვში, რომლებმაც ამ თავის მნიშვნელობა საესებით გააგეს, ჩვენ ვხედავთ გუსტავე გროსს. იხ. მისი შრომა: „კარლ მარქსი“, ლეიპციგი, 1835 წ.

²⁾ სიტყვა „მანუშაქტურა“ შესდგება ლათინური სიტყვებიდან: manus-ხელი და factus—გაკეთებული, დამზადებული. მრეწველობის ერთი უმთავრესი დარგთაგანი, რომელიც მანუშაქტურამ დაიპყრო, იყო ბოქოვან ნიეთურებათა დამზადება.

მანუფაქტურის წარმოშობა ორგვარია. ერთის მხრივ, კაპიტალმა, თავისი გაჩენის დროს, იპოვნა ისეთი ნაწარმოებნი, რომლებმაც სხვა და სხვა ხელოსნის ხელში უნდა გაიარონ, რომ სრულებით დამთავრებული შეიქნენ. ასე, მაგ., ეტლი, სანამ იგი სრულებით დამთავრდება, გაივლის ეტლის ოსტატის, მეტყავის, გადამკვრელის, მუშუშის და სხვათა ხელში. სხვა და სხვა დამოუკიდებელ ხელოსნების ადგილას კაპიტალისტმა ერთათ მოათავსა სხვა და სხვა ხელობის მუშები, რომლებიც ერთად, ერთი ჯგუფით, ერთ სახელოსნოში ეტლის გასაკეთებლად მუშაობენ. მანუფაქტურა აგრეთვე მეორენაირი, წინააღმდეგი, გზითაც ვითარდებოდა: კაპიტალისტი ერთ სახელოსნოში თავს უყრიდა ისეთ მუშებს, რომლებიც ერთ და იმავე ნაწარმოებს აკეთებდნენ; თითოეული იმათგანი თანდათან ასრულებდა ყველა ოპერაციებს, რომლებიც საგნის გასაკეთებლათ საჭირო იყვენ. როგორც კი დიდძალმა მუშებმა წარმოებაში მონაწილეობის მიღება იწყეს, ამ გარემოებამ ბუნებრივად გამოიწვია სხვა და სხვა ოპერაციების დანაწილება სხვა და სხვა მუშებს შორის. ერთის მხრივ მანუფაქტურა წარმოიშვა სხვა და სხვა დამოუკიდებელ ხელობის გაერთიანებით, მეორეს მხრივ კი ერთი და იგივე ხელობის სხვა და სხვა ოპერაციების დანაწილებით სხვა და სხვა მუშებს შორის. მაგრამ იყო თუ არა წინეთ ის მუშაობა, რომელსაც მანუფაქტურის მუშა ასრულებდა, განსაკუთრებული ხელობის დამოუკიდებელი ოპერაცია, ანდა თუ წარმოიშვა იგი ერთი და იგივე ხელობის ოპერაციების დანაწილებით, -- ხელობა მაინც ყოველთვის შეადგენდა მანუფაქტურის საფუძველს, არა მარტო ისტორიულად, არამედ ტენზიკურათაც. მანუფაქტურაშიაც აუცილებელ პირობას შეადგენს ის, რომ თითოეული ცალკე ოპერაცია უნდა შესრულებულ იქნას ადამიანის ხელით. მანუფაქტურაში ისე, როგორც ხელოსნურ წარმოებაში, მუშაობის წარმოება (პროცესი) დამოკიდებულია მუშის ხერხიანობაზე, გამოცდილებაზე და მონდომებაზე.

მაგრამ ხელოსნური წარმოების და მანუფაქტურის მუშებს შორის დიდი განსხვავებაა. ხელოსნური წარმოების ოპერაციების სხვადასხვაობის ადგილას მანუფაქტურას ერთფეროვანი მარტივი ოპერაცია შემოაქვს, რომელსაც (ოპერაციას) მუშა მუდამ და განუწყვეტლივ ასრულებს. მუშა უკვე შეგნებული და დამოუკიდებელი

როგორცია მატყლი, ბამბა და სხვ. ამიტომ საფეიქრო მრეწველობის ფაბრიკებს დღესაც ხშირად მანუფაქტურას უწოდებენ, თუმცა ისინი არა მანუფაქტურას, არამედ მანქანების საშუალებით წარმოებულ მსხვილ მრეწველობას უნდა მიეკუთვნონ. ზოგჯერ მანუფაქტურას მხოლოდ საფეიქრო მრეწველობას უწოდებენ. სიტყვა „მანუფაქტურის“ ასე ხმარება სრულებით სწორი არ არის.

მწარმოებელი აღარ არის, არამედ მხოლოდ უზარმაზარი სამუშაო მექანიზმის დამოკიდებული ნაწილი, როგორც ერთი კოლექტიური მუშის ცალკე წევრი.

რა თქმა უნდა, ამით მუშის დახელოვნება მუშაობის ერთ რომელსამე ვიწრო დარგში უდიდეს ხარისხამდე აღწევს. იგი პოულობს ახალ საშუალებებს, უზიარებს მათ თავის ამხანაგებს და იმათგანაც სწავლობს. ადგილის და იარაღის გამოცვლისათვის, რაც აუცილებელია მუშაობის სხვადასხვაობის დროს, იხარჯება მეტი დრო და ენერგია. ეს მანუფაქტურაში აღარ არის; აქ მუშას ხელობის მხოლოდ ერთი რომელიმე ოპერაცია აბარია, იგი ყოველთვის ერთ და იმავე ადგილას მუშაობს, ერთი და იგივე იარაღით, ერთი და იგივე მიმართულებით. მაგრამ, მეორეს მხრივ, მუშაობის გამოცვლა იწვევს დასვენებას და აღვიძებს ენერგიას, რასაც მოკლებულია, „დეტალური“ (Teilarbeiter) მუშა.

შრომის დანაწილება მანუფაქტურაში არა მარტო ანვითარებს მუშის დახელოვნებას და გამოცდილებას, არამედ იგი იწვევს აგრეთვე მისი შრომის იარაღების გაუმჯობესებასაც. როცა ერთი იარაღი დანიშნულია სხვა და სხვა ოპერაციებისთვის, შეუძლებელია რომ იგი თითოეული იმათგანისთვის საესებით გაუმჯობესებულ იქნას. მაგრამ თუ იმას ხზარობენ მხოლოდ ერთი ოპერაციისთვის, მაშინ შესაძლებელია მისი გაუმჯობესობა, ამ ოპერაციის შესაფერად, რაც, რა თქმა უნდა, მალე ასწევს მის ნაყოფიერებას, მის საწარმოო ძალას.

ყველა ეს გარემოებანი იწვევენ შრომის ნაყოფიერების მეტ განვითარებას მანუფაქტურაში, ვინემ ხელოსნურ წარმოებაში.

2. მანუფაქტურის ორი ძირითადი ფორმა.

ზევით ჩვენ განვიხილეთ მანუფაქტურის ორნაირი გზით წარმოშობა და მისი მარტივი ელემენტები: დეტალური მუშა და მისი იარაღი. ახლა გადავიდეთ მის საერთო მექანიზმზე.

მანუფაქტურას აქვს ორი არსებითად სხვა და სხვა ძირითადი ფორმა, რომლებიც დამოკიდებულია წარმოების პროდუქტის ბუნებაზე. პროდუქტი შეიძლება შემდგარი იყოს სხვა და სხვა ნაწილები-საგან, რომელთაგან თითოეული განსაკუთრებული, დამოუკიდებელი ნაწარმოებია; ან შეიძლება იგი წარმოადგენდეს ერთ მთელ საგანს, რომელიც მზადდება რამდენიმე, ერთმანეთთან მჭიდროდ შეკავშირებულ, ოპერაციების საშუალებით.

თითოეული ეს ძირითადი ფორმა ჩვენ შეგვიძლია დავახასიათოთ კლასიკური მაგალითით. ვილიამ პეტტი შრომის დანაწილებას

მანუფაქტურაში განმარტავს საათების წარმოების მაგალითით, რომელიც მანუფაქტურის პირველ ძირითად ფორმას ეკუთვნის. ხელოსნურ წარმოებაში საათი იყო ერთი მუშის შრომის პროდუქტი, რომელსაც მუშა თვითონ აკეთებდა თავიდან ბოლომდე. როცა საათების კეთება (ფაბრიკაცია) კაპიტალისტური წარმოების საგანი შეიქნა, საათის თითოეული ცალკე ნაწილის კეთება ისე, როგორც ამ ნაწილების შეერთება, თავის მოყრა, სპეციალისტებს ე. ი. დეტალურ მუშებს მიენდო. ამნაირად გაჩნდნენ მუშები, რომლებიც ამზადებენ საათის „პრუჟინას“, ციფერბლატს (ციფრის მაჩვენებელ ფურცელს), კოლოფებს, ისარს, კბილებიან ბორბლებს და სხვ., და ბოლოს უკანასკნელი მუშა, რომელიც ცალკე ნაწილებს აგროვებს, თავს უჯრის და ერთ მთელს საგანს (საათს) აკეთებს.

მანუფაქტურის მეორე ძირითადი ფორმის მაგალითი ადამ სმიტმა მოგვცა ქინძისთავების ფაბრიკაციის შესანიშნავ, კლასიკურ, აღწერაში, როგორც ეს მის დროს ხდებოდა. „ერთი მუშა მართავს მავთულს,-- ამბობს იგი,-- მეორე ასწორებს, მესამე სჭრის მას ნაწილებათ, მეოთხე აკეთებს ერთ ბოლოს, მეხუთე ასწორებს მეორე ბოლოს, რომელზედაც უნდა წამოეცვას, ანუ დაეკდოს თავი. თავის გასაკეთებლათ აგრეთვე საჭიროა ორი ან სამი სხვა და სხვა გვარი ოპერაცია. თავის ჩამოცმა ცალკე ოპერაციაა, გაპრიალება კიდევ სხვა. აგრეთვე განსაკუთრებულ ოპერაციას შეადგენს ქინძისთავის დაბნევა ქალაღზე. ამნაირად ქინძისთავის კეთება შესდგება 18 სხვა და სხვა ოპერაციისაგან, რომლებსაც ზოგიერთ ფაბრიკებში ამდენივე მუშები ასრულებენ“. („ხალხთა სიმდიდრე,“ თავი I).

მავთულის ნაჭერა თანდათან სხვა და სხვა დეტალური მუშების ხელში გადადის; მაგრამ ყველა ისინი ერთ და იმავე დროს მუშაობენ. ქინძისთავის მანუფაქტურაში მავთულს ასწორებენ, სჭრიან, ბოლოს უმწვეტიანებენ და სხვ. ერთ და იმავე დროს, ე. ი. სხვა და სხვა ოპერაციები, რომლებიც ხელოსნურ წარმოებაში თითოეულ მუშას თვითონ უნდა შეესრულებია ერთი მეორის შემდეგ, მანუფაქტურაში ერთ და იმავე დროს და ერთი მეორეს გვერდით სრულდებიან შეუწყვეტლად. ამის გამო შესაძლებელი ხდება იმავე ხნის განმავლობაში მეტი საქონლის დამზადება, ვინემ წინეთ. მანუფაქტურაში ხელოსნურ წარმოებასთან შედარებით შრომის ნაყოფიერებამ მალა აიწია, რაც კოოპერაციის შედეგია. მაგრამ მანუფაქტურაში ჩვენ მაინც ვამჩნევთ რამდენსამე შემზღუდველ პირობას: როგორც პირველი ფორმის მანუფაქტურაში, რომელიც ჩვენ დავახასიათეთ საათის წარმოების მაგალითით, ისე მეორე ფორმაც, რომ-

ლის მაგალითს ქინძისთავის კეთება წარმოადგენს, პროდუქტი ან ნისი შემადგენელი ნაწილები უნდა გადავიდენ ერთი ხელიდან მეორე ხელში, ე. ი. უნდა გააკეთონ ტ რ ა ნ ს კ ო რ ტ ი, რაზედაც შრომა და ენერჯია იხარჯება. ამ შემზღუდველ პირობიდან თავისუფალია მხოლოდ მსხვილი მრეწველობა.

ნაწარმოების ერთი ხელიდან მეორე ხელში ასეთ გადასვლაში თითოეული მუშა აწვდის მეორეს ნედლ მასალას, თითოეული მუშა თითქოს აძლევს მეორეს სამუშაოს. ასე, მაგ., იმ მუშას, რომელიც თავს აქდობს ქინძისთავს, არ შეუძლია თავის მუშაობის შესრულება, თუ მას არ მიაწვდიან საკმარის რაოდენობას მავთულის დამზადებული ნაქრების სახით. საერთო მუშაობის შეუწყვეტელი მსვლელობისთვის უნდა სისწორით განისაზღვროს ის დრო, რომელიც საჭიროა პროდუქტის თითოეული ნაწილის გასაკეთებლად. მაგ., თუ იმ მუშას, რომელიც მავთულს ნაწილებათ სკრის, სამუშაო რიცხვით საათში 1000 ქინძისთავის დაქრა შეუძლია, და ის მუშა კი, რომელიც თავს აქდობს, აუდის მხოლოდ 200 ქინძისთავს იმავე ხნის განმავლობაში, იმ შემთხვევაში 10 ასეთ მუშას რომ სამუშაო მისცე, საჭიროა იყოლიო მხოლოდ ორი გამკრელი. მეორეს მხრივ, კაპიტალისტმა, რომელმაც დაიქირავა ერთი გამკრელი, უნდა იყოლიოს, თუ მას სურს სავსებით მოიხმაროს ამ მუშის სამუშაო ძალა, ხუთი მუშა თავების დასაქმობად. თუ კაპიტალისტს თავის საქმის გაფართოება სურს, მაშინ მის ნებაზე არაა დამოკიდებული იქნება თუ არა სავსებით გამოყენებული იმ ახალი მუშების რიცხვი, რომლებიც მან უნდა დაიქირაოს. თუ იგი, მაგ., ერთი გამკრელის მაგიერ დაიქირავებს ორს, უკანასკნელი მხოლოდ მაშინ მოუტანს მას სარგებლობას, თუ იგი მიუმატებს აგრეთვე ხუთ მუშას თავების დასაქმობათ, და არა სამს ან ოთხს.

საქონლის დამზადება საზოგადოებრივად აუცილებელ სამუშაო დროს განმავლობაში არის, როგორც ჩვენ უკვე ვიცით, საქონლის წარმოების მოთხოვნა საზოგადოდ. ამ მოთხოვნას იწვევს კონკურენცია. მაგრამ კაპიტალისტური მანუფაქტურის განვითარებასთან ერთათ, პროდუქტთა განსაზღვრული რაოდენობის დამზადება საზოგადოებრივად აუცილებელ სამუშაო დროს განმავლობაში არის აგრეთვე ტენზიკური აუცილებლობაც. თუ ხელოსანი ჩქარა ან ნელა მუშაობს, ვინემ ამას თხოულობს საზოგადოებრივად აუცილებელი დრო, მაშინ ეს მოქმედებს მისი შრომის ჯილდოზე, მაგრამ ეს არა ხდის მის შრომას შეუძლებლად. კაპიტალისტურ მანუფაქტურაში კი მთელი წარმოება ჩერდება, თუ მის ერთ დარგში ნორმიდან გადახვევა

მოხდა. მაგრამ ჩვენ ზევით დავინახეთ, რომ შრავალი მუშის შრომის გამოყენება ერთ და იმავე დროს და ერთ და იმავე საქმეში ამაყრებს შრომის საშუალო ნორმას. მარტივი კოპერაციის ეს სასარგებლო მხარე ხდება მანუფაქტურული წარმოების აუცილებელ პირობათ.

მხოლოდ კაპიტალისტურ წარმოებაში ამზადებს კერძო კაპიტალისტი საქონელს ჩვეულებრივ საზოგადოებრივად აუცილებელ საშუალო შრომის დახარჯვით, და ამას ჩადის იგი აუცილებლად. მხოლოდ კაპიტალისტურ წარმოებაში ხორციელდება საესებით საცვლელი ღირებულების კანონი.

მანუფაქტურით აქა-იქ იწყება უკვე მანქანების მოხმარა-გამოყენება. მაგრამ ამ პერიოდში ისინი მეორე ხარისხოვან როლს ასრულებენ. მანუფაქტურის უმთავრეს მანქანათ რჩება კოლექტიური ორგანიზმი, რომლის კბილებიან ბორბლებს დეტალური მუშები შეადგენენ. მანუფაქტურის მუშა ნამდვილად მხოლოდ მანქანის ნაწილია და მან ისევე რეგულიარულად და შეუწყვეტლად უნდა იმუშაოს. როგორც მანქანაში არის ცოტად თუ ბევრად რთული ნაწილები, ისე სხვა და სხვა ოპერაციები თხოულობენ ცოტათ თუ ბევრად მცოდნე მუშებს, რომელთა სამუშაო ძალას, ამის მიხედვით, მეტი თუ ნაკლები ღირებულება აქვს. როცა ქინძისთავეებს ჯერ კიდევ ხელოსნური წესით ამზადებდნენ, თითოეული ხელოსნის ცოდნა ერთნაირი იყო, და ამის მიხედვით, თითოეული იმათგანის სამუშაო ძალის ღირებულებაც ერთნაირი იყო და ამასთანავე შედარებით უფრო მაღალი. როდესაც კი ქინძისთავეების წარმოება მანუფაქტურული გახდა, იგი დანაწილდა მუშაობათა მთელ რიგათ, რომელთაგან ერთი თხოულობდა უფრო მეტ გამოცდილებას, სხვების შეთვისება კი უფრო ადვილი იყო. თავისთავად იგულისხმება, რომ იმ მუშების სამუშაო ძალას, ვინც საჭირო გამოცდილების შესაძენად ბევრი დრო დახარჯა, უფრო მეტი ღირებულება ქონდა, ვინემ იმ მუშებისას, რომლებიც უფრო მარტივ მუშაობას ეწეოდნენ.

ამნაირად წარმოსდგა სამუშაო ძალების „იერარქია“ (კიბე), რასაც სამუშაო ქირის სხვადასხვაობა შეეფერება.¹⁾ ამ კიბის უმდაბლეს საფეხურზე დგანან ის მუშები, რომლებიც ასრულებენ ისეთ ოპერაციებს, რომლებიც ყველასათვის მისაწვდომია და რომლებისთვისაც საჭირო არ არის რაიმე დიდი გამოცდილება და მომზადება.

¹⁾ შექმდევი ცხრილი, რომელიც მოყვს ბაბეჯს (On the Economy of Machinery and Manufacture, London, 1835 წ.), ძლიერ თვალსაჩინოდ გვიხატავს სამუშაო ქირის კიბეს და ტენიციურ აუცილებლობას. რათა თითოეულ ოპერაციას მუშების საჭირო რიცხვი შესაფერად იყოს დანაწილებული და აგრეთვე შესაძ-

ასეთი მარტივი ოპერაციებია თითოეულ წარმოებაში; ხელოსნურ წარმოებაში მარტივ და რთულ ოპერაციებს ერთი და იგივე ხელოსანი ასრულებს თანამდებობით; მანუფაქტურაში კი მარტივი ოპერაციები ხდებიან განსაკუთრებული კატეგორიის მუშების მუდმივ სამუშაოთ, რომლებიც ახლა როგორც უსწავლელნი, ნასწავლ მუშებისაგან განირჩევიან.

თითქმის მანუფაქტურის თითოეულმა მუშამ უნდა დახარჯოს ახლა ბევრად უფრო ნაკლები დრო თავის მოსამზადებლად, ვინემ ხელოსანმა მრეწველობის იმავე დარგში. უკანასკნელმა უნდა შეისწავლოს ყველა ოპერაციები, რომლებიც პროდუქტის გასაკეთებლად არის საჭირო, მაშინ როცა პირველმა უნდა ისწავლოს მხოლოდ ერთი ან რამდენიმე იმათგანი. უსწავლელ მუშას კი სრულებით არ ესაქიროება ფულის დახარჯვა თავის მოსამზადებლად.

ამნაირად, მანუფაქტურაში სამუშაო ძალის ღირებულება დაბლა იწევს, და მასთან ერთად—მუშის შესანახად საჭირო სამუშაო დროც. თუმცა სამუშაო დღის სიგრძე უცვლელი რჩება, მაგრამ ზედმეტი შრომის ხანგრძლივობა იზრდება, ე. ი. მატულობს რელატიური ზედმეტი ღირებულება.

მუშა ფიზიკურად და სულიერად მახინჯდება, მუშაობა კარგავს მისთვის ყოველგვარ შინაარსს და ინტერესს, იგი თვითონ ხდება კაპიტალის კუთვნილებად.

ღებელი იყოს საშუალო საზოგადოებრივად აუცილებელ სამუშაო დროს ცხოვრებაში გატარება. ცხრილი გვისურათებს ქინძისთაგების პატარა მანუფაქტურას ინგლისში გასული (XIX) საუკუნის დასაწყისში:

მუშაობის სახელი	მუშები	დღიური ღირებულება
მავთულის გამართვა	1 მამაკაცი	3 შილ. 3 პენ.
მავთულის გაკიშვა	1 ქალი და 1 პატარა ქალი	1 შილინგი 6 პენსი
წამწვეტიანება	1 მამაკაცი	5 შილ. 3 პენ.
თაგების გაკეთება	1 მამაკაცი და 1 ბავში	5 შილ. 4 1/2 პენ. 4 1/2 პენ.
თაგების ჩამოცმა	1 დედაკაცი	1 შილინგი
გაპირილება	1 მამაკაცი და 1 დედაკაცი	6 შილინგი 3 შილინგი
ქალაღმზე დაბნევა	1 დედაკაცი	1 შილ. 6 პენ.

ამნაირად, სამუშაო ღირებულება ტრიალებდა 4 1/2 პენსსა (18 კაპ.) და 6 შილინსს (3 მან.) შორის.

თ ა ვ ი მ ე ა თ ე

მ ა ნ ე ა ნ ა ლ ა მ ს ხ ვ ი ლ ი მ რ ე მ ვ ე ლ ო ბ ა

1. მ ა ნ ე ა ნ ის ბ ა ნ ვ ი თ ა რ ა ბ ა .

შრომის დანაწილებამ მანუფაქტურაში თუმცა ხელოსნური შრომის ცვლილება გამოიწვია, მაგრამ არ გაუქვრია იგი სრულებით. ხელოსნის გამოცდილება საზოგადოდ მანუფაქტურის საფუძვლად რჩება და იგი რამდენიმეთ შესაძლებლად ხდის ცალმხრივით განვითარებულ დეტალური მუშისთვის კაპიტალისაგან რამდენიმეთ დამოუკიდებლობას.

ერთბაშად ხელოსანი-მუშის თავიდან მოშორება არ შეიძლება, ვინაიდან მისი შრომა წარმოებისთვის საჭიროა, როგორც ეს ჩვენ დავინახეთ ქინძისთავეების ფაბრიკაციის მაგალითზე. და მუშებიც ისე კარგათ იგნებენ ამ სარგებლობას, რომ ყოველი ღონისძიებით ცდილობენ შეუნარჩუნონ მანუფაქტურას ხელოსნური წარმოების ხასიათი, დაიცვან, რამდენათაც ეს შესაძლებელია, ხელოსნური წესები, მაგ., შეგირდობა.

ასეთი მიდრეკილება დღემდის შეიძლება აღნიშნულ იქნას წარმოებათა მთელ რიგში, რომლებმაც დღემდის შეინარჩუნეს მანუფაქტურის ხასიათი. ამაში მარხია პროფესიონალური მოძრაობის თვალსაჩინო წარმატების საიდუმლოება.

რაც ერთისთვის სასიხარულოა, ის მეორესთვის სამწუხაროა. „მთელი მანუფაქტურული პერიოდის განმავლობაში“ — სწერს მარქსი — „გაისმის საყვედური მუშების უდიდესი კლინობაზე. იმ დროის მწერლებიც რომ არ მოწმობდენ ამას, ის უბრალო ფაქტებიც, რომ მე-16 საუკუნიდან დაწყებული მსხვილი მრეწველობის ეპოქამდე კაპიტალმა ვერ შესძლო დაეპყრო მანუფაქტურული მუშის განკარგულებაში მყოფი მთელი სამუშაოდრო, და რომ მანუფაქტურას საერთოდ ხანმოკლე არსებობა აქვს და მუშების იმიგრაცია-ემიგრაციასთან ერთად სტოვეებს ერთ მხარეს, რომ მეორეში იწყოს აღორძინება. — უკვე ეს ფაქტები მეტს მეტყველებენ, ვიდრე მთელი ბიბლიოთეკები“. („კაპიტალი“ ტ. I, გვ. 320, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.). ადვილი გასაგებია ამიტომ მწუხარების ამოძახილი ერთი უსახელო ავტორის პამფლეტში, რომელიც დაიბეჭდა 1770 წელს: „მუშებმა არასოდეს არ უნდა დაიჭირონ თავი ისე, რომ ვითომც ისინი დამოუკიდებელი იყვნენ

იმათგან, ვინც მათზე მალაა დაყენებული... წესიერება ამა თუ იმ სახით უნდა უთუოდ აღდგენილი იქნასო“.

და წესიერებაც შემოღებულ იქნა. თვით მანუფაქტურამ შექმნა ამისთვის საჭირო პირობები; მან შექმნა იერარქიულად მოწყობილი სახელოსნო შრომის რთული იარაღების გასაკეთებლად, და „შრომის მანუფაქტურული დანაწილების ნაყოფმა დაბადა თავის მხრივ მანქანა“. მაგრამ მანქანამ კი უკანასკნელად ბოლო მოუღო ხელოსნური წარმოების ბატონობას.

რაში მდგომარეობს განსხვავება მანქანასა და სახელოსნო იარაღს (ინსტრუმენტს) შორის, რა არის იმის მიზეზი, რომ შრომის იარაღი სახელოსნო ინსტრუმენტიდან მანქანათ იქცევა? — ის, რომ მანქანა საკუთრივ არის მექანიზმი, რომელიც მას შემდეგ, რაც იგი მოყვანილია მოძრაობაში, თავისი ინსტრუმენტების საშუალებით ასრულებს იმავე ოპერაციებს, რომლებსაც ასრულებდა წინეთ ხელოსანი იმნაირივე ინსტრუმენტების საშუალებით. იქნება ეს მამოძრავებელი ძალა ადამიანი, თუ იგი კვლავ რომელიმე მანქანის მიერ წარმოიშობა,—ეს გარემოება არსებითად სრულებით არ სცვლის საქმეს. უკანასკნელი გარემოება საჭიროა კარგათ დაეხსომოთ იმ შემცდარი წარმოდგენის თავიდან ასაცილებლად, რომლის მიხედვითაც თითქოს მანქანა იმით განსხვავდება ხელოსნური იარაღიდან, რომ იგი მოძრაობაში მოყავს ბუნების ძალას, რომელიც განსხვავდება ადამიანის ძალისაგან, მაგ., ცხოველს, წყალს, ქარს და სხვ. ასეთ მამოძრავებელ ძალების გამოყენება შედარებით ბევრად უფრო ძველია მანქანურ წარმოებაზე; საკმარისია მხოლოდ გავიხსენოთ, მაგ., გუთანი, რომელშიაც უბია ხარ-კამეჩი ან ცხენი. ცხოველებით, ქარის, წყლის ძალით, როგორც ვიცით, ადამიანები უძველეს დროიდან სარგებლობდნენ, როგორც მამოძრავებელი ძალებით, წისქვილისთვის, წყლის აღმართში ასაყვანათ და სხვ., მაგრამ ეს მამოძრავებელი ძალები წარმოების წესში ცვლილებას არ ახდენდნენ. თვით ორთქლის მანქანასაც კი იმ სახით, როგორც იგი პირველად იქნა გამოგონილი მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს, კიდევ არ გამოუწვევია არავითარი სამრეწველო რევოლიუცია. მაგრამ სამრეწველო რევოლიუცია მოხდა, როცა გამოგონილ იქნა პირველი სამუშაო მანქანა, „სართავი მანქანის“ სახით. სულელურ ზღაპრად უნდა ჩაითვალოს მოთხრობა იმის შესახებ, რომ ორთქლის ძალის აღმოჩენა მოხდა შემთხვევითი დაკვირვების მეოხებით, მაგ., აღუღებულ ჩაიდანზე დაკვირვებით. ორთქლის ძალა უძველესად იცოდნენ ბერძნებმა უკვე 2000 წლის წინეთ, მაგრამ იმათ არ იცოდნენ, თუ

როგორ შეიძლებოდა მისი გამოყენება; შემდეგ იმას იყენებდენ სხვა და სხვა გვარ მექანიკურ სათამაშოების დროს. ორთქლის მანქანის გამოგონება ნამდვილად 'შეგნებული' და დაკვირვებული გონებრივი მუშაობის ნაყოფია, რომელიც (მუშაობა) დამყარებულია წინანდელ გამოცდილებებზე, და იგი შესაძლებელი შეიქნა მხოლოდ მაშინ, როცა მანუფაქტურამ ამისთვის ტექნიკური წინაპირობები მოამზადა და აგრეთვე შექმნა გამოცდილ მექანიკურ მუშების საკმარისი რიცხვი. გარდა ამისა, ეს გამოგონება შესაძლებელი შეიქნა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც დაიბადა მოთხოვნილება ახალ მამოძრავებელ ძალებზე. ¹⁾ სწორეთ ასეთი მდგომარეობა იყო მაშინ, როცა — გამოიგონეს სამუშაო მანქანა.

სამუშაო მანქანის ცხოვრებაში გამოყენებამ მოითხოვა უფრო ძლიერი და უფრო სისტემატიურად მომქმედი მამოძრავებელი ძალა, ვინემ ეს წინეთ არსებობდა. ადამიანი შეუწყვეტელი და თანასწორი მოქმედებისათვის მეტათ დაუსრულებელ იარაღს წარმოადგენს და, გარდა ამისა, იგი მეტად სუსტია. ცხენი, რომელიც მასზე უფრო ძლიერია, არა თუ ძვირი ჯდება და ფაბრიკაში მისი გამოყენება არა თუ მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაშია შესაძლებელი, არამედ მას კიდევ ერთი ცუდი ზნე სჭირს, აუტანელი თვისება აქვს, სახელდობრ ის, რომ მას ხანდისხან თავისი საკუთარი თავიც აბია: ე. ი. იგი ხანდახან ჯიუტობს. ქარი მეტათ და უდგრომელია და ამის დამორჩილება და კონტროლის გაწევა შეუძლებელია; აგრეთვე წყლის ძალაც, რომლითაც ფართოდ სარგებლობდენ კიდევ მანუფაქტურულ ხანაში, ველარ აკმაყოფილებს მოთხოვნებს, ვინაიდან ამ ძალის გადიდება სურვილისამებრ შეუძლებელია, წელიწადის განსაზღვრულ დროს ის სრულიად იშრიტება და უმთავრესი კი ისაა, რომ ის მხოლოდ განსაზღვრულ ადგილას მოიპოება და არა ყველგან. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ჯემს უატმა გამოიგონა თავისი მეორე ეგრეთწოდებული ორმაგად მომქმედი ორთქლის მანქანა, მას შემდეგ, რაც მან თავის ამხანაგის მათე ბოლტონის (Mathias Boulton) სამრეწველო დაწესებულებაში იპოვა როგორც ტექნიკური საშუალებანი, ისე ფულიც, რომელსაც იგი საჭიროებდა თავისი გეგმის განსახორციელებლად, მხოლოდ მაშინ იქნა აღმოჩენილი ისეთი მოტორი, „რომელიც ნახშირისა და წყლის დახარჯვით თვითონვე ქმნის თავის მამოძრავებელ ძალას და

¹⁾ გიოტე კითხვავ: „რა არის გამოგონება?“ — იძლევა ასეთ საგულისხმო პასუხს: „იმის პოვნა, რასაც ეძებდიო“.

რომლის მოქმედება სრულიად ემორჩილება ადამიანის კონტროლს. თვითმოდრავი და თან საშუალებაც მიმოდრაობისა, ქალაქური ხასიათის მქონე და არა წყლის ბორბალსავეთ სოფელს მიმაგრებული, იგი ხელს უწყობს წარმოების კონცენტრაციას ქალაქებში, ნაცვლად იმისა, რომ დაქსაქსოს სოფლებში, როგორც ამას იწვევდა წყლის ბორბალი. და ბოლოს მისი ტექნიკური გამოყენება უნივერსალურად არის შესაძლებელი და შედარებით ნაკლებადაა დამოკიდებული ადგილობრივ პირობებზე“ („კაპიტალი“, ტ. 1. გვ. 327, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.). რა თქმა უნდა გაუმჯობესებული მამოძრავებელი ძალა თავის მხრივ გავლენას ახდენს და იწვევს მანქანის სულ უფრო და უფრო მეტ განვითარებას.

„ყოველი განვითარებული მანქანა სამი არსებითად სხვა და სხვა ნაწილისაგან შესდგება: მამოძრავებელი მანქანისაგან, ტრანსმისიის (გადამცემი) მექანიზმისაგან და, ბოლოს, საოპერაციო მანქანისა ანუ სამუშაო მანქანისაგან,“ (მარქსი). მამოძრავებელი მანქანა, როგორც მთელი მექანიზმის მოძრაობაში მომყვანი ძალა, ჩვენ უკვე განვიხილეთ. ტრანსმისიის მექანიზმი, რომელიც მქნევარი თვლებისა, მოძრავი ლილვებისა, კბილი თვლებისა, ექსცენტრიკებისა, ლეროებისა, თასმებისა, ღვედებისა, შუალედი ნაწილებისა და სხვა და სხვაგვარი მოწყობილობისაგან შესდგება, აწესრიგებს მოძრაობას, სცვლის, სადაც ეს საჭიროა, მის ფორმას, — მაგალითად, პერპენდიკულიარულ ფორმას წრიულად გარდაქმნის, — ანაწილებს მოძრაობას და გადააქვს იგი საოპერაციო მანქანებზე. „მექანიზმის ორივე ეს ნაწილი მხოლოდ იმიტომ არსებობს, რომ საოპერაციო მანქანა მოძრაობაში მოიყვანოს, რათა ეს უქანასკნელი შრომის საგანს ჩაეჭიდოს და მიზანშეწონილად შესცვალოს იგი“. მანქანის სწორედ ეს ნაწილი, საოპერაციო მანქანა, არის გამოსავალი წერტილი მე-18 საუკუნის სამრეწველო რევოლუციისა. იგი ეხლაც მუდამ გამოსავალი წერტილია ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც ხელოსნური ან მანუფაქტურული წარმოება მანქანურ წარმოებად იქცევა... მთელი მანქანა ან მხოლოდ ძველი ხელოსნური იარაღის ცოტად თუ ბევრად შეცვლილ მექანიკურ გამოცემას წარმოადგენს, — მაგალითად, მექანიკური საქსოვი დაზგა, — ან და სამუშაო მანქანის ჩონჩხზე აწყობილი მომქმედი ორგანოები ჩვენი ძველი ნაცნობებია, მაგალითად: თითისტარები — საქსოვი მანქანისა, დანები — საქრელი მანქანისა და სხვ., მაგრამ რიცხვი სამუშაო იარაღებისა, რომლებსაც იმავდროულად ამუშავენს ერთი და იგივე მანქანა, „თავიდანვე თავისუფალია იმ ორგანიული ჩარჩოებისაგან, რომლებითაც

შეზღუდულია მეშის ხელოსნური იარაღი“ („კაპიტალი“, ტ. I. გვ. 323, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.).

ვინაიდან ერთ მამოძრავებელ მანქანას, გადასაცემი მექანიზმის მიზნის შესაფერაბათ მოწყობის საშუალებით, შეუძლია ერთ და იმავე დროს მოძრაობაში მოიყვანოს რამოდენიმე სამუშაო მანქანა, ამიტომ თითოეული ცალკე სამუშაო მანქანა მანქანური წარმოების მარტივ ელემენტად ხდება. იქ, სადაც ერთი და იგივე სამუშაო მანქანა მაგ., მექანიკური საფეიქრო დაზგა, აკეთებს მთელ ნაწარმოებს (საგანს), იქ, ფაბრიკაში ანუ სახელოსნოში, რომელიც დაფუძნებულია მანქანურ წარმოებაზე, ჩვენ ვხედავთ მარტივ კოოპერაციას. სადაც რამდენიმე ერთნაირი სამუშაო მანქანა ერთ და იმავე დროს მოქმედებს. მაგრამ ამ შემთხვევაში ტექნიკური ერთიანობაც არის. ერთ და იმავე მამოძრავებელ მანქანას ყველა ისინი თანასწორათ მოყავს მოძრაობაში. ისინი მხოლოდ ორგანოებია ერთი და იგივე მამოძრავებელი მექანიზმი.

მაგრამ იქ, სადაც მეშაობის საგანმა (ნაწარმოებმა) უნდა განვლოს ერთი-ერთმანეთთან შეკავშირებული სხვა და სხვა პროცესების მთელი რიგი, რომლებსაც სხვა და სხვა ერთი მეორეს დამხმარე, ურთიერთშორის გადაჯაჭვული სამუშაო მანქანები ასრულებენ, სადაც, მაშასადამე, კვლავ ჩნდება მანუფაქტურული კოოპერაცია, დამყარებული შრომის დანაწილება-დაყოფაზე, მაგრამ უკვე ნაწილობრივი მანქანების შეერთების სახით, მხოლოდ აქ იქერს პირველად კერძო დამოუკიდებელი მანქანის ალავს მანქანათა მთელი სისტემა. თითოეული ნაწილობრივი მანქანა აწვდის მახლობელს, მის შემდეგ მანქანას, ნედლ მასალას და, როგორც მანუფაქტურაში ნაწილობრივი ძუშების კოოპერაცია, ისე მანქანების დანაწილებულ სისტემაში მუდმივი დამოკიდებულება ერთი ნაწილობრივი მანქანისა მეორეზე წარმოშობს ერთგვარ განსახზვრულ დამოკიდებულებას იმათ რიცხვსა, იმათ სიდიდესა და იმათი მოქმედების სიჩქარეს შორის. ეს კომბინაური (kombinierte) სამუშაო მანქანა იმდენად უფრო უნაკლებლოა, რამდენად უფრო განუწყვეტელია ის პროცესი. რომელიც მასში, როგორც ერთ მთელში, სრულდება, ე. ი. რამდენად უფრო ნაკლებად ხდება შეწყვეტა ნედლი მასალის პირველი ფორმიდან მის უკანასკნელ ფორმამდე გადასასვლელად, რამდენად, მაშასადამე, უფრო დიდ როლს თამაშობს თვით მექანიზმი. და არა ადამიანის ხელი, იმ გადასვლის დროს, რომელიც ხდება წარმოების ერთი ფაზიდან (საფეხურიდან) მეორეში. მას შემდეგ, რაც მანქანა ასრულებს

ადამიანის დაუხმარებლად ყოველგვარ მოძრაობას, რომელიც კი საკი-
როა ნელლი მასალის დასამუშავებლად, და იგი საკიროებს მხოლოდ ადა-
მიანის თვალუროს დევნებას, ჩვენ უკვე მანქანების ავტომატი-
ური სისტემა გვაქვს. რომ ამ სისტემის შეუწყვეტელი გაუმჯობესება
შესაძლებელია, ამას ამტკიცებს ის აპარატი, რომელიც ავტომა-
ტიურად (თავისთავად) აჩერებს სართავ მანქანას, როგორც კი ერთი
ძაფაც გაწყდება. „თანამედროვე საწერი ქალაქის ფაბრიკა — ამბობს
მარქსი — „შეიძლება ჩაეთვალოს, როგორც წარმოების შეუწყვეტლო-
ბის, ისე ავტომატიური პრინციპის ცხოვრებაში განხორციელების
მაგალითად“ („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 331).

მაგრამ, როგორც უატის მიერ გამოგონილი ორთქლის მანქანა,
ისე სხვა წინა გამოგონებანი მანქანების სფეროში, შესაძლებელი
წეიქენ განხორციელებულიყვენ მხოლოდ იმის მეოხებით, რომ მანუ-
ფაქტურულმა ხანამ წარმოშვა განოცილილ მექანიკურ მუშების საკ-
ნაო რიცხვი, რომელთაც მანქანების გაკეთება შეეძლოთ; ამათში იყვენ
როგორც დეტალური მანუფაქტურული მუშები, ისე დამოუკიდებ-
ელი ხელოსნებიც. პირველი მანქანები გააკეთეს ან ხელოსნებმა ან
მანუფაქტურის მუშებმა.

მაგრამ სანამ მანქანების არსებობა დამოკიდებული იყო მუშე-
ბის, რომელნიც ჯერ კიდევ ნახევრად ხელოვნები იყვენ, — პირად
გამოცდილებაზე და პირად ძალაზე, ისინი არა თუ მეტად
ძვირფასი იყვენ, — და ეს გარემოება კაპიტალისტებს ყოველთვის
მხედველობაში აქვთ, — არამედ იმათი გამოყენების გაფართოება და,
მაშასადამე, მსხვილი მრეწველობის განვითარებაც, დამოკიდებული
იყო მანქანის მკეთებელ მუშების რიცხვის გადიდებაზე, რომელთა
(მუშების) გამოცდილება ხანგრძლივ სწავლას თხოულობს და რომელ-
თა რიცხვი, ამიტომ, შეუძლებელია ერთბაშათ გაიზარდოს.

მაგრამ თავისი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე მსხვი-
ლი მრეწველობა, გარდა ამისა, ტექნიკურადაც ეჯახება თავის ხე-
ლოსნურ და მანუფაქტურულ საფუძველს და მასთან წინააღმდეგო-
ბაში ვარდება. ყოველგვარი გაუმჯობესება, ანუ მანქანის სიდიდის
მომატება, მისი განთავისუფლება უწინდელ ხელოსნურ ფორმიდან
ანუ ხასიათისაგან, გამოყენება ახალ უფრო გამოსადეგ, მაგრამ ძნელ
დასამუშავებელ მასალების, როგორც, მაგ., რკინის ხის მაგიერ გა-
მოყენება, — ყოველივე ეს დიდ დაბრკოლებებს ეჯახებოდა, რომელ-
თა დასაძლევად მანუფაქტურაში არ იყო საკმარისად გატარებული
შრომის დანაწილება. ისეთი მანქანების, როგორიცაა მაგ., თანამედ-
როვე საბეჭდავი მანქანა (სტამბის მანქანა), ორთქლის თანამედროვე

საფეიქრ დაზგა და თანამედროვე საეარცხელი-მანქანა (Kardirmaschine), მოცემა მანუფაქტურას არ შეეძლო.

მეორეს მხრივ, ცვლილება მრეწველობის ერთ დარგში იწვევს ცვლილებას სხვა, მასთან შეკავშირებულ, დარგებში. ასე, მაგ., რთვა მანქანის საშუალებით აუცილებლად ხდის ქსოვასაც მანქანის საშუალებითვე; ორივე კი ერთად მექანიკურ-ქიმიურ რევოლუციას ახდენს წარმოების სათეთრებელ, ჩითის საბეჭდავ და საღებავ დარგებში. შეზღვევი ცვლილება წარმოების წესში მრეწველობის და სოფლის მეურნეობის დარგში იწვევს ცვლილებას გადატან-გადმოტანის დს მისვლა-მოსვლის საშუალებებში. მსხვილმა მრეწველობამ თავისი აჩქარებული მაჯისცემით უნდა ჩქარა მიიზიდოს ნედლი მასალა, ჩქარა და ბლომათ მიაყაროს ბაზარზე თავისი პროდუქტები, უნდა ქონდეს საშუალება, თანახმად თავის მოთხოვნილებათა, დიდძალი მუშუები ჯერ მიიზიდოს თავისკენ და შემდეგ ქუჩაზე გაყაროს. ამ გარემოებებმა გამოიწვიეს ცვლილება გემების კეთებაში, იალქნიანი გემის მაგიერ ორთქლის გემი, სასოფლო გზების მაგიერ რკინის გზები, შიკრიკების მაგიერ — ტელეგრაფი და ტელეფონი. „უზარმაზარი რკინის მასები, რომელიც ეხლა უნდა გამრეკრათ, შეედულებიათ, დაეკრათ, დაეხვრიტათ და ჩამოეყალიბებიათ, თავის მხრივ, მოითხოვდა ბუმბერაზ მანქანებს, რომელთა შექმნა მანუფაქტურული მანქანების მშენებლობის წესით შეუძლებელი იყო.“ („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 334, ქართ. გამოცემა).

ამნაირად, მსხვილ ინდუსტრიას უნდა შეექმნა თავისი საკუთარი საფუძველი, რომელიც მის ბუნებას შეეფერება. მან დაიმორჩილა მანქანა, რათა მისი საშუალებით მანქანები გაეკეთებია. „მხოლოდ სამუშაო მანქანების მეოხებით ტენიკამ შესძლო იმ დაბრკოლების დაძლევა, რომელიც მას მანქანების კეთების საქმემ წინ დაუყენა“ მაგრამ ამისთვის აუცილებელი იყო მანქანური წესით დამზადება მანქანის ცალკე ნაწილებისათვის საკირო წმინდა გეომეტრიული ფორმებისა, მაგალითად, ხაზის, სიბრტყის, წრის, ცილინდრის, კონუსის და ბირთვისა. და ეს პრობლემაც გადაწყდა, როცა მე-15 საუკუნის პირველ ათეულში Henry Maudsley-მ „slide-rest“-ი (სახარატო დაზგის საცურო) გამოიგონა. ეს უკანასკნელი მალე ავტომატიურ მექანიზმათ იქცა და სახარატო დაზგიდან, რომლისთვისაც იყო თავდაპირველად დანიშნული, გარდაქმნილი ფორმით მანქანების მწარმოებელ მანქანებზე იქნა გადატანილი. ამ მექანიკური გამოგონების მეოხებით შესაძლებელი შეიქნა მანქანის ცალკე ნაწილების გეომეტრიული ფორმების „ჩამოყალიბება ისეთი სიადვილით, ზედმი-

წვენილობით და სისწრაფით, რომელსაც ყველაზე დახელოვნებული მუშის ხელიც კი ვერაფრითაა გამოცდილებით ვერ მიაღწევდა“.¹⁾

საქირო არ არის დიდ ხანს გაეფარძელოთ საუბარი იმის შესახებ, თუ რა უზარმაზარ მანქანას ხპარობენ მანქანურ წარმოებაში. ვის არ გაუგონია უზარმაზარ მანქანების საკეთებელი ქარხნები, ის ვეებერთელა ორთქლის უროები, წონით 300 — 400 ფუთი, რომლებიც გაუჭირვებლად აფრქვევენ ვეებერთელა ქვებს და იმავე დროს შეუძლიათ უფმსუბუქესი სიმძიმით დაცემა, რის ზედმიწევნით გამოანგარიშება ყოველთვის შესაძლებელია. ყოველ დღე ჩვენ ვრყობილობით ახალ წარმატებას მანქანების გაკეთების საქმეში და იმათი გამოყენების სფეროს გაფართოებაზე.

მანუფაქტურაში შრომის დანაწილების სუბიექტიურ მხარეს უპირველესი ძნიშვნელობა ქონდა, თითოეული კერძო პროცესი მუშის სპიროვნებასთან იყო შეფარდებული; მანქანების სისტემაში კი მსხვილ ინდუსტრიას აქვს უკვე სრულებით ობიექტიური საწარმოო ორგანიზმი, რომელიც მუშას უპირისპირდება, როგორც ერთი დამთავრებული რამ, და რომელსაც, მაშასადამე, მუშა უნდა შეეწყოს, შეეგუოს. კოპერაცია, კერძო მუშის გაძევება საზოგადოებრივ მუშის მიერ, არის არა შემთხვევითი მოვლენა, არამედ „ტენიკური აუცილებლობა“, რომელიც თვით შრომის საშუალებების ბუნებით არის ნაკარნახევი“ („კაპიტალი“, ტ 1. გვ. 336 . ქართ. გამოცემა).

2. მანქანის მიერ დირეგულირების გაღატანა პროდუქტზე

როგორც მარტივი ინსტრუმენტი (ხელის იარაღი), მანქანაც მუდმივი კაპიტალის ნაწილს შეადგენს. იგი არაფრითაა ღირებულებას არ ქმნის, არამედ მას მხოლოდ საკუთარი ღირებულება გადააქვს პროდუქტზე, და თითოეულ კორძო შემთხვევაში გადააქვს ის ღირებულება, რომელსაც თვითონ იგი კარგავს გაცვეთის გამო.

მანქანა შედის შრომის პროცესში მთლიანად, ღირებულების შექმნის პროცესში კი ყოველთვის მხოლოდ

¹⁾ „The Industry of Nations“, ლონდონი, 1855 წ., 2 ტომი, გვ. 239. აქედანვე მოყავს მარქსს შემდეგი ციტატა „Slide rest“-ის გამოგონების შესახებ: „რაგინდ უბრალოდ და გარეგნობით უმნიშვნელოდ გვეჩვენებოდეს სახარატო დაზგის ეს დანართი, გადაკარბება არ იქნება იმის თქმა, რომ მისი გავლენა მანქანების გაუმჯობესებასა და გავრცელებაზე ისევე დიდი იყო, როგორც გავლენა უატის მიერ თვით ორთქლის მანქანაში მოხდენილი გაუმჯობესებისა“.

ნაწილ-ნაწილად. მსგავსი მოვლენა ხდება ხელის იარაღის ხმარების დროსაც, მაგრამ განსხვავება იარაღის წინანდელ საერთო ღირებულებასა და მის ღირებულების იმ ნაწილს შორის, რომელიც პროდუქტზე გადადის, ბევრად უფრო მეტია მანქანის ხმარების დროს, ვინემ ხელის იარაღის ხმარების დროს, პირველათ იმიტომ, რომ მანქანა ხელის იარაღზე გაცილებით უფრო მეტსა სძლებს, ვინაიდან იგი გაკეთებულია უფრო მკვიდრი. შესაღისაგან; მეორეთ, იმიტომ, რომ მანქანის ხმარება, — რაც დამყარებულია მეცნიერულად დადგენილ კანონებზე, — უფრო მეტ ეკონომიას აკეთებს, როგორც მის შემადგენელ ნაწილების, ისე დამხმარე ნივთიერებათა დახარჯვაში, როგორც, მაგ., ზეთის, ნახშირის და სხვ., და ბოლოს, კიდევ იმიტომ, რომ მისი მოქმედების სარბიელი გაცილებით უფრო ფართოა, ვინემ ხელის იარაღის.

როცა ჩვენ ვიცით განსხვავება მანქანის ღირებულებასა და ღირებულების იმ ნაწილს შორის, რომელიც მანქანას გადააქვს ყოველდღიურ პროდუქტზე, პროდუქტის ამ ნაწილის გაძვირების ხარისხი დამოკიდებულია პროდუქტთა სიმრავლეზე. ბენსი — ბლეკბორნიდან — თავის მოხსენებაში, რომელიც დაიბეჭდა 1858 წ., ამბობს, რომ „თითოეული ცხენის ნამდვილ მექანიკურ ძალას¹⁾ მოძრაობაში მოყავს 450 ავტომატიური თითისტარი თავისი მოწყობილობით, ან 15 საფეიქრო დაზგა 40 გოჯიანი მატერიისათვის, თავისივე მოწყობილობით.“ მაშასადამე ყოველდღიური ხარჯი ერთი ორთქლის ცხენის ძალაზე და გაცვეთაზე, რაც მანქანის მოძრაობაში მოყვანის შედეგია, პირველ შემთხვევაში ნაწილდება 450 თითისტარის ყოველდღიურ პროდუქტზე, მეორე შემთხვევაში — 250 თითისტარის და მესამე შემთხვევაში — კი 15 მექანიკური საფეიქრო დაზგის, ასე რომ ერთ გირვანქა ძაფზე ან ერთ გოჯ მატერიაზე გადადის ღირებულების ყოველად უმნიშვნელო ნაწილი.

თუ სამუშაო მანქანის მოქმედების ფარგალი ცნობილია, ე. ი. თუ მისი აღმასრულებელი მექანიზმის რაოდენობა ვიცით, ან თუ საქმე მის ძალის შეტყობას ეხება, როგორც, მაგ., ორთქლის უროს ძალა, თუ უქანასკნელის სიდიდე ცნობილია, იმ შემ-

1) აქ ენგელსი, რომელმაც „კაპიტალის“ პირველი ტომის მესამე და მეოთხე გამოცემა გამოუშვა, აკეთებს შემდეგ შენიშვნას: „ერთი ცხენის ძალა უდრის ძალას 33 000 ფუტი-გირვანქისას წუთში, ე. ი. ისეთ ძალას, რომელიც ერთ წუთში წევს მაღლა 33 000 გირვანქას ერთი ფუტის სიმაღლეზე, ან ერთ გირვანქას 33 000 ფუტის სიმაღლეზე. აი, ამ ცხენის ძალაზეა ზევით ლაპარაკი“.

თხვევაში პროდუქტთა რაოდენობა დამოკიდებულია მანქანის მოქმედების სიჩქარეზე.

თუ საზოგადოთ ცნობილია, რა ზომით ანუ ხარისხით გადააქვს მანქანას თავის საკუთარი ღირებულება პროდუქტზე, იმ შემთხვევაში ღირებულების ამ გადატანილი ნაწილის სიდიდე დამოკიდებულია თვით მანქანის ღირებულების სიდიდეზე. რამდენად ნაკლები შრომაა დახარჯული მანქანაზე, იმდენათ ნაკლები ღირებულება გადააქვს მას პროდუქტზე. თუ მის გასაკეთებლად დახარჯულია იმდენი შრომა, რამდენიც ინახება მისი გამოყენებით, იმ შემთხვევაში ხდება შრომის უბრალო შეცვლა და შრომის ნაყოფიერება კი არ მატულობს. მანქანის ნაყოფიერება იზომება იმით, თუ რამდენათ ინახავს იგი ადამიანის სამუშაო ძალას. ამიტომ ის გარემოება, რომ, საზოგადოთ, იმ საქონლებთან შედარებით, რომლებიც დამზადებულია ხელოსნური თუ მანუფაქტურული წესით მანქანის ნაწარმოებში ღირებულების ის ნაწილი, რომელიც გადატანილია შრომის იარაღისაგან, შეფარდებით ე. ი. პროდუქტის საერთო ღირებულებასთან შედარებით, მაღლა იწევს, მაგრამ აბსოლუტურად — ეცემა, — ვიმეორებთ, ეს გარემოება არ ეწინააღმდეგება მანქანური წარმოების პრინციპს.

პროდუქტის გაიაფების თვალსაზრისით მანქანის გამოყენება მართლდება მანამ, სანამ მის გაკეთებაზე იხარჯება ნაკლები შრომა, ვინემ მას თავის გამოყენებით შეუძლია შეინახოს. მაგრამ, როგორც ჩვენ უკვე დავინახეთ, კაპიტალისტი ფულს იხდის არა მის მიერ გამოყენებულ შრომაში, არამედ მხოლოდ დახარჯული სამუშაო ძალის ღირებულებაში, მაშასადამე, მანქანის გამოყენება მისთვის ისაზღვრება განსხვავებით მანქანის ღირებულებასა და იმ საერთო ღირებულებას შორის, რომელსაც ინახავს მანქანა. სამუშაო ძალის მოქმედების დროს. მაგრამ, ვინაიდან მუშის ნამდვილი სამუშაო ქირა ხან სამუშაო ძალის ღირებულებაზე დაბლა დგას, ხან კი იმაზე მაღლა და, გარდა ამისა, სხვა და სხვა ქვეყნებში სხვა და სხვა დროს და მრეწველობის სხვა და სხვა დარგში ეს სამუშაო ქირა ერთნაირი არ არის, ამიტომ მანქანის გამოყენება განისაზღვრება იმ განსხვავებით, რომელიც არსებობს მანქანის ფასსა და მის მიერ შენახულ სამუშაო ძალის ფასს შორის. მხოლოდ ამ განსხვავებას აქვს კაპიტალისტისთვის გადაამწყვეტი მნიშვნელობა, მხოლოდ იგი ატანს მას ძალას და ამიტომაც არა იშვიათია ისეთი შემთხვევა, როცა მანქანა რომელიც სასარგებლოა ერთ ქვეყანაში, მეორე ქვეყანაში სრულებით გამოუყენებელი რჩება. ამერიკაში გამოიგონეს ქვის სამტრევი-

მანქანა, მაგრამ ძველ ქვეყნებში ამ მანქანას როდი იყენებენ, ვინაიდან აქ პროლეტარი, რომელიც ამ სამუშაოს ასრულებს, ღებულობს ქირას თავისი შრომის ისეთი უმნიშვნელო ნაწილისთვის, რომ ეს მანქანა წარმოებას გაუძვირებდა კაპიტალისტებს.

დაბალი სამუშაო ქირა პირდაპირ ეღობება მანქანების შემოღებას და, მაშასადამე, ამ თვალსაზრისით იგი მავნებელია საზოგადოებრივი განვითარებისათვის.

მხოლოდ იმ საზოგადოებაში, რომელიც ბოლოს მოუღებს წინააღმდეგობასა და განხეთქილებას კაპიტალსა და შრომას შორის, მანქანური წარმოება მოიპოვებს ფართო სარბიელს თავისი სრული განვითარებისათვის.

3. მანქანური წარმოების უახლოესი ზემოქმედება მუშაზე.

„რამდენათაც მანქანა კუნთებრივ ძალას ზედმეტად ხდის, იგი იქცევა საშუალებად იმისა, რომ გამოყენებულ იქნენ კუნთებრივ ძალას ანდა საკმაო ფიზიკურ განვითარებას მოკლებული, მაგრამ უფრო მოქნილი სხეულის ორგანოების მქონე მუშები. შრომისა და მუშის შენაცვლების ეს მძლავრი საშუალება დაუყონებლივ გადაიქცა დაქირავებულნი მუშების გამრავლების საშუალებად, ვინაიდან მან კაპიტალის უშუალო ბატონობას დაუმორჩილა მუშის ოჯახის ყველა წევრი, სქესისა და ჰასაკის განურჩევლად“ (კ. მარქსი, „კაპიტალი“, I ტ., გვ. 344, ქართ. გამოც. 1930 წ.); კაპიტალისტისთვის გასაწევმა იძულებითმა შრომამ დაიპყრო არა მარტო ბავშვთა სათამაშო ადგილი, არამედ — ადგილი იმ თავისუფალი შრომისაც, რომელიც შინაურ წრეში და ადამის ფარგლებში წარმოებულნი, თვით ოჯახის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდა. „ქალების და ბავშვების შრომა პირველი სიტყვა იყო მანქანის კაპიტალისტური გამოყენებისა“ — (კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 344-345).

ამ მოვლენის გავლენა მუშათა კლასზე უნდა ყოფილიყო საბედისწერო, როგორც ეკონომიური, ისე სოციალური და მორალური მხრივ.

აქამდის სამუშაო ძალის ღირებულება ისაზღვრებოდა იმ სამუშაო დროით, რომელიც საჭიროა არა მარტო კერძო მუშის შესანახად, არამედ მთელი მისი ოჯახის, რომლის მარჩენალი იგი იყო. ახლა კი, როცა მუშის ცოლი და ბავშვები მიზიდული შეიქნენ სამუშაო ბაზარზე, როცა ამათაც მიეცათ შეძლება საჭირაოზე წასვლის, მამაკაცის სამუშაო ძალის ღირებულებამ დროთა განმავლობაში იწყო

განაწილება მთელ მის ოჯახზე. და თანახმად სამუშაო ძალის ღირებულების ცვლილებისა გასაოცარი სისწრაფით შეიცვალა მისი ფასიც, ე. ი. სამუშაო ქირა. თავისი არსებობის შესანახად, მთელი ოჯახი იძულებული ხდება, ნაცვლად მარტო მამისა, იმუშაოს ქირაზე და ამნაირად მიაწოდოს კაპიტალს არა მხოლოდ შრომა, არამედ ზედმეტი შრომაც. ამნაირად, მანქანა არა მარტო აღიდებს გასაყვლედ მასალას, არამედ კიდევ უფრო მალა სწევს გაყვლეფის ხარისხს.

მართალია, აქ რამდენიმეთ შესაძლებელია მუშის ოჯახის შემოსავლის ნომინალური (სიტყვიერი) გადიდება. როცა მხოლოდ მამის ადგილას მუშაობას იწყებენ მამა, დედა და ორი ბავში, მაშინ საერთო სამუშაო ქირა, უმეტეს შემთხვევაში, მეტია, ვინემ მარტო მამის წინანდელი ქირა. მაგრამ ამანთანავე მატულობს აგრეთვე ხარჯი არსებობისათვის, თავის შესანახად. მანქანა იწვევს დიდ ეკონომიას, მომპირნეობას ფაბრიკაში, მაგრამ მუშის ოჯახში მანქანური მრეწველობა ძირს უთხრის მუშის ოჯახის კეთილდღეობას. ფაბრიკის მუშა-ქალს აღარ შეუძლია იმავე დროს კარგი დიასახლისი იყოს. მომპირნეობა და მიზანშეწონილი ანგარიში საარსებო საშუალებათა დახარჯვაში ასეთ პირობებში შეუძლებელი ხდება.

წინეთ მუშა ყიდიდა თავის საკუთარ სამუშაო ძალას, რომელსაც იგი, ფორმალურად მაინც, ფლობდა, როგორც თავისუფალი პიროვნება. ახლა კი იგი ხდება შრომის მოვაჭრეთ და ყიდის ფაბრიკაში ცოლს და ბავშვებს. როცა კაპიტალიზმის ფარისეველი საქვეყნოთ მწუხარებას აცხადებს ამგვარი „სიმხეცის“ გამო, მაშინ იგი ივიწყებს, რომ თვითონ მან შექმნა ეს „სიმხეცე“, თვითონ იგი ყველფს მას და ცდილობს უკედავი გახადოს იგი შემდეგი ლამაზი სახელწოდებით: „შრომის თავისუფლება“. მშობელ-მუშების მხეცობა კი მჭერმეტყველურად უარყოფილია იმ საგულისხმო ფაქტით, რომ სწორეთ მუშა-მამაკაცებმა გამოგლიჯეს კაპიტალს ბავშვების და დედაკაცების შრომის შეზღუდვა კანონის ძალით ინგლისის ფაბრიკებში.

მარქსს მოყავს აუარებელი დამამტკიცებელი საბუთები იმის შესახებ, თუ რა დამლუპველ გავლენას ახდენს ბავშვებზე და ქალებზე ფაბრიკაში შრომა. ეურჩევთ მკითხველებს თვითონ გაეცნონ ამ საბუთებს, აქ კი ჩვენ მოვიყვანთ მხოლოდ ერთ ფაქტს, რომელიც შემდეგ ხანას ეკუთვნის და რომელსაც ჩვენ ვიღებთ ზინგერის წიგნიდან: „Untersuchungen über die sozialen Zustände in den Fabrikbezirken des nordöstlichen Böhmen“. Leipzig, 1885 ¹⁾). ამ წიგნის ცრობები

¹⁾ „სოციალური მდგომარეობის გამოკვლევა ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის ბოჰემიის ს:მრეწველო ოლქებში“.

შედლებას გვაძლევს შევადაროთ ბავშების საშუალო მოკვდაობა იმ ქვეყანაში, რომელმაც თითქმის არ იცის მსხვილი მრეწველობა, ე. ი. ნორვეგიაში, ბავშების მოკვდაობას ბოგემიის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის ოლქში, ე. ი. იმ ადგილებში, სადაც მრეწველობა უმალეს ხარისხამდეა განვითარებული და სადაც ხსენებული წიგნის შედგენის დროს არავითარი კანონმდებლობა ბავშების შრომის მთაველობისათვის არ არსებობდა.

ნორვეგიაში (1866 წლიდან—1874 წ-მდე) 10,000 ცოცხლად დაბადებულ ორივე სქესის ბავშებიდან ერთ წლამდე კვდებოდა 1063 ბავში. ამავე დროს შემდეგ ოლქებში, სადაც მრეწველობა ძლიერ განვითარებული იყო, 10,000 ცოცხლად დაბადებულ ბავშებიდან, ერთ წლამდე კვდებოდა:

ზედა ელბის ოლქში . . .	3026 ბავში
გაბლონცის " . . .	3104 "
ბრაუნაუის " . . .	3236 "
ტროუტენაუის " . . .	3475 "
რეიხენბერგის " . . .	3805 "
ფრიდლანდის " . . .	4130 "

ამნათათ, ძუძუ-მწოვარ ბავშების მოკვდაობა საფაბრიკო ოლქებში სამჯერ და ოთხჯერ უფრო მეტია, ვინემ „კულტურულად“ ჩამორჩენილ ნორვეგიაში! მეტი მოკვდაობა პირველ შემთხვევაში შეუძლებელია ახსნილ იქნას მოსახლეობის ზედმეტი ნაყოფიერებით, როგორც ეს მალტუსის მიმდევრებს სურთ. პირიქით, დაბადება სულ მცირეა. ზინგერის მიერ გამოკვლეულ ოლქებში 1000 მცხოვრებზე მოდის თითქმის 35 დაბადებული, მაშინ როცა გერმანიაში თითქმის — 42 და მთელ ავსტრიაში კი — 40-ზე მეტი.

გარდა ფიზიკური და ზნეობრივი დამახინჯებისა, დაუმწიფებელ ადამიანების უბრალო მანქანებათ გადაქცევა ზედმეტი ღირებულების შესაქმნელად იწვევს იმ „გონებრივ გაველურებას“, რომელიც სასტიკად უნდა გავარჩიოთ ბუნებრივი უვიცობისაგან, რომელიც არ ეხება ბუნებრივ გონებრივ ნიჭიერებას, და რომელიც არ ღუპავს ამ ნიჭიერების განვითარებას, მის ბუნებრივ ნაყოფიერებას“.

მანქანების საშუალებით ბავშების და ქალების შემოერთებას შრომის საერთო ფერხულში ქონდა კიდევ ერთი „კეთილშობილური“ შედეგი: ამ გარემოებამ საბოლოოდ დასცა ის წინააღმდეგობა, რომელსაც მანუფაქტურაში მამაკაცი კიდევ უწევდა კაპიტალის აღვირახსნილობას, მის დესპოტიზმს.

რა მიზნის მიღწევა სურს კაპიტალისტს, როცა მას ხმარებაში შემოაქვს მანქანები. იმისთვის ხომ არა, რომ თავის მუშებს შეუშუბუქოს შრომა? სრულებიდაც არა. მანქანის შემოღების მიზანია შრომის ნაყოფიერების აწვევით გამოიწვიოს საქონელთა გაიაფება და სამუშაო დღის იმ ნაწილის შემოკლება, რომელიც ესაჭიროება მუშას თავისი სამუშაო ძალის ღირებულების აღსადგენად, სამუშაო დღის იმ ნაწილის სასარგებლოდ, რომლის განმავლობაში იგი ქმნის ზედმეტ ღირებულებას.

მაგრამ ჩვენ დავინახეთ, რომ მანქანა იმდენათ უფრო ნაყოფიერია, რამდენათ უფრო ნაკლებია მისი საკუთარი ღირებულების ის ნაწილი, რომელიც მას გადააქვს პროდუქტთა განსახლვრულ რაოდენობაზე. ეს ნაწილი კი იმდენათ უფრო ნაკლებია, რამდენათ უფრო მეტია მის მიერ შექმნილ პროდუქტთა მასა, და ეს პროდუქტთა მასა კი თავის მხრივ, იმდენათ მეტია, რამდენათ უფრო გრძელია მანქანის მუშაობის დრო. სულ ერთი იქნება კაპიტალისტისთვის თუ არა, რომ მისი მანქანის „სამუშაო დრო“ განაწილებულ იქნას 15 წელიწადზე 8 საათის სამუშაო დღით, თუ $7\frac{1}{2}$ წელიწადზე 16 საათის სამუშაო დღით? მათემატიკური ანგარიშით ორივე შემთხვევაში მანქანის ხმარების დრო ერთნაირია. მაგრამ ჩვენი კაპიტალისტი სხვა-ნაირად ანგარიშობს.

იგი ასე მსჯელობს: პირველად $7\frac{1}{2}$ წლის განმავლობაში 16 საათის სამუშაო დღით მანქანას გადააქვს საერთო პროდუქტზე არა უმეტეს იმ ღირებულებისა, რომელიც მას გადააქვს 15 წლის განმავლობაში 8 საათის სამუშაო დღით; მაგრამ, სამაგიეროდ პირველ შემთხვევაში იგი აღადგენს თავის საკუთარ ღირებულებას ორჯერ უფრო ჩქარა, ვინემ მეორე შემთხვევაში, რაც მე მაყენებს სასიამოვნო მდგომარეობაში: მივიღო $7\frac{1}{2}$ წლის განმავლობაში იმდენიმე ზედმეტი ღირებულება, რამდენიც მეორე შემთხვევაში უნდა მიმეღო 15 წლის განმავლობაში, სხვა სასარგებლო მხარეებიც რომ არ მივიღოთ მხედველობაში, რომლებიც სამუშაო დღის გაგრძელებას თან ახლავს.

შემდეგ იგი ამბობს: ჩემი მანქანა ცვდება არა მარტო ხმარების დროს, არამედ იმ დროსაც კი, როცა იგი უძრავად დგას და არ მუშაობს, სტიქიის გავლენით. როცა იგი უმოქმედოთ დგას, გაჩერებულია, მას უნდა სჭამს. ამნაირი გაცვეთაც პირდაპირ ზიანს შეადგენს, რომელიც მე შემიძლია მოვიშორო თავიდან, თუ მის გაჩერების დროს შევამოკლებ.

შემდეგ: ჩვენ დროში, როცა ტექნიკური ცვლილებანი განუწყვეტლივ ხდება, მე ყოველ დღე უნდა მოველოდე, რომ ჩემი მანქანა

სრულებით დაკარგავს ფასს უფრო იაფი ან ტექნიკურად უფრო გაუმჯობესებული მანქანის გამოვლენით. ამიტომ რამდენად უფრო ჩქარა აღადგენს იგი თავის ღირებულებას, იმდენად უფრო ნაკლებად მოშელის მე ეს შიში.

აქ, სხვათა შორის, უნდა შევნიშნოთ, რომ ასეთი შიში განსაკუთრებით უფრო დიდია მაშინ, როცა მანქანა პირველად შეპოლის წარმოების რომელიმე დარგში; ამ ხანაში ახალი მეთოდები ერთი მეორეს ზედიზედ მისდევენ. ამიტომ, ასეთ შემთხვევაში განსაკუთრებით უფრო მეტათ გამჩნევთ სამუშაო დღის გაგრძელების მიდრეკილებას.

ჩვენი კაპიტალისტი განაგრძობს: ჩემი მანქანები, შენობები და სხვ. წარმოადგენენ კაპიტალს ამდენი და ამდენი ათასი მანეთისას. თუ მანქანები არ მოქმედებენ, იმ შემთხვევაში მთელი ჩემი კაპიტალი უსარგებლოდ ძევს. ამიტომაც, რამდენათ უფრო დიდხანს არის მანქანები მუშაობაში, იმდენათ უფრო ჩქარა დავიბრუნებ უკან არა მარტო იმ კაპიტალს, რომელიც მათზე არის დახარჯული, არამედ იმ კაპიტალსაც, რომელიც დაბანდებულია შენობებში და სხვ.

კაპიტალისტის ყველა ამ მოსაზრებებს ემატება კიდევ ერთი მოტივი, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ კაპიტალისტი ისევე ვერ იგნებს მას, როგორც მისი ნასწავლი ვექილი პოლიტიკო-ეკონომისტი. კაპიტალისტს შემოაქვს ხმარებაში მანქანა სამუშაო ქირაზე (ცვალებად კაპიტალზე) ყაირათის გასაწევად, მის შესამკირებლად იმიტომ, რომ მომავალში მუშას შეეძლოს ერთი საათის განმავლობაში იმდენის გაკეთება, რასაც იგი წინეთ 3 ან 4 საათის განმავლობაში აკეთებდა.

მანქანა აღიღებს შრომის ნაყოფიერებას და მით ხელს უწყობს ზედმეტი შრომის გადიდებას აუცილებელი შრომის ხარჯზე, ე. ი., მამასადამე, ზედმეტი ღირებულების ნორმის გადიდებას. მაგრამ ამის მიღწევა მას შეუძლია მხოლოდ ერთი გზით, სახელდობრ იმ მუშების რიცხვის დაკლებით, რომელთაც ამუშავენებს ესა თუ ის კაპიტალი. მანქანური წარმოება კაპიტალის იმ ნაწილს, რომელიც წინეთ ცვალებადი იყო, ე. ი. რომელიც სამუშაო ძალაში იყო დაბანდებული, აქცევს მანქანებათ, ე. ი. მუდმივ კაპიტალად.

მაგრამ ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ზედმეტი ღირებულების რაოდენობა განისაზღვრება პირველათ ზედმეტი ღირებულების ნორმით, და მეორეთ საქმეში ჩაბმული მუშების რიცხვით. მანქანების შემოღება მსხვილ კაპიტალისტურ მრეწველობაში

ხდება პირველი ფაქტორის გასაძლიერებლად. რაც გავლენას ახდენს ზედმეტი ღირებულების რაოდენობაზე მეორე ფაქტორის შემოკლების საშუალებით. ამნაირათ მანქანების გამოყენება ზედმეტი ღირებულების შესაქმნელად შეიცავს შინაგან წინააღმდეგობას. ეს წინააღმდეგობა აიძულებს კაპიტალისტს აინახლაუროს საქმეში ჩაბმული და ექსპლოატაციკმნილი მუშების რიცხვის შედარებითი დაკლება. ის არ კმაყოფილდება რელატიური ზედმეტი ღირებულების გადიდებით და ეტანება აბსოლუტური ზედმეტი ღირებულების გადიდებას, რისთვისაც ცდილობს სამუშაო დროს გაგრძელებას, რამდენათაც ეს შესაძლებელია.

მაშასადამე, მანქანების კაპიტალისტური გამოყენება ბადებს ახალ ძლიერ მოტივებს სამუშაო დღის უზომო გაგრძელებისათვის. და ამასთანავე იგი შესაძლებლად ხდის მის გაგრძელებას. ვინაიდან მანქანას შეუძლია იმუშაოს შეუწყვეტლად, ამიტომ კაპიტალი, რომელიც მიისწრაფვის სამუშაო დღის უზომო გაგრძელებისაკენ, დაბრკოლებას ხდება მხოლოდ მანქანის სულიერი თანაშემწის, ე. ი. მუშის ბუნებრივ დაღლაში და მუშის წინააღმდეგობაში. ამ უკანასკნელ გარემოებას იგი სძლევს, ერთის მხლივ, წარმოებაში უფრო სუსტი და მორჩილი ელემენტების—ქალების და ბავშვების—მიზიდვით და, მეორეს მხრივ, „მოკარბებულ“, მანქანის შემოღების გამო, — უსაქმოდ დარჩენილ მუშების მთელი ჯარის შექმნით. ამნაირად, მანქანა სამუშაო დღის გაგრძელების ყოველგვარ ზნეობრივ და ბუნებრივ საზღვარს სპობს; მიუხედავად იმისა, რომ იგი არის „სამუშაო დროის შემოკლების უძლიერესი საშუალება“, იგი ხდება ნამდვილ საშუალებად, რომ მუშის და მისი ოჯახის თითოეული წუთი დაუმორჩილოს კაპიტალს, მისი ღირებულების გასაძლიერებლად.

მარქსი ათავეებს იმ განყოფილებას, სადაც ამ მოვლენას ადასტურებს, შემდეგი სიტყვებით: „თითოეულ სამუშაო იარაღს“, --ოცნებობდა არისტოტელი, ძველი დროის უდიდესი მოაზროვნე, — რომ შეეძლოს სათანადო სამუშაო შეასრულოს სხვისი ბრძანებით ანდა თავისი ნებით, მსგავსად იმისა, როგორც დედალოსის ხელოვნების კმნილებანი მოძრაობდნენ თავისით, ანდა როგორც ჰეთესტოს ზედადგარი თავისი ნებით იწყებდა სამღეთო სამსახურს. ამგვარად, საფეიქრო მაქო რომ თავისთავად ქსოვდეს, — მაშინ არც ოსტატს დასჭირდებოდა თანაშემწეები და არც ბატონს — მონები. ხოლო ანტიკატროსი, ციციერონის დროის ბერძენთა მგოსანი, მიესალმებოდა ხორბლის დასათქვევად წყლის წისკვილის გამოგონებას, ყოველი პროდუქტიული მანქანის ამ ელემენტარულ ფორმას,

როგორც მონების განმათავისუფლებელ და ოქროს ეპოქის აღმდგენელ მოვლენას. „წარმართნი, სწორეთ წარმართნი!“ მათ, როგორც ეს აღმოაჩინა ბრძენმა ბასტიამ და მასზე უწინ კიდევ უფრო ბრძენმა. მაკ კულოხმა. არაფერი გაეგებოდათ არც პოლიტიკური ეკონომიის და არც ქრისტიანობისა. მათ არ იცოდენ, სხვათა შორის, რომ მანქანა ყველაზე უფრო უტყუარი საშუალებაა სამუშაო დღის გასაგრძელებლად. მართალია ისინი ამართლებდენ ერთთა მონობას, მაგრამ—როგორც საშუალებას სხვათა მიერ სრული ადამიანური განვითარების მისაღწევად. ხოლო რომ ექადაგნათ მასების მონობა იმ მიზნით, რომ ზოგიერთი გაუთლელ-უმეცარი ან ნახევრად განათლებული მეტიჩარა შეიქნეს „eminent spinner“, (გამოჩენილი მრთველი), „extensive sausage maker“ (მსხვილი მეძებვე) და „influential shoe black dealer“ (გაველიანი ვაქსით მოვაჭრე),—ამისთვის ისინი სპეციფიურ ქრისტიანულ გრძნობებს იყენენ მოკლებული¹⁾.

რამდენად უფრო და უფრო ვითარდება მანქანების გამოყენება, და მასთან ერთად გამოცდილ სამანქანო მუშათა კლასი. იმდენად თავისთავად უფრო ძლიერად მატულობს შრომის სისწრაფე, და მასთან ერთად შრომის ინტენსივობა (Intensivität der Arbeit). შრომის ინტენსივობის ეს გადიდება შესაძლებელია მხოლოდ მანამ, სანამ სამუშაო დღის გაგრძელება არ გადასცდენია უკიდურეს საზღვარს, ისევე როგორც განვითარების ამა თუ იმ საფეხურზე შრომის ნაყოფიერების გადიდება შესაძლებელია სამუშაო დღის შესაფერი შემოკლებით. იქ, სადაც მუშაობა სწარმოებს სისტემატიურად და მეორდება ერთი დღიდან მეორე დღეზე, ბუნება მკაცრად გვიკარნახებს: შეჩერდი! ამას იქით ფეხის გადადგმა შეუძლებელიაო.

ინგლისში საფაბრიკო მრეწველობის განვითარების პირველ ხანებში, სამუშაო დღის გაგრძელება ხდებოდა საფაბრიკო შრომის ინტენსივობის ზრდასთან ერთად, მის გვერდით. მაგრამ როგორც კი სამუშაო დღის კანონმდებლობითი გზით შეზღუდვამ, რაც მუშათა კლასის უკმაყოფილების ზრდის შედეგი იყო, კაპიტალს ჩამოაცალა ყოველივე საშუალება, რომ მას პირველი გზით, ე. ი. სამუშაო დღის გაგრძელებით, მთელი ზედმეტი ღირებულების გადიდებული რაოდენობა მიეთვისებია, მან ყოველგვარი ღონისძიებით იწყო სასურველი შედეგის მიღწევა მანქანური სისტემის დანქარებული განვითარებით და წარმოების პროცესში მეტი ეკონომიით. მეტი მომჭირნობით. თუ აქამდე რელატიური ზედმეტი ღირებულების

1) კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 358—359, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

შექმნის საშუალება საზოგადოდ მდგომარეობდა იმაში, რომ შრომის ნაყოფიერების მაღლა აწევით მუშას საშუალება მისცემოდა შრომის იმავე დახარჯვით და ერთ და იმავე დროს განმავლობაში გაეკეთებია მეტი, ეხლა ეს საშუალება მდგომარეობს იმაში, რომ შრომის მეტი დახარჯვით იმავე დროს განმავლობაში მიითვისოს შრომის მეტი რაოდენობა. სამუშაო დღის შემოკლება იწვევს მუშისათვის სამუშაო ძალის ინტენსივობის გადიდებას. სამუშაო დროს უფრო შევსება-გასკვლევას (dichtere Ausfüllung) ე. ი. შრომის უფრო მეტ განმტკიცებას, კონდენსაციას. მუშა ხარჯავს 10 საათის სამუშაო დღის განმავლობაში მეტ სამუშაო ძალას, ვინემ წინეთ 12 საათის განმავლობაში. განსახლერულ დროს განმავლობაში მუშაიდან იწურება უფრო მეტი შრომა.

ჩვენ უკვე უჩვენეთ ის ორი გზა, რომლითაც შესაძლებელია ამ შედეგის მიღწევა, ე. ი. დიდი ეკონომია (მოპოვება) შრომის პროცესში და მანქანების ჩქარი განვითარება. პირველ შემთხვევაში კაპიტალი ზრუნავს იმისთვის, რომ შრომის დაჯილდოების წესით (სახელდობრ სანაქრო მუშაობით, რაზედაც ჩვენ ქვევით გვექნება საუბარი), მუშამ უფრო მოკლე დროს განმავლობაში დახარჯოს უფრო მეტი სამუშაო ძალა, ვინემ წინეთ. იგი მუშაობს უფრო წესიერად, ერთფეროვანათ, უფრო-ენერგიულად. თითქმის იქაც კი, სადაც კაპიტალმა ვერ შესძლო გამოეყენებია მეორე საშუალება, სახელდობრ მამოძრავებელი მანქანების სიჩქარის გადიდების საშუალებით, ან თვით მანქანების გადიდებით, რომლებსაც ესაქიროებათ მხოლოდ თვალყურის დევნება, მიიღოს მუშისაგან შრომის მეტი რაოდენობა, თითქმის აქაც კი ამ მხრივ მიღწეულია ისეთი შედეგები, რომლებიც უარყოფენ ამის შესახებ ყველა წინეთ გამოთქმულ ექვებს. თითქმის ყოველთვის, როცა სამუშაო დღეს ამოკლებენ, ფაბრიკანტები აცხადებენ, რომ იმათ სამრეწველო დაწესებულებებში მუშაობა სწარმოებს ისეთი თვალყურის დევნებით, იმათი მუშების ყურადღება იმდენათ შებოქილია მუშაობით, რომ სრულებით უაზრო იქნებოდა იმის ლოდინი, რომ სამუშაო დღის გაგრძელებამ ნაყოფიერი შედეგი გამოიღოსო. მაგრამ როგორც კი ცხოვრებაში ტარდებოდა სამუშაო დღის შემოკლება, იგივე ფაბრიკანტები იძულებული ხდებოდენ ეცნოთ, რომ იმათი მუშები უფრო მოკლე დროს განმავლობაში ასრულებდენ არა მარტო იმავე მუშაობას, არამედ ხანდისხან კიდევ უფრო მეტს. ვინემ წინეთ, უფრო ხანგრძლივ ვადაში, შრომის თითქმის ერთი და იგივე იარაღებით. ესევე უნდა ითქვას მანქანების გაუმჯობესების შესახებაც.

რამდენჯერ უმტკიცებიათ. რომ ახლა უკვე დიდი ხნით მიღწეულია შესაძლებელი საზღვარი ამა თუ იმ დარგში, და ყოველთვის ეს საზღვარი, სულ ცოტა ხნის შემდეგ, გადალახული და დატოვებული რჩებოდა.

შრომის ინტენსიფიკაცია, სამუშაო დღის შემოკლების გამო, იმდენად საგრძნობელია, რომ ინგლისის საფაბრიკო ინსპექტორები, თუმცა განუწყვეტლად 1844—1850 წლების საფაბრიკო კანონების საუკეთესო შედეგებს აქებდენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გასული საუკუნის მესამოცე წლებში ისინი იძულებულნი შეიქნენ ეცნოთ, რომ სამუშაო დროს შემოკლებამ გამოიწვია შრომის გაორკეცება, შრომის ინტენსივობის გადიდება, რომელიც ლუპავს მუშების ჯანმრთელობასო.

ის, ვინც ფიქრობს, რომ ნორმალური სამუშაო დღის შემოკლება იწვევს ჰარმონიას (სრულ თანხმობას) შრომასა და კაპიტალს შორის, სასტიკათ სცდება.

„ყოველ ექვს გარეშეა“ — ამბობს მარქსი — „რომ, როდესაც კანონით კაპიტალს სამუდამოთ დახშული აქვს სამუშაო დღის გაგრძელების შესაძლებლობა, კაპიტალის ტენდენციამ, რომ სამუშაო დროის გაუდიდებლობა მან შრომის ინტენსივობის ხარისხის სისტემატიური ამალღებით აინახლაუროს და მანქანის ყოველი გაუმჯობესება უფრო მეტი სამუშაო ძალის ამოწოვის საშუალებად აქციოს, მალე კვლავ იმ შობრუნების წერტილს უნდა მიაღწიოს, სადაც აუცილებელი ხდება სამუშაო დროის ხელახალი შემცირება“¹⁾.

ყველგან, სადაც კი 10 საათის ნორმალური სამუშაო დღეა შემოღებული, ფაბრიკანტების ზევით დასახელებული მიდრეკილებანი ძლიერ მოკლე დროში აუცილებლად იწვევენ რვა საათის სამუშაო დღის მოთხოვნას.

ჩვენი აზრით, ყოველივე ეს ლაპარაკობს ნორმალური სამუშაო დღის სასარგებლოდ და არა მის წინააღმდეგ. როგორც ყოველივე ნამდვილი სოციალური რეფორმა, ნორმალური სამუშაო დღის შემოკლებაც გამოდის თავის საკუთარ საზღვრებიდან და ხდება საზოგადოების არა შეჩერება-მოდუნების, არამედ მისი შემდეგი განვითარების ელემენტად.

1) კ. მარქსი. „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 367, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

4. მანქანა, როგორც მუშის „აღმზრდელი“.

აქამდის ჩვენ მხედველობაში გვექონდა, უმთავრესად, მანქანის შემოღების ეკონომიური შედეგები, ახლა შევეუდგეთ მანქანური წარმოების პირდაპირ ზნეობრივ გავლენის განხილვას მუშებზე.

თუ ჩვენ შევადარებთ თანამედროვე მანქანურ წარმოებას, ე. ი. ფაბრიკას, მანუფაქტურულ ან ხელოსნურ წარმოებასთან, მაშინ ჩვენ უწინარეს ყოვლისა აშკარად შევამჩნევთ იმ გარემოებას, რომ მაშინ, როცა მანუფაქტურაში და ხელოსნურ წარმოებაში ხელის იარაღი (ინსტრუმენტი) ემსახურება მუშას, ფაბრიკაში, პირიქით, მუშა ემსახურება მანქანას, აქ მუშა არის „ცოცხალი დამატება“ მის დამოუკიდებლად არსებული მკვდარი მექანიზმისა. „ფილოსოფოსი“, ანუ როგორც მარქსი უწოდებს, მანქანური წარმოების პინდარი, Dr. Andrew Ure თანამედროვე ფაბრიკას უწოდებს „უშველებელ ავტომატს“, რომელიც შესდგება აუარებელ მექანიკურ და შეგნებულ ორგანოებიდან, რომლებიც მოქმედებენ განუწყვეტლად და შეთანხმებულად, ერთი და იგივე საგნის გასაკეთებლად, და ამასთანავე ყველა ეს ორგანოები ემორჩილებიან ერთ თვით-მომწესრიგებელ და მამოძრავებელ ძალას. სხვა ადგილას იგი ამბობს „ორთქლის კეთილმოყოფელ ძალის ქვეშევრდომებს“. ამ „კეთილმოყოფელ ძალას“ იქით იმალება, რა თქმა უნდა, მისი ბატონი, კაპიტალისტი, რომელიც მხოლოდ თავისთვისაა კეთილმოყოფელი.

თითოეულ ფაბრიკაში მანქანაზე დაყენებულ მუშების და იმათ თანაშემწეების გვერდით არიან კიდევ ზედამხედველები, რიცხვით მცირე, რომელთა მოვალეობას შეადგენს კონტროლის გაკეთება და ყველა მანქანების სისწორით მუშაობის თვალყურის დევნება. მუშების ეს ჯგუფი, რომელთაგან ზოგს მეცნიერული განათლება აქვს მიღებული (ინჟინრები), ზოგს—ხელოსნური (მექანიკოსები, დურგლები და სხვ.), დგას საფაბრიკო მუშების წრის გარეშე, და ამიტომ იმათ ჩვენ აქ არ ვღებულობთ მხედველობაში. აგრეთვე შეგვიძლია ჩვენ არ მივიღოთ მხედველობაში დამხმარე (თანაშემწე) მუშები, რომელთა სამსახურიც, სიმარტივის გამო, ადვილად სრულდება მანქანის საშუალებით (რაც მართლაც ყოველთვის ხდებოდა იქ, სადაც საფაბრიკო კანონები სტაბილურად ფაბრიკას ბავშებს—ამ დამხმარე მუშებში ყველაზე უფრო იათებს), ანდა შესაძლებლად ხდის იმ პირთა ხშირ გამოცვლას, რომელთაც ასე მძიმე მუშაობა ტვირთათ აწევთ. ჩვენ ვილაპარაკებთ მხოლოდ ნამდვილ

სათაბრიკო მუშებზე, ე. ი. იმათზე, რომლებიც მანქანებზე მუშაობენ.

მუშის წინანდელ ხელის იარაღებთან ერთად (ნემსი, თითის-ტარი, სატეხი) სამუშაო მანქანაზე გადავიდა აგრეთვე განსაკუთრებული გამოცდილება იმათი მართვისა. ახლა მუშას ესაჭიროება გამოცდილება და დახელოვნება მხოლოდ იმ მიმართულებით, რომ მან შეეუფაროს თავისი საკუთარი მოძრაობა მანქანის ერთფეროვან განუწყვეტელ მოძრაობას. ასეთი დახელოვნების ყველაზე უფრო ჩქარა შეძენა შეიძლება ახალგაზრდობაში. მუშამ პატარაობიდანვე უნდა დაიწყოს ფაბრიკაში მუშაობა, და ფაბრიკანტი უკვე ალარ გრძნობს ისეთი მუშების ნაკლებობას, რომლებიც სპეციალურათ მანქანაზე მუშაობისთვის არიან მომზადებულნი, ვინაიდან იგი ყოველთვის ჩქარა პოულობს მოზარდ თაობაში იმათ მოადგილეებს, რომლებიც აკლდებიან.

პრუდონი თავის „სილატაკის ფილოსოფიაში“ მანქანას საზღვრავს, როგორც „მრეწველობის გენიის პროტესტს დამქსაქსველი და ადამიანის გამანადგურებელი (menschenmörderische) შრომის წინააღმდეგ“, როგორც „მუშის განახლებას“. ფაქტიურად, რა თქმა უნდა, მანქანა თავისი ტექნიკური მოწყობილობით ღვეწის და ძველებს შრომის დანაწილების ძველ სისტემას, მაგრამ ამ სისტემას ჩვენ მაინც ვხედავთ ფაბრიკაში და ამასთანავე კიდევ უფრო დამამცილებელი სახით. რა თქმა უნდა, მუშა უკვე მთელ თავის სიცოცხლეში ალარ მუშაობს ერთი დეტალური იარაღით, მაგრამ სამაგიეროდ გაყვლეფის გასაძლიერებლად ბოროტმოქმედებენ მანქანით იმისთვის, რომ მუშა თვით აკენიდანვე გადააქციონ დეტალური მანქანის ნაწილად; და ამნაირად მყარდება მისი უმწეო დამოკიდებულება ფაბრიკაზე, ანუ სხვანაირად რომ სვთქვათ, კაპიტალისტზე. მისი მუშაობა მოკლებულია ყოველივე სულიერ შინაარსს, ის ხდება მექანიკური, ნერვების აშშლელი. მუშის სპეციალური გამოცდილება-დახელოვნება უმნიშვნელო რამ ხდება, იგი გვეჩვენება მეორე, მესამე ხარისხოვან საქმეთ იმ მეცნიერების, ბუნების უზარმაზარ ძალებისა და საზოგადოებრივი მასიური შრომის წინაშე, რომელნიც მანქანურ სისტემაშია განხორციელებული. და ემორჩილება რა მუშა თავის უნებლიეთ მანქანის ავტომატიურ მოძრაობას, ის იბავე დროს ასევე ემორჩილება იმ დისციპლინას, რომელიც ფაბრიკის პატრონის მიერ არის შემოღებული.

როგორიც არ უნდა იყოს საზოგადოებრივი ორგანიზაციის წესწყობილების ფორმა, საერთო შრომა -- წარმოებული ფართო

მასშტაბით—და შრომის საერთო იარაღების გამოყენება, განსაკუთრებით მანქანების, ყოველთვის მოითხოვს შრომის პროცესის ისეთ მოწესრიგებას. რომელიც მას (ე. ი. შრომის პროცესს) დამოუკიდებელად ხდის მასში მონაწილე კერძო წევრთა ცალკე სურვილსაგან. დისციპლინის შემოუღებლად, რომელსაც უნდა ემორჩილებოდეს ყველა, წარმოუდგენელია მანქანური წარმოების უპირატესობის და სარგებლობის გამოყენება. მაგრამ დისციპლინაც არის და დისციპლინაც. თავისუფალ კომუნაში, სადაც დისციპლინა სავალდებულოა ყველასთვის, იგი არაის არ ჩაგრავს; ძალდატანებით შემოღებული კი, განსაკუთრებით კერძო პირების სარგებლობისთვის, იგი ხდება მონობათ, და ტარდება მხოლოდ გარეგანი ძალმომრეობით მას შემდეგ, რაც ყოველგვარი წინააღმდეგობა ამოა შეიქნა. ამიტომ საჭირო იყო სასტიკი ბრძოლა, რომ მუშების წინააღმდეგობა გაეტეხათ და ისინი დაემორჩილებიათ იძულებითი შრომისთვის, რომელიც მათ მანქანამ არაგუნა. D-r. ურე ზევით დასახელებულ წიგნში ამბობს, რომ უატმა ჯერ კიდევ არკრაიტის წინეთ გამოიგონა ხელოვნური „სართავითითები“, მაგრამ უმთავრესი სიძნელე მდგომარეობდა არა ავტომატიური მექანიზმის გამოგონებაში, არამედ დისციპლინალური კოდექსის (კანონების) დაწესებაში და გამოყენებაში. რომელიც შეეფერებოდა ავტომატიური სისტემის მოთხოვნილებას. ამიტომ დაფნის გვირგვინით შექმულ უნდა იქნას „კეთილშობილი“ დალაქის არკრაიტის თავი, რომელმაც შესძლო ამ „სანაქებო“ ჰერკულესის ღირსი საქმის შესრულება.

თანამედროვე კაპიტალისტის დისციპლინალური კოდექსისთვის ანუ საფაბრიკო წესისათვის სრულებით უცხო რამ არის მართვა-გამგეობის განაწილების კონსტიტუციონური სისტემა, რომელსაც ასე თავყვანს სცემს ბურჟუაზია, რომლისთვისაც (ბურჟუაზიისთვის) კიდევ უფრო უძვირფასესია წარმომადგენლობითი სისტემა; ეს კოდექსი ანხორციელებს კაპიტალისტის აბსოლუტურ თვითმპყრობელობას მუშებზე. „ზედამხედველის მათრახის მაგივრათ“ — შენიშნავს მარქსი, — არის ჯარიმების დაეთარი. რა თქმა უნდა, ყოველგვარი დასჯა ფულით დაჯარიმებაზე და სამუშაო ქირიდან გამოორიკხვაზე გადააქვთ და ფაბრიკის ლიკურგების კანონმდებლობითი ნიქი იმაზე ვარჯიშობს, რომ რამენაირად ამ კანონების დარღვევა უფრო შემოსავლიანი გახადონ, ვინემ მათი ასრულება. („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 374). ამნაირათ მარცხდება მუშის წინააღმდეგობა და თვითშეგნება. ამასთანავე იგი ფიზიკურად მახინჯდება მუსკულების შეუჩერებელი ცალმხრივი მუშაობით, სახიჩრდება ფაბრიკის მოწამლული ჰაერით,

გამომყრებელი ხმაურობით მუშაობის დროს. ასეთია მანქანის კეთილშობილური და აღმზრდელობითი ხეგავლენა მუშაზე.

ზევით ჩვენ მოვიხსენიეთ, რომ მუშები წინააღმდეგობას უწევდნენ მანქანების შემოღებას. მაგრამ ამასთანავე ის შეგნება, რომ მანქანა საეესებით ჰკლავს მუშის თავისუფლებას, უფრო ინსტიქტიური იყო; უწინარეს ყოვლისა მანქანების შემოღებას ეწინააღმდეგებოდნენ იმიტომ, რომ ისინი ადამიანის შრომას მეტ ბარგათ ხდიდნენ. სწორეთ ამის გამო იყო, რომ ბაბთებისა და ბუზმენტების საქსოვი მანქანა (Bandmühle), გამოგონილი მეთექვსმეტე საუკუნის ნახევარში ქ. დანცინგში, ადგილობრივ ქალაქის საბჭოს უნდა აღეკრძალა; იგივე განმეორდა შემდეგ ბავარიაში და კელნში, და 1685 წელს იმის ხმარება აკრძალულ იქნა მთელ გერმანიაში მეფის ბრძანებით. მუშების აჯანყება ინგლისში მანქანების შემოღების წინააღმდეგ გრძელდება მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე, და ეს მოვლენა განმეორდა დანარჩენ ქვეყნებშიაც. საფრანგეთში ეს ხდებოდა კიდევ გასული საუკუნის მეოცდაათე წლებში, და გერმანიაში თითქმის 1848 წელსაც.

რა თქმა უნდა, ფარისევლურად აღმფოთება ბრძოლის ასეთი ველური საშუალების გამო, ახალი დროის უდიდესი პროგრესიული მოვლენის წინააღმდეგ, ძლიერ ადვილი საქმეა. ფაქტი კი ის არის, რომ მანქანა თავდაპირველად ყოველგან გამოდის, როგორც მუშის მტერი და იმიტომ არის გამოგონილი, რომ მუშა გააძეოს. მანუფაქტურულ ხანაში შრომის დანაწილებას და კოოპერაციას სახელოსნოებში ის სარგებლობა მაინც მოქონდა, რომ ისინი ანვითარებდნენ მუშების შრომის ნაყოფიერებას, მაშინ როცა მანქანა თავიდანვე მუშის კონკურენტად ხდება.

მანქანის მიერ გაძეებულ მუშების სანუგეშებლად მოყავთ ის ფაქტი, რომ ერთის მხრივ, იმათი ტანჯვა მხოლოდ „დროებითია“, — მეორეს მხრივ ის, რომ მანქანა მხოლოდ თანდათანობით იპყრობს წარმოების მთელ სარბიელს, რის გამოც მისი გამანადგურებელი მოქმედების ზომა და ინტენსივობა სუსტდება. ამაზე მარქსი უპასუხებს: „ერთი ნუგეში მეორეს აბათილებს“. უკანასკნელ შემთხვევაში მანქანა იწვევს ქრონიკულ სიღატაკეს მის მეტოქე მუშათა ფენებში. მაგრამ სადაც მანქანის შემოღება ჩქარა ხდება, იქ მისი მოქმედება მასიურია და მძაფრი. „მსოფლიო ისტორიაში არ მოიპოვება იმაზე უფრო საშინელი სურათი, ვიდრე ინგლისელ ბამბეულის ფეიქართა ნელი განადგურება, რომელიც ათეული წლობით გრძელდებოდა და, ბოლოს, 1838 წელს დამთავრდა. ბევრი მათგანი შიმშილით.

ლაიხოცა, ბევრიც დიდხანს გაქირვებით განაგრძობდა არსებობას ოჯახიანად 2¹/₂ პენსიით დღიურათ. პირიქით, მწვავე შედეგები გამოიწვია ინგლისურმა საბამბო მანქანამ ოსტ-ინდიაში, რომლის გენერალ-გუბენატორი 1834—1835 წლებში ადასტურებდა შემდეგს: „ვაქრობის ისტორიაში ამ უბედურების ბადალი თითქმის არ მოიპოვება. ინდოეთის ველები ბამბის ფეიქართა ძვლებითაა მოთეთრებული“. „რასაკვირველია“ — უმატებს მარქსი მწარე სარკაზმით — „რამდენათაც ეს ფეიქრები ამ ქვეყნიურ დროებით სიცოცხლეს გამოესალმენ, მანქანამ მათ მხოლოდ „დროებითი ტანჯვა“ მიაყენა.“¹⁾ შრომის იარაღი ჰკლავს მუშას. ეს განსაკუთრებით საგრძნობელია მაშინ, როცა ახლად შემოღებული მანქანა კონკურენციას უწევს ტრადიციულ ხელოსნურ ან მანუფაქტურულ წარმოებას, მაგრამ თვით მსხვილ მრეწველობის ფარგლებშიც მანქანების განუწყვეტელი გაუმჯობესება ანალოგიურად მოქმედებს. მარქსს მოყავს ამის აუარებელი დამამტკიცებელი საბუთები ინგლისის საფაბრიკო ინსპექტორების ანგარიშებიდან, რომლებსაც ჩვენ აქ დაწვრილებით არ ვიშორებთ, ეინაიდან ამ ფაქტის უარყოფა შეუძლებელია.

დავანებოთ თავი მანქანას, როგორც მუშის მოქიშპეს, და კვლავ დაუბრუნდეთ მას, როგორც მუშის „აღმზრდელს“. მრავალ „ცუდ ზნე-ჩვეულებებს“, რომლებსაც მუშები, იმათი კაპიტალისტურ მეგობრების აზრით, ეტანებიან, როგორც, მაგ., გარყენილება, სიზარმაცე და ლოთობა, — იმაზე უფრო ძლიერი მოწინააღმდეგე არა ყავთ, როგორც მანქანა. იგი არის კაპიტალის ბრძოლის ყველაზე უფრო უძლიერესი საშუალება მუშების წინააღმდეგ, როცა ეს უკანასკნელები აჯანყებას ახდენენ კაპიტალის ბატონობის წინააღმდეგ, როცა ისინი ეწინააღმდეგებიან კაპიტალის ბატონობას, ანუ როცა ისინი უკმაყოფილებას აცხადებენ კაპიტალის მიერ მოწყალებით გამოშვებულ სამუშაო ქირაზე და სამუშაო დროზე, ან ბედავენ აჯანყებას მის წინააღმდეგ გაფიცვების და სხვ. საშუალებით. „ჩვენ შეგვეძლო, — ამბობს მარქსი, — დაგვეწერა აღმოჩენათა მთელი ისტორია 1830 წლიდან; ყველა ამ აღმოჩენათა მიზანი იყო კაპიტალის ბრძოლა მუშების აჯანყების წინააღმდეგ“. მაგრამ ეინაიდან მეცნიერების დასკვნათა ყოველივე შემდგომი გამოყენება მრეწველობაში, ე. ი. მანქანების განვითარება, შეადგენს სასურველ წინსვლელობას, გამოდის, რომ მუშები თითქოს იმიტომ ეტანებიან ცუდ ზნე-ჩვეულებას, რომ ამ წინსვლელობის უნებლიეთი ხელის შემწყობნი გახდენ. ამნაირად,

¹⁾ „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 380—381, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორ კაპიტალისტურ ქვეყანაში, დაბოლოს, ყველაფერს კარგი ნაყოფი მოაქვს, თითქმის მუშების ცულ ზნე-ჩვეულებებსაც კი.

5. მანქანა და შრომის ბაზარი.

მანქანა აძევებს მუშებს. — ეს დაურღვეველი ფაქტია, მაგრამ ძლიერ არასასიამოვნო იმათთვის, ვისთვისაც წარმოების არსებული წესი ყოვლად უნაკლულოა. ამით აიხსნება ის, რომ ბევრს ცდილობდნენ მიეფუჩჩებიათ ეს არასასიამოვნო მოვლენა.

ასე, მაგ., პოლიტიკო-ეკონომისტების მთელი რიგი ამტკიცებდა, რომ თითოეული მანქანა, აძევებს რა მუშებს, აუცილებლად ათავისუფლებს იმავე დროს საკმარის კაპიტალს, რომელიც აძლევს სამუშაოს გაძევებულ მუშებსა. ამ კაპიტალში ისინი გულისხმობენ არსებობის საშუალებებს, რომლებიც უნდა მოეხმარათ მუშებს, რომ ისინი სამუშაოზე დარჩენილიყვენ. არსებობის ეს საშუალებანი, ამბობენ ისინი, თავისუფლდებიან მუშების გაძევების გამო, ამიტომ ვითომც ისინი თხოულობენ მიეცეთ ამ მუშებს ახალი საქმე, რომ ეს განთავისუფლებული საშუალებანი ამათ მიერ იქნან მოხმარებული.

მაგრამ, ცხოვრების საშუალებანი, რომლებსაც მუშა ყიდულობს მოსახმარებლად, ნამდვილად მის წინააღმდეგ გამოდიან არა როგორც კაპიტალი, არამედ როგორც უბრალო საქონლები; როგორც კაპიტალი მის წინააღმდეგ გამოდის ფული, რაზედაც იგი ყიდის თავის სამუშაო ძალას. ეს ფული კი, მანქანების შემოღების მეოხებით, არ თავისუფლდება, პირიქით, ის შეადგენს მანქანის შესაძენ საშუალებას და ამ მიმართულებით ბანდდება. მანქანის შემოღება არ ათავისუფლებს მთელ ცვალებად კაპიტალს, რომელიც დანიშნული იყო გაძევებულ მუშების დასაჯილდოებლად, არამედ მის ნაწილს აქცევს მუდმივ კაპიტალად. ამიტომ ახალი მანქანის შემოღება, თუ დახარჯული კაპიტალის რაოდენობა უცვლელი რჩება, ნიშნავს მუდმივი კაპიტალის მომატებას და ცვალებადი კაპიტალის შემცირებას.

განემართოთ ეს მაგალითით.

ვთქვათ, რომ კაპიტალისტი აბანდებს საქმეში კაპიტალს—200000 მარკას; აქედან 100000 მარკა შეადგენს ცვალებად კაპიტალს. იგი აძლევს სამუშაოს, ვთქვათ, 500 მუშას. ვთქვათ კიდევ, რომ მას შემოაქვს ხმარებაში მანქანა, ღირებული 50000 მარკათ, რომელიც შეძლებას აძლევს მას პროდუქტის იგივე რაოდენობა გააკეთოს არა 500, არამედ მხოლოდ 200 მუშის საშუალებით.

წინეთ კაპიტალისტი ხარჯავდა ცვალებად კაპიტალს—100000 მარკას, და ამდენსავე მუდმივ კაპიტალს. ახლა კი იგი ხარჯავს მუდმივ კაპიტალს—150000 მარკას, ცვალებადს კი სულ მხოლოდ 40000 მარკას. განთავისუფლდა სულ მხოლოდ 10000 მარკა, რომლითაც დაჭირავება შეიძლება არა 300 მუშის, არამედ მხოლოდ არა უმეტეს 10 მუშისა, თუ ეს ფული დაიხარჯება იმავე პირობებში, როგორც წინეთ მთელი ჯამი იხარჯებოდა. ვინაიდან ამ 10000 მარკიდან 8000 მარკა სრულად წავა მანქანების შესაძენათ, ნედლ მასალაზე და სხვ., და მხოლოდ 2000 მარკა დარჩება თავისუფალი, როგორც ცვალებადი კაპიტალი.

როგორც ვხედავთ კაპიტალის საკმარისი რაოდენობა არ განთავისუფლდა.

მარქსმა დაამტკიცა სრული უსაფუძვლოება იმ თეორიისა, რომელიც ამბობს, რომ მანქანა მუშებთან ერთად ათავისუფლებს შესაფერ კაპიტალსაც. ერთად ერთი საშუალება, რომ ამ საბედისწერო დასკვნის მნიშვნელობა შესუსტებულ იქნას, მდგომარეობს იმაში, რომ თვით მარქსს მიაწეროთ ასეთი უსაფუძვლო შეხედულება. ჩვენ წავაწყდით ერთ წერილში, რომელშიაც მარქსი „მეცნიერულად“ გაცამტვერებულია, შემდეგ ადგილს:

„მისი (მარქსის) აზრით მანქანა მხოლოდ შრომის ადგილს იჭერს, მაშინ როცა მას (მანქანას) შეუძლია ხელი შეუწყოს აგრეთვე ზედმეტი ღირებულების მიღებას და მართლაც უწყობს ამას ხელს. ამასთანავე სრულებით საჭირო არ არის, რომ წარმოების გადიდება ყოველთვის ათავისუფლებდეს შრომას სადმე, როგორც ამას უკანასკნელ ხანებში ხშირად და სრულიად კატეგორიულად ამტკიცებდენ სოციალისტურ გამოცემებში. გადიდებულ წარმოებას ადვილად შეუძლია გამოყენება ნახოს თვით საერთო საწარმოო ძალის მაღლა აწევით და, მაშასადამე, აგრეთვე მოხმარების გაფართოებით“ (პროფესორი ლერი: Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, 23 Jahrg., 2 ტ. გვ. 114).

პროფესორი იულიუს ვოლფი ერთ თხზულებაში, რომელიც გავსებულია მარქსის მოძღვრების გადამახინჯებით და ცილისწამებით, აწერს მარქსს შემდეგ აზრს: „თუ ქვეყანაში იზრდება კაპიტალის საერთო ჯამი, მაშინ, უკეთეს შემთხვევაში, შეუძლია სამუშაო იშოვნოს დაახლოვებით მუშების იმავე რიცხვმა, როგორც წინეთ, და სწორეთ იმიტომ, რომ მანქანები სულ უფრო და უფრო იჭერენ ადამიანის ადგილს“ (Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung, 1892, გვ. 258).

ნამდვილად კი მარქსს არასოდეს არ მოსვლია აზრათ ის, რასაც მას აქ აწერენ. წინააღმდეგ იმ აზრისა, რომელსაც მას აწერენ, რომ „მანქანა მხოლოდ შრომის ადგილს იკერსო“, მარქსმა, პირიქით. ისე სისტემატიურად და საფუძვლიანად, — როგორც არავის მის დრომდე, რამდენათაც ჩვენ ვიცით, — გამოიკვლია ის პირობები, რომლებშიაც მანქანას შეუძლია ხელი შეუწყოს და მართლაც უწყობს ხელს ზედმეტი შრომის მიღებას. მაგრამ ეს სრულებით არ ეწინააღმდეგება იმას, რომ მანქანა აძევებს მუშებს.

მარქსი ამტკიცებს, რომ მანქანა ამცირებს საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვს მთელ დახარჯულ კაპიტალთან შედარებით, რომ მანქანების განვითარებით ცვალებადი კაპიტალი შედარებით კლებულობს, და მუდმივი — მატულობს. მაგრამ ცვალებად კაპიტალს და შრომის რომელიმე დარგში საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვს, ერთ და იმავე დროს, მიუხედავად მანქანების შემოღებისა, გადიდებისა და გაუმჯობესებისა, შეუძლია გაიზარდოს, თუ რომ შესაფერად გაიზარდება დახარჯული კაპიტალის მთელი რაოდენობა. ¹⁾ თუ ამგვარ შემთხვევებში მუშების რიცხვი არ კლებულობს, ეს უნდა მიეწეროს არა კაპიტალის განთავისუფლებას მანქანის შემოღებით, არამედ ახალი დამატებითი კაპიტალის გამოყენებას. ამ გარემოების მეოხებით, მანქანის ტენდენცია — გააძეოს სამუშაოდან მუშა-ხელი, — რამდენიმეთ ბრკოლდება და დროებით დაძლეული რჩება, მაგრამ მისი გაქრობა შეუძლებელია; იგი კვლავ ჩნდება და ამასთანავე მუშების რიცხვის რელატიური დაკლება ხდება აბსოლუტურად, როგორც კი ახალი დამატებითი კაპიტალის გამოყენება გვიანდება ან რამდენიმეთ კლებულობს. რომ ეს უფრო ნათლად დავინახოთ, მივმართოთ ისევ ზევით მოყვანილ მაგალითს. ჩვენ გვქონდა კაპიტალი 200,000 მარკა, რომლიდანაც 100,000 მარკა შეადგენდა ცვალებად კაპიტალს 500 მუშის დასაქირავებლად. ახალი მანქანის შემოღებამ აიყვანა მუდმივი კაპიტალი 158,000 მარკამდე და დაიყვანა ცვალებადი კაპიტალი 42,000 მარკამდე და დაქირავებული მუშების რიცხვი 210 კაცამდე. მაგრამ ვთქვათ, რომ ამავე დროს საქმეში ბანდდება ახალი კაპიტალი — 400,000 მარკის რაოდენობით; საქმეც ამის კვალობაზე დიდდება; ამ შემთხვევაში საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვი აღწევს 630 კაცამდე, ე. ი. 130 კაცით მეტია ვიდრე წი-

¹⁾ წარმოების გადიდება თავისთავად გულისხმობს აგრეთვე გასასაღებ ბეღლი ბაზრის შესაფერ გაფართოებას. მაგრამ უფრო საფუძვლიანი განხილვამ მეტად საინტერესო ფაქტორისა აქ ჯერ კიდევ შეუძლებელია.

ნეთ. მანქანა რომ არ შემოეღოთ, მაშინ სამჯერ გამრავლებული კაპიტალი რასაკვირველია სამჯერ გაამრავლებდა მუშების რიცხვსაც. ე. ი. 500 კაცს აიყვანდა 1500 კაცამდე.

მაგრამ, თუ მანქანა ამცირებს ყოველთვის რელატიურად და ხანდისხან კი აბსოლუტურადაც მუშების რიცხვს შრომის იმ დარგში, რომელშიაც იგი სახმარებლად შედის, სამაგიეროთ მას შეუძლია გამოიწვიოს მუშების რიცხვის გამრავლება შრომის იმ დარგებში, რომლებზედაც გავლენა აქვს ამ დარგს.

მანქანა აუცილებლად ხდის მუშების ახალ კატეგორიის წარმოშობას, — ე. ი. მანქანათა მკეთებლებისას. მანქანის შემოღება მრეწველობის რომელსამე დარგში იწვევს იქ დამზადებულ პროდუქტთა საერთო რაოდენობის მომატებას. ეს გარემოება, თავის მხრივ, იწვევს ამის მიხედვით ნედლი მასალის რაოდენობის მატებას და, მაშასადამე, თუ დანარჩენი პირობები უცვლელი რჩება, აგრეთვე მის წარმოებაში ჩაბმულ მუშების რაოდენობის მატებასაც. თუ ხმარებაში შემოაქვთ ისეთი მანქანა, რომელიც ამზადებს 1.000 არშინ ძაფს მუშების უფრო ნაკლები რიცხვის საშუალებით, მაგრამ იმავე დროს განმავლობაში, რომელშიაც წინეთ ამზადებდნენ 100 არშინს, იმ შემთხვევაში შესაძლებელია სართავ სახელოსნოებში მუშების რაოდენობამ იკლოს, მაგრამ სამაგიეროთ იმატებს იმ მუშების რიცხვი, რომლებიც მუშაობენ ბამბის პლანტაციებში. სართავ მანქანების გავრცელება ინგლისში იყო უმთავრესი მიზეზი შაკვანიან მონების (ნეგრების) რიცხვის მატებისა შეერთებულ შტატებში.

თუ ძაფი გაიფუტება, იმ შემთხვევაში ფეიქარს (ჩვენ წარმოდგენილი გვაქვს. რომ იგი მუშაობს უმანქანოთ) შეუძლია თავისი წარმოების გადიდება ნედლ მასალაზე ხარჯების მოუმატებლად; მისი შემოსავალი იმატებს, და მასთანვე უფრო მეტი ადამიანი მოკიდებს ხელს მის ხელობას. „თუ მანქანამ დაიპყრო პირველი ან საშუალო საფეხური, რომელიც უნდა განვლოს შრომის საგანმა, თავისი დასრულებული სახის მიღებამდე, იმ შემთხვევაში იმ სახელოსნოებში, სადაც ამუშავებენ მანქანის ფაბრიკატს, და რომლებშიაც ხელოსნური და მანუფაქტურული წესია. სამუშაო მასალასთან ერთათ მატულობს შრომის მოთხოვნაც“.

მანქანების განვითარებასთან ერთათ მატულობს ზედმეტი ღირებულება და პროდუქტთა ის რაოდენობა, რომელშიც იგი პოულობს გამობატულებას. ამასთან ერთათ იზრდება კაპიტალისტების კლასში და იმათ დამკაშებში ფუფუნება. მატულობს მოთხოვნა იმ

მუშებზე, რომლებიც აკეთებენ ფუფუნების საგნებს, მოსამსახურეებზე, ლაქიებზე და სხვ. 1861 წელს ინგლისში იყო 642,607 მუშა, რომლებიც მუშაობდნენ საფეიქრო მრეწველობაში, მაშინ როცა მოსამსახურეების რიცხვი უდრიდა 1,208.648 პირს.

გარდა ამ ფაქტორებისა, რომლებიც იწვევენ შრომის მოთხოვნის გადიდებას, როგორც მანქანის შემოღების შედეგს, მარქსი გვითითებს კიდევ ერთზე: შრომას ახალი დარგების წარმოშობაზე. როგორც, მაგ., ვაზის ქარხნების, რკინის გზების და სხვ.

შეადარეთ ეს დასკვნები მარქსის გამოკვლევებიდან იმას, რასაც აწერენ მას ბ. ბ. პროფესორები, თუნდაც სრულებით ნუ მიიღებთ მხედველობაში მათი სწავლეულობის ხარისხს.

რა თქმა უნდა, როცა მარქსმა გამოიკვლია, თუ რანაირად შეუძლია მანქანის შემოღებას შრომის მოთხოვნის გადიდების გამოწვევა, ეს მან მოიმოქმედა არა იმ მიზნით, რომ მიეფუჩეჩებია ის ტანჯვა, რომელსაც საფაბრიკო სისტემა აყენებს მუშა ხალხს. ფაბრიკა არღვევს მუშის ოჯახს, სტაცებს მას სიახალგაზღოვეს, ადიდებს მის შრომას, ართმევს მას ყოველგვარ შინაარსს, ასახიჩრებს მას ზიზიკურად და გონებრივად და აქცევს მას კაპიტალისტის უსულო იარაღად. ბურჟუაზიული ეკონომისტები კი ფიქრობენ, რომ ისინი ბრწყინვალეთ შეამკობენ მანქანების კაპიტალისტურ გამოყენებას, თუ დაამტკიცებენ, რომ მანქანების განვითარებასთან ერთათ იზრდება აგრეთვე დაქირავებულ მუშების რიცხვიც ფაბრიკებში! ვითომც ეს ზრდა არ იყოს იმავე დროს სილატაკის ზრდა! და შრომის სილატაკესთან ერთათ იზრდება უმუშევრობის სილატაკეც.

წარმოების მანქანური წესის განვითარებასთან ერთად ცვალებად კაპიტალსაც შეუძლია აბსოლუტურად მატება, მაგრამ ასეთი მატება არ არის აუცილებელი; მსხვილი წარმოების სხვა და სხვა დარგებში სხვა და სხვა დროს შემოწმებულია, რომ მუდმივი კაპიტალის ზრდასთან ერთათ ჩვენ ვხედავთ ცვალებადი კაპიტალის აბსოლუტურ დაკლებას და საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვის შემცირებას (რამდენიმე ფაქტს ამის შესახებ ჩვენ მოვიყვანთ მესამე განყოფილების იმ თავში, სადაც ლაპარაკია ქარბ მოსახლეობაზე). ჩვენ აქ არ შეგვხვებით უმუშევრობას და სილატაკეს, რომლებიც მსივილი წარმოების ხელოვნურ წარმოებასთან მეტოქეობის შედეგია, როგორც შინ, ისე საზღვარგარეთაც. ვავიხსენოთ მხოლოდ ის, თუ რა იყო ნათქვამი წინა თავში ფეიქრების მდგომარეობის შესახებ ინგლისში და დასავლეთ ინდოეთში, რომლებიც ასიათასობით იხოკებოდნენ შიმშილისაგან, მაშინ როცა ინგლისის საფაბრიკო ფეიქრების

რიცხვს იმავე დროს მოემატა მხოლოდ რამდენიმე ათასი. ვულგარული ეკონომისტები, რომლებიც კდილობდნ ჩაეგონებიანთ მუშებისთვის, რომ მანქანა ქმნის ახალ სამუშაოს გაძევებულ მუშებისთვის, ხედავდნ ახალი მუშების ამ რამდენიმე ათასებს, მაგრამ კეთილგონიერათ კრინტსაც არ სძრავდენ ასი-ათასობით გაძევებულ მუშების შესახებ.

თითქმის იმ შემთხვევაშიც კი, როცა მრეწველობის ერთ დარგში მუშების განთავისუფლებისთანავე მის მეორე რომელსამე დარგში იმავე დროს მატულობს შრომის მოთხოვნა, ესეც ვერაფერი სანუგეშოა უმუშევართათვის. იმ მუშას, რომელმაც მთელი თავისი სიცოცხლე მრეწველობის ამა თუ იმ დარგში დაჰყო, განა შეუძლია უცებ გადახტეს მეორე დარგში?

შრომის ბაზარი მსხვილი მრეწველობის განვითარებასთან ერთად ე. ი. მუდმივი კაპიტალის ზრდასთან, განიცდის კიდევ ერთი თავისებური ფაქტორის ზეგავლენას. რომელიც დაკავშირებულია პირველთან.

როგორც კი მყარდებიან წარმოების საერთო პირობები, რომლებიც მსხვილ მრეწველობას შეეფერებიან, ე. ი. როგორც კი ნახშირის და რკინის მოპოება, ტრანსპორტის საქმე და სხვ., აღწევენ განვითარების უმაღლეს საფეხურს, წარმოების ეს წესი იჩენს სწრაფათ გაფართოების გასაოცარ თვისებას, რასაც საზღვარს უღებს მხოლოდ ნედლი მასალა და გასასაღებელი ბაზარი. ამით აიხსნება ახალი ბაზრების შეუწყვეტელი და გაფაციცებული ძებნა, რომლებიც აწვდიან ახალ ნედლ მასალას და იძლევიან ფაბრიკატებისათვის ახალ მუშტრებს. ბაზრის თითოეულ საგრძობელ გაფართოებას თან მოსდევს გაძლიერებული, გაფაციცებული წარმოების ხანა, სანამ ბაზარი არ გაივსება და არ დადგება შეჩერების, კრიზისის ხანა. „მრეწველობის ცხოვრება წარმოადგენს საშუალო გაცხოველების, აყვავების, ჰარბი წარმოების, კრიზისის და შეჩერების პერიოდთა ერთიმეორისაგან შეცვლას“. მუშისათვის ეს წრებრუნვა ნიშნავს მუდმივ ტოკვას უზომო შრომასა და უმუშევრობას შორის, სამუშაოს შოვნის და სამუშაო ქირის სიდიდის სრულიად არა უზრუნველყოფას და საზოგადოდ მთელი მისი მდგომარეობის უიმედობას.

ამ ფაქტორის ზეგავლენა უერთდება ტენიკური პროგრესის მიერ გამოწვეულ ცვალებადი კაპიტალის რელატიურ და ხშირად აბსოლუტურ დაკლებას. ხან და ხან ამ ფაქტორების ზეგავლენა ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება, -- მაგ., აყვავების დროს, როცა ტენიკური პროგრესი იმისთვის ზრუნავს, რომ მუშები შორს არ წაივდნ თავის მოთხოვნებში: ხანდისხან კი ისინი ერთად მოქმედებენ, ერთი და

იმავე მიმართულებით, მაგ., კრიზისის დროს, როცა უმუშევრობასთან ერთად თავს იჩენს ალერიახსნილი მეტოქეობა, ფასების საოცარი დაწევა, რომელიც გამოწვეულია, ერთის მხრივ, ახალი, შრომის შემნახველი, მანქანების შემოღებით, მეორეს მხრივ კი სამუშაო ქირის დაკლებით: ერთი და მეორეც, რა თქმა უნდა, მუშის ხარჯზე.

6. მანქანა, როგორც რევოლუციონური ფაქტორი.

თუ რომელიმე ეკონომიური ჰარმონიის მოციქულთაგანს დაუხატავთ კაპიტალისტური საფაბრიკო სისტემის სურათს და შევეკითხებით, სწამს მას თუ არა კიდევ, რომ ჩვენ ვცხოვრობთ საუკეთესო ქვეყანაში, იგი უქველად მოიწადინებს როგორმე გვერდი შეუაროს ამ საკითხს და გვიპასუხოს: „ღიახ, ჩვენ ვცხოვრობთ კიდევ გარდამავალ ხანაში. კაპიტალისტურმა მსხვილმა მრეწველობამ ვერ შესძლო ჯერ კიდევ სავესებით გამოეჩინა თავისი კეთილმოქმედი თვისებები, ვინაიდან მის განვითარებას აფერხებენ კიდევ საშუალო საუკუნოების წესწყობილების ნაშთები. მაგრამ საკმარისია მხოლოდ შეადაროთ ფაბრიკის მუშების მდგომარეობა საშინაო და ხელოსნური მრეწველობის მუშების მდგომარეობას, და დაინახავთ, რომ პირველთა მდგომარეობა შეუდარებლად უმჯობესია უკანასკნელთა მდგომარეობაზე, რომ, მაშასადამე, მსხვილი მრეწველობა არსებითად აუმჯობესებს, და არ აუარებს მუშების მდგომარეობასო“. ასეთი აზრისაა ჩვენი ეკონომიური ჰარმონიის მოციქული.

ექვს გარეშეა, ომ იქ, სადაც მსხვილმა მრეწველობამ თავი იჩინა, საშინაო და ხელოსნურ წარმოებაში მუშების ცხოვრების პირობები კიდევ უფრო სატირალია, ვინემ ფაბრიკებში. მაგრამ განა ეს მსხვილი კაპიტალისტური მრეწველობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს? საექვოა. ეს ფაქტი აიხსნება მხოლოდ იმით, რომ საფაბრიკო სისტემა მრეწველობის იმ დარგებში, რომლებშიაც იგი ფებს იკიდებს, აფუქებს არა მარტო იმ მუშების მდგომარეობას, რომლებიც ფაბრიკებში მუშაობენ, არამედ იმ მუშებისასაც, რომლებიც განაგრძობენ მუშაობას ფაბრიკის გარეთ და ამასთანავე იმათი მდგომარეობა ფუქდება კიდევ უფრო მეტად, ვინემ პირველების. „წარმატება“, რომელიც გამოიწვია კაპიტალისტურმა მსხვილმა მრეწველობამ, მდგომარეობს იმაში, რომ ყველა ის ტანჯვა და წვალება, რომელსაც იგი თავზე ახვევს მუშებს, ერთი ორად და ერთი სამად მატულობს იმათთვის, ვინც მუშაობს საშინაო, ხელოსნურ და მანუფაქტურულ მრეწველობაში.

„იაფფასიანი და მოუმწიფებელი სამუშაო ძალების ექსპლოატაცია უფრო უსირცხვილოდ სწარმოებს თანამედროვე მანუფაქტურაში, ვიდრე ნამდვილ ფაბრიკაში, რადგანაც ამ უკანასკნელის ტეხნიკურ საფუძველს, — კუნთებრივი ძალის შენაცვლებას მანქანებით და შრომის სიადვილეს, — მანუფაქტურა უმეტეს ნაწილად მოკლებულია და ამასთანავე აქ სწარმოებს ქალისა ანდა მცირეწლოვანის ჯერ კიდევ მოუმწიფებელი ორგანიზმის უსინდისოდ მოწამლევა სხვა და სხვა მავნე ნივთიერებით. ეგრეთწოდებულ შინაწარმოებაში უფრო უსირცხვილო ექსპლოატაციაა, ვიდრე მანუფაქტურაში, რადგან მუშების მიერ წინააღმდეგობის გაწევის უნარი შემცირებულია მათი დაქსაქსვის გამო; რადგან ნამდვილ სამუშაოს მიმცემსა და მუშას შორის შექრილია მძარცველ პარაზიტთა მთელი ხროვა; რადგან შინაწარმოება ყველგან ებრძვის იმავე დარგის მანქანურ ან, ყოველ შემთხვევაში, მანუფაქტურულ წარმოებას; რადგან სიღარიბის გამო მუშა მოკლებულია უსაქიროეს შრომის პირობებს: ფართო სადგომს, სინათლეს, ვენტილიაციას და სხვ., რადგან აქ უფრო მეტად აქვს ადგილი მუშაობის არარეგულიარობას და, ბოლოს, რადგან აქ თავშესაფარია ყველა იმათთვის, ვინც „ზედმეტად“ აქცია მსხვილმა მრეწველობამ და მიწათმოქმედებამ, რის გამო აქ კონკურენცია მუშებს შორის ძალაუვნებურად უმაღლეს წერტილს აღწევს.

საწარმოო საშუალებათა ეკონომიზაცია (მომჭირნეობით ხარჯვა), რომელიც პირველად და სისტემატიურად განავითარა მანქანურმა წარმოებამ და რომელსაც იმათათვის თან სდევდა სამუშაო ძალის შეუბრალებელი გაფლანგვა და მტაცებლური მოპყრობა შრომის ნორმალური პირობებისადმი, ეხლა მით უფრო ამკლავნებს ამ თავის გამანადგურებელ და კაცისმკვლელურ თვისებას, რაც უფრო ნაკლებად არის განვითარებული მრეწველობის ამა თუ იმ დარგში შრომის საზოგადოებრივი საწარმოო ძალა და კომბინიური შრომის პროცესთა ტეხნიკური საფუძველი“¹⁾).

ყოველივე იმას, რის ატანაც ადამიანს შეუძლია, რომ ერთბაშად სიცოცხლეს არ გამოესაღმოს, ითმენენ საშინაო მრეწველობის მუშები; თავიანთ მისწრაფებაში, რომ კონკურენცია გაუწიონ მანქანას სიაფეში, ეს მუშები სულ უფრო და უფრო ამცირებენ თავის მოთხოვნილებებს საკმელში, ტანისამოსში, სინათლეში, ჰაერში და დასვენებაში, სანამ არ აღწევენ ისეთ წერტილს, რომლის დაბლა ვეღარ დაეშვება ვერავითარი ფანტაზია. მარქსი მოგვითხრობს მაქმანის

¹⁾ კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. I. გვ. 411, ქართ. ვაზოცემა. 1930 წ.

საქსოვ სკოლებზე, სადაც სარგებლობდნენ 2 წლის ბავშვების შრომით, ჩალის საწნავ სახელოსნოებში (ინგლისში) ბავშვები მუშაობდნენ სამი წლიდან და ხანდისხან შუალამემდე ვიწრო სადგომებში, რომლებშიაც ზოგ ალაგას კაცზე მოდიოდა მხოლოდ 12—17 კუბიკური ფუტი. ეს ციფრები, — ამბობდა კომისარი უაიტი იმ კომისიაში, რომელსაც ბავშვების შრომის გამოკვლევა ქონდა მინდობილი, „წარმოადგენენ იმ სივრცის ნახევარზე ნაკლებს, რომელსაც დაიკერდა ბავში, ჩადებული ყუთში, რომლის სიგრძე, განი და სიღრმე უდრის სამ კუბიკურ ფუტს“. მაგრამ რაგინდ ბევრის ატანაც არ შეეძლოს ადამიანის ბუნებას, მაინც არის საზღვარი, რომლის ქვევითაც წასვლა მასაც აღარ ძალუძს. როგორც კი ეს საზღვარი მიღწეულია, მაშინვე რეკს საშინაო მრეწველობის უკანასკნელი საათი მანქანის შემოღების გამო; საშინაო მრეწველობის მუშებს ორი გზა დარჩენიათ: ან ახალი საქმე მოძებნონ, ან ამ ძებნაში სული დალიონ. ასევე ხდება ხელოსნური და მანუფაქტურული წარმოების შემონახულ დარგებშიაც.

სათაბრიკო კანონმდებლობა აჩქარებს მანუფაქტურიდან მსხვილ მრეწველობაზე გადასვლის პროცესს. საშინაო მრეწველობა კარგავს ნიადაგს, როგორც კი ის დაემორჩილება კანონმდებლობითი შეზღუდვას. მხოლოდ ქალების და ბავშვების შრომის აულაგმავი გაყვლეფა აყოენებს მის დაცემას.

თუ მანქანა ახდენს ძირითად ცვლილებას მრეწველობის ყველა დარგებში, რომლებსაც იგი იპყრობს, მისი მოქმედება კიდევ უფრო რევოლიუციონურია, როცა იგი სოფლის მეურნეობაში იქრება. მანქანის მეოხებით სოფლის მეურნეობაში მუშა არა თუ შედარებით, არამედ აბსოლუტუოდაც, ზედმეტ ბარგათ ხდება, — გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა ერთ და იმავე დროს, მანქანის შემოღებით, დასამუშავებელი მიწის სივრცე ჩქარა დიდდება, როგორც: მაგ., ეს მოხდა შეერთებულ შტატებში.

იქ, სადაც მანქანა ფებს იკიდებს სოფლის მეურნეობაში, გლუხს იგივე ბედი მოელის, რაც საშინაო მრეწველობის მუშას. მასთან ერთად ირღვევა ძველი წესწყობილების მკვიდრი საფუძველი. გლეხები და საქირაოზე გასული მუშები, რომლებიც სოფელში „მეტ ბარგად“ გახდენ, მიეშურებიან ქალაქში. დიდი ქალაქები უზომოთ იზრდებიან, მაშინ როცა სოფელი ცალიერდება. დიდძალი ხალხის თავისმოყრა ქალაქებში იწვევს სამრეწველო მუშების ფიზიკურ გადაგვარებას. სოფლის დაცალიერება დაბლა სწევს იმათ სულიერ ცხოვრებას, სტეხს იმათ წელში კაპიტალის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

დიდი ქალაქების ზრდასთან ერთად, იფიტება ნიადაგის ნოყიერება. ვინაიდან მის შემადგენელ ნაწილებს, რომლებსაც მას ართმევენ ცხოვრების საშუალებათა სახით, მას უკან აღარ უბრუნებენ, არამედ ექსკრემენტების და ნაგავის სახით ისინი სწამლავენ ქალაქებს, იმის მაგიერ, რომ მოხმარებულ იქნან ნიადაგის გასანოყიერებლად. მაგრამ თანამედროვე ტექნოლოგიის გამოყენებისთანავე სოფლის მეურნეობაში შესაძლებელი ხდება მიწიდან მეტი მოსავლის მიღება. მიწას სულ უფრო და უფრო მეტს ართმევენ და მას კი სულ უფრო ნაკლებს უბრუნებენ. ამნაირად, მანქანების კაპიტალისტური გამოყენება აძლიერებს არა მარტო ადამიანის სამუშაო ძალის მტაცებლობითი ექსპლოატაციას (გაყვლეფას), არამედ ნიადაგისასაც. იგი ფიტავს ნიადაგს და ამახინჯებს მუშას ფიზიკურათ და გონებრივათ.

მაგრამ იმავე დროს მანქანების კაპიტალისტური გამოყენება ანეითარებს ახალი უმაღლესი კულტურის ჩანასახებს და პირობებს და იმ მამოძრავებელ ძალებს, რომელნიც ეხმარებიან მის (კულტურის) განხორციელებას. სილატაკეში მარქსი ხედავდა არა მარტო სილატაკეს, არამედ აგრეთვე მის გულში დაფარულ საუკეთესო მომავლის ჩანასახს. იგი არ უარყოფს საფაბრიკო სისტემას, არ უჩივის მას, არამედ ცდილობს მის გაგებას. იგი არ გვასწავლის ზნეობას, არამედ იკვლევს. ამასთანავე იგი თვითონ გვითითებს მის წინამორბედზე, რობერტ ოუენზე, რომელმაც პირველად შეიგნო თანამედროვე საფაბრიკო სისტემის რევოლუციონური მხარე.

მსხვილმა მრეწველობამ წარმოშვა ისეთი საშინელი სილატაკე, რომლის მსგავსი არ შეუქმნია არც ერთ წინანდელ წარმოების წესს. მაგრამ მასის ეს სილატაკე არ არის შეჩერების, კრიზისის მიზეზი. დღეს ჩვენ უკვე აღარ ვხედავთ სილატაკის გაჩერებულ, დახავსებულ ქაობს, რომელიც ნელნელა და შეუქმნევლად ისრუტავს მთელ საზოგადოებას, — როგორც ეს მოხდა რომში, იმპერატორების დროს. პირიქით, წარმოების თანამედროვე წესი, მსგავსად მორევისა, იტაცებს საზოგადოების ყველა შემადგენელ ნაწილებს, ურევს და სთქვეფს იმათ ერთი-ერთმანეთში და ამყოფებს განუწყვეტელ მოძრაობაში. ქრება წარსულ წარმოებათა ყოველივე ნაშთი, ძველი საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, და მასთან ერთათ დროგადასული ცრუმორწმუნოებანი, მაგრამ იმათ სამაგიეროდ წარმოშობილი ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობანი აგრეთვე არ არიან მუდმივი, არამედ მუდმივ ცვლილებებს განიცდიან. ერთი გამოგონების. შრომის ერთი მეთოდის ადგილს ჩქარა იჭერს მეორე

გამოგონება, მეორე მეთოდი; კაპიტალი და შრომა შეუწყვეტლად გადადის წარმოების ერთი დარგიდან მეორე დარგში, ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში. ქრება ურთიერთობათა სიმკვიდრე და ყოველივე რწმენა ამ სიმკვიდრისადმი. კონსერვატიული ელემენტები საზოგადოებას აკლდებიან, გლახები ირეკებიან დიდ ქალაქებში, სადაც დღეს თავს იყრის ისტორიული მოძრაობის ძალა და სადაც ისინი ხელს უწყობენ მოძრაობის გაძლიერებას და ზრდას, იმის მაგიერ რომ იგი შებოჭონ. ქალები და ბავშვები ეტანებიან ფაბრიკებს, ოჯახის ბურჟუაზიული ფორმის კონსერვატიული ელემენტი ქრება, ირღვევა, მომჭირნეობის მოყვარული, სახლში მჯდომი დიასახლისი ხდება დაქირავებულ მუშათ, რომელიც ეძებს თავის სარჩენ საშუალებას და იბრძვის თავის არსებობისათვის.

და აი, ძველი წესწყობილების ამ ერთიან დარღვევაში, რომელიც ჩვენ თვალწინ ხდება, უკვე მოსჩანან ახალი წესწყობილების ჩანასახი და ნიშნები.

ახალგაზრდობის იმ გონებრივმა დაჩლუნგებამ, ანუ გაველურებამ, რომელიც დღითი-დღე მატულობდა და რომელიც შედეგი იყო მეტად ხანგრძლივი და ცალმხრივი მუშაობისა, გამოიწვია ის, რომ თითქმის ყველა სამრეწველო ქვეყნებში პირველდაწყებითი სწავლა ამა თუ იმ სახით შრომის საჯალღებულო პირობად იქნა გამოცხადებული. ამ დროიდან დარწმუნდენ იმაში, რომ ფაბრიკის ბავშვები სწავლობენ არა თუ უარესათ, არამედ თითქმის უკეთესადაც და უფრო მონდომებულად, ვინემ სხვა მოწაფეები საზოგადოთ. „ამის მიზეზი სულ უბრალოა“ — ფიქრობს ფაბრიკის ინსპექტორი — „ის, ვინც სკოლაში მხოლოდ ნახევარ დღეს ატარებს, ყოველთვის დანასვენებია და მას თითქმის მუდამ შეუძლია და აქვს სურვილი ისწავლოს. ნახევრად შრომისა და ნახევრად სწავლის სისტემა თითოეულ მათგანს დასვენების ხასიათს აძლევს და ამიტომ უფრო სასარგებლოა ბავშვისთვის, ვიდრე შეუწყვეტლობა რომელიმე მათგანის“. („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 431, ქართ. გამოც. 1930 წ.).

მარქსი ამას უმატებს: „საფაბრიკო სისტემიდან, როგორც ეს დაწვრილებით შეგიძლიათ გაიცნოთ რო ბერტოუენის წიგნებში, აღმოცენდა ჩანასახი მომავალი აღზრდისა, რომელიც განსაზღვრულ ჰასაქს ზევით ყველა ბავშვისთვის პროდუქტიულ შრომას დაუკავშირებს სწავლებასა და ტანვარჯიშობას, და ეს იქნება არა მარტო მეთოდი საზოგადოებრივი წარმოების გასადიდებლად, არამედ — ერთადერთი მეთოდიც ყოველმხრივ განვითარებულ ადამიანთა შესაქმნელად“. („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 432, ქართ. გამოც. 1930 წ.).

ამ პედაგოგიურ ცვლილებას აუცილებლად ზედერთვის კიდევ მეორე ცვლილება. ფართოდ გატარებულ შრომის დანაწილებას საზოგადოებაში ცალკე პროფესიებათ, რომელიც უკვე ხელოსნურ წარმოების თავისებურებას შეადგენდა და რომელსაც, მანუფაქტურის ხანაში, შეუერთდა შრომის დანაწილება წარმოების ცალკე დაწესებულებებში, მოჰყვა მეტად არა სასიამოვნო შედეგები მუშის პიროვნებისათვის. წარმოების პირობები იმ დროს ვითარდებოდენ მეტათ ნელი ნაბიჯით, არა იშვიათათ ისინი იყინებოდენ თავის ფორმებში. ამნაირად, ადამიანი მთელი თავისი არსებით და სულ თავის სიცოცხლეში რჩებოდა მიჯაჭული ერთ რომელსამე განსაზღვრულ მუშაობაზე, რომლითაც იგი იძენდა დიდ გამოცდილებას, მაგრამ ამის მეოხებით მახინჯდებოდა, კარგავდა იმ ჰარმონიულ განვითარებას, რომელიც ქმნის იდეალურ სიმშვენიერეს.

მანქანა, მრეწველობის იმ დარგებში, რომლებსაც იგი იპყრობს, ზედმეტად ხდის მუშისთვის ხანგრძლივ და მუყაით მზადებას იმისთვის, რომ მან შეიძლოს ნაყოფიერად მუშაობა თავის პროფესიაში. მაგრამ ამასთანავე მანქანა შეუძლებლად ხდის მუშის მიჯაჭვას მთელ მის სიცოცხლეში ერთ რომელსამე სამუშაოზე, ვინაიდან იგი იწვევს მუდმივ ცვლილებებს წარმოების პირობებში და ამით ერეკება მუშას მრეწველობის ერთი დარგიდან და დეენის მას მეორეში.

მაგრამ რამდენი ტანჯვა მოაქვს დღეს შეუწყვეტელ მოძრაობას, როცა ათი-ათასი უმუშაოთ დარჩენილ მუშებისგან შემდგარი მუდმივი სარეზერვო არმია ხარბად ეწაფება ყოველგვარ საქმეს, რომელსაც კი მას აწვდიან! როგორ მცირედი საშუალება აქვს დღეს მუშას შეეგუოს სხვა და სხვა მოქმედებას, როცა მისი სხეული და მისი სული კიდევ ახალგაზრდობაში დამახინჯებულ-დასახიჩრებულია, როცა მას აკლია სხვა და სხვა გვარი მექანიკური და ტექნიკური პროცესების ცოდნა, რომელთა მეოხებით თანამედროვე მსხვილმა წარმოებამ მიაღწია ასეთ უმაღლეს წერტილს. თუ მუშა დღეს მთელ თავის სიცოცხლეში არ არის მიკრული ერთ რომელიმე სამუშაოზე, იგი ეძლევა მას მაინც თევების და წლების განმავლობაში, და მხოლოდ უმუშევრობის და შიმშილის დროს ანებებს იგი მას თავს.

როგორ რადიკალურად შეიცვლებოდა საქმის მდგომარეობა, რომ სხვა და სხვა დეტალური ფუნქციები ყოველდღე და თითქმის ყოველ საათსაც ერთი მეორეს ჯერით უთმობდენ ადგილს, ისე რომ ისინი არ ღლიდენ და არ არინდებდენ, არამედ აღძრავდენ და ამხნევებდენ, თუ კი რომ უმუშევრობა მოისპობოდა და ტექნიკური ცვლილება მოხდებოდა არა მუშების ანგარიშზე, ე. ი. მათ საზიანოთ.

ასეთი გარდაქმნის წინაპირობებში ერთი პედაგოგიური ხასიათისაყ არის. მუშათა კლასმა უნდა მიიღოს წარმოების პროცესის და მეთოდების მეცნიერული ცოდნა, უნდა მიიღოს პრაქტიკული გამოცდილება სულ სხვა და სხვა საწარმოო იარაღების ხმარებისათვის. ამჟამად პროფესიონალურ სკოლაში და მსგავს დაწესებულებებში უკვე ცდილობენ ამის მიღწევას, მაგრამ ეს საქმარისი არ არის.

„თუ საფაბრიკო კანონმდებლობამ, - ამ პირველმა უმნიშვნელო დათმობამ, რომელიც ძალით გამოგლიჯეს კაპიტალს, საფაბრიკო შრომას მხოლოდ ელემენტარული სწავლება დაუთქავშირა, ექვს გარეშეა, რომ მუშათა კლასის მიერ პოლიტიკური ძალა-უფლების აუცილებელი დაპყრობა სათანადო ადგილს დაუპყრობს მუშათა სკოლებში აგრეთვე ტეხნოლოგიის სწავლებას, თეორიულს და პრაქტიკულსაც“ („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 436, ქართ. გამოც. 1930 წ.).

რა ცვლილებებს და გარდაქმნას იწვევს კიდევ თანამედროვე მსხვილი მრეწველობა ოჯახის სფეროში! დაქირავებულ მუშას იგი ურღვევს ოჯახის წინანდელ ფორმას. ქალის და ბავშვის სამრეწველო შრომამ შესცვალა არა მარტო ურთიერთობა ცოლსა და ქმარს შორის, არამედ მშობლებსა და ბავშვებს შორისაც. ხშირად მშობლები გამოდიან არა როგორც მფარველები და მასაზრდოებელნი თავიანთი ბავშვების, არამედ როგორც იმათი ექსპლოატატორები, მყველფელები. ჩვენ უკვე მოვიხსენიეთ იმ უბედურ ბავშვების შესახებ, რომლებსაც ამუშავებენ ინგლისის ჩალის საწნავ სახელოსნოებში, და რომლებიც, 3 წლიდან დაწყებული, აუტანელ პირობებში, შუალანემლის მეცადინეობენ.

„უბედური, წელში გატეხილი მშობლები“, ამბობს მარქსი, — „მხოლოდ იმაზელა ფიქრობენ, რომ მეტი შრომა გამოსწოვონ თავიანთ ბავშვებს. როცა ბავშვები ცოტას წამოიზრდებიან, აშკარაა, რომ ისინი არაფრად აგდებენ თავიანთ მშობლებს და სტოვებენ მათ“, „მაგრამ მშობლური ძალა-უფლების ბოროტგამოყენებამ კი არ შექმნა“ — ამბობს მარქსი სხვა ადგილას, „მოუმწიფებელ სამუშაო ძალთა პირდაპირი თუ არაპირდაპირი ექსპლოატაცია კაპიტალის მიერ, არამედ, პირიქით, ექსპლოატაციის კაპიტალისტურმა წესმა ამ ძალაუფლების შესაბამისი ეკონომიური საფუძველის განადგურებით გადააქცია იგი ბოროტგამოყენებად.

რაგინდ საშინელი და საზიზლარი იყოს ძველი ოჯახური წყობილების დარღვევა კაპიტალისტური სისტემის დროს, მაინც მსხვილი მრეწველობა, რომელიც ვადამწყვეტ როლს აკუთვნებს ქალებს,

მოზარდებს და ორივე სქესის ბავშვებს ოჯახის ფარგლებს გარეშე წარმოების საზოგადოებრივად მოწყობილ პროცესებში, ახალ ეკონომიურ საფუძველს ქმნის ოჯახისა და ორივე სქესს შორის ურთიერთობის უფრო მაღალი ფორმისათვის. რასაკვირველია, სიბრიყვე იქნება ოჯახის აბსოლუტურ ფორმად მივიჩნიოთ მისი ქრისტიანულ-გერმანული ფორმა, ან ძველი რომაული, ან ძველი ბერძნული, ანდა აღმოსავლეთური, რომელიც—აღენიშნავეთ გაკვრით—ისტორიული განვითარების თანამიმდევრობით არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული. ასევე ცხადია, რომ კომბინირებული შრომის პერსონალში ორივე სქესის და სხვა და სხვა ჰასაკის ადამიანთა გაერთიანება,—თუმცა იგი, ვიდრე უხეშ და სტიქიურად შექმნილ კაპიტალისტურ ფორმაშია, როდესაც მუშა წარმოების პროცესისათვის არსებობს და არა წარმოების პროცესი მუშისთვის,—გარყვნილების და მონობის მოშხამულ წყაროს წარმოადგენს, ეს გაერთიანება, პირიქით, სათანადო პირობებში ჰუმანური განვითარების წყაროდ უნდა გადიქცეს („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 437—438, ქართ. გამოც. 1930 წ.).

მას შემდეგ, რაც მარქსმა თარდა ახადა მომავალს და მასში ჩაგვახედვა, ჩვენ შეგვიძლია შევეურიგდეთ მანქანური და მსხვილი მრეწველობის სისტემას. რაგინდ უზომო არ უნდა იყოს ის ტანჯვა-ვაება, რომელსაც იგი მუშა ხალხს აყენებს, ყოველ შემთხვევაში უნაყოფო იგი მაინც არ არის. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ შრომის ყანაში, რომელიც განოყიერებულია აუარებელი მუშა ხალხის სისხლით და ოფლით, ამოვა ახალი ჯეჯილი, უმაღლესი საზოგადოებრივი ფორმა. მანქანური წარმოება ამზადებს ნიადაგს ახალი თაობისათვის, რომელიც მოკლებული იქნება ხელოსნური და მანუფაქტურული წარმოების ცალმხრივობას, რომელიც არ იქნება ბუნების მონა, როგორც იყო ადამიანის პირველყოფილი კომუნიზმის დროს; რომლის ფიზიკური და სულიერი სიმშვენიერე არ იქნება ნაყიდი ყოველგვარ უფლებას მოკლებულ მონების ფასით, როგორც ეს იყო ძველ საბერძნეთში და რომში. იგი იქნება ჰარმონიულად განვითარებული, სიცოცხლით სავსე და ჯანსაღი თაობა, მიწის და ბუნების ძალების უფროსი, რომელშიაც ძმური თანასწორობით შევა კომუნის ყველა წევრი.

ბ ა ნ უ ო ზ ი ლ ე ბ ა III

სამუშაო ქირა და შემოსავალი კაპიტალიდან

თავი პირველი

ს ა მ უ შ ა ო ქ ი რ ა

1. სამუშაო ძალის ფასის და ზედმეტი ღირებულების სიდიდეთა ცვლილება.

მეორე განყოფილებაში ჩვენ უმთავრესად განვიხილეთ ზედმეტი ღირებულების შექმნა; ახლა კი გადავიდეთ იმ კანონების გამოკვლევაზე, რომელსაც ემორჩილება სამუშაო ქირა. ამ უკანასკნელის შესავალს და მეორე განყოფილების და მესამე განყოფილების შემაერთებელ კავშირს შეადგენს სამუშაო ძალის ფასის და ზედმეტი ღირებულების ცვლილებათა გამოკვლევა, რაც რამდენიმეთაგან ორივე განყოფილებას ეკუთვნის. ამ ცვლილებებს იწვევს სამი ფაქტორი, რომლებსაც ჩვენ უკვე გავეცანით მეორე განყოფილებაში: სახელდობრ: 1. სამუშაო ძალის სიგრძე, 2. შრომის ნორმა-ლური ინტენსივობა და 3. შრომის ნაყოფიერება.

ეს სამი ფაქტორი იცვლება სხვა და სხვანაირად; შეიძლება შეიცვალოს თითოეული იმათგანი ცალ-ცალკე, ორი ან ყველა ერთად, ამასთანავე, ცვლილების ხარისხიც სხვა და სხვა შეიძლება იყოს. რა თქმა უნდა, ყველა ამ კომბინაციების გამოკვლევა ჩვენ შორს წაგვიყვანდა; მაგრამ თუ ჩვენ გვეცოდინება უმთავრესი იმათგანი, მაშინ საკმარისია ცოტაოდენი დაფიქრება, რომ გავიგოთ დანარჩენებიც. ჩვენ აქ განვიხილავთ მხოლოდ ამ უმთავრეს ცვლილებებს, ე. ი. იმ ცვლილებებს, რომლებიც ხდება ზედმეტი ღირებულების და სამუშაო ძალის ფასის შეფარდებით სიდიდეში, როცა ერთი ამ სამ ფაქტორთაგანი იცვლება და დანარჩენი ორი უცვლელი რჩება.

ა) სამუშაო ძალის სიდიდე და შრომის ინტენსივობა უცვლელი რჩება, იცვლება შრომის ნაყოფიერება. შრომის ნაყოფიერება ახდენს რასაკვირველია გავლენას პროდუქტთა

მასაზე, რომელიც მზადდება განსახლვრულ დროის განმავლობაში, მაგრამ არა მის (ე. ი. პროდუქტთა მასის) ღირებულების სიდიდეზე. თუ რაიმე გამოგონების მეოხებით, ბამბის მრთველს შეუძლია ძაფათ აქციოს ერთ საათში ექვსი გირვანქა ბამბა, მაშინ როცა აქამდის, ერთი საათის განმავლობაში მას შეეძლო მხოლოდ 1 გირ. ბამბის დართვა, მაშინ ერთი საათის განმავლობაში მას შეუძლია დაამზადოს ექვსჯერ უფრო მეტი ძაფი, ვინემ წინეთ, მაგრამ იმავე ღირებულების. მაგრამ ის ღირებულება, რომელსაც იგი აძლევს თითოეულ გირვანქა ბამბას, აქცევს რა მას ძაფათ. ახლა იქნება ექვსჯერ ნაკლები, ვინემ წინეთ. ღირებულების ასეთი შემცირება, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს მუშის საარსებო საშუალებათა ღირებულებაზე, მაგ., მისი ტანსაცმელის ღირებულებაზე. სამუშაო ძალის ღირებულება კლებულობს, და იმავე რაოდენობით მატულობს ზედმეტი ღირებულება. შრომის ნაყოფიერების დაკლების დროს კი, რა თქმა უნდა, წინააღმდეგი მოვლენა ხდება. ზედმეტი ღირებულების მომატება ან შემცირება მუდამ შედეგია და არასოდეს მიხეზი სამუშაო ძალის ღირებულების სათანადო მომატების და შემცირებისა. შეეფერება თუ არა საზოგადოდ და რამდენათ სამუშაო ძალის ღირებულების დაკლებას მისი ფასის დაკლება, ეს დამოკიდებულია სხვა და სხვა გარემოებებზე. მაგრამ უწინარეს ყოვლისა მუშათა კლასის წინააღმდეგობის ძალასა და უნარზე. წარმოვიდგინოთ, რომ შრომის ნაყოფიერების მომატების გამო, სამუშაო ძალის დღიური ღირებულება ეცემა 3 მარკიდან 2 მარკამდე. მისი ფასი კი მხოლოდ 2 მარკასა და 50 პფენიგზე.

თუ წინეთ ზედმეტი ღირებულება, რომელსაც ქმნიდა ერთი დღის განმავლობაში ერთი მუშა. უდრიდა 3 მარკას, ახლა იგი აიწევს, კაპიტალისტის სამწუხაროდ, არა ოთხ მარკამდე, არამედ მხოლოდ 3 მარკასა და 50 პფენიგამდე, მაგრამ, მის საბედნიეროდ, ეს ხდება იშვიათად, ვინაიდან ასეთი მოვლენა გულისხმობს მუშათა კლასის წინააღმდეგობის არა მარტო საკმარის ძალას, არამედ, გარდა ამისა, ორი სხვა ფაქტორის—სამუშაო დღის სიგრძის და შრომის ინტენსივობის—უცვლელობას. ამ ორი ფაქტორის ცვლილების გავლენას ეკონომისტები, რიკარდოს მიბაძვით, სრულებით უყურადღებოთ სტოვებენ. განვიხილოთ ახლა თითოეული ამ უკანასკნელ ცვლილებათაგანის გავლენა.

ბ) სამუშაო დღე და შრომის ნაყოფიერება არ იცვლება, იცვლება შრომის ინტენსივობა. უფრო ინტენსიურად მუშაობა ნიშნავს ერთ და იმავე დროს განმავლობაში მეტი შრომის დახარჯვას, მაშასადამე, იმავე ხნის განმავლობაში მეტი

ღირებულების შექმნას. თუ ბამბის მრთველი, შრომის იმავე ნაყოფიერების პირობებში, ერთი საათის განმავლობაში უფრო მეტი მუყაითობის გამო, ერთი გირვანქა ბამბის მაგიერ, როგორც ეს წინეთ იყო, ართავს $1\frac{1}{2}$ გირვანქას, მაშინ იგი ამავე ხნის განმავლობაში აკეთებს $1\frac{1}{2}$ ჯერ მეტ ღირებულებას, ვინემ წინეთ. თუ იგი წინეთ 12 საათის განმავლობაში აკეთებდა ექვსი მარკის ღირებულებას, ახლა იგი იმავე ხნის განმავლობაში აკეთებს 9 მარკის ღირებულებას. თუ კი წინეთ მისი სამუშაო ძალის ფასი უდრიდა 3 მარკას, და ახლა აიწია 4 მარკამდე, ამასთანავე აიწია ზედმეტ ღირებულება-მაც, სახელდობრ 3 მარკიდან—5 მარკამდე. მაშასადამე, მართალი არ არის, როცა ხშირად ამტკიცებენ, რომ სამუშაო ძალის ფასის მომატება შესაძლებელია მხოლოდ ზედმეტი ღირებულების შემცირების ხარჯზე. ეს მართალია მხოლოდ პირველი ჩვენ მიერ განხილულ შემთხვევისათვის, მაგრამ არა იმ შემთხვევისათვის, რომელსაც ჩვენ ახლა ვიკვლევთ. სხვათა შორის შევნიშნავთ აქ, რომ ამ შემთხვევაში სამუშაო ძალის ფასის აწევა ყოველთვის უთუოთ არ ნიშნავს მის ღირებულებაზე ზევით გადიდებას. თუ ფასმა იმდენათ მალა არ აიწია, რომ სამუშაო ძალის ჩქარი გაცვეთა დაფაროს, რაც ბუნებრივი შედეგია შრომის უფრო მეტი ინტენსივობისა, ამ შემთხვევაში სამუშაო ძალის ფასი ნამდვილათ ეცემა მისი ღირებულების დაბლა.

შრომის ინტენსივობა სხვა და სხვა ერში სხვა და სხვანაირია, „ერთი ერის უფრო ინტენსიური სამუშაო დღე უფრო მეტ ფულში გამოიხატება, ვიდრე მეორე ერის ნაკლები ინტენსიური სამუშაო დღე“ („კაპიტალი“, ტ. I. გვ. 470).

ინგლისის ფაბრიკებში სამუშაო დღე საერთოდ უფრო მოკლეა, ვინემ გერმანიის ფაბრიკებში და ამიტომაც სწორედ შრომა პირველებში ბევრათ უფრო ინტენსიურია, ასე რომ ინგლისელი მუშა ერთი საათის განმავლობაში აკეთებს მეტ ღირებულებას, ვინემ მისი გერმანელი ამხანაგი. „კონტინენტალურ ფაბრიკებში კანონმდებლობის გზით სამუშაო დღის საგრძნობი შემცირება“—ამბობს მარქსი—„ყველაზე უფრო ნამდვილი საშუალება იქნებოდა იმ განსხვავების შესამცირებლად, რომელიც არსებობს კონტინენტალურ და ინგლისურ სამუშაო საათს შორის“.

გ) შრომის ნაყოფიერება და ინტენსივობა რჩება უცვლელი, სამუშაო დღე იცვლება. ეს შეიძლება მოხდეს ორი გზით: 1. სამუშაო დღე კლებულობს. ეს არ ეხდენს გავლენას სამუშაო ძალის ღირებულების სიდიდეზე; ეს შემოკლება ხდება

ზედმეტი ღირებულების დაკლების ხარჯზე. თუ კაპიტალისტს ეს არ უნდა, მან უნდა დასწიოს სამუშაო ძალის ფასი მისი ღირებულების დაბლა. ნორმალური სამუშაო დღის მოწინააღმდეგენი სარგებლობენ ამით, როგორც დამამტკიცებელი საბუთით, მაგრამ იმათ საბუთს მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ მაშინ, თუ შრომის ნაყოფიერება და ინტენსივობა არ იცვლება. ნამდვილად კი სამუშაო დღის შემოკლება ყოველთვის არის ან შედეგი ანდა მიზეზი, შრომის ინტენსივობის და ნაყოფიერების გადიდებისა. 2. სამუშაო დღე გრძელდება. ამ ცვლილების შედეგი მეტად ნაკლებად აწუხებს კაპიტალისტებს. საერთო ღირებულება დღის განმავლობაში შექმნილ პროდუქტთა მასის მატულობს და მასთან ერთად ზედმეტი ღირებულებაც. სამუშაო ძალის ფასს აგრეთვე შეუძლია მალა აწვევა, მაგრამ აქ, როგორც შრომის ინტენსივობის გადიდების დროსაც, ფასის აწვევა ფაქტიურათ იქნება ღირებულებაზე დაბლა დაწვევა, თუ იგი (ფასის აწვევა) არ ეთანაბრება სამუშაო ძალის დახარჯვას.

ჩვენ მიერ განხილული შემთხვევები: ა, ბ და გ, იშვიათად გვხვდებიან ასე წმინდა სახით. ჩვეულებრივად ერთი ამ ფაქტორთაგანის ცვლილება იწვევს დანარჩენების ცვლილებას. მარქსი იკვლევს, სხვათა შორის, ისეთ შემთხვევასაც, როცა შრომის ინტენსივობა და ნაყოფიერება იზრდება, და იმავედროულად სამუშაო დღე კი მოკლდება და აღნიშნავს საზღვარს, რომლის დაბლა სამუშაო დღის შემოკლება შეუძლებელია. კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს შეუძლებელია სამუშაო დღის იმ აუცილებელ სამუშაო დრომდე დაყვანა-შემოკლება, რომელიც საჭიროა მუშის არსებობისათვის. ეს იქნებოდა ზედმეტი ღირებულების ე. ი. კაპიტალიზმის საფუძვლის უარყოფა.

კაპიტალისტური წარმოების წესის მოსპობა ნებას მოგვცემდა დაგვეყვანა სამუშაო დღე აუცილებელ სამუშაო დრომდე. მაგრამ წარმოების ამ სისტემის მოსპობა, იმ შემთხვევაში, თუ სხვა პირობები უცვლელად დარჩება, გამოიწვევდა აუცილებელი სამუშაო დროის გაგრძელებას საჭიროებას. პირველათ იმიტომ, რომ მაშინ მუშის მოთხოვნილებები გაიზრდებოდნენ, და მეორეთ იმიტომ, რომ წარმოების შემდგომ გასაფართოებლად და წასაყვანათ საჭირო ფონდის შექმნა მოხდებოდა აუცილებელი შრომის ანგარიშზე, მაშინ როცა ეს ხდება დღეს ზედმეტი ღირებულების ანგარიშზე.

მეორეს მხრივ, სამუშაო დღის შემოკლებასთან ერთად მოიმატებდა შრომის ინტენსივობა. საზოგადოებრივად მოწესრიგებული შრომის სისტემა გამოიწვევდა საწარმოო საშუალებათა შენახვას, ეკონომიას და ყოველგვარი უსარგებლო მუშაობის თავიდან აცილებას.

„თუმცა კაპიტალისტური წარმოების წესი ყოველ ინდივიდუალურ სარეწაოში იძულებით ქმნის ეკონომიას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი კონკურენციის ანარქიული სისტემა იწვევს საზოგადოებრივ საწარმოო საშუალებათა და სამუშაო ძალების უზომო გაფლანგვას, რასაც ზედ ერთვის ის უძრავი ფუნქციები, რომლებიც ამჟამად აუცილებელია, მაგრამ არსებითად კი ზედმეტი“.

„თუ მოცემულია შრომის ინტენსივობა და ნაყოფიერება“ — განაგრძობს მარქსი — „საზოგადოებრივი სამუშაო დღის ნაწილი, რომელიც აუცილებელია ნივთიერი წარმოებისათვის, მით უფრო მოკლეა და, ამნაირად, ის დრო, რომელიც მოპოვებულია პიროვნების თავისუფალი, გონებრივი და საზოგადოებრივი მოქმედებისათვის. მით უფრო დიდია, რაც უფრო თანაბრად განაწილებულია შრომა საზოგადოების ყველა მოქმედების უნარიან წევრთა შორის, რაც უფრო ნაკლებია შესაძლებლობა ერთი საზოგადოებრივი ჯგუფისთვის თავიდან მოიშოროს და სხვა საზოგადოებრივ ჯგუფს დააკისროს შრომის ბუნებრივი აუცილებლობა. სამუშაო დღის შემოკლების აბსოლუტურ საზღვარს ამ მხრივ შრომის საყოველთაოება წარმოადგენს. კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ერთი კლასის თავისუფალი დრო იქმნება მასების მთელი სასიცოცხლო დროის გადაქცევით სამუშაო დროდ.“¹⁾

2) სამუშაო ძალის ფასის სამუშაო ძირითადი გადაწყვეტა.

აქამდის ჩვენ ვლაპარაკობდით სამუშაო ძალის ღირებულებაზე და ფასზე და მათ ურთიერთობაზე ზედმეტ ღირებულებასთან. მაგრამ ის, რაც საზოგადოების ზედაპირზე სამუშაო ძირითად გვევლინება, ჩვენ ეს გვეჩვენება არა როგორც სამუშაო ძალის ფასად, არამედ როგორც შრომის ფასად. „თუ მუშებს შეეკითხებით: როგორია თქვენი სამუშაო ძირითადი? ისინი სხვა და სხვანაირად გიპასუხებენ; ერთი იტყვის: მე ვღებულობ სამუშაო ძირითად ჩემი ბურჟუისაგან დღეში 1 მარკას, მე ვღებულობ — იტყვის მეორე — 2 მარკას და სხვა. იმის მიხედვით, თუ შრომის რომელ დარგში მუშაობენ ისინი დაასახელებენ ფულის სხვა და სხვა რაოდენობას, რომელსაც ისინი ღებულობენ კაპიტალისტებისაგან განსაზღვრულ სამუშაო დროსათვის ან განსაზღვრულ მუშაობისთვის, მაგალითად, ერთი არშინი ტილოს მოქსოვისთვის ან ერთი საბეჭდი ფურცლის აწყობისთვის. მიუხედავად იმათი პასუხის სხვადასხვაობისა, ყველანი შეთანხმებული იქნებიან

1) „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 474—475, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

ერთში: სამუშაო ქირა — ეს იმ ფულის რაოდენობაა, რომელსაც კაპიტალისტი აძლევს განსაზღვრულ სამუშაო დროსა, ანუ განსაზღვრული სამუშაოს შესრულებისათვის“.¹⁾

საქონლის ფასი — ეს ფულში გამოხატული მისი ღირებულებაა. თუ შრომას აქვს ფასი, მას უნდა ჰქონდეს აგრეთვე ღირებულებაც, — ასე მსჯელობენ ეკონომისტები. მაგრამ რამდენად დიდია მისი ღირებულება? იგი, როგორც ყოველივე სხვა საქონლის ღირებულება, განისაზღვრება იმ აუცილებელი სამუშაო დროის რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მის შესაქმნელად. მაგრამ რამდენი სამუშაო დროა საჭირო 12 საათის შრომის შესაქმნელად? აშკარაა, რომ 12 საათი.

თუ თანახმათ ამისა შრომას აჯილდოებენ ღირებულების მიხედვით, იმ შემთხვევაში მუშა ღებულობს, სამუშაო ქირის სახით, იმავე ღირებულებას, რომელსაც იგი უმატებს პროდუქტს: ამნაირად, ასეთი კალკულიაციის ბოლოს ჩვენ წინ დგება შემდეგი დილემა: ჩვენ უნდა მივიღოთ სიცრუეთ ან ზედმეტი ღირებულების თეორია ან ღირებულების თეორია, ანდა ორთავე ერთად, და ამით კაპიტალისტური წარმოების ამოცანა გამოუცნობლად ვალიაროთ. კლასიკურმა ბურჟუაზიულმა პოლიტიკურმა ეკონომიამ, რომელმაც რიკარდოს მოძღვრებაში თავის განვითარების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია, ამ წინააღმდეგობის გადაწყვეტის დროს ფეხი მოიტეხა; ვულგარულმა პოლიტიკურმა ეკონომიამ კი, რომლის მიზანს არ შეადგენს თანამედროვე წარმოების წესის გამოკვლევა, არამედ რომელიც ცდილობს მხოლოდ მის გამართლებას და ქვეყნის თვალში მის ვარდისფერად მოჩვენებას, ამ წინააღმდეგობით ისარგებლა თავისი მიმზიდველი მცდარი დასკვნების გამოსაყვანად.

მარქსმა საბოლოოდ უარყო ეს დასკვნები და ნათლად განსაზღვრა, თუ რა განსხვავებაა შრომასა და სამუშაო ძალას შორის, რასაც ეკონომისტები მუდამ ერთიმეორეში ურევდენ.

1847 წელს მარქსს კიდევ არ მოუხდენია ეს ძირითადი აღმოჩენა (ე. ი. განსხვავება შრომასა და სამუშაო ძალას შორის). თავის შრომაში: „ფილოსოფიის სილატაკე“ და აგრეთვე თავის წერილებში: „საჭიროა შრომა და კაპიტალი“ იგი კიდევ ლაპარაკობს შრომის ღირებულებაზე, მაგრამ ჩვენმა ეკონომისტებმა ისე ცუდათ გაიგეს ამ ორ ცნებათა შორის განსხვავების მნიშვნელობა, რომ ისინი კიდევ დღემდე

¹⁾ კ. მარქსი: „საჭიროა შრომა და კაპიტალი, გვ. 27—28, ქართ. გამოცემა.

ურევინ იმათ ერთმანეთში და სიამოვნებით მსჯელობენ მარქს-როდბერტუსის ღირებულების თეორიაზე, თუმცა როდბერტუსმა საესებით გადმოიღო რიკარდოს ღირებულების თეორია შრომის და სამუშაო ძალის ერთიერთმანეთში არევიით და აქედან გამომდინარე წინააღმდეგობით, მაშინ როცა მარქსმა, როგორც აქ, ისე სხვა ძირითადი მნიშვნელობის მუხლებშიც (გაეიხსენოთ მხოლოდ იმ შრომის, რომელიც ღირებულებას ქმნის, საზოგადოებრივად აუცილებელ შრომამდე დაეყვანა, და შრომის განსხვავება, რომელიც ქმნის საერთო აბსტრაქტულ ღირებულებას იმ შრომიდან, რომელიც ქმნის კონკრეტულ, სახმარ ღირებულებას და სხვა) ჩამოაშორა ამ თეორიას წინააღმდეგობანი და რიკარდოს მოძღვრებიდან შექმნა ღირებულების სწორი, ნაყოფიერი და მაგრად დასაბუთებული თეორია.

პირველად მარქსმა გვიჩვენა, რომ შრომა არ არის საქონელი და ამიტომ მას არ აქვს საცვლელი ღირებულება, თუმცა იგი არის წყარო და საზომი ყოველგვარ საცვლელ ღირებულებათა. ბაზარზე გამოდის მხოლოდ მუშა, რომელიც ყიდის თავის სამუშაო ძალას. შრომა არის სამუშაო ძალის, როგორც საქონლის, მოხმარის შედეგი, სრულებით ისე, როგორც დათრობა არის შამპანიურის ხმარების შედეგი; როგორც კაპიტალისტი ყიდულობს შამპანიურს და არა დათრობას, რომელიც მხოლოდ ამ ღვინის ხმარების შედეგია, სწორედ ისევე იგი ყიდულობს არა შრომას, არამედ სამუშაო ძალას.

მაგრამ სამუშაო ძალა სულ სხვაგვარი, თავისებური სახის საქონელია; მას აჯილდოებენ მხოლოდ ხმარების შემდეგ; მუშა ღებულობს ქირას მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მან თავისი სამუშაო შეასრულა.

იყიდება სამუშაო ძალა, მაგრამ გვეჩვენება, რომ თითქოს შრომაში აძლევენ ფასს. სამუშაო ქირას არ სთელიან სამუშაო ძალის ფასად. ეს უკანასკნელი განიცდის ერთნაირ ცვლილებას მანამ იგი სამუშაო ქირის სახით კაპიტალისტის ჯიბიდან სინათლეზე გამოვიდოდეს; ის გვეჩვენება ჩვენ როგორც შრომის ფასი,

მარქსამდე ეკონომისტებმა ვერ შესძლეს მეცნიერულად იმის გამოკვლევა, თუ როგორ ხდება ეს გარდაქმნა და როგორია მისი შედეგები, ვინაიდან ისინი ვერ ხედავდნენ განსხვავებას სამუშაო ძალის ფასსა და შრომის ფასს შორის. მაშასადამე, მარქსმა პირველად მოგვცა ჩვენ სამუშაო ქირის ნამდვილი მეცნიერული თეორია.

სამუშაო ქირის ორ ძირითად ფორმას შეადგენენ: დროითი ქირა (Zeitlohn) და სანაქრო ქირა (Stücklohn).

3 დროითი ძირა.

ჩვენ ვიცით, რომ სამუშაო ძალის დღიური ღირებულება ამა თუ იმ პირობებში წარმოადგენს განსაზღვრულ სიდიდეს. წარმოვიდგინოთ რომ სამუშაო ძალის დღიური ღირებულება უდრის 2 მარკას და 40 პფენინგს და ჩვეულებრივი სამუშაო დღე 12 საათს. ამასთანავე ჩვენ ვგულისხმობთ, — როგორც ყოველთვის ამ წინგში, სადაც კი ადგილი არ ქონდა სხვაგვარ შენიშვნას, — რომ სამუშაო ძალის ღირებულება და ფასი, როგორც საზოგადოთ ყველა საქონლების, ერთმანეთს ფარავენ. 12 საათის შრომის ფასი, მაშასადამე, უდრის 2 მარკას და 40 პფენინგს. ერთი საათის შრომის ფასი კი 20 პფენინგს. ამნაირად მიღებული სამუშაო საათის ფასი არის შრომის ფასის საზომის ერთეული.

ამრიგათ, შრომის ფასს მივიღებთ ჩვენ, თუ სამუშაო ძალის დღიურ ღირებულებას გავეყოფთ ჩვეულებრივი სამუშაო დღის საათების რიცხვზე.

შრომის ფასს და დღიურ ან კვირეულ სამუშაო ქირას შეუძლია იქნას და შეიცვალოს სხვა და სხვა მიმართლებით. წარმოვიდგინოთ, რომ სამუშაო დრო 12 საათიდან 15 საათამდე ავიდა, იმავე დროს შრომის ფასმა დაიწია 20 პფენინგიდან 18 პფენინგამდე, მაშინ დღიური ქირა აიწევს 2 მარკასა და 70 პფენინგამდე, ე. ი. იგი მოიმატებს მიუხედავად იმისა, რომ შრომის ფასმა დაიწია.

შრომის ფასი, როგორც ზევით ავღნიშნეთ, დამოკიდებულია სამუშაო ძალის დღიურ ღირებულობაზე და ჩვეულებრივი სამუშაო დღის სიგრძეზე.

თუ კაპიტალისტი; ირაჩვეულებრივ გარემოებათა გამო, მაგ., კრიზისის, ვერ შესძლებს თავის საქონლის გასაღებას და ამიტომ შეამოკლებს სამუშაო დროს, ვთქვათ, ნახევრად, მაშინ იგი ამით შრომის ფასს მაინც არ უმატებს ამის შესაფერად. თუ იგი (შრომის ფასი) უდრის 20 პფენინგს, მუშა მიიღებს მხოლოდ 1 მარკას და 20 პფენინგს, თუმცა მისი სამუშაო ძალის დღიური ღირებულება ბევრად ამაზე მეტია, ჩვენი წარმოდგენით 2 მარკა და 40 პფენინგი. 1)

1) შრომის ფასს იმავე დროს კიდევ უფრო დაბლა დაწვეა შეუძლია, მაგრამ ის იქნება შედეგი არა სამუშაო დროს შემოკლებისა, არამედ სამუშაო ძალთა დიდი მიწოდებისა, რომელზედაც ჩვენ აქ არ ვლაპარაკობთ. საჭიროა მუდამ ვიქონიოთ მხედველობაში ის, რომ ამ გამოკვლევაში ლაპარაკია კაპიტალისტური წარმოების წესის მოვლენათა ძირითად საფუძვლებზე და არა მის მთლიან სურათზე.

თუ წინეთ სამუშაო დღის გაგრძელებაში ჩვენ ვხედავდით მუშების ტანჯვის წყაროს, სამაგიეროდ ახლა ჩვენ ვხედავთ ამ ტანჯვის ახალ წყაროს მის (სამუშაო დღის) დროებით შემოკლებაში. კაპიტალისტები, როცა კი საქმე მიდგება სამუშაო დღის საკანონმდებლო გზით შემოკლებაზე, სარგებლობენ ამ ფაქტით, როგორც იმის დამამტკიცებელი საბუთით, რომ ისინი ვითომ თანაუგრძობენ საბრალო მუშებს. „ჩვენ უამისოდაც იძულებულნი ვართ — გაიძახიან ისინი — ვაძლიოთ 15 საათის შრომისათვის სულ მცირედი ქირა, თქვენ კი გსურთ შეამოკლოთ სამუშაო დრო 10 საათამდე, და ამით მშვიერ ხალხს ართმევთ იმათი ნამუშევარის შესამედს. ასეთი ბარბაროსობის წინააღმდეგ ჩვენ ენერგიული პროტესტი უნდა განვატყუდოთ!“ კაცობრიობის ეს კეთილშობილი მეგობრები ივიწყებენ, რომ ჩვეულებრივი სამუშაო დღის ხანგრძლივობის შემოკლებისთანავე, შრომის ფასი მატულობს; იგი იმდენად უფრო მაღლა დგას, რამდენად უფრო მაღლა დგას სამუშაო ძალის დღიური ღირებულება და რამდენად უფრო ნაკლებია ჩვეულებრივი სამუშაო დღის სიგრძე. სამუშაო დღის დროებით შემოკლება დაბლა სწევს სამუშაო ქირას, მუდმივი შემოკლება კი მაღლა სწევს მას. მსგავს მოვლენას ჩვენ ვხედავთ, სხვათა შორის, ინგლისში. საფაბრიკო ინსპექტორების ანგარიშით 20 წლის განმავლობაში, 1839 წლიდან 1859 წლამდე, იმ ფაბრიკებში, სადაც 10 საათის ნორმალური სამუშაო დღე იყო შემოღებული, სამუშაო ქირამ მაღლა აიწია, იმ ფაბრიკებში კი, სადაც 14—15 საათს მუშაობდნენ, მან დაბლა დაიწია! ეს მტკიცდება აგრეთვე ჩვენი დროის აუარებელი დაკვირვებითაც.

სამუშაო დროს ხანგრძლივი გაგრძელება დაბლა სწევს შრომის ფასს. მეორეს მხრივ კი შრომის დაბალი ფასი აიძულებს მუშას დათანხმდეს სამუშაო დღის გაგრძელებაზე, რომ უზრუნველჰყოს თავისთვის მცირე დღიური შემოსავალი მაინც. მაგრამ შრომის დაბალ ფასს და გრძელ სამუშაო დროს მიღრეკილებად აქვთ მუდმივად გადაიქცენ. კაპიტალისტები დაბლა სწევენ სამუშაო ქირას და აგრძელებენ სამუშაო დროს, რომ თავიანთი მოგება გაადიდონ. მაგრამ კონკურენცია ურთიერთშორის აიძულებს მათ ბოლოს და ბოლოს, ამის კვალობაზე დაუკლონ საქონლის ფასს. ზედმეტი მოგება, რომელსაც ღებულობენ სამუშაო დღის გაგრძელებისა და სამუშაო ქირის დაბლა დაწევის მეოხებით, ქრება, დაბალი ფასები კი ისევ რჩებიან და აიძულებენ კაპიტალისტებს დაკლებული ქირა და უზომოთ გაგრძელებული სამუშაო დრო მიღწეულ ღონეზე შეაჩერონ. კაპიტალისტები აქედან ნახულობენ ხელმოკლე მოგებას, მუშები კი დიდი

ხნის ზარალს. ნორმალური სამუშაო დღის კანონით დაწესება არის ამ მოვლენის წინააღმდეგ მიმართული ღონისძიება.

დავასახელოთ კიდევ ნორმალური სამუშაო დღის სხვა—კარგი შედეგებიც.

მრეწველობის ზოგიერთ დარგში კაპიტალისტი აძლევს მუშას სამუშაო ქირას არა დღიურად ან კვირეულად, არამედ თითოეული სამუშაო საათის მიხედვით. მუშა მთელი დღე მზათ უნდა იყოს კაპიტალისტის სამსახურისთვის, მაგრამ უკანასკნელზე და მოკიდებული მისცეს მას ბევრი სამუშაო, თუ მხოლოდ რამდენიმე საათს ამუშაოს იგი. შრომის ფასი კი განისაზღვრება საზოგადოდ მიღებული სამუშაო დღის სიგრძით. ამნაირად, კაპიტალისტს, რომელიც აჯილდოებს მუშას შრომის ჩვეულებრივი ფასის მიხედვით, საშუალება ეძლევა ისარგებლოს მუშის მთელი სამუშაო ძალით და არ მისცეს მას მისი სამუშაო ძალის სრული ღირებულება; ეს აშკარად სჩანს იმ დღეებში, როცა კაპიტალისტი ამუშავებს მას ჩვეულებრივ რიცხვზე უფრო ნაკლებ საათების განმავლობაში. მაგრამ ასევე ხდება მაშინაც კი, როცა იგი ამუშავებს მას ნორმალურ დროზე მეტს.

საქმე იმაშია, რომ იმ სამუშაო ძალის ღირებულება; რომელიც იხარჯება თითოეული საათის განმავლობაში, ერთნაირი არ არის. იმ სამუშაო ძალის ანაზღაურება, რომელიც იხარჯება სამუშაო დღის პირველ საათებში, უფრო ადვილია, ვინემ იმ სამუშაო ძალის, რომელიც იხარჯება უკანასკნელი საათების განმავლობაში. ამიტომ, იმ სამუშაო ძალის ღირებულება, რომელიც დახარჯულია პირველი საათის განმავლობაში, ნაკლებია იმ ღირებულებაზე, რომელიც იხარჯება მეათე ან მეთორმეტე საათის განმავლობაში, თუმცა უკანასკნელის სახმარი ღირებულება შეიძლება ბევრად ნაკლები იყოს. თანახმად ამისა, მრავალ წარმოებაში ბუნებრივად, თავის თავად, და არა ფსიხოლოგიურ და ეკონომიურ მოსაზრებათა ძალით, დაწესდა ჩვეულება, რომ სამუშაო დღე განსაზღვრულ წერტილამდე ჩაითვალოს „ნორმალურად“, ის სამუშაო დროც კი, რომელიც ამ წერტილს ასცილდება, ნორმალურზე მეტად, ზედმეტ დროთ. (Ueberzeit). ამ უკანასკნელის ფასი მეტია, თუმცა და მცირე რაოდენობით.

ზემოაღნიშნული კაპიტალისტები, რომელნიც მუშებს საათობით ამუშავებენ, ინახავენ ზედმეტი სამუშაოს ამ აწეულ ქირას.

განსხვავება ზევით დასახელებულ „ნორმალურ“ სამუშაო დღესა და არაჩვეულებრივ ზედმეტ დროს შორის, იმ მნიშვნელობით არ უნდა იქნას გაგებული, რომ ვითომც შრომის ფასი ნორმალური სამუშაო დროის განმავლობაში წარმოადგენს ნორმალურ სამუშაო

ქირას, და არაჩვეულებრივ ზედმეტ დროსთვის კი ეძლევა დამატებითი ქირა, რომელიც აღემატება სამუშაო ძალის დღის ღირებულებას. არის ისეთი ფაბრიკები, სადაც განუწყვეტლად წლითი-წლამდე მუშაობენ ნორმალურ დროზე მეტს. „ნორმალური“ სამუშაო ქირა ამ ფაბრიკებში იმდენად დაბალია, რომ მუშას არ შეუძლია იცხოვროს მხოლოდ იმით, და იძულებული ხდება იმუშაოს აგრეთვე ნორმალურ დროზე მეტი. იქ, სადაც მუდამ ნორმალურ დროზე მეტს მუშაობენ, „ნორმალური“ სამუშაო დღე წარმოადგენს მხოლოდ ნამდვილი სამუშაო დღის ნაწილს, და „ნორმალური“ სამუშაო ქირა კი—მხოლოდ იმ ქირის ნაწილს, რომელიც საჭიროა მუშის არსებობისათვის. უკეთესი დაჯილდოება ზედმეტი სამუშაო დროსთვის ხშირად იმის საშუალებაა, რომ მუშა იძულებული შეიქნეს დათანხმდეს სამუშაო დღის გაგრძელებას. ეს კი, როგორც ჩვენ დავინახეთ, ნიშნავს შრომის ფასის დაწევას.

ნორმალური სამუშაო დღის კანონით დაწესებას აქვს ტენდენცია ბოლო მოუღოს სამუშაო ქირის დაწვეის ყველა ამ ზომებს.

4. სანაპრო ქირა.

დროთი ქირა არის სამუშაო ძალის ფასის გარდაქმნილი ფორმა; სანაპრო ქირა კი—დროთი ქირის გარდაქმნილი ფორმაა. წარმოვიდგინოთ, რომ ჩვეულებრივი სამუშაო დღე უდრის 12 საათს, სამუშაო ძალის დღიური ღირებულება—2 აარკას და 40 პფენინგს და რომ მუშა საშუალო რიცხვით აკეთებს რომელიმე საქონლის 24 ნაპერს დღეში. კაპიტალისტურ წარმოებაში, დაკვირვების საშუალებით, ჩქარა იგებენ იმ მუშაობის რაოდენობას, რომლის შესრულებაც შეუძლია ერთ სამუშაო დღეში საშუალო დახელოვნებით და ინტენსივობით შეიარაღებულ მუშას. მე შემიძლია დავიჭიროო მუშა დღიური ქირით, 20 პფენინგად საათში, მაგრამ მე შემიძლია აგრეთვე ვაძლიო მას საქონლის თითოეულ გაკეთებულ ნაპერში, მაგ., 10 პფენინგი. უკანასკნელ შემთხვევაში ქირა იქნება სანაპრო. აშკარაა, რომ როგორც სანაპრო, ისე დროითი ქირის საფუძველს შეადგენს სამუშაო ძალის დღიური ღირებულება და სამუშაო დღის ჩვეულებრივი ხანგრძლივობა. პირველი შეხედვით სჩანს, რომ სანაპრო ქირა თითქოს განისაზღვრება გაკეთებული პროდუქტის რაოდენობით; მაგრამ რომ ასეთი შეხედულება შეცდომაა, აშკარა ხდება მაშინვე, როგორც კი ჩვენ ვგებულობთ, რომ შრომის ნაყოფიერების მატება იწვევს სანაპრო ქირის დაწევას; თუ ჩვენ მაგალითში მუშა გააკეთებს ერთ

ნაქერს რომელიმე საქობლისას, მანქანის გაუმჯობესების გამო, არა ნახევარ საათში, არამედ მეოთხედ საათში, იმ შემთხვევაში, თუ სხვა პირობები უცვლელი დარჩება, კაპიტალისტი მისცემს მას თითოეულ ნაქერში არა 10 პფენინგს, არამედ 5 პფენინგს.

არის შემთხვევები (და ყველას, ვისაც კი მუშის საქმე აინტერესებს, ეს ეცოდინება), როცა კერძო მუშები ან იმათი ჯგუფები რაიმე მიზეზის გამო დიდძალ საქონელს აკეთებენ. მაშინ დადგენილ სანაქრო ქირას დაუკითხავათ ამცირებენ და ამის მიზეზათ ასახლებენ იმას, რომ ქირის საერთო ჯამი ძლიერ აღემატება ჩვეულებრივ ქირის რაოდენობასო. ეს აშკარად ამტკიცებს იმას, რომ სანაქრო ქირა არის მხოლოდ დროითი ქირის გარდაქმნილი ფორმა, და კაპიტალისტებს იგი შემოაქვთ თავისი ნებით მხოლოდ მაშინ, როცა იგი მას უფრო მეტ მოგებას უქადის, ვინემ გადასხვაფერებული დროითი ქირა.

ჩვეულებრივად სანაქრო ქირა მართლაც ძლიერ სასარგებლოა კაპიტალისტისთვის. დროითი ქირით კაპიტალისტი აჯილდოებს სამუშაო ძალას, რომელიც განაღდებულია მის მიერ დამზადებულ საქონელთა მასაში, სანაქრო ქირით კი იგი აჯილდოებს სამუშაო ძალას პროდუქტის სახით. მაშასადამე, ამის მეოხებით მას შეუძლია დარწმუნებული იყოს იმაში, რომ მუშა, თავისი საკუთარი ინტერესების სასარგებლოდ, თითოეულ სამუშაო საათში დამზადებს რაც შეიძლება მეტ პროდუქტთა რაოდენობას, ყოველგვარი გარეგანი ძალდატანების გარეშე. მისთვის ბევრად უფრო ადვილია ზედამხედველობა, რათა პროდუქტი კარგი ღირსების კეთდებოდეს. ყოველად უმნიშვნელო რამ ნაკლიც კი მიზეზი, უფრო ხშირად კი საბაბი, ხდება სამუშაო ქირიდან გამორიცხვისათვის, და არა იშვიათად პირდაპირ მუშების დატყუილებისთვის და გაძარცვისთვის.

ამის გამო კაპიტალისტის ან მისი მოადგილის მიერ სანაქრო ქირის დროს მუშებისთვის თვალყურის დევნება ზედმეტი ხდება; კაპიტალისტი თავიდან იშორებს ამ შრომას და ყაირათს ეწევა. მრეწველობის ზოგიერთ დარგში სანაქრო ქირა შეძლებას აძლევს მუშას სახლში წაილოს სამუშაო, რითაც კაპიტალისტი ეკონომიას ეწევა წარმოების ხარჯებზე (გათბობა, განათება, მიწის ლალა და სხვა) და ამნაირად იგი ათავისუფლებს მუდმივი კაპიტალის ნაწილს. მრეწველობის იმ დარგებში, სადაც გავრცელებულია შინა მუშაობა, როგორც, მაგ., თერძების ან მეჩქმეების ხელობაში, ხშირად ხდება, რომ ოსტატი თხოულობს ქარგლებისაგან, რომლებიც მის სახელოსნოში მოუშაობენ, და არა შინ, ქირას სადგომით და შრომის

ხელსაწყოთი სარგებლობისათვის და მუშებსაც უხდებათ ძვირი ქირის ძლევა იმაში, რომ იმათ სიამოვნება აქვთ „პატრონის“ თვალყურის დევნების ქვეშ ოფლი ღვარონ.

სანაჭრო ქირის დროს პირადი ინტერესი აიძულებს მუშას რაც შეიძლება უფრო ინტენსიურად (მუყაითათ) და დიდხანს იმუშაოს, რომ რაც შეიძლება მაღლა ასწიოს თავისი დღიური თუ კვირეული ქირა. იგი ვერ ამჩნევს იმას, რომ უზომო შრომა არა თუ ფიზიკურად ანგრევს და ასახიჩრებს მას — სანაჭრო მუშაობა სასიკვდილო მუშაობაო — ამბობს გერმანული ანდაზა; — არამედ იგი მიმართულია მისი შრომის ფასის დაწვეისაკენ. მაგრამ იგი კიდევაც რომ გრძნობდეს ამას, მას მაინც არ შეუძლია განთავისუფლდეს თავისი ამხანაგების კონკურენციისაგან. მუშების ურთიერთშორის კონკურენცია, მოჩვენებითი თავისუფლება და დამოუკიდებლობა; რასაც სანაჭრო მუშაობა წარმოშობს (როცა სახლში მიაქვთ სამუშაო), მუშებს აცალცალკევებს, ერთიერთმანეთს აშორებს და ამითი ძლიერ აფერხებს მათ (მუშების) ორგანიზაციას და თანხმობით მოქმედებას.

მაგრამ სანაჭრო ქირის სისტემას აქვს კიდევ სხვა ცუდი მხარეებიც მუშებისთვის. იგი, მაგ., შესაძლებლად ხდის პარაზიტული ელემენტების არსებობას მუშებსა და კაპიტალისტებს შორის, ე. ი. შუამავლების, რომლებიც ცხოვრობენ იმით, რომ სამუშაო ქირის ნაწილს, რომელიც მუშებს ერგებათ, ისინი ითვისებენ. შემდეგ, ეს სისტემა შეძლებას აძლევს უკაპიტალისტებს იქ, სადაც მუშაობას მუშების ჯგუფი ასრულებს, პირობა შეჭკრან მხოლოდ ჯგუფის მეთაურთან პროდუქტის დამზადების და ჩაბარების შესახებ განსაზღვრულ ფასებში, რაც ნებას აძლევს უკანასკნელს, რომ ის თავისი საკუთარი შეხედულებით გაუსწორდეს დანარჩენ მუშებს.

„აქ შრომის ექსპლოატაცია კაპიტალის მიერ ხორციელდება ერთი მუშის მიერ მეორე მუშის ექსპლოატაციის საშუალებით“.

მაგრამ რამდენათ სანაჭრო ქირა სახარალოა მუშებისთვის, იმდენათ იგი სასარგებლოა კაპიტალისტისთვის. სანაჭრო ქირა არის კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს სამუშაო ქირის ყველაზე უფრო შესაფერი ფორმა. იგი რამდენიმეთ ცნობილი იყო ხელოსნურ (ამქრულ) წარმოების დროსაც, მაგრამ მხოლოდ მანუფაქტურულ ხანაში იქნა იგი გამოყენებული ფართო მასშტაბით. მსხვილი წარმოების წარმოშობა — აღმოცენების დროს მან ითამაშა შესანიშნავი როლი სამუშაო დღის გაგრძელებაში და შრომის ფასის დაწვევაში.

5. სამუშაო ქირის ნაციონალური სხვადასხვაობა.

ჩვენ გავითვალისწინეთ სამუშაო ძალის ფასის, ღირებულების და მათი ზედმეტ ღირებულებასთან დამოკიდებულების მთელი რიგი კომბინაციები, რომელნიც გამოწვეულია სამუშაო ძალის სიდიდის და შრომის ინტენსივობის და ნაყოფიერების ცვლილებით. ამ ცვლილებასთან ერთად ხდება კიდევ იმავდროულად მეორე ცვლილება საარსებო საშუალებათა რაოდენობაში, რომელიც პირველს ენასკვება და რომელშიაც რეალიზაციას პოულობს სამუშაო ძალის ფასი. ყველა ეს ცვლილებანი თავის მხრივ, იწვევენ ცვლილებას სამუშაო ძალის ფასის გარდაქმნილ ფორმაში ე. ი. სამუშაო ქირაში. ამნაირად, სამუშაო ქირა თითოეულ ქვეყანაში იმყოფება განუწყვეტელ მოძრაობაში და იგი სხვა და სხვა დროს სხვა და სხვანაირია. ამ განსხვავებას დროის მიხედვით შეეფერება აგრეთვე განსხვავება ადგილმდებარეობის მიხედვით. ყველამ კარგათ იცის, რომ სამუშაო ქირა ამერიკაში ბევრად უფრო მაღლა დგას, ვინემ გერმანიაში, და გერმანიაში კი უფრო მაღლაა, ვინემ პოლონეთში.

თუმცა სხვა და სხვა ხალხთა სამუშაო ქირის შედარება არც ისე ადვილი საქმეა. „ნაციონალურ სამუშაო ქირათა შედარების დროს“, — ამბობს მარქსი — „შედეგობაში უნდა იქნას მიღებული ყველა მომენტი, რომელიც განსაზღვრავს სამუშაო ძალის ღირებულების სიდიდის ცვლილებას: ბუნებრივ და ისტორიულად განვითარებულ საარსებო პირველ მოთხოვნილებათა ფასი და მოკულობა, მუშის აღზრდის ხარჯები, ქალთა და ბავშვთა შრომის როლი, შრომის ნაყოფიერება, მისი ექსტენსიური და ინტენსიური სიდიდე. სულ ზერეულე შედარებაც კი მოითხოვს იმას, რომ, პირველ ყოვლისა, საშუალო დღიური ქირა სხვა და სხვა ქვეყნის ერთსა და იმავე წარმოებაში დაყვანილ იქნეს თანასწორი სიდიდის სამუშაო დღეზე. დღიური ქირის ასეთი გათანასწოვების შემდეგ დროითი ქირა გადაყვანილი უნდა იქნეს სანაქრო ქირაში, რადგანაც მხოლოდ ეს უკანასკნელი წარმოადგენს როგორც შრომის ნაყოფიერების, ისე მისი ინტენსიური სიდიდის საზომს“¹⁾.

ერთ რომელსამე ხალხში შრომის აბსოლუტური ფასი შეიძლება ძლიერ მაღლა იდგეს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შედარებითი სამუშაო ქირა, ე. ი. შრომის ფასი ზედმეტ ღირებულებასთან ანუ მთელი პროდუქტის ღირებულებასთან შედარებით,

¹⁾ ჯ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 502-503, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

და ნამდვილი ქირა, ე. ი. საარსებო საშუალებათა რაოდენობა, რომელთა შექმნა მისი საშუალებით შეიძლება, ძლიერ დაბლა იდგეს.

იმ ერებში, სადაც უფრო მეტად განვითარებულია კაპიტალისტური წარმოების წესი, შრომის ნაყოფიერებაც და ინტენსივობაც უფრო მეტია, ვინემ იმათში, რომლებიც ამ წარმოების წესის განვითარებაში ჩამორჩენილნი არიან. მსოფლიო ბაზარზე კი უფრო ნაყოფიერი ნაციონალური შრომა, და აგრეთვე უფრო ინტენსიურიც, ითვლება უფრო მეტ ღირებულების შემქმნელად.

წარმოვიდგინოთ, რომ რუსეთის ფეიქარი, რომელიც ცუდათ იკვებება, ნაკლებად განვითარებულია, მუდამ დაღლილია და რომელიც უვარგისი მანქანით მუშაობს, ართავს ერთი საათის განმავლობაში ერთ გირვანქა ბამბას, მაშინ როცა ინგლისელი ფეიქარი იმავე ხნის განმავლობაში ართავს 6 გირვანქას; რა თქმა უნდა, ერთ გირვანქა რუსეთის ძაფს ამის გამო არ ექნება მსოფლიო ბაზარზე უფრო მეტი ღირებულება, ვინემ ერთ გირვანქა ინგლისის ძაფს. ამიტომ ფეიქარის შრომა ინგლისში იმავე ხნის განმავლობაში ქმნის მეტ ღირებულებას, ვინემ რუსეთში; მისი პროდუქტის ღირებულება, რომელიც შექმნილია იმავე ხნის განმავლობაში, განხორციელდება ინგლისში ოქროს მეტ რაოდენობაში, ვინემ რუსეთში. მაშასადამე, სამუშაო ქირის ფულით გამოხატვა კაპიტალისტურად განვითარებულ ქვეყანაში შეიძლება იყოს უფრო მაღლა, ვინემ განუვითარებელ ქვეყანაში, და შრომის ფასი კი მაინც ზედმეტ ღირებულებასთან შედარებით შესაძლებელია იყოს ბევრად უფრო დაბლა, რადგანაც მთელი პროდუქტის ღირებულება უფრო მაღლა დგას.

მაგრამ იმ ქვეყანაში, სადაც შრომის ნაყოფიერება უფრო დიდი, ფულის ღირებულებაც აგრეთვე უფრო დაბალია.

ამიტომაც სამუშაო ძალის ფასი შეიძლება უფრო მაღლა იდგეს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მუშას მაინც არ შეუძლია შეიძინოს თავისი უფრო მაღალი ქირით საარსებო საშუალებათა უფრო მეტი რაოდენობა.

დიდ საწარმოო დარგებში ინგლისის გარეთ, მაგ., რკინის გზის გაკეთების დროს აზიაში, ინგლისის კაპიტალისტები იძულებულნი იყვნენ იაფ ადგილობრივ მუშა ხელის გვერდით დაეჭირავებიათ აგრეთვე ძვირი მუშახელიც ინგლისელი მუშების სახით. გამოცდილებამ ასეთ და მსგავს შემთხვევებში დაამტკიცა, რომ შრომა, რომელიც ჩვენ გვეჩვენება ძლიერ ძვირი, სინამდვილეში გამოდის უიაფესი, შრომის ნაყოფიერებასთან და ზედმეტ ღირებულებასთან შედარებით.

რუსეთის მრეწველობის უბადრუკი არსებობა მისი მცირე სამუშაო ქირით და შრომის განუსაზღვრელი ექსპლოატაციით აიხსნება მხოლოდ მფარველობითი ბაუბით. მას არ შეუძლია კონკურენცია გაუწიოს ინგლისის მრეწველობას მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელში არსებობს უფრო მაღალი სამუშაო დრო, დედაკაცების და ბავშვების შრომის კანონის საშუალებით შეზღუდვა, ჯანმრთელობის დაცვის ღონისძიებანი და სხვა. რუსეთის შრომის აბსოლუტური ფასი და მისი ფულადი გამოხატვა დაბალია. მისი რელატიური ფასი, მისი პროდუქტის ლირებულებასთან შედარებით მსოფლიო ბაზარზე, მაღალია.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

უემოსავალი კაპიტალიდან

ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორ იბადება ხულიდან კაპიტალი, და თუ როგორ აღადგენს დაქირავებული მუშა თავისი შრომით არა მარტო კაპიტალის ღირებულების იმ ნაწილს, რომელიც დახარჯულია საწარმოო საშუალებებზე, არამედ აგრეთვე ქმნის ახალ ღირებულებას, რომელიც უდრის მისი სამუშაო ძალის ღირებულებას, ზედმეტი ღირებულების მიმატებით (plus).

მაგრამ კაპიტალის მოძრაობა ზედმეტი ღირებულების შექმნით არ თავდება. ზედმეტი ღირებულება, რომელიც განხორციელებულია საქონლის განსაზღვრულ რაოდენობაში, ზედმეტ პროდუქტში, როგორც ყოველი საქონელი, ვერ შეასრულებს თავის დანიშნულებას, თუ რომ იგი ფულად არ გადაიქცევა. ეს ნიშნავს იმას, რომ მას შემდეგ, რაც ზედმეტი ღირებულება შექმნილია ზედმეტი პროდუქტის სახით, საჭიროა მისი განაღდება (realisieren), მისი ფულად ქცევა. ამ განაღდების დროს ზედმეტი ღირებულება, როგორც სხვა ყოველივე ღირებულება, განიცდის სხვა და სხვა თავდასავალს, როგორც სასიამოვნოს ისე სამწუხაროს. დღეს იგი ნაღდება უზომოთ დიდ ფასში, ხვალ—მეტათ დაბალ ფასში ან და სრულებით ვერ ნაღდება. არის შემთხვევა, როცა იმ საქონელზე, რომელშიაც განხორციელებულია ზედმეტი ღირებულება, არის მოთხოვნა ჯერ კიდევ მანამ, სანამ იგი ბაზარზე გამოჩნდებოდეს, მაგრამ სხვა დროს მას მთელი წლობით უხდება საწყობებში გდება და სხვა. მაგრამ ზედმეტ ღირებულებას თავის მოგზაურობაში კიდევ სხვაგვარი განსაცდელი მოეღოს. ასე, მაგალითად, ვაჭარი, რომელიც

ყიდის საქონელს. იღებს თავის სასარგებლოთ ნაწილს ზედმეტი ღირებულებიდან საეპრო მოგების სახით, მიწისმფლობელი იღებს ნაწილს მიწის ღირების (რენტის) სახით. შემდეგ, ნაწილი მიდის გადასახადებზე, ვადით ალებუთ კაპიტალის სარგებელზე, ბოლოს, რაც დარჩება მოგების სახით, ეკუთვნის კაპიტალისტს და ქრება მის ჯიბეში. ყველა ეს თავგადასავალი და ფერისცვლა, რომელსაც ზედმეტი ღირებულება განიცდის თავის მგზავრობის დროს, ჩვენ აქ არ გვაინტერესებს. რამდენიმეთ ეს ეკუთვნის კაპიტალის ბრუნვის პროცესს, რომელიც მარქსმა განიხილა „კაპიტალის“ მეორე ტომში; რამდენიმეთ კი ეს განხილულია კაპიტალისტური წარმოების მთელი პროცესის ანალიზის დროს, რომელიც მარქსმა მესამე ტომში მოგვცა: „კაპიტალის“ პირველი წიგნი იკვლევს მხოლოდ პროცესის ერთ მხარეს, სახელდობრ უშუალო წარმოების პროცესს.

ზედმეტი ღირებულების შემდეგი ბედი, მას შემდეგ, რაც იგი შექმნილია, გვაინტერესებს ჩვენ აქ მხოლოდ იმდენად, რამდენად მას გავლენა აქვს ამ პროცესზე. მაშასადამე, ჩვენ ვგულისხმობთ, როგორც აქამდე ყოველთვის, რომ კაპიტალისტი ყიდის თავის საქონელს ბაზარზე მისი სრული ღირებულების მიხედვით. ჩვენ ვგულისხმობთ შემდეგ, რომ ზედმეტი ღირებულება კვლავ უბრუნდება კაპიტალისტს მთლიანად. ამის წინაღობა რომ წარმოგვედგინა, ეს მხოლოდ გაართულებდა და გააძნელებდა გამოკვლევას, და არსებითად კი გამოკვლევის შედეგებზე გავლენას არ მოახდენდა.

ზედმეტი ღირებულებას შეუძლია თავისი გავლენა იკონიოს წარმოების პროცესზე (მხოლოდ რეპროდუქციის დროს, ე. ი. წარმოების პროცესის განახლების დროს).

ყოველი საზოგადოებრივი პროცესი წარმოებისა არის ერთ და იმავე დროს რეპროდუქციის პროცესიც, ვინაიდან წარმოება ყოველი საზოგადოებრივი ფორმის დროს ან უნდა განუწყვეტლად მიმდინარეობდეს, ან იგი უნდა მეორედობდეს განსაზღვრული დროის განმავლობაში. ამიტომ წარმოების თითოეული საზოგადოებრივი ფორმისთვის მუდამ აუცილებლად საჭიროა არა მარტო მოხმარების საგნების, არამედ აგრეთვე საწარმოო საშუალებათა შექმნაც.

თუ წარმოება ღებულობს კაპიტალისტურ ფორმას, მაშინ, რა თქმა უნდა, რეპროდუქციაც ამ ფორმას იღებს. თუ ყოველი საზოგადოებისთვის აუცილებელ საჭიროებას შეადგენს სახმარ ღირებულებათა შეუწყვეტლად ან სისტემატიურად დროგამოშვებით წარმოება, სწორედ ასევე კაპიტალისტისთვისაც აუცილებლად საჭიროა ზედმეტი ღირებულების შეუწყვეტლად შექმნა და მისი ე. ი.

ზედმეტი ღირებულების მუდმივი რეპროდუქცია. მას შემდეგ, რაც კაპიტალმა ერთხელ გამოიყენა ზედმეტი ღირებულება, იგი (კაპიტალი) ხელახლა უნდა იქნას დახარჯული, რომ მან ზედმეტი ღირებულება მეორეჯერაც გამოიყენოს და ასე შემდეგ. ამნაირად, კაპიტალი შეუწყვეტლათ ქმნის სულ ახალ-ახალ ზედმეტ ღირებულებას, ე. ი. ის აწარმოებს მის რეპროდუქციას. ზედმეტი ღირებულება, მაშასადამე, არის ნაყოფი, რომელსაც დროგამოშვებით იძლევა მოძრაობაში მყოფი კაპიტალი, იგი კაპიტალის მუდმივი შემოსავალია.

აი ყოველივე ის, რის თქმაც კი შეიძლება ზედმეტ ღირებულებაზე, რამდენადაც იგი წარმოიშობა რეპროდუქციიდან. მაგრამ რეპროდუქციის პროცესი შეძლებას აძლევს ზედმეტ ღირებულებას კვლავ შევიდეს წარმოების პროცესში. წარმოვიდგინოთ, რომ კაპიტალისტმა დააბანდა წარმოებაში 100,000 მარკა, რომელსაც წლიურად 20,000 მარკა შემოსავალი მოაქვს. რას უზამს იგი უკანასკნელს? აქ შეიძლება ორი უკიდურესი შემთხვევა: იგი ან დახარჯავს წლიურ ზედმეტ ღირებულებას სულ მთლად, ან სულ მთლიანად მიუმატებს მას კაპიტალს. უმეტეს შემთხვევაში არც ერთ ამ უკიდურესობას ადგილი არა აქვს; ნამდვილად კი ერთ ნაწილს ამ ზედმეტი ღირებულებისას კაპიტალისტი ხარჯავს, მეორეს კი იგი უმატებს უწინდელ კაპიტალს.

თუ ზედმეტი ღირებულება სავსებით იხარჯება, მაშინ კაპიტალი უცვლელი რჩება თავისი სიდიდით; ხდება წარმოების მარტივი რეპროდუქცია. თუ ზედმეტი ღირებულება სულ მთლად ანდა ნაწილობრივად ემატება კაპიტალს, იმ შემთხვევაში ხდება კაპიტალის დაგროვება (Akkumulation) და რეპროდუქციაც გაფართოებულ ფარგლებში მიმდინარეობს.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

მარტივი რეპროდუქცია

მარტივი რეპროდუქცია არის წარმოების პროცესის განმეორება უწინდელი სიდიდით. მაგრამ განმეორების მეოხებით წარმოების პროცესი იძენს მთელ რიგ ახალ თვისებებს.

წარმოვიდგინოთ, რომ ვინმემ რაიმე საშუალებით იშოვნა ფული და სურს გადააქციოს იგი კაპიტალად. ვთქვათ, მას აქვს, 10,000 მარკა, 9,000 მარკას იგი აქცევს მუდმივ კაპიტალად, 1,000 მარკას ცვალებად კაპიტალად, ე. ი. სამუშაო ქირად. ამ კაპიტალის

მოხმარების საშუალებით იგი ქმნის 11,000 მარკის საღირსალ პროდუქტთა მასას და ყიდის ამას მისი სრული ღირებულების მიხედვით. ზედმეტ ღირებულებას — 1,000 მარკას — იგი თვითონ ხმარობს, და რეპროდუქცია ხდება წინანდებურად: 9,000 მარკა იქნება მუდმივი კაპიტალი და 1,000 მარკა ცვალებადი კაპიტალი. მაგრამ წინანდელთან შედარებით ჩვენ ერთ განსხვავებასაც ვხედავთ: 1,000 მარკა, რომელიც წარმოების პირველ პროცესში დაიხარჯა სამუშაო ქირაზე, არ იყო შექმნილი ამ საქმეში ჩაბმული მუშების შრომით; იგი წარმოსდგა სხვა წყაროდან, შეიძლება იგი გაკეთებული იყო თვით კაპიტალისტის შრომით, მაგრამ საიდან გაჩნდა ის 1,000 მარკა, რომელიც დაიხარჯა სამუშაო ქირაზე წარმოების პროცესის განმეორების დროს? იგი წარმოსდგა იმ ღირებულების განაღდებად, რომელიც შექმნეს მუშებმა წარმოების წინა პროცესში. მუშებმა არა თუ გადაიტანეს მუდმივი კაპიტალის ღირებულება (9,000 მარკა) პროდუქტზე, არამედ შექმნეს აგრეთვე ახალი ღირებულებაც (2,000 მარკა), რომლის ერთი ნაწილი (1,000 მარკა) უდრის იმათი სამუშაო ძალის ღირებულებას, მეორე კი შეადგენს ზედმეტ ღირებულებას.

თუ ჩვენ განვიხილავთ წარმოების კაპიტალისტურ პროცესს, როგორც ერთი გზობის წარმოების პროცესს (ანუ ერთდროულს, კაპიტალის პირველი დახარჯვის დროს), მაშინ სამუშაო ქირა ჩვენ წარმოვიდგება კაპიტალისტის ჯიბიდან ამოღებურ ფულად, ავანსის სახით. თუ წარმოების კაპიტალისტურ პროცესს განვიხილავთ, როგორც რეპროდუქციის პროცესს, მაშინ ჩვენ დავინახავთ, რომ მუშებს უსწორდებიან მისი საკუთარი შრომის პროდუქტიდან. ამ მნიშვნელობით და აზრით მართალია, როცა ამბობენ, რომ მუშა სამუშაო ქირის სახით ღებულობს თავისი შრომის პროდუქტის ნაწილს. ეს არის მხოლოდ წინა პერიოდის წარმოების პროცესის უკვე გაყიდული პროდუქტი, საიდანაც მუშა სამუშაო ქირას სახით ერთ ნაწილს ღებულობს.

დაუებრუნდეთ ჩვენს მაგალითს. წარმოვიდგინოთ, რომ წარმოების თითოეული ხანა (პერიოდი) გრძელდება ნახევარ წელიწადს. ყოველ წლიურად კაპიტალისტი იღებს ჯიბეში 2,000 მარკას ზედმეტ ღირებულებას და ხარჯავს მას პირად მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. ხუთი წლის განმავლობაში იგი ამნაირად დახარჯავს, 10,000 მარკას, ე. ი. ღირებულებას, რომელიც უდრის მის თავდაპირველ კაპიტალს, და მას მაინც წინანდებურად ექნება კაპიტალი — 10,000 მარკა.

კაპიტალის ეს ახალი ღირებულება თავისი სიდიდით უდრის უწინდელი კაპიტალის ღირებულებას, მაგრამ მისი წარმოშობის საფუძველი სხვაა. პირვანდელი კაპიტალის—10,000 მარკის—წყარო არ იყო იმ მუშების შრომა, რომლებიც მის წარმოებაშია ჩაბმული. მაგრამ ეს 10,000 მარკა კაპიტალისტმა დახარჯა ხუთი წლის განმავლობაში, და თუ მას ახლა აქვს 10,000 მარკა, ეს წარმოსდგა ზედმეტ ღირებულებიდან. ამნაირად, თითოეული კაპიტალი, დამოუკიდებლად მისი წარმოშობისა, წარმოების მარტივი რეპროდუქციის მეოხებით, რამდენიმე ხნის შემდეგ იქცევა კაპიტალადქცეულ ზედმეტ ღირებულებად, სხვისი ზედმეტი შრომის პროდუქტად, და გროვებულ კაპიტალად.

კაპიტალისტური წარმოების პროცესის სათავეს, გამოსავალ წერტილს, შეადგენს მუშის გამოყოფა, ჩამოშორება საწარმოო საშუალებათაგან, ე. ი. ერთის მხრივ—ქონებას მოკლებულ მუშების დაგროვება, მეორეს მხრივ კი—საწარმოო და საარსებო საშუალებათა დაგროვება, თავისმოყრა. კაპიტალისტურ რეპროდუქციის პროცესში ეს გამოსავალი წერტილები გვევლინებიან წარმოების პროცესის შედეგათ. თვით კაპიტალისტური რეპროდუქციის პროცესი, ამნაირად, მუდამ წარმოშობს და ამავრებს თავისი საკუთარი არსებობის პირობებს, ე. ი. კაპიტალს და დასაქირავებელ მუშა ხელს.

საარსებო და საწარმოო საშუალებანი, რომლებსაც მუშები ქმნიან, ეკუთვნიან არა მუშებს, არამედ კაპიტალისტებს. დაქირავებული მუშები წარმოების პროცესიდან მუდამ გამოდიან იმავე სახით, როგორც ისინი მასში შევიდნენ, ე. ი. ქონებას მოკლებულნი, პროლეტარები; პირიქით, კაპიტალისტები ყოველი საწარმოო პერიოდის ბოლოს კვლავ ახლად და ახლად ხდებიან მფლობელნი საარსებო საშუალებათა, რომელთაც ყიდულობენ სამუშაო ძალის მატარებელნი, და საწარმოო საშუალებათა, რომელთაც იყენებენ უშუალო მწარმოებელნი ე. ი. იგივე დაქირავებული მუშები.

ამნაირად, მუშა მუდამ თვითონ ხელახლად ქმნის თავისი დამოკიდებულების და თავისი სილატაკის წინაპირობებს.

მაგრამ კაპიტალის რეპროდუქციის პროცესი იწვევს აგრეთვე მუშათა კლასის რეპროდუქციის აუცილებლობას.

სანამ ჩვენ ვიკვლევდით წარმოების პროცესს, როგორც ერთდროულს და, მათსადაშე, როგორც განცალკავებულ პროცესს, ჩვენ სიქმე გვქონდა ერთეულ კაპიტალისტთან და ერთეულ მუშასთან. აქ სამუშაო ძალა, და ამით თვით მუშა, რომელიც ამ ძალისაგან განუყოფელია, თითქოს ეკუთვნის კაპიტალისტს მხოლოდ მისი

წარმოებაში პროდუქტიული გამოყენების დროს, ე. ი. სანუ-
შაო დღის განმავლობაში. დანარჩენ დროს მუშა თითქოს ეკუთვნის
თავის თავს და თავის ოჯახს. თუ იგი ქაშს, სვამს, იძინებს, ამას
იგი შერება მხოლოდ თავის თავისთვის, და არა კაპიტალისტი-
სთვის.

მაგრამ როგორც კი ჩვენ განვიხილავთ წარმოების კაპიტალის-
ტურ წესს მის განუწყვეტელ მდინარებაში და დაკავშირებაში, ე. ი.
როგორც რეპროდუქციის პროცესს, მაშინ თავიდანვე საქმე გვაქვს
არა ერთეულ კაპიტალისტთან და მუშასთან, არამედ კაპიტა-
ლისტთა კლასთან და მუშათა კლასთან. კაპიტალის რეპრო-
დუქციის პროცესი თხოულობს მუშათა კლასის უკუდაობას. ეს კი იმას
ნიშნავს რომ წარმოების პროცესის სულ ახალ ახალი განახლება გან-
მეორებისათვის აუცილებელად საჭიროა, რათა მუშები მათ მიერ და-
ხარჯულ სამუშაო ძალას მუდამ აღდგენდენ და ზრუნავდენ ახალი
მუშების მომატებაზე. ამ მხრივ კაპიტალისტი ხელსაყრელ მდგომა-
რეობაში იმყოფება, ვინაიდან მას დამშვიდებულად შეუძლია ამ მნი-
შვნელოვან ფუნქციათა შესრულება მიანდოს მუშების თავდაცვის და
გამრავლების ინსტიქტს (აღლოს).

ჩვენ გვეჩვენება, რომ მუშები თითქოს სამუშაო დროს გარე-
შე მხოლოდ თავისთვის ცხოვრობენ, ნამდვილად კი ისინი, თით-
ქმის მაშინაც კი, როცა „უქმად დადიან“, კაპიტალისტების კლასის-
თვის ცხოვრობენ. როცა ისინი მუშაობის შემდეგ ქამენ, სვამენ. ან
იძინებენ, ისინი ამით ინახავენ თავის არსებობას და ამასთანავე წარ-
მოების კაპიტალისტურ წესსაც. როცა კაპიტალისტი—მარჩენა-
ლი, როგორც მას უწოდებდენ პატრიარქალურ დროს, ან სამუ-
შაოს მიმცემი—(Arbeitgeber)—როგორათაც იგი მონათლეს გერ-
მანელ „კათედერ-ეკონომისტებმა“,—როცა იგი აძლევს მუშას ქირას,
იგი ამით აძლევს მას მხოლოდ საშუალებას შეინახოს თავისი თავი
და ამით—რამდენათაც მას შეუძლია, მთელი თავისი კლასი კაპი-
ტალისტების კლასისთვის.

მით რომ მუშები ხმარობენ საარსებო საშუალებებს, რომლებ-
საც ისინი იძენენ თავისი ქირით, ისინი კვლავ იძულებულნი ხდებიან
გაყიდონ თავიანთი სამუშაო ძალა.

ამნაირად, რეპროდუქციის თვალსაზრისით, მუშა, არა მარტო
სამუშაო დროს განმავლობაში, არამედ „თავისუფალ“ დროსაც, კაპი-
ტალისტის ინტერესებს ემსახურება. იგი ქაშს და სვამს არა თავის-
თვის, არამედ იმისთვის, რომ შეინახოს თავისი სამუშაო ძალა კაპი-
ტალისტთა კლასისთვის. ამიტომაც, თუ როგორც ქაშს და სვამს მუშა,

ეს კაპიტალისტისთვის სულ ერთი არ არის. თუ მუშა, იმის მაგივრად, რომ კვირა დღეს დაისვენოს და თავისი სამუშაო ძალა განაახლოს, თვრება ისე, რომ ორშაბათს გამოყოფილი რჩება, კაპიტალისტი ამაში ხედავს არა მუშის ინტერესების დაზიანებას, არამედ — დანაშაულს კაპიტალის წინააღმდეგ, იმ სამუშაო ძალის გაფლანგვას, რომელიც კაპიტალს ეკუთვნის.

რეპროდუქციის პროცესის თვალსაზრისით კაპიტალის კუთვნილებად ხდება არა მარტო ნაყიდი სამუშაო ძალა, არამედ მთელი მუშა, მუშათა მთელი კლასი. იქ, სადაც მუშა ამას ვერ იგნებს და აქვს შეძლება თავიდან აიცილოს იგი, მაგ., ემიგრაციის საშუალებით, კაპიტალისტი ამა თუ იმ პირობებში, უკან არ იხევს ძალდატანებას მიმართოს კანონის საშუალებით, რათა მუშას აგრძნობინოს, რომ იგი ვალდებულია იცხოვროს და გამრავლდეს არა თავისთვის, არამედ კაპიტალისტისთვის. ასე, მაგ., წინეთ. ზოგიერთ სახელმწიფოებში, გამოცდილ, დახელოვებულ მუშებს კანონით აკრძალული ქონდათ ემიგრაცია. დღეს ეს უკვე აღარ არის საკირო. კაპიტალისტური წარმოების წესი ისეთი ძლიერი შეიქნა, რომ მისი კანონები, როგორც ეკონომიურად ძალდატანებითი კანონები, სრულდებიან პოლიტიკური ძალის დახმარების გარეშე. დღეს მუშა მიჯაჭვულია უხილავი ჯაჭვით კაპიტალზე და იგი მას ვერ გაექცევა სადაც უნდა წავიდეს.

ჩვენს „სოციალურ რეფორმატორებს“ ეს დამოკიდებულება კაპიტალისტების კლასზე საერთოთ საკმარისად არ ეჩვენებათ. „სოციალური საკითხის“ გადასაწყვეტ „უებარ“ საშუალებად იმათ მიაჩნიათ მუშის მიჯაჭვა კერძო კაპიტალისტზე გადასახლების. თავისუფლების შეზღუდვით, მუშების ბინების ეშმაკურათ მოწყობით და სხვა ასეთ მსგავს რეფორმების საშუალებით“.

თ ა ვ ი მ ი ო თ ხ ა

ზედმეტი ღირებულების კაპიტალად გადაქცევა

1. რანაირად ხდება ზედმეტი ღირებულება კაპიტალად?

ისეთი შემთხვევა, როცა კაპიტალისტი მთლიანად იხმარს ზედმეტ ღირებულებას პირადი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად — გამონაკლის ეკუთვნის. ჩვეულებრივად იგი ზედმეტ ღირებულებას ან სულ მთლად, ან მის ნაწილს მაინც, კვლავ აქცევს კაპიტალად. ზედმეტი ღირებულების გამოყენებას კაპიტალის სახით ანუ ზედმეტი

ლირებულების უკუგადაქცევას კაპიტალად კაპიტალის დაგროვება (Akkumulation) ეწოდება“ („კაპიტალი“ ტ. I, გვ. 523, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.).

ამ პროცესის თვალსაჩინოდ წარმოდგენა ადვილია. მოვიგონოთ მაგალითი წინა თავიდან. ვთქვათ, კაპიტალი—10000 მარკა პატრონს აძლევს წელიწადში ზედმეტ ლირებულებას 2000 მარკისას. თუ კაპიტალისტი მას არ მოიხმარს პირად საჭიროებისათვის, არამედ მიუმატებს თავის პირვანდელ კაპიტალს, მაშინ მას ექნება კაპიტალი—12000 მარკა, რომელიც იმავე პირობებში მოუტანს მას წლიურ ზედმეტ ლირებულებას 2400 მარკის რაოდენობით. ამ უკანასკნელის მიმატებით პირვანდელი კაპიტალი გაიზარდება 14400 მარკამდე, რომელიც მოიტანს წლიურ ზედმეტ ლირებულებას 2880 მარკის რაოდენობით. თუ ამასვე გაიმეორებს შემდეგ წელიწადს, მას დარჩება კაპიტალი—17280 მარკა, რომელსაც მოაქვს ზედმეტი ლირებულება—3456 მარკა, სულ 20736 მარკა. ჭოხი წლის შემდეგ, ზედმეტი ლირებულების შეგროვებით, კაპიტალი გაიზარდა ორჯელ უფრო მეტად.

ამ შემთხვევაში ჩვენთვის სულ ერთია, მთელი ზედმეტი ლირებულება გროვდება, თუ მხოლოდ მისი ნაწილი. ამ გამოკვლევისთვის სულ ერთია აგრეთვე ისიც, თუ რანაირად გროვდება ზედმეტი ლირებულება, ქმნის იგი დამატებითს, თუ ახალ კაპიტალს. სართავი ფაბრიკის პატრონს შეუძლია მოიხმაროს ზედმეტი ლირებულება თავისი ფაბრიკის გასათვართოებლად, მანქანების და მუშების რიცხვის გასაღიძვრებლად, ნედლი მასალის მეტი რაოდენობის საყიდლად; მაგრამ მას შეუძლია მისი ძოხმარა აგრეთვე ახალი სართავი ფაბრიკის გასაკეთებლათაც, ან სრულებით ახალი საქმის მოსაწყობათ, საქსოვის ან ქვა-ნახშირის და სხვა. როგორც უნდა იყოს ზედმეტი ლირებულების გამოყენება, იგი ყოველთვის ამ შემთხვევაში კვლავ კაპიტალად უკუიქცევა, ე. ი. ისეთ ლირებულებად, რომელიც ზედმეტ ლირებულებას ჩეკს.

მაგრამ იმისთვის, რომ ზედმეტი ლირებულება კაპიტალი ვაბდეს, საქონლიდან ფულად გადაქცევის შემდეგ, იგი ფულიდან ისევ შესაფერ საქონლებათ უნდა გადაიქცეს. ავილოთ, მაგ., სართავი ფაბრიკის პატრონი. მან გაყიდა თავისი ძაფი ჭდა ახლა მას აქვს ფულის სახით, როგორც თავდაპირველად მის მიერ აენასად გაღებული კაპიტალი, ისე აგრეთვე ზედმეტი ლირებულებაც. პირვანდელ კაპიტალთან ერთად ეს ზედმეტი ლირებულებაც უნდა გადაიქცეს ახალ კაპიტალად. ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ იმ პირობით, თუ ბაზარზე კაპიტალისტი ნახავს იმ საქონლების შესაფერად გაღიძვრულ

რაოდენობას, რომლებიც შესაძლებელია გამოადგეს მას, როგორც საწარმოო საშუალებანი: ზედმეტი ღირებულება რომ დამატებით კაპიტალად გადაიქცეს, საჭიროა დამატებითი ნედლი მასალის არსებობა, — ჩვენს მაგალითში — ბამბის, — შრომის დამატებითი იარაღების, — მაგ., მანქანების — საარსებო დამატებითი საშუალებების სამუშაო ძალების მეტი რიცხვის შესანახავათ და, ბოლოს, დამატებითი სამუშაო ძალების არსებობა, ერთი სიტყვით, კაპიტალის დაგროვება შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა წარმოების გაფართოების ნივთიერი წინაპირობები უკვე არსებობენ.

მაგრამ ბამბის შრომელს შეუძლია დარწმუნებული იყოს იმაში, რომ საქონლის ბაზარზე იგი იპოვნის დამატებით საწარმოო საშუალებებს; ვინაიდან არა მარტო სართავის დარგში, არამედ ბამბის პლანტაციებშიაც, მანქანის ქარხნებში, ქვა-ნახშირის მალაროებში და სხვ. იქმნება იმავდროულად ზედმეტი ღირებულება, მაშასადამე, ზედმეტი პროდუქტიც.

თუ ჩვენ მხედველობაში მივიღებთ წარა ერთეულ კაპიტალისტის წლიურ ზედმეტ ღირებულებას, არამედ ზეტმეტი ღირებულების იმ წლიურ ჯამს, რომელსაც ითვისებს კაპიტალისტთა მთელი კლასი, მაშინ ჩვენ მივალთ იმ დასკვნამდე, რომ ზედმეტ ღირებულებას (სულ მთლად ან მის ნაწილს) არ შეუძლია კაპიტალად გადაქცევა, თუ ზედმეტი პროდუქტი (სულ მთლად ან მისი შესაფერი ნაწილი) არ იქნება შემდგარი საწარმოო საშუალებებიდან და მუშების საარსებო საშუალებებიდან.

მაგრამ სად უნდა იშოვოთ მუშების დამატებითი რიცხვი? ეს კაპიტალისტის საზრუნავ საგანს როდი შეადგენს. მისი მხრივ სრულებით საკმარისია მისცეს მუშებს ისეთი სამუშაო ქირა, რომლითაც ისინი შესძლებენ თავისი არსებობის შენახვას, და რაც შეეხება გამრავლებას, ამას თვით მუშები შეეცდებიან.

მუშათა კლასი თვითონ ქმნის დამატებით მუშებს, რომლებიც საჭირონი არიან, როგორც წარმოების გასაფართოებლად, ისე რეპროდუქციისათვის გაფართოებულ ფარგლებში.

როცა ჩვენ მხედველობაში გვკონდა მხოლოდ მარტივი რეპროდუქცია, დავინახეთ, რომ ყოველი კაპიტალი რამდენიმე წლის შემდეგ იქცევა დაგროვებულ კაპიტალად, რომელიც შესდგება განსაკუთრებით მხოლოდ ზედმეტი ღირებულებისაგან: მაგრამ ასეთი კაპიტალი შესაძლებელია კიდევ იყოს, წარმოებაში თავდაპირველად დაბანდების დროს მიიწი, თავისი პატრონის შრომის ნაყოფი. სულ

სხვადა ის კაპიტალი, რომელიც მიღებულია დაგროვებული ზედმეტი ღირებულებისაგან. ასეთი კაპიტალი თავიდანვე იმათი შრომის ნაყოფია, რომელთაც იგი არა აქვთ. ზედმეტი ღირებულების დაგროვება ნიშნავს დაუჯილდოვებელი შრომის მითვისებას ამავე შრომის უფრო გაფართოებული მითვისების მიზნით.

როგორ ეწინააღმდეგება ეს საქონლის გაცვლა-გამოცვლის საფუძვლებს! ჩვენ ხომ დავინახეთ, რომ საქონლის გაცვლა უწინარეს ყოვლისა გულისხმობს, ერთის მხრივ, იმას, რომ საქონლის მწარმოებელს კერძო საკუთრების უფლება აქვს თავის პროდუქტზე, და, მეორეს მხრივ, თანასწორ ღირებულებებს, ასე რომ არავის არ შეეძლო ღირებულების შექმნა უიმისოთ, რომ თავისი საკუთარი შრომა არ დაეხარჯა, ანდა თუ გაცვლის დროს თანასწორ ღირებულებას არ მისცემდა.

ახლა კი ჩვენ ვხედავთ, რომ წარმოების კაპიტალისტური წესის საფუძველს შეადგენენ, ერთის მხრივ, მუშის გამოყოფა მისი შრომის პროდუქტიდან: ის, ვინც ქმნის პროდუქტს და ის, ვინც მას ფლობს,—სულ სხვა და სხვა პირებია; მეორეს მხრივ, ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორ ხდება ღირებულების მითვისება თანასწორი ღირებულების მიუცემლად. ე. ი. მითვისება ზედმეტი ღირებულების. გარდა ამისა ზედმეტი ღირებულება შეადგენს ახლა უკვე არა მარტო შედეგს, არამედ აგრეთვე საფუძველს კაპიტალისტური წარმოების პროცესისას. არა მარტო კაპიტალი ქმნის ზედმეტ ღირებულებას. არამედ ზედმეტი ღირებულებაც ქმნის კაპიტალს, ასე რომ, ბოლოს, მთელი სიმდიდრის უდიდესი ნაწილი შესდგება ისეთ ღირებულებათაგან, რომლებიც მითვისებულია შესაფერ თანასწორ ღირებულებათა მიუცემლად.

საქონლის წარმოების საფუძვლის ასეთი გარდაქმნა და თავისავე წინააღმდეგობაში მოქცევა მოხდა არა მისი კანონების წინააღმდეგ, არამედ, პირიქით, ამ კანონების საფუძველზე.

„სავსებით იმავე აუცილებლობით, როგორც საქონლის წარმოება განსაზღვრულ განვითარების საფეხურზე კაპიტალისტური საქონლის წარმოებად ხდება,—და მხოლოდ კაპიტალისტური წარმოების წესის საფუძველზე ხდება საქონელი პროდუქტის საყოველთაო, გაბატონებულ ფორმად,—სწორეთ ასეთივე აუცილებლობით საქონლის წარმოების საკუთრების კანონები კაპიტალისტური მითვისების კანონებად იქცევა. ამიტომ, მართლაც რომ გასაოცარია პარულონის გამჭირაობა. რომელსაც სურს კაპიტალისტური საკუთრების მოსპობა მით, რომ უპირდაპირებს მას—საქონლის წარმოების გარდაუვალ საკუთრების კანონებს („კაპიტალი“, ტ. I; ვგ. 531, ქართ. გამოცემა. 1930).

2. კაპიტალისტის დათმვნა.

აქამდის ჩვენ ვიხილავდით ორ უკიდურეს შემთხვევას: როცა ზედმეტი ღირებულება ან სულ იხარჯება კაპიტალისტის პირად მოთხოვნილებაზე ან სულ მთლად გზოვდება. მაგრამ, როგორც უკვე შევნიშნეთ, ჩვეულებრივად მხოლოდ მისი ნაწილი იხარჯება, და ნაწილი კი გროვდება. პირველი ნაწილი განიხილება როგორც შემოსავალი ამ სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით.

კაპიტალისტის სურვილზეა დამოკიდებული, თუ ზედმეტი ღირებულების რა ნაწილს გადადებს ის თავის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად და რა ნაწილს გადააქცევს კაპიტალად. ამ საკითხის გადაწყვეტა მასში იწვევს დიდ ბრძოლას. ფაუსტთან ¹⁾ ერთათ. მას შეუძლია წამოიძახოს:

„ორი არსება ცხოვრობს ავადმყოფ ჩემსა სხეულში,
ერთი-მეორის უცხონი და განშორებას ლამობენ!
ერთ მათგანს მოხწონს ცოდვილი მიწა,
იგი აქ ხარობს ამა ქვეყნათა,
სად ოქროები იბადებიან.
მეორეს ზეცა მოსწონებია,
იქ, სადაც სულნი ნეტარეობენ!..“

კაპიტალისტის სხეულში მეორდება თავისებური სახით ძველი ბრძოლა სხეულის (სისუსტესა და ასკეტიზმს, წარმართობასა და ქრისტიანობას შორის. მას იტაცებენ თავისკენ მიწიერი სიამოვნებანი; მაგრამ ყოველგვარი სიამოვნება, რომელსაც იგი მუქთად ვერ მოულობს, მას ცოდვით მიაჩნია.

ზედმეტი ღირებულების ის ნაწილი, რომელსაც კაპიტალისტი თვითონ ხმარობს, სურვილზე დამოკიდებული არ არის, ის ისტორიულად განსაზღვრული სიდიდეა; იგი, როგორც სამუშაო ძირა, განისაზღვრება ამა თუ იმ საზოგადოებრივი კლასის ჩვეულებრივი, „მდგომარეობის შესაფერი“, ცხოვრებით.

კაპიტალისტი ისევე, როგორც მუშა, თუმცა სხვა მნიშვნელობით, თავის სიცოცხლეში სულ კაპიტალს ეკუთვნის. კონკურენცია აიძულებს მას უსიტყვოთ შეასრულოს წარმოების კაპიტალისტური წესის კანონები არა მარტო თავის საწარმოო საქმეში, არამედ თავის კერძო ცხოვრებაშიაც. თუ იგი ცხოვრობს მეტად მდიდრულად, ფართოთ, თუ იგი გამოდის ჩვეულებრივი ცხოვრების

¹⁾ ფაუსტი — გიოტეს უკვდავი ნაწარმოების სახელია.

საზღვრებიდან, მას უწოდებენ მფლანგველს, და მისი კრედიტი ეცემა. თუ იგი ძუნწია, თუ იგი არ ეწევა ისეთ ხარჯებს, რომლებიც მის „მდგომარეობას შეეფერებიან“, იგი იწვევს ექვს, რომ მისი საქმე არ იძლევა საკმაო შემოსავალს და მისი კრედიტი აქაც დაბლა იწევს. ამნაირად, კაპიტალისტი იძულებულია მოიხმაროს თავისი ზედმეტი ღირებულების სრულებით განსაზღვრული ნაწილი განსაზღვრული დროის და ადგილის მიხედვით. მაგრამ ეს სიდიდე ბევრად უფრო ელასტიურია, ვიდრე სამუშაო ჭირის სიდიდე.

ზედმეტი ღირებულების იმ ნაწილისთვის კი, რომელიც დანიშნულია დაგროვებისთვის, სხვა არაეითარი შეზღუდვა აღარ არსებობს, გარდა ზედმეტი ღირებულების საერთო რაოდენობისა და კაპიტალისტის ელასტიური ცხოვრების მოთხოვნილებათა. რამდენათ უფრო მეტი გროვდება, იმდენათ უკეთესია. თვით წარმოების კაპიტალისტური წესი ქმნის აუცილებლად კაპიტალის განუწყვეტელ დაგროვებას. ჩვენ დაეინახეთ, თუ როგორ ტენიკის განვითარებასთან ერთათ, მუდამ იზრდება კაპიტალის რაოდენობა, რომელიც საქიროა შრომის განსაზღვრულ დარგში საქმის მოსაწყობათ და წასაყვანათ, როცა ამ დარგის პროდუქტები უნდა დამზადებულ იქნან საშუალო აუცილებელი შრომის დახარჯვით. თუ შრომის რომელსამე დარგში დღეს, მაგ., 20,000 მარკა შეადგენს უმცირეს, თანხას (მინიმალურს), რომელიც დაბანდებულ უნდა იქნას საქმეში, რომ მან გაუძლოს კონკურენციას, შესაძლებელია, რომ შრომის ახალი მეთოდების შემოღებით, მაგ., უფრო დიდი მანქანების, 20 წლის შემდეგ მინიმალური თანხა აიწევს 50,000 მარკამდე; ის კაპიტალისტი, რომელმაც დაიწყო საქმე 20,000 მარკით, მაგრამ რომელმაც მხედველობაში არ მიიღო ზედმეტი ღირებულების საკმარისი თანხა დაეგროვებია და რომელსაც, ამის გამო, 20 წლის შემდეგ 50,000 მარკის მაგიერ ექნება მხოლოდ 30,000 მარკა, რა თქმა უნდა, ვერ შეძლებს კონკურენციას გაუძლოს და გაკოტრდება. მაგრამ კაპიტალისტში საქმარისად ძლიერია დაგროვებისადმი მიდრეკილება და ამ მხრივ მას წაქეზება არ ესაჭიროება. კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს ვითარდება კაპიტალისტში დაგროვების ძლიერი წყურვილი, წყურვილი თვით დაგროვებისთვის, სწორეთ ისე, როგორც საქონლის წარმოების პირველ დაწყებით საფეხურზე მეფასეში ვითარდება გაუმადლარი წყურვილი სიმდიდრის დასაგროვებლად და ოქროსა და ვერცხლის მისაჩქმალავად. როგორც ამ სიმდიდრის დაგროვებამ, ისე სწორეთ კაპიტალის დაგროვებამაც თავის თავად საზღვარი არ იცის; იგი უსაზღვროა. რამდენათაც დიდი არ უნდა იყოს კაპიტალისტის

შემოსავალი და რამდენათაც ეს შემოსავალი არ უნდა აღემატებოდეს მის მოთხოვნებს, იგი მაინც ეცლებათ ახალი ზედმეტი ღირებულების აღებას არა თავის მოთხოვნილებების გასაფართოებლად, არამედ თავის კაპიტალის გასადიდებლად.

კლასიკური პოლიტიკური ეკონომია სავსებით მიუდგომლათ არკვევდა დაგროვების მიზეზებს და შედეგებს, ერთის მხრივ, და კაპიტალისტთა კლასის მოთხოვნილებებს — მეორეს მხრივ. იგი იხილავდა კაპიტალის დაგროვებას მხოლოდ ეკონომიური და არა ზნეობრივი მხრიდან, რაც, რა თქმა უნდა, მეტად არა ზნეობრივი იყო.

მაგრამ ამ დროს პროლეტარიატმა იწყო გამოთხიზლება. მეცხრამეტე საუკუნის მეოცე წლების დამლევს, როგორც ინგლისში, ისე საფრანგეთში მუშათა მოძრაობა საკმარისად საგრძნობელი შეიქნა, ახლა უკვე იმდენათ საჭირო აღარ იყო ეკონომიურ კითხვების გამომკვლევა, არამედ საჭირო იყო კაპიტალის გამართლება. პოლიტიკურ ეკონომიაში შეტანილ იქნა „ეთიკა“ და ეს პატივცემული „ქალბატონი“ სიბერის დროს მორალის მქონე შეიქნა. ცოდნა მეორე ხარისხოვან საქმეთ გადაიქცა; სამაგიეროთ „გრძნობა“ წინ იქნა წამოყენებული, და ამ გრძნობის საშუალებით აღმოაჩინეს, რომ კაპიტალისტი გასაშტერებელ გმირობას იჩენს, როცა იგი ზედმეტი ღირებულების დათმენას იწყებს ე. ი. მოხმარაზე უარს ამბობს და მას აგროვებს. რომ ეს ახალი წმინდანი ღირსი იყო თავყვანისცემის და მადლობის მუშების მხრივ — ეს თავის თავად იგულისხმებოდა, მაგრამ ვინაიდან ამ წმინდანს, მიუხედავად მისი დიდი დათმენისა, არ შეეძლო ცხოვრება მარტო მადლობით და თავყვანისცემით, ამიტომ ეკონომისტებმა მაძლარი კეთილმოქმედების და გადახდის უნარმქონე მორალის ხელისშეწყობის მიზნით იცვენს მისი ზნეობრივი უფლება დაჯილდოებაზე გადაუხდელი შრომის დაგროვებისათვის: ამნაირად, საყოველთაოდ გავრცელებული სიტყვა „მოგება“ შეცვლილ იქნა: „დაჯილდოება დათმენისათვის“.

3. მუშის დათმენა და სხვა გაკამოგებანი, რომელთაც გავლენა აქვთ დაგროვებას სიდიდით.

რამდენად უფრო დიდია კაპიტალისტის „თვითუარყოფა“, იმდენად უფრო მეტია დაგროვება. მაგრამ კაპიტალისტების საბედნიეროთ, არსებობენ კიდევ სხვა ფაქტორებიც, რომლებსაც გავლენა აქვთ დაგროვების სიდიდეზე. ყოველივე ის, რაც აღიღებს ზედმეტ ღირებულების მასას, სხვა თანასწორ პირობებში, აღიღებს აგრეთვე დაგროვების

სიდიდესაც. ჩვენ უკვე ვიცით ის მიზეზები, რომელთაც გადამწყვეტი გავლენა აქვთ ზედმეტი ღირებულების მასაზე. მოვიხსენიოთ აქ ზოგიერთი მათგანი, რომლებიც ჩვენ მიერ მიღებული თვალსაზრისით ახალ სახეს ღებულობენ. ერთ ასეთ მთავარ მიზეზთაგანათ უნდა ჩაითვალოს მუშის დათმენა. აშკარაა, რომ რამდენათ უფრო მცირეა მუშის დაჯილდოება, ე. ი. სამუშაო ქირა, იმდენათ უფრო დიდია ზედმეტი ღირებულების ნორმა, იმდენათ უფრო მეტია, თუ კაპიტალისტის მოხმარება დარჩა წინანდელი, — ზედმეტი ღირებულების ნაწილი, რომელიც დაგროვებისათვის არის დანიშნული. ყოველივე ის, რაც დაბლა სწევს სამუშაო ძალის ღირებულებას, ხელს უწყობს სამუშაო ქირის ამ ღირებულებაზე დაბლა დაწევას, ყოველივე ეს ხელს უწყობს კაპიტალის დაგროვებას. აქედან წარმოსდგება კაპიტალის და მისი დამცველების მორალური აღშფოთება მუშების „ფუფუნების“ გამო, რომლებიც სიგარის წვეთ და ლუდის სმით ძირს უთხრიან „ხალხის კეთილდღეობას“. ზღაპარმა შამპანიური ღვინის შესახებ, რომელიც ვითომც 1872 წელს ბერლინელ მუშას დაელიოს, შემოვლო მთელი კაპიტალისტური პრესა, როგორც სამარცხვინო დაღმა მუშათა მთელი კლასისათვის.

გასაოცარი გამოგონების ნიჭით იგონებდა კაპიტალისტური ქვეყანა სხვა და სხვა საშუალებებს და ღონისძიებებს, რომლებსაც ხელი უნდა შეეწყობა მუშების დათმენისათვის რუმფორდის წვენიდან დაწყებული სახალხო სამზარეულომდე და ვეგეტარიანობამდე. მარქსს თავის „კაპიტალში“ მოყავს რამოდენიმე მაგალითი ასეთ გამოგონებისა; ვისაც სურს ამ საგანს უფრო დაწვრილებით გაეცნოს, მას ჩვენ ვურჩევთ წაიკითხოს „კაპიტალის“ ეს ადგილი.

კაპიტალისტისთვის მეტად არა სასიამოვნოა ის გარემოება, რომ საქმის ყოველივე გაფართოება თხოულობს შედარებით მუდმივი კაპიტალის უფრო მეტ დახარჯვას: ეს დახარჯვა მსხვილ მრეწველობაში მანქანების გაუმჯობესობასთან ერთათ მუდამ მატულობს და იზრდება. მაგრამ მას რჩება ტკბილი ნუგეში; რომ წარმოება, თუ ამისთვის საჭირო მუდმივი კაპიტალი უკვე მოცემულია, შეიძლება განუსაზღვრელ საზღვრების ფარგლებში გაფართოებულ იქნას დამატებითი ცვალებადი კაპიტალის გამოყენებით ისე, რომ მუდმივი კაპიტალის იმავდროულად და შესაფერად გადიდება არ ხდებოდეს. თუ კაპიტალისტის საქმე კარგათ მიდის და მას სურს წარმოების გადიდება, მას შეუძლია ამის მიღწევა სამუშაო დროის გაგრძელებით 2—3 საათით. მაშინ მას არ დასჭირდება ახალი მანქანების ყიდვა,

ახალი საფაბრიკო შენობების აგება. მან მხოლოდ უნდა მოუმატოს ნელდ და დამხმარე მასალის რაოდენობას.

მაგრამ არის მრეწველობის ისეთი დარგი, რომელიც სრულებით არ საჭიროებს ნელდი მასალის ყიდვას, მაგ. მალაროები, ან, თუ საჭიროებს, მხოლოდ ძლიერ ცოტას, მაგ.: სოფლის მეურნეობაში საჭიროა მხოლოდ თესლი და სასუქი. ეს მრეწველობის ის დარგებია, რომლებიც ნელდ მასალას მიწიდან იღებენ. იქ ხშირად საკმარისია მუშების რიცხვის მომატება, რომ პროდუქტთა მისა, გადიდდეს. პროდუქტთა ეს გადიდება არის შედეგი მხოლოდ მიწის და შრომის, მაგრამ კაპიტალმა დაიპყრო ორივე და ამით მიიღო შესაძლებლობა „გაათვართოვოს თავისი დაგროვების ელემენტები იმ საზღვარს იქით, რომელიც თითქოს აღმართულია მისი საკუთარი სიდიდით, ე. ი. უკვე დამზადებულ საწარმოო საშუალებათა ღირებულებით და მასით, იმ საწარმოო საშუალებათა, რომელშიაც იგი არსებობს“. ¹⁾

ისე როგორც მიწა და მუშა, კაპიტალმა მიითვისა აგრეთვე მეცნიერებაც. თუმცა იგი, როგორც ასეთი, არ ღებულობს არავითარ მონაწილეობას მეცნიერების წინმსვლელობაში, მაგრამ მხოლოდ მარტო მას ეკუთვნის ის ნაყოფი, რომელსაც იღებს მეცნიერების წარმატება, რაც ხელს უწყობს შრომის ნაყოფიერების ზრდას. მეცნიერება ამით შევლის კაპიტალის დაგროვებას. შრომის საწარმოო ძალის მალლა აწევით ძირს ეცემა სამუშაო ძალის ღირებულება, მალლა იწვევს ზედმეტი ღირებულების ნორმა; შრომის ნაყოფიერების ზრდა საშუალებას აძლევს აგრეთვე კაპიტალისტს შეიძინოს თავისი პირადი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად არსებობის და ფუფუნების საგნების მეტი რაოდენობა ზედმეტი ღირებულების დახარჯვის გაუდიდებლათ, ვინაიდან შრომის ნაყოფიერების ზრდის მეოხებით ამ საგნების ღირებულებამ დაბლა დაიწია, — ან შეიძინოს იგივე რაოდენობა, რაც წინეთ, მაგრამ უფრო ნაკლებათ; ან უკეთესათ იცხოვროს, — ან უფრო მეტი დააგროვოს, თავისი მოთხოვნილებათა შეუმცირებლად, მხირად ერთიც და მეორეც ერთ და იმავე დროს.

რამდენათ უფრო დიდია დაბანდებული კაპიტალი, იმდენათ უფრო ნაყოფიერია შრომა, მაგრამ იმდენათ უფრო მეტია ზედმეტი ღირებულების არა მარტო ნორმა, არამედ მისი მასაც, და იმდენათ კაპიტალისტს უფრო მეტი შეუძლია დახარჯოს და აგრეთვე დააგროვოს.

¹⁾ „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 549, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

უკვე ნათქვამიდანაც სჩანს, რომ კაპიტალი სრულებით არ არის მუდმივი სიდიდე, არამედ პირიქით. იგი მეტად ელასტიური სიდიდეა. რომელსაც შეუძლია, როგორც გაფართოება, ისე შეკუმშვა, როგორც გადიდება, ისე დაპატარაება. კაპიტალი წარმოადგენს საზოგადოებრივი სიმდიდრის მხოლოდ ნაწილს და მას შეუძლია გადიდება ამ სიმდიდრის სხვა ნაწილების ანგარიშზე, სახელდობრ კაპიტალისტების კლასის და აგრეთვე მუშის მოხმარების ფონდის ანგარიშზე; მასვე შეუძლია დაკლებაც აღნიშნული ფონდის სასარგებლოთ. კაპიტალის მოქმედება იზრდება: სამუშაო დღის გაგრძელების მეოხებით, შრომის ნაყოფიერების მალა აწევით. და მიწის ექსპლოატაციის გადიდებით. ჩვენ სრულებით უყურადღებოთ ვტოვებთ აქ ბრუნვის პროცესის მოვლენებს, მაგ., კაპიტალის ჩქარ თუ ნელ ტრიალს; უყურადღებოთ ვტოვებთ აგრეთვე საკრედიტო სისტემას, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს კაპიტალის და მისი მოქმედების სარბიელის გასაფართოებლად და შესაფიწროებლად. ყველა ამის განხილვა ჯერ აქ არ შეიძლება. მაგრამ წარმოების პროცესის ურთიერთობანი გვიჩვენებენ უკვე კაპიტალის ელასტივობას. ეკონომისტებს კი, მიუხედავად ამისა, კაპიტალი მიაჩნიათ განსაზღვრულ სიდიდეთ, რომელსაც განსაზღვრული მოქმედების ძალა შესწევს.

იმათ ცვალებადი კაპიტალიც წარმოადგენილი აქვთ მუდმივ სიდიდეთ, ეგრეთწოდებულ შრომის ფონდათ. „ამდენი და ამდენი კაპიტალი“, აცხადებენ ისინი, „დანაშნულია სამუშაო ქირის“ გასასტუმრებლად. რამდენად უფრო მეტია მუშები, იმდენად უფრო ნაკლებია თითოეული იმათგანის შესახვედრი ნაწილი. რამდენად უფრო ნაკლებია მუშების რიცხვი, იმდენად უფრო მეტია ეს ნაწილი“. ეკონომისტები აგრეთვე განსხვავებას ვერ ხედავდენ ცვალებად კაპიტალსა და მუშების საარსებო საშუალებათა შორის და ამიტომ ამტკიცებდენ. „საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვი და იმათი სამუშაო ქირის სიდიდე რომელიმე ქვეყანაში დამოკიდებულია საცხოვრებელ, საარსებო საშუალებათა რაოდენობაზე. თუ სამუშაო ქირა ძლიერ დაბლა დგას, ან თუ მრავალ მუშებს არ შეუძლიათ საქმის შოვნა, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ მუშების რიცხვი იზრდება უფრო ჩქარა, ვინემ საარსებო საშუალებათა რაოდენობა. არა წარმოების წესს, არამედ ბუნებას მიუძღვის დანაშაული იმაში, რომ მუშათა კლასი სილატაკეში იმყოფებაო“.

ასეთ მოსაზრებებზე იყო აშენებული ეგრეთწოდებული მალტუსის თეორია.

თ ა ვ ი მ ა ხ უ თ ე

ჭ ა რ ბ ი მ ო ს ა ხ ლ ე ო ბ ა

1. „სამშუაო ძირის ჩინის კანონი“.

როგორც ვიცით, მალტუსიანელები ამტკიცებენ, რომ მუშები თავის „მსუბუქ ჩვეულებათა“ მეოხებით მრავლდებიან უფრო ჩქარა, ვინემ იზრდება საარსებო საშუალებათა მასა, რომელიც იმათ განკარგულებაშია, ანუ უფრო სისწორით რომ ვთქვათ, ვინემ იზრდება ცვალებადი კაპიტალი. ეს გარემოება კი იწვევს ჭარბ მოსახლეობას (Uebersölkerung), იწვევს იმას, რომ იმ მუშათა რიცხვი, რომლებიც კაპიტალისტებს შრომას აწვდიან, უფრო მეტია, ვინემ კაპიტალისტებს შეუძლიანთ მათი დაქირავება, და საარსებო საშუალებანი ყველას აღარ ყოფნის. მაშასადამე, სანამ მუშების გამრავლება შემოკლებული არ იქნება, მანამ უმუშევრობა და შიმშილი და აქედან გამომდინარე ზნედაცემულობა და სიღატაკე აუცილებელი ხედრი იქნება მუშათა კლასის ერთი ნაწილისათვის მაინც.

ასე ამბობენ მალტუსის მიმდევრები. განვიხილოთ ახლა, მარქსის მიხედვით, თუ როგორია მართლა სინამდვილეში ურთიერთშორის დამოკიდებულება კაპიტალის ზრდასა და მუშათა კლასის გამრავლებას შორის.

„ყველაზე უფრო საყურადღებო ფაქტორს ამ გამოკვლევაში, — ამბობს მარქსი, — შეადგენს კაპიტალის შემადგენლობა და ის ცვლილებები, რომლებსაც განიცდის იგი დაგროვების პროცესის მსვლელობაში“

„კაპიტალის შემადგენლობა ორნაირი თვალსაზრისით უნდა იქნეს განხილული. ღირებულების მხრივ კაპიტალის შემადგენლობა განისაზღვრება იმ შეფარდებით, რომლის მიხედვითაც იგი იყოფა როგორც მუდმივი კაპიტალი ანუ საწარმოო საშუალებათა ღირებულება და როგორც ცვალებადი კაპიტალი ანუ სამუშაო ძალის ღირებულება, სამუშაო ძირის საერთო ჯამი. მას აღიხ მხრივ, როგორც იგი წარმოების პროცესში მოქმედებს, ყოველი, კაპიტალი იყოფა საწარმოო საშუალებად და ცოცხალ სამუშაო ძალად; ეს შემადგენლობა განისაზღვრება იმ შეფარდებით, რომელიც არსებობს, ერთის მხრივ, გამოყენებულ საწარმოო საშუალებათა მასასა და, მეორეს მხრივ, მათ გამოსაყენებლად საქრო შრომის რაოდენობას შორის. პირველს მე ვუწოდებ კაპიტალის ღირებულებითს შემადგენლობას, მეორეს — ტეხნიკურს შემადგენლობას“

ორივეს შორის მკიდრო ურთიერთდამოკიდებულება არსებობს. რომ ეს დამოკიდებულება გამოეხატოთ, კაპიტალის ამ ღირებულებითს შემადგენლობას, რამდენადაც იგი თავისი ტექნიკური შემადგენლობით განისაზღვრება და მის ცვლილებებს ასახავს, მე ვუწოდებ: კაპიტალის ორგანიულ შემადგენლობას. იქ, სადაც ლაპარაკია კაპიტალის შემადგენლობაზე უბრალოდ, მუდამ მისი ორგანიული შემადგენლობა იგულისხმება.“¹⁾

სხვა და სხვა ცალკე კაპიტალებში ეს შემადგენლობა სხვა და სხვაა. ჩვენ აქ ვღებულობთ ამა თუ იმ ქვეყნის საზოგადოებრივი კაპიტალის საშუალო შემადგენლობას. ამ წინასწარ შენიშვნებისა და განმარტებების შემდეგ შევუდგეთ ჩვენ გამოკვლევას.

უწინარეს ყოვლისა განვიხილოთ უმარტივესი შემთხვევა: დაგროვება ხდება კაპიტალის შემადგენლობაში ცვლილების გამოუწვეველად, ე. ი. საწარმოო საშუალებათა განსაზღვრული რაოდენობა თხოულობს ყოველთვის სამუშაო ძალის ერთ და იმავე რაოდენობას, რომ ის მოქმედებაში იქნეს გაშვებული. რომ უფრო თვალსაჩინო გავხადოთ, ავიღოთ კაპიტალი 100,000 მარკის, რომლის საწი ზეოთხედი ნაწილი შეადგენს მუდმივს და ერთი მეოთხედი — ცვალებად კაპიტალს. თუ ზედმეტი ღირებულებიდან 20,000 მარკას წინანდელ კაპიტალს შეუერთებთ, მაშინ დამატებითი კაპიტალი, ჩვენი წარმოდგენით, გაიყოფა — იმავე შეფარდებით, როგორც წინანდელი; საერთო კაპიტალი ახლა შედგენილი იქნება 90,000 მარკა მუდმივი კაპიტალისაგან და 30,000 მარკა ცვალებადი კაპიტალისაგან. უკანასკნელი გაიზარდა იმავე პროპორციით, როგორც პირველი, სახელდობრ 20%/ით. მაგრამ იმისთვის, რომ ახალმა დამატებითი კაპიტალმა ღირებულების შექმნა შესძლოს, საჭიროა დამატებითი სამუშაო ძალა. ზედმეტ ღირებულებას — 20,000 მარკას, რომელიც დანიშნულია დაგროვებისათვის, მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეუძლია კაპიტალად გადაქცევა, თუ მუშების რიცხვი, რომლებიც კაპიტალის განკარგულებაში იმყოფება, აგრეთვე 20%/ი გაიზარდება. თუ მუშების რაოდენობა, როცა კაპიტალის შემადგენლობა უცვლელი რჩება, ისე ჩქარა არ მატულობს, როგორც კაპიტალი, იმ შემთხვევაში სამუშაო ხელის მოთხოვნა უფრო ჩქარა იზრდება, ვინემ იმის მიწოდება, და სამუშაო ქირაც შალა იწევს.

ასეთი შემთხვევა აქვთ მხედველობაში მალტუსის მომხრეებს, როცა ისინი „სოციალური საკიოხის გაღასაწყვეტად“ მუშებს ურჩევენ.

¹⁾ „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 558, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

გამოავლების შეზღუდვას. ამასთანავე ისინი უწინარეს ყოვლისა მხედველობიდან უშეგებენ იმ გარემოებას, რომ კაპიტალისტური ურთიერთობანი, ურთიერთობანი კაპიტალისტებსა და დაქირავებულ მუშებს შორის, სამუშაო ქირის მაღლა აწევით სრულებით არ ქრებიან. კაპიტალის დაგროვება ნიშნავს კაპიტალისტურ ურთიერთობათა რეპროდუქციას უფრო ვადიდებულ ი მასშტაბით, ნიშნავს კაპიტალის ზრდას, ერთის მხრივ ზედმეტი ღირებულების მასის და გადაუხდელი შრომის ზრდას და, მეორეს მხრივ — პროლეტარიატის რაოდენობის ზრდას.

თითქმის მაშინაც კი, როცა კაპიტალის დაგროვება მაღლა სწევს შრომის ფასს, იმ შემთხვევაშიაც ეს წარმოუდგენელია უიმისოთ, თუ იმაგდროულად არ იმატა პროლეტარიატის რიცხვმა და არ გაფართოვდა კაპიტალის ბატონობის სფერო.

მაგრამ სამუშაო ქირას არასოდეს არ შეუძლია ისე მაღლა აიწიოს, რომ მან განსაცდელში ჩააგდოს ზედმეტი ღირებულება. სამუშაო ძალის მოთხოვნა კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს გამოწვეულია თვით კაპიტალის გაზრდისა და ზედმეტი ღირებულების წარმოების მოთხოვნილებით.

სამუშაო ქირის მაღლა აწევა, რომელიც გამოწვეულია კაპიტალის დაგროვებით, შესაძლებელია ორ შემთხვევაში: ან შრომის ფასის მაღლა აწევა არ აუერხებს კაპიტალის დაგროვების წინსვლას — თუმც ზედმეტი ღირებულების ნორმაც რომ დაბლა დაეშვას, მიუხედავად ამისა, იმავე დროს შეიძლება დაგროვების საშუალებით იმატოს ზედმეტი ღირებულების მასამ. „აშკარაა, რომ ამ შემთხვევაში გადაუხდელი შრომის შემცირება არაფრით ხელს არ უშლის კაპიტალის ბატონობის გაფართოებას“. ანდა დაგროვება სწყდება, რადგანაც დიდი მოგებით გატაცება ქრება. დაგროვება კლებულობს და მასთან ერთათ სამუშაო ქირის მაღლა აწევის მიზეზიც ქრება. უკანასკნელი ეცემა ისეთ ხარისხამდე, რომელიც შეეფერება კაპიტალის მოთხოვნილებას ღირებულების შექმნაში. „კაპიტალისტური წარმოების პროცესის მექანიზმი, მაშასადამე, თვითონვე იზორებს თავიდან იმ დაბრკოლებებს, რომლებსაც იგი ხანგამოშვებით ქმნის“ („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 565).

ჩვენ ვხედავთ აქ თავისებურ ურთიერთდამოკიდებულებას გადახდილ და გადაუხდელ შრომას შორის. „თუ გადაუხდელი შრომის მასა, რომელსაც იძლევა მუშათა კლასი და რომელსაც აგროვებს კაპიტალისტთა კლასი, იმდენათ სწრაფად იზრდება, რომ იგი მხოლოდ გაიახილილი შრომის არაჩვეულებრივი დამატებით შეიძლება გადიქცეს

კაპიტალად, მაშინ ქირა მატულობს და, დანარჩენ თანასწორ პირობებში, გადაუხდელი შრომა შედარებით კლებულობს. მაგრამ რაწამს ეს შემცირება აღწევს იმ პუნქტს, სადაც კაპიტალის მასაზრდობელი ზედმეტი შრომა აღარ არის მიწოდებული ნორმალური რაოდენობით, მაშინ იწყება რეაქცია: შემოსავლის უფრო მცირე ნაწილი იქცევა კაპიტალად, დაგროვება ფერხდება და სამუშაო ქირის აღმავალი მოძრაობა საწინააღმდეგო მოძრაობით იცვლება. ამნაირად, შრომის ფასის აწევა არ სცილდება იმ საზღვრებს, რომელნიც არა მარტო ხელუხლებლად სტოვებენ კაპიტალისტური სისტემის საფუძვლებს, არამედ უზრუნველყოფენ მის რეპროდუქციას გაფართოვებული მასშტაბით“¹⁾).

კაპიტალის დაგროვებაში რყევა, აქეთ-იქით გადახრა-გადმოხრა, რომელიც იქერს სამუშაო ქირას ამა თუ იმ საზღვრებში, ბურჟუაზიულ ეკონომისტებს ეჩვენებათ იმ დაქირავებულ მუშების რაოდენობის რყევით და გადახრა-გადმოხრათ, რომლებიც თავის სამუშაო ძალას აწვდიან კაპიტალს. ისინი ისევე ცდებიან, როგორც ის აღამიანები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ მზე მიწის გარშემო ტრიალებს.²⁾ თუ კაპიტალის დაგროვება ფერხდება, მაშინ თითქო ასე გამოდის, რომ მუშების რიცხვი ჩვეულებრივზე უფრო ჩქარა იზრდება; თუ იგი უფრო აჩქარებული ტემპით მიდის წინ, მაშინ გეგონებათ, რომ მუშების რიცხვი კლებულობს, ან ისინი მრავლდებიან უფრო ნაკლებათ, ვინემ წინეთ. მართლაც, როგორც მკითხველთა უმეტესობამ იცის, იმ ფაქტს, რომ სამუშაო ქირა მატულობს და კლებულობს ამა თუ იმ საზღვრების გადაუცილებლად—ეგრეთწოდებულ სამუშაო ქირის „რკინის კანონს“, ხსნიდენ მით, რომ, თუ სამუშაო ქირა მაღლა იწევს, მუშები ჩქარა მრავლდებიან და გადიდებული მიწოდება კვლავ დაბლა სწევს სამუშაო ქირას; სამუშაო ქირის დაბლა დაწევა კი აძლიერებს გაქვივრებას და სიკვდილს მუშათა კლასში, რაც იწვევს

¹⁾ „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 566, ქართული გამოცემა. 1930 წ.

²⁾ მარქსი ამბობს: „ასევე სამრეწველო ციკლის კრიზისის პერიოდში საქონლის ფასების საყოველთაო დაცემა გამოიხატება როგორც ფულის რელატიური ღირებულების მომატება, ხოლო აყვავების პერიოდში საქონლის ფასების საყოველთაო მომატება—როგორც ფულის რელატიური ღირებულების დაცემა. ეგრეთწოდებულ currency—სკოლას აქედან ის დასკვნა გამოყავს, რომ მაღალი ფასების დროს ცოტა ფული ტრიალებს, ხოლო დაბალი ფასების დროს—ბევრი. მისი უეცრობა და ფაქტების სრული დაიწყება პოულობს ღირსეულ პარალელს ეკონომისტებში, რომელნიც დაგროვების ზემოაღნიშნულ მოვლენებს იმნაირად ხსნიან, რომ ერთ შემთხვევაში მოიპოვება ცოტა, ხოლო მეორე შემთხვევაში—ბევრი და-ჩირაიბოლი მთში“ („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 566, ქართ. გამოცემა).

გუშათა ხელის მიწოდების დაკლებას, და სამუშაო ქირა კვლავ მალ-
ლა იწევს.

ამ ახსნა-დასაბუთების წინააღმდეგ ლაპარაკობს უკვე ის უბრალო
ფაქტიც, რომ, როგორც საყოველთაოთ ცნობილია, სამუშაო ქირა გა-
ნიცდარს რყევას არა ერთი თაობიდან მეორე თაობამდე, არამედ ბევ-
რად უფრო მოკლე ხნის განმავლობაში. მაგრამ ამას ჩვენ კიდევ
დავუბრუნდებით.

2. სამრეწველო სარეზერვო არმია.

აქამდის ჩვენ ვგულისხმობდით, რომ დაგროვების პროცესი ხდება
კაპიტალის შემადგენლობის უცვლელად. მაგრამ დაგროვების პროცესის
დროს ასეთი ცვლილებანი დროვამოშვებით აუცილებელი ხდებიან.

შრომის საწარმოო ძალის ყოველგვარი ცვლილება გავ-
ლენას ახდენს კაპიტალის ტენიკურ შემადგენლობაზე. საწარმოო
საშუალებათა მასა, რომელსაც მუშა, თუ დანარჩენი პირობები უც-
ვლელი რჩება, პროდუქტად აქცევს, მატულობს მისი შრომის ნაყო-
ფიერების მატების დროს. მატულობს ნედლი მასალის რაოდენობა,
რომელსაც მუშა ამუშავებს, მატულობს შრომის იარაღები, რო-
მელთაც იგი მუშაობის დროს იყენებს და სხვა. ერთი სიტყვით, შრო-
მის ნაყოფიერებასთან ერთად მატულობს აგრეთვე საწარმოო სა-
შუალებათა რაოდენობა შეფარდებით იმ შრომასთან, რომელიც მათ-
ზე იხარჯება, ან, რაც ერთი და იგივეა, დახარჯული შრომის რაო-
დენობა კლებულობს შეფარდებით საწარმოო საშუალებათა იმ რაო-
დენობასთან, რომელიც მას (შრომას) მოძრაობაში მოყავს.

კაპიტალის ტენიკური შემადგენლობის ასეთი ცვლი-
ლება, თავის მხრივ, მოქმედობს მის შემადგენლობაზე ღირე-
ბულების მხრივ. ეს ცვლილება ჩნდება აქ ცვალებადი კაპიტალის
შედარებითი დაკლების და მუდმივი კაპიტალის გადიდების სახით.
მაგრამ ეს უკანასკნელი ცვლილებანი კაპიტალის შემადგენლობაში,
ღირებულების მხრივ, სავსებით არ ეთანხმებიან მის ტენიკური შე-
მადგენლობის ცვლილებებს, ვინაიდან შრომის ნაყოფიერების ზრდას-
თან ერთად არა მარტო მატულობს საწარმოო საშუალებათა რაო-
დენობა, რომლებსაც იგი ხმარობს, არამედ აგრეთვე იმათი ღი-
რებულება დაბლა იწევს, თუმცა უფრო ნაკლები ხარისხით, ვინემ
მისი მასა მატულობს. მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში, მაგ., სართავ
მრეწველობაში დაბანდებული კაპიტალის ღირებულება შესდგებოდა
ნახევრად მუდმივი და ნახევრად კი ცვალებადი კაპიტალისაგან.
ნედლი მასალის, იარაღების და სხვათა მასა, რომელსაც ახლა

სართავი ფაბრიკის პატრონი ხმარობს და ამუშავენს იმდენივე შრომის დახარჯვით, რამდენიმე ასჯერ მეტია, ვინემ მაშინ; ღირებულების მხრივ ურთიერთობა კი მუდმივ და ცვალებად კაპიტალს შორის შეიცვალა შედარებით უფრო ნაკლებად: მუდმივ და ცვალებად კაპიტალს შორის დამოკიდებულება სართავ წარმოებაში ახლა დაახლოებით გამოიხატება, როგორც 7: 1.

ყოველ შემთხვევაში შრომის ნაყოფიერების ზრდა კაპიტალისტური წარმოების წესის დროს ნიშნავს ცვალებადი კაპიტალის შედარებით დაკლებას.

მაგრამ შრომის ნაყოფიერება და კაპიტალის დაგროვება მკიდროდ დამოკიდებული არიან ერთი მეორეზე.

საქონლის წარმოება გულისხმობს, რომ საწარმოო საშუალებანი ცალკე პირთა—ერთეულთა—კერძო საკუთრებას შეადგენენ. შრომის საზოგადოებრივი საწარმოო ძალის განვითარება კი გულისხმობს ფართო კოოპერაციას დიდი მასშტაბით, დიდ შენობებს, დიდძალ ნედლე მასალას და იარაღებს და სხვ. საწარმოო საშუალებათა ასეთი დიდი რაოდენობის თავისმოყრა (კონცენტრაცია) ცალკე პირთა ხელში შესაძლებელია საქონლის წარმოების ბატონობის დროს მხოლოდ მაშინ, როცა ინდივიდუალური (კერძო) კაპიტალი უკვე საკმარისად დაგროვილია. „საქონლის წარმოების ნიადაგი შესაძლებლად ხდის დიდ ფარგალში წარმოებას მხოლოდ კაპიტალისტურ ფორმაში“. მაშასადამე, კაპიტალის დაგროვების ესა თუ ის სიდიდე არის წინაპირობა შრომის საწარმოო ძალის ამა თუ იმ სიდიდისა. მაგრამ შრომის საწარმოო ძალის გადიდების თითოეული საშუალება ხდება კაპიტალისტურ წარმოებაში ზედმეტი ღირებულების გაძლიერებული წარმოების საშუალებად, და ამით იგი შესაძლებლად ხდის წარმოების გაფართოებას, რომელიც შრომის ნაყოფიერების ახალი გადიდების მიზეზათ ხდება. კაპიტალის დაგროვება და შრომის საწარმოო ძალა სულ უფრო და უფრო ხელს უწყობენ ერთიერთმანეთის განვითარებას.

ცალკე კაპიტალების ზრდას, დაგროვების საშუალებით, ეწინააღმდეგება იმავედროული დანაწილება უკვე არსებული ძველი კაპიტალების, მაგ., გაყოფა შემკვიდრებს შორის, და გამოყოფა ახალ დამოუკიდებელ კაპიტალების. მაგრამ ეს დაბრკოლება, მიმართული დაგროვების საწინააღმდეგოთ, ისობა უკვე არსებულ კაპიტალების თავისმოყრით, ცენტრალიზაციით, შეერთებით, როგორც ეს ხდება წვრილი კაპიტალების მსხვილი კაპიტალების მიერ შთანთქმით.

ეს ცენტრალიზაცია იწვევს ნაყოფიერების გადიდებას და კაპიტალის ტენზიკური შემადგენლობის ცვლილებას ისე, როგორც დაგროვება. მეორეს მხრივ, დაგროვება და ცენტრალიზაცია ერთიმეორეს ეხმარებიან. რამდენად უფრო დიდი კაპიტალი დაგროვდება, იმდენათ უფრო ადვილათ დაამარცხებს იგი საკონკურენტო ბრძოლაში და შთანთქავს წვრილ კაპიტალებს. რამდენად უფრო მეტი წვრილი კაპიტალი შთანთქა ჩემმა კაპიტალმა, იმდენათ უფრო მეტია შრომის ნაყოფიერება და დაგროვება.

ვეებერთელა კაპიტალების თავისმოყრა რამდენიმე კაცის ხელში აღიღებს შრომის ნაყოფიერებას მრეწველობის არა მარტო იმ დარგებში, რომლებიც უკვე დაპყრობილია წარმოების კაპიტალისტური წესით. წვრილ კაპიტალების მთელი რიგი, რომლებიც მსხვილმა მრეწველობამ გამოაძევა, მიეშურება ისეთ დარგებში, სადაც წარმოების კაპიტალისტურ წესს ჯერ კიდევ არ მოუყიდნია ფეხი, სადაც წვრილ კაპიტალს ჯერ კიდევ შეუძლია კონკურენტის ატანა, და ამნაირად იგი ამზადებს იქ ნიადაგს წარმოების ამ დარგთა კაპიტალიზმისათვის დასამორჩილებლად.

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ წარმოების კაპიტალისტური წესი განიცდის მუდმივ ტენზიკურ რევოლიუციას, რომლის შედეგია მუდმივი კაპიტალის პროგრესიული ზრდა, ერთის მხრივ,—და ცვალებადი კაპიტალის შედარებითი დაკლება, მეორეს მხრივ.

მაგრამ ეს შედარებითი დაკლება ცვალებადი კაპიტალისა ხდება გაცილებით უფრო ჩქარა, ვინემ დაგროვება. დაგროვების მსვლელობაში ახლად შექმნილი კაპიტალი, თავის სიდიდესთან შეფარდებით, სულ უფრო და უფრო ნაკლებ მუშებს ამუშავებს. დაგროვებასთან ერთად იმაედროულად ხდება ძველი კაპიტალის რევოლიუციონური გარდაქმნა. თუ რომელიმე მანქანა ცვდება, მაშინ ტენზიკური პროგრესის მეოხებით მის ადგილს იკერს არა ისეთივე, არამედ უფრო გაუმჯობესებული მანქანა, რომლის საშუალებით მუშა, ამზადებს უფრო მეტ პროდუქტს, ვიდრე წინეთ. ძველი კაპიტალი ახლდება სულ უფრო და უფრო ნაყოფიერ ფორმაში, მაგრამ ამის შედეგი ის არის, რომ იგი სულ უფრო და უფრო მეტ მუშებს ათავისუფლებს, რომლებიც წინეთ საქმეში იყვენ ჩაბმულნი.

ცენტრალიზაცია უძლიერესი იარაღია ძველი კაპიტალის ასე გარდასაქმნელად.

რამდენად უფრო ჩქარა ხდება ძველი კაპიტალის ცენტრალიზაცია და ტენზიკური რევოლიუცია, იმდენათვე ჩქარა უნდა ხდებოდეს ახალი კაპიტალის დაგროვება იმისთვის, რომ საქმეში ჩაბმულ

მუშების რიცხვმა არ დაიკლოს. მაგრამ რამდენათ უფრო ჩქარა ხდება კაპიტალის დაგროვება, იმდენათ უფრო ჩქარი ნაბიჯით მიდის წინ ცენტრალიზაცია და ტექნიკური რევოლუცია.

მალტუსის მიმდევრები გვეუბნებიან ჩვენ, რომ „ქარბი მოსახლეობა“ ჩნდება იქიდან, რომ საარსებო საშუალებანი (უფრო სწორეთ რომ ვთქვათ: ცვალებადი კაპიტალი) მატულობენ არითმეტიკული პროგრესით, როგორც რიცხვები: 1:2:3:4:5 ϵ . და ასე, მაშინ, როდესაც მცხოვრებნი მრავლებიან გეომეტრიული პროგრესიით, როგორც რიცხვები 1:2:4:8.16 და ასე. მაშასადამე, მოსახლეობა უფრო ჩქარა მრავლდება, ვინემ საარსებო საშუალებათა რაოდენობა; ამის ბუნებრივი შედეგია ცუდი ზნეჩვეულებანი და სილატაკე.

მაგრამ რაც სინამდვილეში მართლა წინ მიდის, ესაა ცვალებადი კაპიტალის დაკლება მთელი კაპიტალის იმავდროულად ზრდასთან ერთათ. თუ თავდაპირველად ცვალებადი კაპიტალი შეადგენს მთელი კაპიტალის $\frac{1}{2}$, შემდეგ, თანდათან, იგი ხდება მთელი კაპიტალის $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$ ნაწილად და ასე.

„მთელი კაპიტალის ცვალებადი შემადგენელი ნაწილის ეს რელატიური შემცირება, აჩქარებული მთელი კაპიტალის ზრდასთან ერთად, და აჩქარებული უფრო სწრაფად, ვიდრე მისი საკუთარი ზრდა, გვეჩვენება მეორე მხარეზე, პირიქით, მუშა-მოსახლეობის უფრო ჩქარ აბსოლუტურ ზრდათ, ვიდრე ცვალებადი კაპიტალის ან წარმოებაში ამ მუშა-მოსახლეობის ჩაბმულ საშუალებათა ზრდა. ნამდვილად კი კაპიტალისტური დაგროვება მუდამ ქმნის, თავის ენერჯისა და მოცულობასთან შეფარდებით, რელატიურ, ე. ი. კაპიტალის ზრდის საშუალო მოთხოვნილებებისათვის მუშათა გარდამეტ, ამიტომ—ზედმეტ ანუ ქარბ მოსახლეობას“ („კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 577, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.).

ცვლილება მთელი საზოგადოებრივი კაპიტალის შემადგენლობაში არ ხდება ყველა მის ნაწილებში თანასწორად. ერთ, შემთხვევაში კაპიტალი იზრდება დაგროვების მეოხებით, მისი ტექნიკური საფუძვლის უცვლელად, ასე რომ საჭიროა მუშათა ხელის შესაფერი დამატებითი რაოდენობა. მეორე შემთხვევაში კი იცვლება კაპიტალის შემადგენლობა, მაგრამ მისი აბსოლუტური სიდიდე არ მატულობს, ძველი კაპიტალი ახლდება უფრო ნაყოფიერი სახით, — და საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვი კი კლებულობს, როგორც შედარებით, ისე აბსოლუტურად და ამ ორ უკიდურეს შემთხვევათა შორის ვხედავთ მრავალ კომბინაციებს, რომლებიც გამოწვეულია დაგროვების, თავმოყრის (კონცენტრაციის) და ძველი კაპიტალის უფრო

ნაყოფიერ ფორმად გადაქცევის ურთიერთ ზეგავლენისაგან. და ყველა ამის შედეგი არის ან პირდაპირი დათხოვნა მუშების, „ან მათი (მუშების) ჩვეული გასასვლელი არხების მიერ დამატებითი მუშა მოსახლეობის უფრო შეუმჩინებელი, მაგრამ არა ნაკლებად საგრძნობი და გაძნელებული შეწოვა“ („კაპიტალი“, ტ. I, გვ.577).

ამრიგად, მუშათა მოსახლეობა იმყოფება მუდმივ მოძრაობაში: აქ მას იზიდავენ, იქ მას თავიდან იცილებენ; და ეს მოძრაობა სწარმოებს იმდენად უფრო ჩქარა, რამდენათ უფრო ჩქარია კაპიტალის შემადგენლობაში ცვლილება, რამდენათ უფრო მეტია შრომის ნაყოფიერება და რამდენათ უფრო ძლიერია კაპიტალის დაგროვება.

მარქსს მოყავს ინგლისის სტატისტიკიდან აუარებელი ცნობები იმის დასამტკიცებლად, რომ მრეწველობის მრავალ დარგებში საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვი კლებულობს, არა მარტო შედარებით, არამედ კიდევ უფრო ხშირად აბსოლუტურათ. უკანასკნელ ახალი აღწერებიდან ჩვენ მოგვყავს აქ მხოლოდ ორი მაგალითი, რომელიც ამტკიცებს მუშების რიცხვის აბსოლუტურად დაკლებას წარმოების გაფართოებასთან ერთად.

ქვემოთ მოყვანილი მაგალითი გვახატავს ჩვენ ბამბეულობის მრეწველობის მდგომარეობას დიდ ბრიტანეთში 1861. — 1871 წ. წ.

რ ა ო დ ე ნ ო ბ ა	1861 წ.	1871 წ.
ფაბრიკების	2887	2483
თითისტარების	30387467	34395221
ორთქლის საფეიქრო დაზგების	399992	440676
მუშების	456646	450087

აქ ჩვენ ვხედავთ საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვის დაკლებასთან ერთად ფაბრიკის რიცხვის დაკლებას და თითისტარების და ორთქლის საფეიქრო დაზგების გადიდებას;— ეს კაპიტალის ცენტრალიზაციის და დაგროვების ნიშნებია; 1895 წლიდან 1904 წლამდე ბამბეულის მოხმარება გაიზარდა ინგლისში 1550 მილ. გირ— დან 1700 მილიონამდე; იმავდროულად ბამბეულობის ფაბრიკებში მუშათა რიცხვმა დაიკლო 539000—დან 523000 დ-ე.

მსგავს სურათს იძლევა გერმანიის საფეიქრო მრეწველობის ზოგიერთი დარგი: ე. ი. მუშების რიცხვის საგრძნობელ დაკლებას

წერილ წარმოებებში და მსხვილი საწარმოებების და იქ ჩაბმულ მუშების რიცხვის გადიდებას, მაშასადამე, ძლიერ ცენტრალიზაციას და კაპიტალის დაგროვებას მუშების იმედროულ გამოძევებასთან ერთად. ასე; მაგ., გერმანიის აბრეშუმის საქსოვ მრეწველობაში ჩვენ ვხედავთ:

წ. ლ. ქ. ნ. ა.	წერილი წარმოებანი (5 მუშამდე)		საშუალო წარმოებ. (6-50 მუშამდე)		მსხვილი წარმოებანი (50 მუშას ზევით)	
	წარმოებ. რიცხვი	მუშების რაოდენ.	წარმოებ. რიცხვი	მუშების რაოდენ.	წარმოებ. რიცხვი	მუშების რაოდენ.
1882	39500	57782	412	4902	69	13580
1895	16527	20484	192	3469	140	32129
1907	8272	12823	316	5650	240	4879
მთლიან. + დაკლ. -	-31228	-44959	-66	-1748	+171	+35139

სწორეთ ასევე არის ტილოს საქსოვ მრეწველობაშიც:

წ. ლ. ქ. ნ. ა.	წერილი წარმოებანი (5 მუშამდე)		საშუალო წარმოებ. (6-50 მუშამდე)		მსხვილი წარმოებანი (50 მუშას ზევით)	
	წარმოებ. რიცხვი	მუშების რაოდენ.	წარმოებ. რიცხვი	მუშების რაოდენ.	წარმოებ. რიცხვი	მუშების რაოდენ.
1882	71915	91039	404	5226	73	7543
1895	34082	43228	291	4598	120	19966
1907	14275	18949	265	5214	180	28177
მთლიან. + დაკლ. -	-57640	-72090	-139	-12	+107	+20634

მუშების რაოდენობამ აბრეშუმის საქსოვ და ტილოს საქსოვ მრეწველობაში 25 წლის განმავლობაში იკლო 60540-ით, მაგრამ ეს დაკლება გამოიწვია წერილი მრეწველობის დაცემა, ვინაიდან წერილ საწარმოთა რაოდენობამ ორივე დარგში იკლო 88868, ე. ი. 80%-ით, მაშინ როცა მათში ჩაბმულ მუშების რაოდენობამ 116959-ით დაიწია. პირიქით, მსხვილი წარმოებანი გამრავლდნ 142-დან 420-დგ. ე. ი. მათი რიცხვი სამჯერ გაიზარდა, ხოლო მათში ჩაბმულ მუშათა რიცხვი მეტად, ვიდრე სამჯერ, ე. ი. 21123-დან 76896-დგ.

აქამდის ჩვენ ვგულისხმობდით, რომ ცვალებადი კაპიტალის მომატებას ანუ დაკლებას შეეფერება საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვის მომატება ანუ დაკლება. მაგრამ ეს ყოველთვის ასე არ არის. თუ ფაბრიკანტი, შრომის ფასის გამოუცვლელად გააგრძელებს სამუშაო დროს, მაშინ მას მოუხდება უფრო მეტი სამუშაო

ქირის გაღება; ცვალებადი კაპიტალი გაიზრდება, მუშების რაოდენობა კი არ გადიდდება, მან შეიძლება იმავდროულად კიდევაც დაიკლოს.

წარმოვიდგინოთ, ლომ ერთი კაპიტალისტი აძლევს სამუშაოს 1000 მუშას, სამუშაო დღე გრძელდება 10 საათს, დღიური ქირა 2 მარკაა. მას სურს თავის წარმოებაში დააბანდოს კიდევ დამატებითი კაპიტალი. ამის განსახორციელებლად მას შეუძლია სადგომის გაფართოება, ახალი მანქანების შეძენა და დამატებითი მუშების დაქირავება; მაგრამ მას შეუძლია აგრეთვე ეს დამატებითი კაპიტალი, რამდენათაც იგი არ უნდა მოხმარდეს ნედლი მასალის შეძენას, მოიხმაროს სამუშაო დროს გასაგრძელებლად. ვთქვათ, რომ იგი აგრძელებს სამუშაო დროს 5 საათით; შრომის ფასი უცვლელი რჩება; დღიური ქირა იქნება მაშინ 3 მარკა და ცვალებადი კაპიტალი, თუ დანარჩენი პირობები უცვლელი რჩება, მატულობს 50%-ით, მუშების რიცხვის მოუმატებლად. მაგრამ თითოეული კაპიტალისტის ინტერესები თხოვლობენ, რომ მან მიაღწიოს შრომის რაოდენობის მომატებას სამუშაო დროის გაგრძელებით, ან შრომის ინტენსივობის მომატებით, ვინაიდან მუდმივი კაპიტალის რაოდენობა, რომელიც მან უნდა დააბანდოს პირველ შემთხვევაში, მატულობს ბევრათ უფრო ნელი ნაბიჯით, ვინემ უკანასკნელ შემთხვევაში. და ეს ინტერესი იმდენად უფრო ძლიერია, რამდენათ უფრო ფართოა წარმოების მასშტაბი. ამრიგად, იგი იზრდება კაპიტალის დაგროვებასთან ერთად.

თუ, მაგ., შრომის იარაღათ მუშა ხმარობს ბარს, რომელიც ღირს 2 მარკა, იმ შემთხვევაში კაპიტალისტი სრულებით იმის წინააღმდეგ არ წავა, რომ შრომის რაოდენობის გადიდებას მუშების რიცხვის გადიდების საშუალებით მიაღწიოს. მაგრამ სულ სხვა საქმეა, როცა მუშა ხმარობს, როგორც შრომის იარაღს, ისეთ მანქანას, რომელიც ღირს 100,000 მარკა.

მაგრამ კაპიტალის დაგროვებასთან ერთად იზრდება არა მარტო კაპიტალისტების მისწრაფება მიაღწიონ შრომის რაოდენობის გადიდებას მუშების რიცხვის შესაფერ კვალობაზე გაუდიდებლად, არამედ კლებულობს აგრეთვე მუშათა კლასის ძალა, რომელიც ამ ტენდენციას წინააღმდეგობას უწევს. მოჭარბებული მუშები, რომლებიც კაპიტალის დაგროვებამ წარმოშვა, თავისი კონკურენციით ამცირებენ საქმეში ჩაბმულ მუშების წინააღმდეგობას კაპიტალისტების მიმართ. უკანასკნელნი ამის გამო იძულებული ხდებიან დათანხმდნ დამატებით შრომაზე. დამატებითი შრომა, თავისი მხრივ, ადიდება კარბი მუშა-მოსახლეობის რაზმებს. ერთის უმუშევრობა იწვევს მეორეს დამატებით (ზედმეტ) შრომას და პირიქით.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ კაპიტალის დაგროვებას და მასთან დაკავშირებულ მოვლენებს, როგორც კაპიტალის ცენტრალიზაცია, ძველი კაპიტალის ტენიკური გარდაქმნა ზედმეტ შრომად და სხ., აქვთ ტენდენცია (მიდრეკილება) შეამცირონ საქმეში ჩაბმულ მუშების რაოდენობა დახარჯულ საერთო კაპიტალთან შეფარდებით, ხანდისხან აბსოლუტურადაც.

მაგრამ კაპიტალის დაგროვება აღიღებს იმავე დროს მუშების რაოდენობას, რომლებიც თავის შრომას აწვდიან კაპიტალს, გაცილებით უფრო მეტი ზომით, ვინემ მცხოვრებთა რიცხვი მატულობს საზოგადოდ.

მეორე განყოფილებაში ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორ იყენებს მანუფაქტურა და კიდევ უფრო მეტად მსხვილი მრეწველობა თავის განვითარების პროცესში სულ უფრო და უფრო უსწავლელ სამუშაო ძალებს ნასწავლ მუშა ხელის ადგილას; თუ როგორ მოკლდება მუშის სწავლის ვადა მინიმუმამდე; მუშას ადრე ეძლევა შეძლება შევიდეს კაპიტალის სამსახურში და მისი რეპროდუქციის დროც მცირდება. იმავე დროს წარმოების მრავალ დარგებში მამაკაცების ადგილს იკერენ დედაკაცები და ბავშვები. ამის გამო, არა მარტო პირდაპირ მრავლდება მუშების არმია: ახალგაზრდა ქალების და ყმაწვილკაცების ეკონომიური დამოუკიდებულება და აგრეთვე ის გარემოება, რომ მშობლები პატარაობიდანვე ქირაზე ამუშავენ თავიანთ ბავშვებს, ხელს უწყობს ადრე დაქორწინებას და ამოკლებს აგრეთვე მუშათა კლასის რეპროდუქციის დროს.

მუშების არმიის ჩქარი ზრდის შემდეგი საყურადღებო მიზეზი იწყებს მოქმედებას მაშინ, როცა წარმოების კაპიტალისტური წესი იპყრობს სოფლის მეურნეობის სფეროს. ამ სფეროში შრომის ზრდა თავიდანვე ამცირებს, არა მარტო შედარებით, არამედ აბსოლუტურადაც, საქმეში ჩაბმულ მუშების რიცხვს. ინგლისში (დიდ ბრიტანეთში) სოფლის მეურნეობის მუშების რიცხვი აღწევდა 1861 წელს 2,210,449 კაცს, 1871 წელს კი მხოლოდ 1,514,601, ე. ი. შემცირდა თითქმის 700,000 კაცით. უკანასკნელნი გადაიქცენ რა „მოქარბებულ“ მცხოვრებლებათ, გადადიან სამრეწველო ოლქებში, თუ სულ არ წავლენ ემიგრაციაში, და ამრავლებენ მუშების არმიას, რომელიც თავის შრომას კაპიტალს აწვდის.

ბოლოს არ უნდა დავივიწყოთ რკინის გზების და გემების მნიშვნელობა და გავლენა, რომლებიც კაპიტალს შეძლებას აძლევენ მიიზიდოს ახალი მშრომელი მასები მრეწველობის მხრივ ჩამორჩენილი ადგილებიდან, მაგ. ირლანდიელნი, პოლონოლები, სლოვაკები, იტალიელნი, ჩინელები და სხ.

ამნაირად, მუშა-მოსახლეობა არაჩვეულებრივად ჩქარა მრავლდება, უფრო ჩქარა, ვინემ მატულობს კაპიტალის მოთხოვნილება სამუშაო ძალებზე; ამის შედეგია რელატიური კარბი მოსახლეობა, რომელსაც წარმოშობს, როგორც ჩვენ უკვე დავინახეთ, კაპიტალის დაგროვება და შრომის ნაყოფიერების ზრდა, და არა შრომის ნაყოფიერების დაკლება, როგორც ამას აპოკრიფებენ ბურჟუაზიული ეკონომისტები.

ეგრეთწოდებულ კარბი მოსახლეობის, სამრეწველო სარეზერვო არმიის, არსებობა არა თუ არ აწერებებს კაპიტალისტურ განვითარებას, არამედ, განსაზღვრული საფეხურიდან დაწყებული, იგი შეადგენს ამ განვითარების ერთ აუცილებელ პირობათაგანს.

კაპიტალი, როგორც ჩვენ ვიცით, — არის ელასტიური სიდიდე. რამდენად უფრო მეტად ვითარდება წარმოების კაპიტალისტური წესი, იქნება უფრო თავმუშუკავებლად და დიდი მასშტაბით ხდება მისი დროგამოშვებითი გაფართოება და შეკუმშვა. თანამედროვე მსხვილი მრეწველობა, როგორც ეს ნათქვამი იყო მეორე განყოფილებაში, მოძრაობს თავისებური წრებრუნვით, რომელიც 1873 წლამდე მეორდებოდა დაახლოებით თითოეული ათი წლის განმავლობაში; იგი იწყება საქმის მდგომარეობის საშუალო გამოცოცხლებით; ეს გამოცოცხლება ჩქარა იზრდება, მრეწველობა აღწევს უმაღლეს წერტილს, წარმოების სწრაფ და კოლოსალურ გაფართოება-განვითარებას; ამის შემდეგ ხდება კრაზი, შეჩერება სამრეწველო ცხოვრებაში, სანამ ბაზრები შესაფერად არ გაფართოვდებიან და არ შეისრუტავენ მოქარბებულ პრრდუქტებს. მაშინ კვლავ იწყება დამშვიდება და წინანდელი თამაში მეორდება გადიდებული მასშტაბით.

ასეთი მდგომარეობა იყო მაშინ, როცა მარქსი სწერდა თავის „კაპიტალს“, რომელიც პირველად გამოქვეყნებულ იქნა 1867 წელს. ასეთივე მდგომარეობა იყო მაშინაც, როცა მარქსი სწერდა ბოლოსიტყვაობას „კაპიტალის“ მეორე გამოცემისთვის, 24 იანვარს 1873 წელს, რომელშიაც მან იწინასწარმეტყველა საყოველთაო კრიზისის მოახლოება¹⁾.

¹⁾ ჩვენ მიერ უკვე მეორე განყოფილებაში დასახელებული ბ-ნი D-r შტიგემანი გაცემით შენიშნავს ან-ადგლის შესახებ: „მარქსი არც კი ფიქრობს (:) ისე წინასწარმეტყველობს ახალ მომავალ საყოველთაო კრიზისზე“. („Preussische Jahrbücher“ LVII, გვ. 227). მარქსი იმ ადგილას, რომელზედაც ლაპარაკია, ამბობს: „იმ დროგამოშვებით (პერიოდულ) ციკლის ტრიალის შესახებ, რომელსაც თანამედროვე მრეწველობა გაივლის და მის უმაღლეს წერტილზე — საერთო კრიზისზე“. ამაზე უფრო ნათლად ლაპარაკი შეუძლებელია. მაგრამ ეს

ყველა ჩვენგანმა იცის, თუ როგორ ჩქარა და როგორი სისწორით შესრულდა და სინამდვილეთ იქცა ეს წინასწარპეტყველება.

მაგრამ იმ კრიზისით, რომელიც დაიწყო 1873 წელს, თითქოს წარმოების კაპიტალისტური წესი ჩადგა ახალ ფაზისში, იმის განვითარებაში დაიწყო ახალი ხანა. თუ მსხვილი მრეწველობის ნაყოფიერება აქამდის ვითარდებოდა იმდენათ ჩქარა, რომ იგი ხანდისხან, დროგამოშვებით, წინ უსწრებდა მსოფლიო ბაზრის გაფართოებას, სამაგიეროდ ახლა აღმოჩნდა, რომ დადგა ისეთი დრო, როცა ტენზიკის არაჩვეულებრივი განვითარების და კაპიტალისტური მრეწველობის ბატონობის სფეროს უდიდესი გაფართოების მეოხებით, იმ მრეწველობის, რომელმაც დაიპყრო რუსეთი, ამერიკა, ინდოეთი, ავსტრალია, — მსოფლიო ბაზარს შეუქლია შთანთქას მსოფლიო მრეწველობის პროდუქტები მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში. ათი წლის ირგვლივ წრებრუნვის მაგიერ, რომელშიაც სამრეწველო ცხოვრების ჩვეულებრივი გამოცოცხლება, წარმოების გაცხოველებული და თავშეუკავებელი გაფართოება-ზრდა, კრახი, შეჩერება და ხელ-ახალი გამოცოცხლება ერთი მეორის შემდეგ იქერდენ ადგილს, 1873 წლიდან დადგა ქრონიკული შეჩერება ეკონომიურ ცხოვრებაში, ხანგრძლივი სიწყნარე, რომელიც მხოლოდ 1889 წელს იქნა შეწყვეტილი მრეწველობის დროებითი გამოცოცხლებით; მაგრამ ეს გამოცოცხლება ჩქარა გაქრა და მისი ადგილი დაიჭირა კიდევ უფრო უარესმა შეჩერებამ ეკონომიურ ცხოვრებაში. გვერთბოდათ, რომ უკვე არასოდეს აღარ დადგება ცოტად თუ ბევრად საგრძნობი „ეკონომიური გამოცოცხლების აღმავალი ხანა.“

მაგრამ ეს არ გამართლდა. 1895 წლიდან 1900 წლამდე ჩვენ კვლავ გამოვიარეთ ეკონომიური გამოცოცხლების ისეთი სამაგალითო ხანა, რომ ზოგიერთი ოპტიმისტები სრულებით წინააღმდეგ შეხედულებას დაადგენ: რომ საზოგადოთ კრიზისების დრო წავიდაო.

მაგრამ ასეთი შეხედულება შემცდარი იყო უკვე თავიდანავე, ვინაიდან ეკონომიური გამოცოცხლება კაპიტალისტურ წარმოების წესის დროს აუცილებლად კრიზისით უნდა დასრულდეს. მართლაც ეს კრიზისი სულ მალე მოხდა.

ხელს არ უშლის ნასწავლ ვაჟბატონს გაიგოს კრიზისი, რუმელზედაც აქ ლაპარაკია, როგორც რევოლიუცია. ამის ბგაჟს, „ვადამახინჯებას, პარლამენტარული ენით რომ გამოვსთქვათ, შეხვდებით იმ „მეცნ ერთა“ უმეტესობის ნაწერებში, რომელთაც მარქსის ნაწერებიდან მოკაოთ ადგილები (ციტატები). სულ ღრთია წაუკითხავთ, თუ არ წითკითხავთ ეს ნაწერები.

მაგრამ აქ ლაბარაკია მხოლოდ კაპიტალის დროებით. გაფართოებაზე და წეკუმშვაზე, მაგრამ ეს ხდება მრეწველობის ქრონიკული შეჩერების დროსაც ისე, როგორც კრიზისის და ეკონომიური გამოცოცხლების ათეული წლის წრებრუნვის დროს.

კაპიტალის თითოეული ასეთი დროებითი გაფართოება აღიღებს მოთხოვნილებას სამუშაო ძალაზე; როგორ კმაყოფილდება ეს მოთხოვნილება? სამუშაო ქირა მაღლა იწევს, და ამის გამო, ეკონომისტების თეორიით, მოსახლეობა მრავლდება, — და 20 წლის შემდეგ მუშა-მოსახლეობის რიცხვი იქნება საკმარისად დიდი იმისთვის, რომ კაპიტალმა შესძლოს ამ კონიუნქტურით სარგებლობა. მაგრამ ეს უკანასკნელი გარემოება ყოველ შემთხვევაში გრძელდება მხოლოდ რამდენსამე წელიწადს, და ხშირად, მხოლოდ რამდენიმე თვეს! კაპიტალის საბედნიეროდ, მართალია, საქმის მდგომარეობა სულ სხვანაირათაა, ვინემ „სამუშაო ქირის რკინის კანონის“ თეორიით. როგორც ჩვენ დავინახეთ, წარმოების კაპიტალისტური წესი ხელოვნურად ქმნის ქარბ მუშა-მოსახლეობას და ეს არის სარეზერვო არმია, რომლიდანაც კაპიტალს ყოველთვის შეუძლია აიყვანოს იმდენი დამატებითი მუშები, რამდენიც მას დასჭირდება. უამისოთ შეუძლებელი იქნებოდა კაპიტალისტური მსხვილი მრეწველობის თავისებური და თავშეუკავებელი განვითარება. რა მოუვიდოდა გერმანიის მრეწველობას, რომ მას გასული საუკუნის შესამოცდაათე წლებში და აგრეთვე ერთხმოცდაათე წლების დასაწყისში არ ემოვნა იმდენი თავისუფალი სამუშაო ძალები, რომლებიც მზათ იყვენ მისი სამსახურისთვის, მუშების მთელი ჯარები, რომლებიც მას შეეძლო გაერეკა რკინის გზების გასაკეთებლად, ნახშირის ახალ მალაროებში, თუჯის გადასადნობ ქარხნებში და სხვ.? ეს სარეზერვო არმია შესაძლებლად ქმნის კაპიტალის სწრაფ გაფართოებას; ის აგრეთვე დაბლა სწევს სამუშაო ქირას, და ვინაიდან იგი (სარეზერვო არმია), თითქმის მრეწველობის აყვავების დროსაც კი, ყველა თავის წვევრისათვის ვერ შოულობს სამუშაოს, ამიტომ სამუშაო ქირა, თითქმის მრეწველობის უმაღლესი განვითარების დროსაც კი, არ იწევს განსაზღვრულ ნორმას ზევით.

ის, რაც ჩვენ გვეჩვენება მოსახლეობის მომატებად ან დაკლებად, წამდვილად არის მხოლოდ კაპიტალის პერიოდული გაფართოების და შეკუმშვის გამოხატვა. როცა მალტუსის მომხრენი თხოულობენ მუშებიდან რომ მათ თავიანთ მოდგმის გამრავლებაში ანგარიში გაუწონ სამუშაოს შოვნის გარემოებას, ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ მუშებმა თავისი რაოდენობა უნდა შეუფარდონ, შეუთანხმონ კაპიტალის მოთხოვნილებებს.

მალტუსის თეორია დამყარებულია კაპიტალის ცვალებად მო-
თხოვნილებების არევაზე არსებულ საწარმოო საშუალებათა ნაყოფიე-
რებასთან; ეს არევა ყოველთვის დიდი აბსურდი იყო და ეს უგუნურე-
ბა კიდევ უფრო აშკარა შეიქნა უკანასკნელი ოცი წლის განმავლო-
ბაში, როცა ევროპის სამეურნეო რაიონებში გაჩნდა კარბი მოსახლე-
ობა საარსებო საშუალებათა სიკარბის გამო, კარბი მოსახლეობა ამე-
რიკის, ინდოეთის და ავსტრალიის ხორცის და პურის კონკურენ-
ციის გამო.

რა გინდ აბსურდი არ უნდა იყოს მალტუსიანიზმის მოთხოვ-
ნილებანი, ისინი მაინც გამოხატავენ შესაფერად მხოლოდ იმ მდგო-
მარეობას, რომელიც უპირავეს ამჟამად მუშას კაპიტალის მიმართ,
ე. ი. იმ ფაქტებს, რომ მუშა მხოლოდ კაპიტალის კუთვნილებაა; წა-
რმოების პროცესის დროს მუშა არ ხმარობს საწარმოო საშუალებებს,
არამედ პირიქით საწარმოო საშუალებანი იყენებენ მას. მაგრამ სა-
მუშაოს გარედაც, როგორც ჩვენ დავინახეთ, იგი კაპიტალს ეკუთვ-
ნის. როცა მუშა სახმარ ნივთებს ხმარობს, როცა იცავს არსებობას
და თავის მოდგმას ამრავლებს, ყოველივე ამის გაკეთება მას უხდება
ასეთი წესით, რომელიც ყველაზე უფრო შეეფერება კაპიტალის ინ-
ტერესებს.

მუშას იმონავებს მისივე საკუთარი პროდუქტი. მას ემსახურება
მუშა. არა მარტო თავისი სამუშაო ძალით, არამედ თავის ადამიანუ-
რი არსებობის მთელი მოქმედებით.

თ ა ვ ი მ ე ა ქ მ ს ა

წარმოების კაპიტალისტური წესის ბანთიადი

წინა თავებში ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორ ანახლებს კაპიტალი
მუდამ და განუწყვეტლივ თავისი საკუთარი არსებობის წინაპირო-
ბებს. მაგრამ აშკარაა, რომ სანამ ამ პირობებმა არ მიღწიეს გან-
ვითარების განსაზღვრულ საფეხურს, მანამ კაპიტალმა ვერ შესძლო
თავის კლასიკურ ფორმაში ჩამოყალიბება. მაგრამ თუ რა გარემოე-
ბებმა წარმოშვეს ეს პირობები, — ეს ისეთი საკითხია. რომელზედაც
ჩვენ ჯერ პასუხი არ გავციცია. ჩვენს გამოკვლევაში ფულის კაპიტა-
ლად გადაქცევის შესახებ იმ წინასწარ მოსაზრებებიდან გამოვდიო-
დით, რომ, ერთის მხრივ, დიდძალი ფული კერძო პირების ხელში
იყო მოგროვილი, და, მეორეს მხრივ, სამუშაო ძალა, როგორც სა-
ქონელი, გამოყანილი იყო ბაზარზე გასაყიდათ. თუ რა ნაირად

მოხდა, რომ საბუშუალო ძალა საქონლად გადაიქცა და რა უწყობდა ხელს ამ ფულის დაგროვებას, — ეს ჩვენ ჯერ არ ვაგვიჩილაეს.

და აი ამის შესახებ უნდა ვთქვათ ჩვენ აქ ის, რაც ყველაზე უფრო უმთავრესი და საყურადღებოა.

კაპიტალის დაგროვება ნიშნავს კაპიტალის არსებობის თავდაპირველ პირობის განახლებას. ამ პირობების პირვანდელ წარმოშობას. რომლებიც კაპიტალის განვითარებას წინ უსწრებდნენ, მარქსი უწოდებს პირვანდელ დაგროვებას.

კითხვაზე, თუ საიდან წარმოსდგა კაპიტალი, — ეკონომისტები გვაძლევენ ჩვენ პასუხს, რომელიც ყოველთვის მზათა აქვთ, როცა იმათ არ იციან ან არ სურთ იცოდნენ საქმის ნამდვილი მდგომარეობა: ეს პასუხი მდგომარეობს რობინზონადაში. ეს უკანასკნელი ორწინად არის ხელსაყრილი: პირველად, მის გამოსაგონებლად სრულებით არავითარი ცოდნა არ არის საჭირო, მეორეთ, მისი შედგენა ყოველთვის შეიძლება ისე, რომ მან დაამტკიცოს ყველაფერი, რის დამტკიცებაც კი მისი მეოხებით სურთ.

ის რობინზონადები, რომლებითაც ცდილობენ კაპიტალის წარმოშობის ახსნას და მის შეთანხმებას ჩვეულებრივ წარმოდგენებთან უფლებზე, უნდა ჩაითვალოს სრულებით სულელურ მოთხრობებთან. ჩვენ საბაფუო ანბანში მოთავსებულ მოთხრობებიდან ისინი განსხვავდებიან მხოლოდ მით, რომ ისინი გაცილებით უფრო მოსაწყენი არიან¹⁾.

ეს სულ ერთი და იგივე ისტორიაა პატიოსან, ბეჯით და მომჭირნე მუშაზე, რომელიც კაპიტალისტი გახდა, და ზარმაც კაცებზე, რომლებიც ფლანგავდნენ ყველაფერს, რაც მათ ებადათ, და ამიტომ, როგორც სამუდამოთ დასჯილნი, იმათ თავისი შეილებით და შეილისშეილებით უნდა იზრომონ რამდენიმე პატიოსან პირთათვის და იმათ შთამომავლობისათვის:

1) ყური დაუგდოთ მაგ., ბ. როშერს: „წარმოვიდგინოთ ხალხი, რომელიც თევზის კერით ცხოვრობს, რომელსაც არა აქვს არც კერძო საკუთრება, არც კაპიტალი, იგი დადის ტიტყელი. ცხოვრობს გამოქვაბულში, იკვებება თევზით, რომელსაც იკერს ხელით ზღვის პირად. ვთქვათ, რომ აქ ყველა მუშაკები თანასწორნი არიან, თითოეული ყოველდღე იკერს და ჭამს სამ-სამ თევზს. მაგრამ აი გამოჩნდა ერთი კვიკიანი ადამიანი, რომელიც 100 დღის განმავლობაში ჭამს მხოლოდ ორ თევზს დღეში და ამნაირად შეგროვებულ საგზალს, 100 თევზს, ხმარობს იმისთვის, რომ 50 დღის განმავლობაში მთელ თავის საბუშუალო ძალას ხარჯავს ნავის და ბადის გაკეთებაში; ამ კაპიტალის საშუალებით იგი იწყებს ამის შემდეგ ყოველდღე ორდათ-ოცდაათ თევზის კერას („Grundzüge der National-Oekonomie“. Stuttgart, 1974 წ. გვ. 423). ყველა ამ ზღაპრებს კაპიტალის წარმოშობის შესახებ ასეთივე დამპალი თევზის სუნი უდნს.

პირვანდელი დაგროვების სურათი სრულებით იცვლება, თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ ევროპის ისტორიას მეთოთხმეტე საუკუნის დასაწყისიდან. ამ ისტორიას ორი მხარე აქვს; ამათგან ფართო საზოგადოება მხოლოდ ერთს იცნობს, სახელდობრ იმას, რომელიც ლიბერალურ ისტორიკოსებმა აგვიწერეს.

სამრეწველო კაპიტალის წარმოშობა შეუქმლებელი იქნებოდ უიმისოთ, რომ მუშები თავისუფალნი არ გამხდარიყვნენ, თავისუფალნი მონობისაგან, ბატონყმობისაგან და ხელოსნური დამოკიდებულებიდან. მისთვის საჭირო იყო წარმოების თავისუფლება, წინააღმდეგ ფეოდალიზმის ბორკილებისა. იგი უნდა განთავისუფლებულიყო ფეოდალური ბატონების მხრფველობიდან. ამ თვალსაზრისით, კაპიტალიზმის ბრძოლა, მისი განვითარების პირველ ხანებში, გვევლინება როგორც ბრძოლა ძალმოპირეობის და პრივილეგიების წინააღმდეგ, როგორც ბრძოლა თავისუფლებისა და თანასწორობისათვის.

აი, სწორეთ ბრძოლის ეს მხარე გამოაქვთ ბურჟუაზიის მწერლებს და ვეჭილებს ყოველ ნაბიჯზე, ხალხის თვალის ასახვევად. ჩვენ სრულებით არავეითარი სურვილი არა გვაქვს ამ ბრძოლის მნაშენელობა შევამცროთ, განსაკუთრებით ამჟამად, როცა ბურჟუაზია თვით იწყებს წარსულის უარყოვას და მისგან იმიჯნება. მაგრამ ისტორიის ამ ბრწყინვალე მხარის გულისთვის ჩვენ არ უნდა დავვიწყოთ მისი მეორე მხარე: პროლეტარიატის და თვით კაპიტალის წარმოშობა. ეს მხარე ჯერ კიდევ არ არის საესებით სინათლეზე გამოტანილი. მარქსმა საფუძვლიანათ განიხილა იგი „კაპიტალში“, მაგრამ მხოლოდ ერთი ქვეყნის მიმართ. ეს ქვეყანა ინგლისი — ეს წარმოების კაპიტალისტური წესის სამშობლო, ე. ი. ერთად ერთი ქვეყნის, სადაც თავდაპირველი დაგროვება წმინდა კლასიკურ ფორმაში მოხდა. ზოგიერთი ცნობები ამის შესახებ გვხვდება აგრეთვე „ფილოსოფიის სილატაკეში“ (II თავი, § 2, გვ. 121).

სამწუხაროდ, შეუძლებელია საესებით გავითვალისწინოთ კაპიტალიზმის სათანადო განვითარება გერმანიაში, ვინაიდან მისი განვითარება აქ შეჩერებულ და დამახინჯებულ იქნა აღმოსავლეთისაკენ მიმართულ სააღებ-მიმცემო გზების ხმელთა შუა ზღვიდან ატლანტიის ოკეანეში გადატანით, და შემდეგ, ეგრეთწოდებულ „ოცდაათი წლის ომით“ და რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში გერმანიის გამოძევებით მსოფლიო ბაზრიდან.

ყველაზე უფრო მეტად კაპიტალიზმის განვითარებას აფერხებდა, ქალაქის ხელოსნური წარმოების გვერდით, სოულის საზოგადოებათა მიწის საერთო მფლობელობა და ხანდახან უფრო დიდი.

ანხანაგობებიც. მანამდის, სანამ იგი არსებობდა, პროლეტარიატი არ იყო. კაპიტალის საბედნიეროდ, მისი ინტერესებისთვის იზრუნა ფეოდალურმა თავად-აზნაურობამ. ჯვაროსანთა ომების შემდეგ აღებ-მიმცეპობა და საქონლის წარმოება სულ უფრო და უფრო ვითარდებოდა. გაჩნდა მოთხოვნილება ახალ საქონლებზე, რომლებსაც მსურველებს აწვდიდნენ ფულზე ქალაქის მრეწველობა და ქალაქის ვაჭრები. მაგრამ ფეოდალური თავად-ზნაურობის სიმდიდრის წყაროს შეადგენდნენ მისი ყმების (გლეხების) ნატურალური გადასახადები და სხვა და სხვა პირადი ბეგარა. ფული მას ყოველთვის ცოტა ქონდა. რის ყიდვაც მას არ შეეძლო, იმის შეძენას იგი ცდილობდა გაძარცვით. მაგრამ სახელმწიფოს ძალა სულ უფრო და უფრო ვითარდებოდა და მაგრდებოდა. დაბალი თავად-აზნაურობის დრუეინების წინააღმდეგ გამოდიოდნენ მსხვილი ქალაქების და თავადების დაქირავებული ჯარები. ძარცვა-გლეჯა გზებზე შეუძლებელი შეიქნა. მაშინ ფეოდალებმა იწყეს გლეხებისაგან, რაც შეიძლებოდა, მეტი ფულის გამოწოვა. ამით ფეოდალებმა მიიყვანეს გლეხები სრულ სასოწარკვეთილებამდე (გავიხსენოთ საგლეხო ომები), მაგრამ ამას მათთვის არსებითად სარგებლობა ირ მოუტანია. ბოლოს ბატონ აზნაურებმა, რომ შეძლება ჰქონოდათ მხიარული ცხოვრება გაეგრძელებიათ, გადასწყვიტეს მოქალაქეების მსგავსათ, საქონლის მწარმოებლებად გადაქცევა და ფულის შოვნა სამეურნეო ნაწარმოების შექმნით, როგორც, მაგ., მატყლის, ხორბლის და სხვა, მაგრამ უკვე გასაყიდათ და არა მხოლოდ თავისი საქუთარი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, როგორც ეს წინთ იყო.

ამან გამოიწვია სამეურნეო წარმოების გაფართოება, რომლის გამგებლობა გადავიდა ზედამხედველების, მოიჯარადრეების და სხვების ხელში. ეს გაფართოება შესაძლებელი იყო მხოლოდ გლეხკაცობის ხარჯზე. ახლა შესაძლებელი შეიქნა ყმა გლეხების განთავისუფლება, ე. ი. იმათი გაძევება მათ მიერ მოვლილ მიწა-აღვილებიდან, ე. ი. კერაღან, და მათი მიწების შემოერთება მიწათმფლობელთა მამულთან. სოფლების საერთო საკუთრება, რომელზედაც უმაღლესი უფლება ბატონ აზნაურებს ეკუთვნოდა, გადაიქცა იმათ კერძო საკუთრებათ, რის გამოც გლეხები ეკონომიურად განადგურებული შეიქნენ.

სამეურნეო ნაწარმოებიდან განსაკუთრებით კარგათ იყიდებოდა მატყლი, რომელიც საჭირო იყო ქალაქის საფეიქრო მრეწველობისთვის (Textilindustrie). მაგრამ მატყლის წარმოების გაფართოება იწვევდა სახნაჲ მიწების (ახერის საძოვარ მიწებათ გადაქცივას,

აუარებელ გლეხების გაძევებას იმათ ნაჭირნახულეც ადგილებიდან, რაც ხდებოდა ყოველგვარი კანონიერი და უკანონო საშუალებებით, ეკონომიური ან პირდაპირი ფიზიკური ძალდატანებით.

ასე რომ იმავე ზომით, რა ზომითაც იზრდებოდა ქალაქის საფეიქრო მრეწველობა, იზრდებოდა გაძევებულ და უმიწაწყლოთ დარჩენილ გლეხების რიცხვიც.

ამას ზედ დაერთო კიდევ ის გარემოება, რომ აზნაურებმა უარი განაცხადეს აუარებელ ამალის ყოლაზე, რომელიც ახალ პირობებში მათთვის იყო არა ბატონობის საშუალება, არამედ მხოლოდ ნივთიერი სისუსტის მიზეზი. ბოლოს, კაპიტალს დაეხმარა აგრეთვე რეფორმაციაც, რომელმაც არა მარტო მონასტრების მცხოვრებნი გადააქცია პროლეტარებად, არამედ აგრეთვე საეკლესიო მამულები ზელში ჩაუგდო ჩარჩებს, რომლებმაც მიწის ძველი მფლობელები იქიდან გარეკეს.

ამნაირად, სოფლის მცხოვრებთა დიდი ნაწილი მოწყვეტილ იქნა მიწა-ადგილიდან და თავიანთ საწარმოო საშუალებათაგან; ამ გარემოებამ შექმნა ხელოვნურად „ქარბი მოსახლეობა“ და მთელი ჯარი ქონებას მოკლებულ პროლეტარებისა, რომლებიც იძულებულნი არიან დღიურათ გაყიდონ თავისი სამუშაო ძალა, რომელსაც საჭიროებს კაპიტალი.

მაშასადამე, ფეოდალურმა თავად-აზნაურობამ მოამხადა ნიადაგი კაპიტალისთვის, მიაწოდა, როგორც სოფლის, ისე ქალაქის კაპიტალს პროლეტარები, სამუშაო ძალები, და იმავე დროს ფართოდ გაუკაფა გზა საქონლის კაპიტალისტურ წარმოებას სოფლის მეურნეობაში, ე. ი. კაპიტალისტურ სოფლის მეურნეობას. ბატონყმობას და მონობას, რომლებთანაც შეკავშირებული იყო მეურნეობის კაპიტალისტური ხასიათი მსხვილ მიწათმფლობელობაში, არ ძალუძდა წაეშალა ეს ხასიათი; ბატონყმობა და მონობა მხოლოდ ამახინჯებდნენ მეურნეობის კაპიტალისტურ ხასიათს.

ამიტომ მით უფრო სასაცილოა, როცა თანამედროვე მსხვილი მიწათმფლობელები ცდილობენ ისეთ ულასათ მოგვევლინონ, რომელიც თითქოს ბუნებით იყოს მოწოდებული დაიცვას მუშები კაპიტალისაგან და დაამყაროს მათ შორის პარმონია, მშვიდობიანობა და თანხმობა.

საყოველთაო მაწანწალობა (Vagabundentum) დასავლეთ ევროპაში მეხუთმეტე და მეთექვსმეტე საუკუნოებში იყო შედეგი გლეხკაცობის აურაცხელ ექსპროპრიაციებისა (საკუთრების, ქონების ძალით წართმევისა). ეს მაწანწალობა საზოგადოებას საშინელ განსაცდელს

უქადიდა და თავის დასაცავად საზოგადოებამ სასტიკ სასჯელს მიმართა მის წინააღმდეგ: მათრახს, დადაღვას, ყურების დაჭრას და თითქმის სიკვდილით დასჯასაც კი.

მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ იმაზე მეტი მუშები რჩებოდნენ გარეთ, რაც კაპიტალს შეეძლო გამოეყენებია, გამოსადეგ მუშების დენა მაინც ხშირად ვერ აკმაყოფილებდა კაპიტალის მოთხოვნილებებს. სანამ წარმოების კაპიტალისტური წესი ჯერ კიდევ მან უფაქტურულ ხანაში იმყოფებოდა, იგი დამოკიდებული იყო იმ მუშებზე, რომლებსაც თავიანთ ნაწილობრივ ოპერაციებში მიეღწიათ გამოცდილება-დახელოვნების განსაზღვრულ ხარისხამდე. ხანდისხან საჭირო იყო წლობით სწავლა, რომ მუშას საჭირო გამოცდილება შეეძინა. ცვალებადმა კაპიტალმა მაშინ ძლიერ გაუსწრო წინ თავის სიდიდით მუდმივ კაპიტალს. ამიტომ საჭიროა შრომის მოთხოვნა კაპიტალის ყოველ დაგროვებასთან ერთად ძლიერ ჩქარა იზრდებოდა, მაშინ როცა გამოსადეგი საჭიროა შრომის დენა უფრო ნელი ნაბიჯით მისდევდა მას უკან. გამოცდილი მუშები იშვიათი მოვლენა იყო და იმათ ხშირად თხოულობდნენ, მაგრამ იმათში ჯერ კიდევ მაგრად იყო გამჯდარი ხელოსნური წარმოების ტრადიციები, როცა ქარვალი თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობით უახლოვდებოდა ხელოსანს და ხელოსნათ გახდომის იმედიც ქონდა. დაქირავებულ მუშებში ცოცხალი იყო თვითშეგნების გრძობა, — ისინი უკმეხნი და ჯიუტნი იყვნენ, იმათ არ შეეძლოთ და არც უნდოდათ დამორჩილებოდნენ დისციპლინას, კაპიტალისტური მრეწველობის მუდმივ ერთფეროვნებას. „უზუნაესი ძალა უნდა ჩარეულიყო, რათა კაპიტალისტების შეექნათ მორჩილი მუშები“.

როცა საჭირო შეიქნა მუშების გაწვრთნა და დამორჩილება კაპიტალისტური დისციპლინისთვის, სახელმწიფო ძალამ მიიღო შესაფერი ზომები ისე, როგორც მან მიიღო ზომები საკუთრების დასაცავად მაწანწალებისაგან და სათემო (საზოგადო) საკუთრების კერძო საკუთრებათ გადაქცევის წასაქვებლად (ეს მარქსმა დაწვრილებით გამოიკვლია ინგლისისთვის). სასტიკი ბრძანების საშუალებით დადგენილ იქნა სამუშაო ქირის მაქსიმუმი (უდიდესი ნორმა), გაგრძელებულ იქნა სამუშაო დღე და აღკრძალული მუშების კოალიციები და კავშირები.

თუ რამდენათ ყოველივე ეს შეეფერებოდა ბურჟუაზიის სულისკვეთებას, რომელიც მაშინ „თავისუფლებისთვის“ იბრძოდა, ამას საფრანგეთის დიდი რევოლიუციის ფაქტები მოწმობენ, როცა ბურჟუაზიამ ხელში ჩაიგდო სახელმწიფო ძალა-უფლება. მაშინ მან სასტიკი

ომი გამოუცხადა სათემო მიწათმფლობელობის ნაშთებს, რომელიც საფრანგეთში კიდევ დარჩენილი იყო, და ამასთანავე სასტიკათ გაილაშქრა მუშათა კავშირების წინააღმდეგ.

პროლეტარიატთან ერთად კაპიტალისტების გაჩნდა საშინაო ბაზარიც. წინეთ თითოეული გლეხის ოჯახი შინ აკეთებდა ყველაფერს, რასაც იგი საჭიროებდა. ახლა მდგომარეობა იცვლება. საარსებო საშუალებებს ამზადებენ, როგორც საკონლებს, დიდ მამულებში, რომლებიც შედგენილ იქნენ საზოგადოებრივი საკუთრებიდან და ცალკე საგლებო მიწებიდან, და ეს საშუალებანი საღებებიან სამრეწველო ოლქებში. კაპიტალისტური მრეწველობის პროდუქტები მანუფაქტურული წარმოების ამ ხანაში პოულობენ გასასაღებელ ბაზარს, როგორც მრეწველობაში, ისე მსხვილ მეურნეობაში ჩაბმულ დაქირავებულ მუშებში, და თითქმის გლეხკაცობაშიაც კი. გლეხების მიწები უმეტეს ნაწილად ისე დაპატარავდნენ, რომ იმათი საშუალებით არსებობა აღარ შეიძლებოდა. სოფლის მეურნეობა შეიქნა მათთვის მეორეხარისხოვან ხელობათ. იმ დროს შინამრეწველობა საკუთარი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების მაგიერ იწყებს კაპიტალისტისთვის, ვაჭრისათვის წარმოებას; ეს კი კაპიტალისტური ექსპლოატაციის ერთი უსაძაგლესი და იმავე დროს ყველაზე უფრო შემოსავლიანი ფორმაა.

ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორ გაჩნდა პროლეტარიატი და ხელოვნური ქარბი მოსახლეობა, რომელთაც შესაძლებელი გახადეს წარმოების კაპიტალისტური წესის განვითარება; უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, ქმნის პროლეტარიატს და რელატიური ქარბი მოსახლეობის რეპროდუქციას უფრო და უფრო გადიდებული მასშტაბით.

მაგრამ საიდან გაჩნდა რამდენიმე კაცის ხელში ის სიმდიდრე, რომელიც შეადგენდა წარმოების კაპიტალისტური წესის წინაპირობას?

საშუალო საუკუნოებს მემკვიდრეობით გადაეცა ძველი დროიდან ორგვარი კაპიტალი: სავაზო და სავაჭრო. ჯვაროსნული ომების შემდეგ სააღებ-მიცემო ურთიერთობა აღმოსავლეთთან ძლიერ განვითარდა, და მასთან ერთად გაიზარდა სავაჭრო კაპიტალი და მისი კონცენტრაცია რამდენიმე კაცის ხელში; გავიხსენოთ მხოლოდ აუსტრიული ფუფუგერები, ეს მეხუთმეტე და მეთექვსმეტე საუკუნოების გერმანელი როტშილდები.

მაგრამ მევახშეობა და ვაჭრობა მაინც არ ყოფილა იმ ფულების ერთად ერთი წყარო, რომლებიც, მეხუთმეტე საუკუნიდან დაწყებული, სულ უფრო და უფრო გადიდებული რაოდენობით უნდა

გადაქცეულიყვენ სამრეწველო კაპიტალად. ფულის სხვა წყაროები დაგვისურათა მარქსმა თავის „კაპიტალში“. ამის დაწვრილებით გასაცნობათ ჩვენ ვურჩევთ მკითხველს თვითონ გაეცნოს „კაპიტალის“ ამ ადგილს, რომელიც შეადგენს კაპიტალის „პირვანდელი დაგროვების“ შესანიშნავი ისტორიული გამოკვლევის ღირსეულ დასკვნას. აქ კი ჩვენ მხოლოდ მოკლეთ აღწერისათვის კაპიტალის დაგროვების სხვა და სხვა მეთოდებს თვით მარქსის მკერმეტყველური სიტყვებითვე:

„ოქროს და ვერცხლის მადნეულობის აღმოჩენა ამერიკაში, ადგილობრივი მოსახლეობის აღმოფხვრა, დამონაგება და ცოცხლად დამარხვა მალაროებში, პირველდაწყებითი ნაბიჯები ოსტინდის დაპყრობისა და გაძარცვისა, აფრიკის გადაქცევა შავკანიანებზე ნადირობის ველად,—აი რა ახასიათებს კაპიტალისტური წარმოების ხანის განთიადს. ეს იდილიური პროცესები პირვანდელი დაგროვების მთავარი მომენტებია. ამას თან მოსდევს ევროპის ერების სავაჭრო ომი, რომლის ასპარეზსაც მთელი დედამიწა შეადგენს. ეს ომი იწყება ნიდერლანდის ჩამოშორებით ესპანეთიდან, იღებს ბუმბერაზულ სახეს ინგლისის ანტიიაკობინურ ომში და დღესაც გრძელდება მტაცებლური ომის სახით, მაგალითად, ოპიუმის გულისთვის ჩინეთის წინააღმდეგ და სხვა.“

პირვანდელი დაგროვების სხვა და სხვა მომენტები განაწილებულნი არიან ამჟამად, მეტი თუ ნაკლები ისტორიული თანდათანობით, სხვა და სხვა ქვეყნებს შორის, სახელდობრ—ესპანისა, პორტუგალიასა, ჰოლანდიასა, საფრანგეთსა და ინგლისს შორის. ინგლისში მე-17 საუკუნის დამლევს ისინი თავს იყრიან მთლიანად კოლონიალურ სისტემაში, სახელმწიფო-სესხთა სისტემაში, თანამედროვე სახარკო სისტემაში და პროტექციონიზმის სისტემაში. ეს მეთოდები ნაწილობრივ ფრიად უხეშ ძალდატანებაზე არიან დამყარებულნი, შავალითად, კოლონიალური სისტემა. მაგრამ ყველა ისინი სარგებლობენ სახელმწიფოებრივი ძალაუფლებით, ე. ი. საზოგადოების კონცენტრირული და ორგანიზაციული ძალდატანებით, რომ დააჩქარონ ფეოდალური წარმოების გადაქცევის პროცესი კაპიტალისტურ წარმოებად და შეამცირონ მისი გარდამავალი საფეხურები. ძალდატანება ბები-ქალია ყოველი ძველი საზოგადოებისა, როდესაც იგი ახალის მშობიარეა. ძალდატანება თვით ეკონომიური პოტენციაა.“¹⁾

¹⁾ „კაპიტალი“, ტ. I, გვ. 693, ქართ. გამოცემა. 1930 წ.

მოყვანილი ადგილის უკანასკნელი სიტყვები ხშირად მოყავთ დანარჩენ სიტყვებთან სრულებით დაუკავშირებლად და გამოგლეჯილად. მაგრამ მხოლოდ იმას, ვინც ამ სიტყვებს ჩაუკვირდება წინნათქვამთან ერთად, შეუძლია გაიგოს, თუ როგორ უნდა გვესმოდეს ისინი. იმ ძალდატანებებს, რომლებიც კაპიტალისტური წარმოებისთვის ბებია-ქალების როლს ასრულებენ, ეკუთვნის აგრეთვე „სახელმწიფოებრივი ძალაუფლება, ეს საზოგადოების კონცენტრირული და ორგანიზაციული ძალდატანება“. თუმცა, რა თქმა უნდა, არა სახელმწიფოს ძალაუფლება „თავის თავით“, რომელიც ჰაერშია გამოკიდებული, კლასობრივ წინააღმდეგობათა მალა, არამედ სახელმწიფოს ძალა, როგორც იმ კლასის იარაღი, რომელიც მძლავრად იკათავს გზას.

მოსახლეობის, განსაკუთრებით გლეხკაცობის, გაპროლეტარება და შინაური ბაზრის წარმოშობა, ერთის მხრივ, და აუარებელ სიმდიდრის დაგროვება და კონცენტრაცია, მეორეს მხრივ, და იმაედროულად სავაჭრო ომების და კოლონიალური პოლიტიკის მეოხებით სავარგო ბაზრის გაჩენა,—აი ასეთი იყო ის პირობები, რომლებმაც, მეხუთმეტე საუკუნიდან დაწყებული, დასავლეთ ევროპაში თანდათან გარდაქმნეს მთელი წარმოება ჯერ საქონლის მარტივ წარმოებათ, და შემდეგ საქონლის მარტივი წარმოება კაპიტალისტურად. დაქუცმაცებული, დაქსაქსული, წვრილი საგლეხო და ხელოსნური წარმოება ამ ხნიდან დაწყებული სულ უფრო და უფრო ჩქარა ისპობოდა და იდეენებოდა, რომ თავისი ადგილი დაეთმო მსხვილი კაპიტალისტური მრეწველობისათვის.

თავი მეშვიდე

წარმოების კაპიტალისტური წესის დასასრული

ჩვენ დავამთავრეთ, კარლ მარქსის მიხედვით, კაპიტალისტური წარმოების პროცესის დასურათება.

ჩვენ დავინახეთ, რომ წარმოების პირველყოფილი წესი დამყარებულია საზოგადოებრივ, მიზანშეწონილად მოწყობილ შრომაზე და იგი იწვევს საზოგადოებრივ საკუთრებას საწარმოო საშუალებებზე და პროდუქტზე. მართალია, პროდუქტი იყოფა თემის წევრებს შორის და, ამნარად, ხდება ინდივიდუალურ, კერძო საკუთრებად, მაგრამ მხოლოდ როგორც სახმარი საგნები კერძო პირთათვის. როგორც საზოგადოებრივი შრომის პირდაპირი ნაყოფი, პროდუქტი ეკუთვნის მთელ საზოგადოებას.

წარმოების ამ წესს სდევნის და მის ადგილს იჭერს საქონლის მარტივი წარმოება, რომელსაც ეწვევიან ცალკეული მუშები, ერთი მეორესაგან დამოუკიდებლად. თითოეული მათგანი ქმნის საკუთარ საწარმოო იარაღების საშუალებით პროდუქტებს, რომელნიც, რა თქმა უნდა, მის კერძო საკუთრებას შეადგენენ.

მაგრამ საქონლის მარტივი წარმოებიდან ვითარდება საქონლის კაპიტალისტური წარმოება, როცა განცალკევებულ, ერთი მეორესაგან დამოუკიდებელ მწარმოებლების ადგილს იჭერენ მსხვილი საწარმოო საქმეები; თითოეული ამათგანი დამოუკიდებლად მოქმედებს, მაგრამ შინაურულად ისინი მოწყობილია როგორც მიზნის შესაფერი და გეგმიანი საზოგადოებრივი წარმოება. ვინაიდან ეს მსხვილი კაპიტალისტური საწარმონი ერთი მეორის პირისპირ დგანან, როგორც საქონლის მწარმოებელნი, ამიტომ მათ ურთიერთდამოკიდებულებაში ძალაში რჩება საქონლის გაცვლა-გამოცვლა, და აგრეთვე საკუთრების უფლება—კერძო საკუთრება საწარმოო საშუალებებზე და პროდუქტზე.

მაგრამ ამით კერძო საკუთრება თავის წინააღმდეგობაში გადადის.

საქონლის მარტივი წარმოების დროს კერძო საკუთრება შრომის შედეგი და ნაყოფი იყო. მუშა საწარმოო საშუალებათა და პროდუქტის მესაკუთრე იყო. კაპიტალისტური წარმოება არღვევს კავშირს შრომასა და საკუთრებას შორის. მუშა უკვე აღარ არის პროდუქტის მესაკუთრე. პირიქით, საწარმოო საშუალებანი და პროდუქტები ეკუთვნიან არა-მუშას. წარმოების საზოგადოებრივად გადაქცევა კაპიტალისტურ საფუძველზე თანდათან და სულ უფრო და უფრო იწვევს იმას, რომ არა-მუშა ხდება ყოველგვარი სიმდიდრის მქონებელი და მუშა კი—ქონებას მოკლებული.

მაგრამ ამით კიდევ არ თავდება წინააღმდეგობა წარმოების გაბატონებულ წესსა და მითვისების საყოველთაოდ გავრცელებულ წესს შორის.

ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორი მარტივი და აშკარა იყო საზოგადოებრივი ურთიერთობა პირველყოფილ კომუნისმის დროს, თუ საზოგადოებას როგორ მიყავდა წარმოება თანხმად თავის სურვილისა და მოთხოვნილებისა.

საქონლის წარმოების სისტემის დროს კი წარმოების საზოგადოებრივი პირობები ისეთ ძალად ხდებიან, რომლის წინაშე უძლური იკერძო მწარმოებელი. ეს უკანასკნელი ხდება ამ პირობების ყურმოჭრილ მონათ, და მისი მდგომარეობა კიდევ უფრო სავალალო.

ხდება მით, რომ ახალი ბატონები არ აძლევენ მას ბრძანებებს, არ ატყობინებენ მას თავის მოთხოვნილებებს, არამედ ნებას აძლევენ მას თვითონ გამოიცნოს მათი მოთხოვნილებანი. ახლა წარმოება ემორჩილება კანონებს, რომლებიც მოქმედებენ მწარმოებელთაგან დამოუკიდებლად და ხშირად კი თითქმის იმათ სურვილის წინააღმდეგ, მსგავსად ბუნებრივი კანონებისა. ეს კანონები ხორციელდება დროგამოშვებით ნორმალური მსვლელობიდან გადახვევის საშუალებით, როგორც, მაგ., ფასების დაბლა დაწევით, სიძვირით და სხვა. მაგრამ ეს გადახვევა, როგორც საზოგადოებრივი მიზეზების მიერ გამოწვეული, საქონლის მარტივი წარმოების ბატონობის დროს უმნიშვნელოა და შეზღუდული ვიწრო ფარგლით, ვინაიდან ამ დროს თვით მწარმოებლებიც დაქსაქსულნი არიან და ამასთანავე შრომის ნაყოფიერებაც დაბლა დგას.

მაგრამ, აი, შრომის ნაყოფიერებამ შესამჩნევად აიწია მალა წარმოების კაპიტალისტური წესის მეოხებით, რომელიც ათავისუფლებს და უმაღლეს ხარისხამდე ანვითარებს ყველა საწარმოო ძალებს, რომლებიც ეკუთვნიან საზოგადოებრივ, მიზანშეწონილად მოწყობილ შრომას; ამასთანავე კაპიტალისტური წარმოება სარგებლობს ბუნების ძალების სამსახურით, რომლებიც მეცნიერებამ დაიმორჩილა. ამის შედეგია პერიოდული არანორმალური მდგომარეობა (ნორმალური მსვლელობიდან გადაცდენა), რაშიაც იხატებიან საქონლის წარმოების კანონები; ეს არანორმალური მდგომარეობა წინეთ იწვევდა მხოლოდ დროებით და ადგილობრივ უხერხულობას, რომლის თავიდან მოშორება ადვილი იყო, — ახლა კი იგი იწვევს პერიოდულ უბედურებას, კატასტროფებს, რომლებიც გრძელდებიან წლებით და რომლებიც იპყრობენ თავიანთი გამანადგურებელი შედეგებით მთელ სახელმწიფოებს, თითქმის მთელ ხმელეთსაც კი; ამ კატასტროფების სიდიდე და ძლიერება მატულობს კაპიტალისტური წარმოების ზრდასთან ერთად, და ჩვენ დროში ისინი უკვე ლეზულობენ ქრონიკული ავათმყოფობის სახეს.

ამას კიდევ ერთვის შემდეგი: პირველყოფილი კომუნისმის დროს, როცა საზოგადოებრივი შრომის პროდუქტი საზოგადოებას ეკუთვნის და იყოფა წევრებს შორის თანახმად საზოგადოებრივი მოთხოვნილებისა, თითოეული წევრის ხვედრი მატულობს შრომის ნაყოფიერების ზრდასთან ერთად.

საქონლის წარმოების ბატონობის დროს სახმარ ღირებულებათა მასა, რომელიც შეეფერება ღირებულების განსაზღვრულ სიდიდეს, იზრდება შრომის ნაყოფიერების ზრდასთან ერთად. საქონლის

მარტივი წარმოების დროს მუშას ჩვეულებრივად ეკუთვნის მისი შრომის მთელი პროდუქტი, მას შეუძლია მისი მოხმარა სულ მთლად ან მისი ნაწილის; ამ შემთხვევაში, აშკარაა, რომ იმ სახმარ ღირებულებათა რაოდენობა, რომლებიც მის განკარგულებაში შედის, იზრდება იმავე ზომით, როგორც შრომის ნაყოფიერება. მას შეუძლია აგრეთვე თავისი შრომის პროდუქტის გადაცემა სულ მთლად ან მხოლოდ მისი ნაწილის. თუმცა საქონლის მარტივი წარმოების დროს მხოლოდ პროდუქტის უმცირესი ნაწილი ხდება საქონლად.

რამდენად მალა დგას საზოგადოთ შრომის ნაყოფიერება, იმდენათ მეტ სახმარ ღირებულებას მიიღებს იგი განსაზღვრული შრომის პროდუქტში, რომელსაც იგი სცემის. ამ შემთხვევაშიაც, მაშასადამე, შრომის ნაყოფიერების მომატება საესებით მუშის სასარგებლოდ ხდება.

საქონლის კაპიტალისტურ წარმოებაში კი სამუშაო ძალა თვითონაა საქონელი, რომლის ღირებულება, როგორც ყველა სხვა საქონლის ღირებულება, დაბლა იწევს იმავე ზომით, როგორითაც მატულობს შრომის ნაყოფიერება. მაშასადამე, რამდენად უფრო მალა დგას შრომის ნაყოფიერება, იმდენად უფრო ნაკლებია პროდუქტის ის შედარებითი ნაწილი, რომელსაც ღებულობს მუშა სამუშაო ძალა თავის სახით. მაგრამ რამდენათაც კაპიტალისტური წარმოება უფრო გავრცელებულია, იმდენათ უფრო ხალხის მასა დაქირავებული მუშებისაგან შესდგება და, მაშასადამე, ხალხის უმეტესობა თავისი შრომის გადიდებული ნაყოფიერების ნაყოფს და მით სარგებლობას მოკლებულია..

ყველა ეს წინააღმდეგობანი, ბუნებრივი აუცილებლობით ბადებენ კონფლიქტებს და შეტაკებებს კაპიტალისტების კლასსა და მუშებს შორის, კონფლიქტებს, რომლებიც აღვიძებენ მუშებში კლასობრივ შეგნებას, აქეზებენ იმათ პოლიტიკურ მოქმედებისთვის და იწვევენ ყველა კაპიტალისტურ ქვეყნებში მუშათა პარტიების ჩამოყალიბებას. მაგრამ ზევით დასახელებული გარემოებანი აყენებენ სხვა და სხვაგვარ ტანჯვას არა მარტო მუშათა კლასს; მათ მიერ გამოწვეული ტანჯვა გადადის, გარდა დაქირავებულ მუშათა კლასისა, საზოგადოების ფართო ფენებზეც, ასე რომ თანამედროვე საზოგადოებრივი წესწყობილება აუტანელი ხდება საზოგადოების დიდი უმეტესობისათვის..

ამნაირად, ყველაფერი იქითკენა მიმართული, რომ გადასწყდეს წინააღმდეგობა, რომელიც განხორციელებული და ჩაქსოვილია კაპიტალისტურ წარმოებაში, — წინააღმდეგობა, რომელიც არსებობს შრომის საზოგადოებრივ ხასიათსა და საწარმოო საშუალებათა და პროდუქტთა მითვისების ჩამორჩენილ ფორმას შორის.

მხოლოდ ორი გზა არსებობს ამ წინააღმდეგობის გადასაწყვეტად; ორივე ცდილობს შეათანხმოს ერთმანეთშორის წარმოების და მითვისების წესები. ერთი ამ საშუალებათაგანი მდგომარეობს შრომის საზოგადოებრივი ხასიათის გაუქმებაში, საქონლის მარტივი წარმოების დაბრუნებაში, მსხვილი წარმოების მაგიერ ხელოსნური და წვრილი საგლეხო წარმოების შემოღებაში.

მეორე საშუალება ცდილობს შეუღლოს არა წარმოება მითვისების წესს, არამედ მითვისების წესი წარმოებას; იმას მივყევართ საზოგადოებრივ საკუთრებაზე საწარმოო საშუალებებზე და პროდუქტებზე.

დღეს ბევრი ცდილობს, რომ განვითარების მსვლელობა პირველი გზის ღიადაგზე შეაყენოს. ისინი გამოდიან იმ შემცდარი შეხედულებიდან, რომ წარმოების წესი შესაძლებელია დადგენილ და შემოღებულ იქნას იურიდიული განაჩენებით. ბურჟუაზიული ვულგარული ეკონომია, კაპიტალის დამცველი, უარყოფს ასეთ ცდას, სადაც კი იგი ჯერ კიდევ ზნებობრივად სავსებით არ დაქვეითებულა.

მაგრამ თვით იგიც (ბურჟ. პოლ. ეკონომია) ხშირად ამასვე ჩადის. რომ დაამტკიცოს გაბატონებული წარმოების წესის მითვისების გაბატონებულ წესთან შეთვისება-შეთანხმების შესაძლებლობა, იგი თავის ეკონომიურ გამოკვლევებში გვერდს უვლის თანამედროვე წარმოების განსაკუთრებულ და არსებით თვისებებს და ვეიხატავს იმას საქონლის მარტივ წარმოებათ. წაიკითხეთ მხოლოდ ვულგარულ ეკონომისტების გავრცელებული თხზულებები. იქ დღემდის საქონელი იცვლება ერთი მეორეზე ისე, როგორც ბარბაროსობის დროს; მონადირეები და მეთევზეები, რომლებიც თავისუფლად სარგებლობენ ზღვის ნაპირებით და ტყით, გამოყვანილი არიან, როგორც დაქირავებული მუშები, მშვილდი და ისარი, ნაღვი და ბადე, როგორც — კაპიტალი.¹⁾

1) ის რღიუხეები, რომლებიც ამ ვაუბატონებს სურდათ გამოეწვიათ ჩვენში, საბოლოოდ გაფანტულია იმ კოლონიების მაგალითით, რომელთა ხელუხლებელი ნიადაგი გადასახლებითაა მოშენებული. ჩვენი აქ ვხედავთ შრომის ხელშეკრულების სრულ თავისუფლებას, მუშის უფლებას მის შრომის პროდუქტზე, საზოგადოთ, ისეთ ურთიერთობებს, რომლებსაც ჩვენი ეკონომისტები სთვლიან კაპიტალისტური წარმოების თვისებებათ. მაგრამ საკვირველია, ამ პირობებში, კაპიტალი აღარ არის კაპიტალი!

ასეთ ახალშენებში (კოლონიებში) თავისუფალი მიწა კიდევ ბლომად მოიპოვება და იმით ყველას თავისუფლად შეუძლია სარგებლობა, თითოეულ მუშას შეუძლია იქ დაწოჯკადებლად იმუშაოს; იგი იძულებული არაა თავის სამუშაო ძალა გაყიდოს. ამიტომ ყველას ურჩევნია თავისთვის იმუშაოს და არა სხვისთვის. ამის

მარქსმა თავის „კაპიტალში“ სამუდამოდ მოუღო ბოლო ასეთი ტიპის ეკონომისტებს, მაგრამ მარქსის ნაწარმოების მნიშვნელობა არ თავდება მარტო იმით, რომ მან გამოაშკარავა ვულგარული პოლიტიკური ეკონომიის თვალთმაქცობა და სიყალბე.

მარქსს ხშირად უწოდებენ ყოვლის უარმყოფელ სულს, რომელსაც თავის კრიტიკით შეეძლო მხოლოდ დარღვევა და არა რაიმე დადებითის შექმნა.

მაგრამ ის, რაც ჩვენ ამ წიგნში განვიხილეთ, ე. ი. კაპიტალის წარმოების პროცესი, რომელიც მარქსმა გამოიკვლია, უკვე მოწმობს იმას, რომ მან (მარქსმა) მართლაც შექმნა ახალი ეკონომიური და ისტორიული სისტემა. მისი წინამოადგილეების კრიტიკა შეადგენს მხოლოდ ამ სისტემის საფუძველს.

ძველის დამარცხება არ შეიძლება ისე, თუ თვითონ არ ამალ-ლდი უფრო მაღალ თვალსაზრისამდე; კრიტიკა არ შეიძლება, თუ მაღალ ცოდნას არ მიაღწიე; შეუძლებელია მეცნიერული სისტემის დარღვევა, თუ არ შექმენი მეორე, უფრო დიდებული, უფრო შინა-არსიანი სისტემა.

მარქსი პირველი იყო, რომელმაც გამოაშკარავა საქონლის ფე-ტიშიზმი, რომელმაც პირველად დაინახა კაპიტალში არა ნივთი, არა-მედ განხორციელებული ურთიერთობა ადამიანთა შორის და ისტორიული კატეგორია. მან პირველმა გამო-იკვლია კაპიტალის მოძრაობა და განვითარება. შემდეგ, მან პირველმა

მოხებით, ფული, საარსებო საშუალებანი, მანქანები და სხვა საწარმოო საშუალებანი კაპიტალს აღარ შეადგენენ; ისინი თავის ღირებულებაში აღარ იხრდებიან.

და, აი, სწორედ ის ეკონომისტები, რომლებიც კაპიტალისტურ ქვეყნებში ხმამაღლა ღაღადებენ საკუთრების სიწმინდეს და ხელუხლებლობას და ხელშეკრუ-ლების თავისუფლებას, თხოულობენ ამიტომ ახალ კოლონიებში, კაპიტალის განსა-ვითარებლათ, მუშებისაგან მიწის ქონების უფლების ჩამორთმევას და მათი იმიგრაცის ხელისშეწყობას სახელმწიფოს მიერ ან თვით წინეთ ჩასახლებულ მუშების ხარჯზე, სხვა სიტყვებით: ისინი თხოულობენ, რომ მუშას ძალით წაერთვას საწარმოო და საარსებო საშუალებანი, ხელოვნურად შეიქმნას ჭარბი მუშა-მო-სახლეობა, რომელიც ფაქტურად არ არის თავისუფალი, არამედ იძულებულია გაყიდოს თავისი სამუშაო ძალა. და სადაც კი ადვილად დაწყობილი მუშათა კლასია, განსაკუთრებით ჩამორჩენილი ტომის, — იქ აშკარად ქადაგებენ ძალდატანებით შრომას, ე. ი. მონობას.

იგივე ინტერესი, რომელიც ძალას ატანს კაპიტალის სიკოფანტებს, პოლიტიკო-ეკონომისტებს, გამოაცხადონ თავის მეტროპოლიაში წარმოების კაპიტალის-ტური წესი და მისი საკუთარი წინააღმდეგობა ერთ და იგივე მოვლენათ, იგივე ინტერესთა კოლონიებში ძალას ატანს მათ გამოაცხადონ ხმამაღლა წინააღმდეგო-ბა წარმოების ორივე წესს შორის.“

წარმოგვიდგინა ჩვენ თანამედროვე სოციალური მოძრაობის საბოლოო მიზანი, როგორც უწინდელი ისტორიული განვითარებიდან ბუნებრივად და აუცილებლად გამომდინარე შედეგი, იმის მაგიერ, რომ იგი აეშენებია თავის საკუთარი თავიდან და თავის სურვილისამებრ, როგორც მოთხოვნილებანი რომელიმე „მარადიული სამართლიანობისა“.

იმ თვალსაზრისის საშუალებით, რომელიც მარქსმა მოგვცა, ვხედავთ და ვიგებთ, რომ ვულგარული ეკონომისტების ყოველგვარი ცდა — წარმოგვიდგინონ თანამედროვე ურთიერთობანი, როგორც პატრიარქალური, ისევე ამაოა, როგორც იმის ცდა, რომ თანამედროვე ურთიერთობანი პატრიარქალურ ურთიერთობათ გარდაქმნან, ე. ი. ისტორიის ჩარხი უკუღმა შეატრიალონ.

გასაგებია და ირკვევა აგრეთვე საზოგადოების მომავალი განვითარების ერთად ერთი გზა: მითვისების ფორმის შეგუება წარმოების წესთან, საწარმოო საშუალებათა განსაზოგადოება, ე. ი. საწარმოო საშუალებათა საზოგადოების საკუთრებათ გადაქცევა, სრული და უკანდაუხვეველი გატარება კერძო წარმოების საზოგადოებრივ წარმოებად გარდაქმნისა, რომელიც კაპიტალის მიერ მხოლოდ სანახევროთაა შესრულებული. მაგრამ ამით იწყება სრულიად ახალი ხანა კაცობრიობის ისტორიაში.

საქონლის მოუწყვსრიგებელი და ანარქიული წარმოების ადგილს იკერს საზოგადოებრივი წარმოების გეგმაშეწონილი და შეგნებული ორგანიზაცია. პროდუქტის ბატონობას მწარმოებელზე ბოლო ეღება. ადამიანი, რომელიც სულ უფრო და უფრო იმორჩილებს ბუნების ძალებს, იწყებს აგრეთვე საზოგადოებრივი განვითარების მართვას, ხდება ამ განვითარების ბატონი. „მხოლოდ ამ დროიდან“ — ამბობს ენგელსი, — „ადამიანები სრულიად შეკნებულად იქნებიან თავისი ისტორიის შემომქმედნი, მხოლოდ ამ დროიდან საზოგადოებრივი ძალები, რომლებსაც ისინი მოძრაობაში მოიყვანენ, გამოიღებენ მათთვის სასურველ ნაყოფს. ეს იქნება კაცობრიობის გადახტომა (Sprung) აუცილებლობის სამეფოდან თავისუფლებების სამეფოში“.

სარჩევნი

წინასიტყვაობა მეორე ქართული გამოცემისათვის	33- I
--	-------

კარლ მარქსის ეკონომიური მოძღვრება

წინასიტყვაობა პირველი გამოცემისათვის	1
წინასიტყვაობა მეოთხე გამაცემისათვის	7
წინასიტყვაობა მერვე გამოცემისათვის	8

ბანყოფილება პირველი

საქონელი, ფული, კაპიტალი

თავი პირველი. საქონელი.	
1. საქონლის წარმოების ხასიათი	11
2. ღირებულება	21
3. საცვლელი ღირებულება	31
4. საქონლის გაცემა	36
თავი მეორე. ფული:	
2. ფ.სი	40
2. ყიდვა და გაყიდვა	45
3. ფულის ტრილი	48
4. მონეტა. ქალაქის ფული	50
5. ფულის შემდეგი ფუნქციები	52
თავი მესამე. ფულის კაპიტალად გადაქცევა	57
1. რა არის კაპიტალი?	57
2. ზედმეტი ღირებულების წყარო	61
3. სამუშაო ძალა, როგორც ს. ქონელი	64

ბანყოფილება მეორე

ზედმეტი ღირებულება

თავი პირველი. წარმოების პროცესი	69
თავი მეორე. კაპიტალის როლი ღირებულების შექმნის პროცესში	76
თავი მესამე. სამუშაო ძალის ექსპლოატაციის ხარისხი	81
თავი მეოთხე. ზედმეტი ღირებულება და მოგება	85
თავი მეხუთე. სამუშაო დღე	103

თავი მეექვსე. „წერილი ხელოსნის“ ზედმეტი ღირებულება და კაპიტალისტის ზედმეტი ღირებულება	115
თავი მეშვიდე. რეალური ზედმეტი ღირებულება	119
თავი მერვე. კოლპეჩაიკა	123
თავი მეცხრე. შრომის დანაწილება და მანუფაქტურა:	
1. მანუფაქტურის ორნაირი წარმოშობა, მისი ელემენტები: დეტალური მუშა და მისი იარაღი	130
2. მანუფაქტურის ორი ძირითადი ფორმა	132
თავი მათე. მანქანა და მსხვილი მრეწველობა:	
1. მანქანის განვითარება	137
2. მანქანის მიერ ღირებულების გადატანა პროდუქტზე	144
3. მანქანური წარმოების უახლოესი ზემოქმედება მუშაზე	147
4. მანქანა, როგორც მუშის „აღმზრდელი“	156
5. მანქანა და შრომის ბაზარი	161
6. მანქანა, როგორც რევოლუციონური ფაქტორი	167

ბანკოფილება მესამე

სამუშაო ძირა და შემოსავალი კაპიტალიდან

თავი პირველი. სამუშაო ძირა:	
1. სამუშაო ძალის ფასის და ზედმეტი ღირებულების სიდიდეთა ცვლილება	175
2. სამუშაო ძალის ფასის სამუშაო ძირათ გადაქცევა	179
3. დროითი ძირა	182
4. სანაჭრო ძირა	185
5. სამუშაო ძირის ნაციონალური სხვადასხვაობა	188
თავი მეორე. შემოსავალი კაპიტალიდან	190
თავი მესამე. მარტივი რეპროდუქცია (წარმოების განმეორება)	192
თავი მეოთხე. ზედმეტი ღირებულების კაპიტალად გადაქცევა:	
1. რანაირათ ხდება ზედმეტი ღირებულება კაპიტალად?	196
2. კაპიტალისტის დათმენა	200
3. მუშის დათმენა და სხვა გარემოებანი, რომელთაც გავლენა აქვთ დაგროვების სიდიდებზე	202
თავი მეხუთე. კარბი მოსახლეობა:	
1. „სამუშაო ძირის რკინის კანონი“	206
2. სამრეწველო სარეზერვო არმია	210
თავი მეექვსე. წარმოების კაპიტალისტური წესის განთიადი	221
თავი მეშვიდე. წარმოების კაპიტალისტური წესის დასასრული	229

შემჩნეული შეცდომები:

ვერდი	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
8	რევიზიონისტიულმა	რევიზიონისტიულმა
16	ხელმძღვანელობა ³⁾	ხელმძღვანელობა ¹⁾
„	3)	1)
„	1)	2)
23	გამოვხატოთ	გაშოვხატოთ
29	აუცილებელად	აუცილებლად
34	ჭირვანქა	გირვანქა
35	სექონელთა	საქონელთა
40	სექონელშია	საქონელშია
58	მანეთის	მარკის
„	მანეთათ	მარკათ
66	რადენობის	რაოდენობის
74	კაპეიკში	პფენინგში
„	კაპეიკს	პფენინგს
85	საათის	საათის
90	ვასაც	ვისაც
95	„ლირებულება“	„ლირებულება“
„	სახელმწოდებაში	სახელწოდებაში
96	ეთმანეთზე	ერთმანეთზე
112	სიმუშაო	სამუშაო
114	ავსტროლიაში	ავსტრალიაში
115	„წერილი ხელოსნის“	„წერილი ხელოსნის“
137	ერთისთვის	ერთისთვის
148	ცნობები	ცნობები
149	ამნაითათ	ამნაირათ
151	მანეთისას	მარკისას
177	განმავლობაში	განმავლობაში
178	შეუძლეაელია	შეუძლებელია
204	სამუშაო	სამუშაო
214	გვიხატავს	გვიხატავს

